रेसुङ्गा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
तम्घास, गुल्मी, लुम्बिनी प्रदेश, नेपाल

आवधिक योजना
(२०७८/७९-२०८३/८४)

अन्तिम प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता

पिक प्वाईन्ट ईञ्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा.लि.

काठमाडौं

विषयसूची

परिच्छेद १ : भूमिका १
१.१ पृष्ठभूमि १
१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य २
१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू २
१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरु १४
१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया १४

परिच्छेद २ : नगरपालिकाको समष्टिगत परिचय १६
२.१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय १६
२.२ स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis) १७
२.३ जनसांख्यिक विश्लेषण ३३
२.४ सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण ३३

परिच्छेद ३: समष्टिगत दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति ३६
३.१ नगरपालिका सम्वृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors) ३७
३.२ विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू ३८

परिच्छेद ४: वित्तीय स्रोतको विश्लेषण ४२
४.१ परिचय ४२
४.२ सार्वजनिक खर्च ४३
४.३ राजश्व परिचालन ४४
४.४ अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्था ४४
४.५ सार्वजनिक, निजी र सरकारी साझेदारी ४५
४.६ आय र व्ययको समग्र अवस्था र विकास खर्चका श्रोत ४६

परिच्छेद ५- आर्थिक क्षेत्र ५२
५.१ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग) ५२
५.२ कृषि ५५
५.३ पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन ६७
५.४ सहकारी ७४
५.५ पर्यटन ७७
५.६ खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति ८४
५.७ बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र ९१
५.८ गरिबी निवारण ९४

परिच्छेद ६: सामाजिक क्षेत्र १०५
६.१ शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि १०५
६.२ स्वास्थ्य ११८
६.३ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य १२७

६.४ लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण १३४
६.५ बालबालिका तथा किशोरकिशोरी १४५
६.६ युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार १४९
६.७ श्रम तथा रोजगार/बैदेशिक रोजगार १५३
६.८ खेलकुद तथा मनोरञ्जन १६०
६.९ सामाजिक सुरक्षा १६५
६.१० शान्ति सुरक्षा १६८
६.११ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन १७१

परिच्छेद ७ : पूर्वाधार विकास **१८५**
७.१ खानेपानी तथा सरसफाई १८५
७.२ सिंचाई १९३
७.३ ऊर्जा २००
७.४ सडक तथा यातायात २०३
७.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास २०८
७.६ सूचना तथा सञ्चार २१२

परिच्छेद ८: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन **२१९**
८.१ वन तथा भू-संरक्षण २१९
८.२ जलाधार व्यवस्थापन २२५
८.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन २२८
८.४ वातावरण संरक्षण २३३

परिच्छेद ९: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन **२३९**
९.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह २३९
९.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय २४५
९.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन २४८

परिच्छेद १०: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन **२५३**
१०.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन २५३
१०.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २५५

अनुसूचिहरु **२५९**
अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरुको तुलनात्मक अध्ययन २५९
अनुसूचि २- नमूना नगरपालिका प्रस्तावित मानकहरु २७४
अनुसूची ३- वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरुको विवरण २७७
अनुसूची ४- तस्वीरहरु २९७
अनुसूची ५- माइन्यूटस ३०१

परिच्छेद १ : भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको इतिहासमा लामो समयसम्म निरङ्कुश शासनको रूपमा रहेको राणा शासनको अन्त भएर वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्र स्थापना भएको बिन्दुदेखि वि. सं. २०७२ सालमा संविधान सभाद्वारा जारी गरिएको नेपालको संविधानको घोषणासम्म आइपुग्दा नेपालले प्रजातन्त्रको स्थापना पश्चात् ६५ वर्ष लामो राजनैतिक तथा सामाजिक सङ्क्रमणबाट गुज्रन परेको यथार्थ हाम्रो सामु छ । समग्र विकासको दृष्टिकोणबाट हेर्दा बितेका करिब ६५ वर्ष राजनैतिक अधिकार प्राप्तिका संघर्षमा मात्र केन्द्रित भएका छन् । हामी भन्दा पछि स्वतन्त्र भई आर्थिक विकासतर्फ पाइला चालेका पूर्वी तथा मध्य एसियाका धेरै मुलुकहरू जस्तै सिंगापुर, मलेशिया, कोरिया आदि विकासमा हामीभन्दा कैयौं गुणा अगाडि लम्किसकेका छन् । कुनै समयमा नेपालले आर्थिक, भौतिक तथा सैन्य सहयोग गर्ने हाम्रा छिमेकी राष्ट्रहरू भारत र चीनले समेत विकासको नयाँ उचाई हासिल गरेका छन् तर नेपाल भने अविकासको एउटा दुश्चक्रमा फसेको जस्तो प्रतित हुन्छ । नेपालको यस्तो अवस्था रहनुका विभिन्न कारणहरू हुन सक्दछन् । ती कारणहरूमध्ये प्रमुख कारणहरू हाम्रा विकास प्रयासहरू अवैज्ञानिक, आत्मगत, एकाङ्गी, अव्यवहारिक हुनु र पर्याप्त खोज तथा अनुसन्धानबिनै विकास योजना अगाडि बढाउनु समेत हो ।

जनताको संविधान २०७२ जारी भैसके पश्चात्को निर्वाचनबाट नयाँ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरू गठन भएका कारण नयाँ सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाअनुरूपको राज्यको पुनर्संरचना समेत भैसकेको छ । तीन तहका सरकारले जनतालाई सेवा तथा सुविधा प्रदान गरिरहेको यस ऐतिहासिक कालखण्डमा सम्पूर्ण राष्ट्र नै समग्र विकास र आर्थिक समृद्धिको मूलमन्त्र लिएर अगाडि बढी रहँदा वर्षौंदेखि व्याप्त अविकास, गरीबी, रोगव्याध, पछौटेपन, अशिक्षा, असुविधा र अन्यायको दुश्चक्रमा पिल्सिएका आम स्थानीयवासीमा नयाँ परिवर्तन र राज्य व्यवस्थाले आशाको सञ्चार गराएको छ ।

मूलतः **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** ले **नेपालको संविधान**को **अनुसूची ८** मा उल्लेख भएका स्थानीय तहको अधिकारको थप व्याख्या गरी स्थानीय सरकारलाई स्थानीय स्तरका समग्र विकासका योजनाहरू निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । ऐनको **परिच्छेद -३ दफा ११** को **उपदफा २ (छ) (१) मा** स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन साथै **बुँदा नं. २** मा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय, प्रविधि र पूर्वाधारजन्य विकासका लागि आवश्यक आयोजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार समेत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा यस नगरपालिका को समग्र विकासको आवधिक योजना तयार पारिएको छ ।

कुनै पनि स्थानको समग्र विकासको ढोका खोल्ने महत्वपूर्ण भूमिका भौतिक तथा आर्थिक विकासले खेल्ने भएकोले विकास योजना निर्माण गर्दा भौतिक विकास र आर्थिक विकासको आधार खाका तयार पार्नु एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । यो योजनाले नगरपालिका को वस्तुगत भौतिक अवस्थाको यकिन तथ्याङ्क सहितको आधार नक्सा तथा अन्य विषयगत तथ्यहरूको विवरण तयार पारी सोको आधारमा अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन कार्ययोजना र रणनीतिहरू तयार पारेको छ। एकातर्फ अव्यवस्थित र योजना विहीन विकास क्रियाकलापले हामीलाई सही दिशा निर्देश गर्दैन भने अर्कोतर्फ समय र स्रोतको समेत उच्चतम सदुपयोग हुन सक्दैन । तसर्थ निर्दिष्ट समय सीमाभित्र रही निश्चित प्रकारका विकास योजनाहरूलाई निर्दिष्ट उपलब्धीहरू हासिल गर्ने हेतुले निर्माण गर्दा विकासका क्रियाकलापहरू व्यवहारिक, समय सान्दर्भिक र उच्च प्रतिफलमुखी हुन जान्छन् । तसर्थ यस नगरपालिका मा उपलब्ध साधन र स्रोतको उच्चतम सदुपयोग गरी निर्दिष्ट समय सीमाभित्र, निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्न यस प्रकारको आवधिक योजनाको आवश्यकता परेको हो ।

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य

यस योजनाको मूल उद्देश्य नगरपालिकाको आवधिक योजनाको निर्माण गर्नु हुनेछ, जस अन्तर्गतः

- दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति र कार्य योजना तयार पार्ने
- नगरपालिकाको स्पष्ट आधार नक्सा तयार पार्ने
- भौतिक पूर्वाधार विकास योजना तयार पार्ने
- सामाजिक-सांस्कृतिक विकास योजना तयार पार्ने
- आर्थिक विकास योजना तयार पार्ने
- वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना तयार पार्ने
- सेवा प्रवाह तथा संस्थागत विकास योजना तयार पार्ने
- व्यापक जनसहभागितामा क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, अपेक्षित परिणाम र कार्यक्रमहरूको निर्धारण गर्ने

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू

कुनै पनि आवधिक योजना निर्माण गर्नका लागि आधारहरू आवश्यक पर्दछन् । मुख्यतया कुनै पनि स्थान विशेषको योजना निर्माण गर्दा वैधानिक र नीतिगत आधारहरू स्पष्ट हुनु आवश्यक भएकोले यो नगरपालिका नेपालको संघीय गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली अन्तर्गत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू रहेकोमा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने आधारभूत तहको स्थानीय निकाय हो । नेपालको संविधानले स्थानीय तहहरूलाई एक प्रकारको पूर्ण स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गरेकोले स्थानीय स्तरका विकास योजनाहरू तर्जुमा गर्ने र ती योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय तहलाई नै प्राप्त भएको छ । मुलतः यसै वैधानिक आधारको पृष्ठभूमिमा रहेका थप निम्न आधारहरूमा रहेर यो आवधिक योजना तयार पारिएको छ ।

१. विद्यमान ऐन तथा वैधानिक रूपमा प्राप्त आधारहरू

(क) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **अनुसूची ८** तथा **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** को **दफा ११** को **उपदफा २(छ)** बमोजिम नेपालमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली लागु भए पश्चात् स्वायत्त स्थानीय सरकारको रूपमा स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने अधिकार सङ्घीय तथा प्रादेशिक कानून तथा नीति नियमहरूसँग सङ्गत हुने गरी स्थानीय सरकारलाई नै प्राप्त भएकोले सो वैधानिक व्यवस्थाबमोजिम यो गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ। साथै संविधानको मर्मअनुरूप सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय स्तरमा निर्माण भएका सम्पूर्ण विद्यमान ऐन नियमहरूको सान्दर्भिक प्रावधानअनुरूप आवधिक योजनालाई अन्तिम रूप दिइएको छ।

(ख) अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ५९** बमोजिम विभिन्न तहका सरकारहरूलाई प्राप्त वित्तीय अधिकार तथा धारा ६० बमोजिम राजश्व श्रोतको बाँडफाँट गर्न बनेको यस ऐनले आकर्षित गर्ने प्रावधानहरूलाई समेत राजश्वको अधिकार, त्यसको बाँडफाँट, ऋण, अनुदान, बजेट व्यवस्थापन, सार्वजनिक खर्च र वित्तीय अनुशासन कायम गर्न आवश्यक व्यवस्थाहरू गरेकोले यी पक्षहरूलाई यो योजना निर्माण गर्दा आधार बनाइएको छ।

(ग) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ६०** को उपधारा ३ मा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय श्रोत र धारा २५१ अन्तर्गत देशभर छरिएर रहेका प्राकृतिक श्रोतहरूको परिचालनबाट प्राप्त राजश्व वा श्रोतको प्रयोग गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रावधानहरू रहेको यस ऐनलाई यस आवधिक योजना निर्माणमा एक आधारको रूपमा लिएको छ।

२. विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू

सबैभन्दा महत्वपूर्ण राष्ट्रिय नीतिहरूमध्ये संविधानको धारा ५१ मा रहेका नीतिहरूलाई मूल आधार मानेर योजना निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ। यी मध्ये पनि स्थानीय तहहरूले निम्न नीतिहरूलाई प्रमुख आधार मान्नु उपयुक्त रहेकोले सोही आधारमा यो योजना निर्माण गरिएको छ।

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीति	विकाससम्बन्धी नीति
सामाजिक र साँस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीति	सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीति
अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीति	नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति
कृषि र भूमि सुधारसम्बन्धी नीति	श्रम र रोजगारसम्बन्धी नीति
प्राकृतिक साधन श्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति	
राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६८	पर्यटन नीति, २०६५

वन नीति, २०७१/तथा वातावरण संरक्षण,	राष्ट्रिय युवा नीति,२०७२/ राष्ट्रिय खेलकुद नीति,२०६७
राष्ट्रिय कृषि नीति,२०६१	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०६३
औद्योगिक नीति, २०६७	सिंचाई नीति, २०७०
जलाधार नीति	राष्ट्रिय शिक्षा नीति
जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७	जैविक विविधता संरक्षण नीति,२०६३
राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९	स्वास्थ्य नीति, २०४८
वाणिज्य नीति, २०६५	स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१
श्रम तथा राष्ट्रिय रोजगार नीति,२०७१	सूचना प्रविधि नीति, २०६७
आपूर्ति नीति, २०६९	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३
जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२	विकास सहायता परिचालन नीति
सार्वजनिक-निजी साझेदारी नीति, २०७२	बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९
अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समावेशी शिक्षा नीति,२०७३	राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१
नवीकरणीय उर्जा अनुदान नीति, २०६९/राष्ट्रिय यातायात नीति, २०५८	राष्ट्रिय जनसंख्या नीति, २०७१
प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा एवम् तालिम नीति	राष्ट्रिय बीउ विजन नीति,२०५६
कृषि यान्त्रिकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१	संस्कृति नीति, २०६८
राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४	जलविद्युत विकास नीति, २०५८

लगायत प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका सान्दर्भिक नीतिहरूलाई योजना निर्माणको आधार बनाइएको छ ।

३. संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरू

कुनै पनि स्थानीय तहले योजनाको दीर्घकालीन, सोच, लक्ष्य र उद्देश्य तय गर्दा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरूसँग सामञ्जस्यता कायम गरी गर्नुपर्ने भएकोले यस योजनाले निम्न सोचहरूलाई आधार बनाएको छ ।

(क) दीर्घकालीन सोच वि.सं. २१००

लामो राजनैतिक संक्रमण पश्चात राजनैतिक स्थायित्वको जगमा उभिएर तीब्र आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि आयमा वृद्धि, गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण तथा आर्थिक जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्दै वि सं. २०८७ सम्मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै उच्च मध्यम आयस्थर भएको मुलुकमा रूपान्तरण हुने गरी यस दीर्घकालीन सोच तयार पारिएको उल्लेख छ ।

यस सोचको मूल लक्ष्य सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाज निर्माण गर्ने हो । यसको मूल रणनीति भनेको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधनलगायत अर्थतन्त्रका सहयोगी क्षेत्रको परिचालनमार्फत् रूपान्तरणका कार्यक्रममा लगानी केन्द्रित गर्नु हो । यसर्थ नारामा दीर्घकालीन सोचलाई "समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली" तय गरिएको छ । यस सोचको अपेक्षित उपलब्धीमा "समुन्नत, स्वाधीन र समाजवाद उन्मख अर्थतन्त्रसहितका समान अवसार प्राप्त, स्वस्थ, शिक्षित मर्यादित र उच्च जीवनस्तर भएका सुखी नागरिक बसोबास गर्ने मुलुक" मा नेपाललाई रूपान्तरण गर्ने रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच वि. सं. २१०० ले लिएका राष्ट्रिय रणनीति

- तीव्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने,
- सुलभ तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र शिक्षाको सुनिश्चित गर्ने,
- आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय अन्तरआवद्धता एवम् दिगो शहर/बस्ती विकास गर्ने,
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने,
- पूर्ण, दिगो र उत्पादनशील सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण गर्ने र
- सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण, प्रादेशिक सन्तुलन र राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धन गर्ने ।

रूपान्तरणका प्रमुख संवाहक

दीर्घकालीन सोचका रणनीति कार्यान्वयन गरी राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न देहायबमोजिम सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणका संवाहक अवलम्बन गरिएको छ। यी संवाहकलाई दीर्घकालीन सोचको प्राथमिकताका क्षेत्रका रूपमा समेत लिई तदनुरूप साधन-स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ । आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय आवश्यकताअनुसार प्राथमिकताहरूमा समयानुकूल परिमार्जन गरिनेछन् ।

१. गुणस्तरीय एकीकृत यातायात, प्रणाली सूचना प्रविधि तथा सञ्चार पूर्वाधार र बृहत् सञ्जालीकरण,

२. गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण, उद्यमशील कार्य संस्कृति विकास र सम्भावनाको पूर्ण उपयोग,

३. जल विद्युत उत्पादन वृद्धि र हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन,

४. उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि,

५. गुणस्तरीय पर्यटन सेवाको विकास र विस्तार,

६. आधुनिक, दिगो र व्यवस्थित शहरीकरण, आवास र वस्ती विकास,

७. प्रादेशिक र स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास र सुदृढीकरण तथा औपचारिक क्षेत्रको विस्तार,

८. सामाजिक संरक्षण र सुरक्षाको प्रत्याभूति

९. शासकीय सुधार र सुशासन अभिवृद्धि ।

सहयोगी क्षेत्र

दीर्घकालीन सोचका लक्ष्य हासिल गर्ने सन्दर्भमा रूपान्तरणका सम्भाव्य क्षेत्रको प्रभावकारी परिचालन गर्न देहायका क्षेत्रहरूलाई प्रमुख सहयोगी क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ ।

१. संविधान लोकतन्त्र र विकासप्रतिको राजनीतिक प्रतिबद्धता,

२. जनसांख्यिक लाभ र नागरिक सचेतना,

३. भौगोलिक अवस्थिति र प्राकृतिक विविधता तथा सम्पन्नता,

४. सामाजिक-सांस्कृतिक विविधता तथा मौलिक पहिचान,

५. सामाजिक पूँजी र विश्वभर फैलिएका नेपाली समुदाय,

६. स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जा,

७. मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सद्भाव र

८. संघीय शासन प्रणाली र वित्तीय संघीयता ।

दीर्घकालीन सोचको परिदृश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

दीर्घकालीन सोचका राष्ट्रिय लक्ष्यहरू प्राप्तिको लागि उच्च आर्थिक वृद्धिदर आवश्यक हुन्छ । यस अवधिमा वार्षिक औषत १०.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरको प्रारम्भिक लक्ष्य अनुमान गरिएको छ । यसमध्ये कृषि क्षेत्रमा औषत ५.५ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रमा औषत १३ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमा वार्षिक औषत १०.९ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ ।

दीर्घकालीन सोचको अवधिको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्यअनुरूप यस सोच अवधिको अन्तिम वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको अंश हालको २७ प्रतिशतबाट घटेर ९ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रका अंश हालको १५.२ प्रतिशतबाट वृद्धि भई ३० प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको अंश हालको ५७.८ प्रतिशतबाट ६१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । यसबाट कृषि क्षेत्रमा रहेको ठूलो जनशक्ति उद्योग र सेवा क्षेत्रमा स्थानान्तरण हुनेछ । आगामी २५ वर्षमा उद्योग र सेवाको व्यापक विस्तार भई अर्थतन्त्रमा ठूलो संरचनागत एवम् गुणात्मक परिवर्तन हुने अनुमान छ ।

दीर्घकालीन सोचको आधार वर्ष २०७५/७६ मा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय १ हजार ४७ अमेरिकी डलर रहेको छ । वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुने र वि.सं. २०८७ मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुनेछ । वि.सं. २१०० मा १२ हजार १ सय अमेरिकी डलर प्रतिव्यक्ति आयसहित नेपाल उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्थापित हुनेछ ।

माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू हासिल गर्न माथि उल्लेखित रूपान्तरणका संवाहक तथा सहयोगी क्षेत्रका अतिरिक्त देहायका तत्वलाई प्रमुख आधार लिइएको छ ।

१. संविधानका राज्यका नीति र मौलिक हक प्राप्त गर्न उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धि आवश्यक रहेको ।

२. राजनीतिक तथा नीतिगत स्थिरता कायम भई आर्थिक समृद्धितर्फ उन्मुख अवस्था सिर्जना भएको ।

३. समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गरी सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको लगानी वृद्धि गर्ने उपयुक्त वातावरण निर्माण भएको ।

४. जनसांख्यिक लाभ र प्राकृतिक स्रोत-साधनको महत्तम उपयोग गरिने ।

५. ज्ञान, सीप, पूँजी र प्रविधि तथा पूर्वाधार र ऊर्जा विकास गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने ।

६. वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्ने राष्ट्रिय प्रतिवद्धता रहेको ।

७. विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा तीव्रता प्रदान गर्न आयोजना बैंक, आयोजना पूर्व तयारी र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई सुदृढ बनाइने ।

८. अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई क्रमश: औपचारिक र उत्पादनशील बनाइने ।

९. राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्न आवश्यक सुधार र एकद्वार प्रणाली अपनाइने ।

१०. ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र विकास गरी समृद्धि हासिल गर्ने ।

दीर्घकालीन सोचका प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरू देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औषत)	प्रतिशत	६.८	१०.५
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	२७.०	९
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१५.२	३०
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	५७.८	६१
५.	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	१०४७	१२१००
६.	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	१८.७	०
७.	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	२८.६	३
८.	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (Plamaratio)	अनुपात	१.३	१.१

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
९.	सम्पत्तिमा आधारित जिनी गुणक (Gini Coefficient)	गुणक	०.३१	०.२५
१०.	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	३८.५	७२
११.	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.४	३
१२.	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.५	७०
१३.	जलविद्युत तथा नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट	१,०७४	४०,०००
१४.	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९०.७	१००
१५.	प्रतिव्यक्ति विद्युत उपभोग	किलोवाट घण्टा	१९७	३,५००
१६.	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	७८.९	९९
१७.	राष्ट्रिय र प्रादेशिक लोकमार्ग	कि.मि.	६,९७९	३३,०००
१८.	द्रुत मार्ग (भूमिगत मार्गसमेत)	कि.मि.	०	२,०००
१९.	रेलमार्ग	कि.मि.	४२	२,२००
२०.	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत	५५.४	१००
२१.	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	६९.७	८०
२२.	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना	२३९	२०
२३.	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना	३९	८
२४.	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२७	२
२५.	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८	९८
२६.	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४३.९	९५
२७.	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत	९.५	४०
२८.	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	२०	९५
२९.	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आबद्ध जनसंख्या	प्रतिशत	१७	१००
३०	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक	०.९२५	१
३१.	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक	०.५७४	०.७६०

स्रोत: १. राष्ट्रिय लेखा, आ.व. २०७५/७६; २. बहुआयामिक गरिबीको प्रतिवेदन २०१८; ३. नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण-२०१६; ४. राष्ट्रिय जनगणना, २०६८; ५. मानव विकास प्रतिवेदन २०१८

नोट: (i) दीर्घकालीन सोचको मार्गचित्र र रणनीति, २५ वर्षमा नेपाल उच्च आय भएको मुलुकको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य र अन्य देशहरूको विकासको अनुभवका आधारमा प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ ।

(ii) शून्य प्रतिशत गरिबीले १ प्रतिशत भन्दा कम गरिबी रहेको अवस्थामा बुझाउँछ ।

(iii) आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू समयानुकूल पुनरावलोकन गरिनेछन् ।

(ख) पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/७७- २०८०/८१)

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रूपमा पन्ध्रौं योजनालाई लिइएको छ । तसर्थ यो योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जीवनसहितको समाजवाद उन्मुख लोक कल्याणकारी राज्यको रूपमा रूपान्तरण गर्दै उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति गर्ने आधार निर्माण गर्ने हो ।

(ग) लुम्बिनी प्रदेशको आवधिक योजना (२०७६/७७- २०८०/८१)

प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच

"समृद्ध प्रदेश: खुशी जनता"

उच्च आर्थिक वृद्धिसहित समृद्ध अर्थतन्त्र, रोजगारीसहित जीवन निर्वाहका लागि पर्याप्त आम्दानी, आधारभूत भौतिक सुविधाको उपलब्धता, सुरक्षा र स्वच्छ वातावरण कायम रहने समृद्ध प्रदेशका खुशी जनता ।

प्रादेशिक लक्ष्य

समाजवाद उन्मुख, सामाजिक न्यायमा आधारित, समावेशी, सन्तुलित र दिगो विकासको माध्यमबाट आर्थिक वृद्धिदरलाई उच्च पार्दै प्रदेशबासी जनताको जीवनमा गुणात्मक परिवर्तन ल्याउनु ।

प्रादेशिक योजनाको उद्देश्य

सामाजिक न्यायमा आधारित रही अवसरको सिर्जना, उत्पादन वृद्धि, रोजगारी प्रवर्द्धन गरिबी निवारण गर्नु ।

परिमाणात्मक लक्ष्य

यस योजनामा ५ वर्षभित्र देहायबमोजिम उपलब्धि हासिल गर्नेगरी परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ जुन तलको तालिकामा देखाएको छ ।

लुम्बिनी प्रदेशको आवधिक योजनाका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू (आ.व. २०८०/८१ सम्म)

राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०८०/८१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर (प्रतिशत)	७.४	९.५ (५ वर्षको औसत)
उपभोक्ता मूल्य वृद्धिदर (प्रतिशत)	-	६.० (५ वर्षको औसत)
निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (प्रतिशत)	१८.२	१०.०
बहुआयामिक गरिबीको दर (प्रतिशत)	२९.९	१५
प्रति व्यक्ति आय (अमेरिकी डलर)	८०३	१६००
बेरोजगारीको दर (प्रतिशत)	११.२	६.०
जन्मदाको अपेक्षित आयु (वर्ष)	६९.३	७२.०
साक्षरता दर १५ वर्षमाथि (प्रतिशत)	५८	८५
बाल मृत्युदर (प्रति हजारमा)	४५	२५

राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०८०/८१
माध्यमिक तह (९-१२) मा कुल भर्ना दर (प्रतिशत)	७४.७	९३
खानेपानी सुविधा पुगेका घरपरिवार (प्रतिशत)	८९.८३	१००
विद्युत सेवा पुगेका जनसंख्या (प्रतिशत)	८१.०३	१००
सिंचित क्षेत्र (प्रतिशत)	५१	७०
सडकको लम्बाइ (कि.मि.)*	११२३३	१२५००
पक्की सडकको अंश प्रतिशत	१७ (१,९३८ कि.मि.)	२८ (३५००० कि.मि.)
इन्टरनेटको पहुँच भएका घरपरिवार (प्रतिशत)	४९.४	८५

* यस तथ्याङ्कमा स-साना शहरी तथा स्थानीय तहभित्रका सडकको तथ्याङ्क समावेश छैन ।

अन्य केही लक्ष्यहरू

१. प्रदेश भित्रै प्रादेशिक विश्वविद्यालय स्थापना हुनुका साथै प्राविधिक उच्च शिक्षाको सहज उपलब्धता भएको हुने ।

२. सबै नागरिकको स्वास्थ्य सेवा तथा बिमामा पहुँच भएको हुने । प्रदेशभित्र सबै किसिमको विशेषज्ञ सेवासहित स्तरीय सेवा उपलब्ध भएको हुने ।

३. नगर क्षेत्रहरूमा फोहोर संकलन तथा प्रशोधन केन्द्र स्थापना भएको हुने ।

४. सबै नागरिकलाई आधारभूत आवासको उपलब्धता भएको हुने ।

५. प्रदेशका रणनीतिक सडक र गाउँ तथा नागरपालिकाका केन्द्रमा पुग्ने सडक कालोपत्रे भएको हुने ।

६. सबै गाउँ तथा नगरपालिकामा खेल मैदान र बहुउद्देश्यीय भवन स्थापना भएको हुने ।

७. मुख्य शहरहरूमा आधुनिक यातायात प्रणाली (विद्युतीय बस सञ्चालन तथा रेल्वे निर्माण) शुरु भएको हुने ।

८. खाद्यान्न, माछामासु, दूध, फलफूल र तरकारी उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई पूर्ण खाद्य सुरक्षा कायम गरी निर्यात गर्नसक्ने स्थिति बन्ने ।

९. बुटवल-भैरहवा-लुम्बिनी, घोराही-तुलसीपुर र कोहलपुर-नेपालगञ्ज गरी तीन शहरी कोरिडरमा व्यवस्थित शहरीकरण विकास भएको हुने ।

१०. कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान करिब २० प्रतिशत पुगेको हुने छ ।

११. मुख्य पर्यटन केन्द्रको रूपमा विकास भई वार्षिक न्यूनतम १५ लाख बाह्य पर्यटक आगमन भएको हुने ।

योजनाको रणनीति

योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हासिल गर्न देहायका रणनीति अवलम्बन गरिने छ ।

१. कृषि, उद्योग र पर्यटन क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि दर बढाउने ।

कृषि, उद्योग र पर्यटनलाई आर्थिक समृद्धि र रोजगारीको आधारको रूपमा लिई आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरण गर्दै सरल नियमन प्रक्रिया, सहयोगी भौतिक पूर्वाधारको उपलब्धता र कार्यकुशलता अभिवृद्धि गरी निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी आर्थिक वृद्धिदर कायम गरिने छ । दिगो विकासका लक्ष्य १, २, ८, ९, १०, १२)

२. आवश्यक भौतिक पूर्वधार निर्माण तथा विस्तार गर्ने ।

व्यवस्थित शहरीकरण, यातायात पूर्वाधार, सिंचाई, खानेपानी, उर्जा र आवासजस्ता आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण तथा विस्तार गरिने छ । भौतिक पूर्वाधारको विस्तारलाई उत्पादनसँग आवद्ध गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य ६, ७, ९, ११)

३. गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य विस्तार गरी मानवीय पूँजी निर्माण गर्ने ।

शिक्षा र स्वास्थ्यको पहुँच विस्तार र गुणस्तर सुधारका साथै प्राविधिक शिक्षामा सहज पहुँच बढाई जीवनोपयोगी, उद्यमशील र व्यावसायिक सिप विकास गरी मानव पूँजी निर्माण गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य ३, ४)

४. सामाजिक समावेशिता र लैङ्गिक समता प्रवर्द्धन गर्ने ।

सामाजिक समावेशितामा जोड दिँदै भाषा कला धर्म र संस्कृतिको संरक्षण, अन्धविश्वास, कुरीति र हिंसाको अन्त्य गर्नुका साथै लैङ्गिक समता तथा महिला सशक्तीकरणमा जोड दिइने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य १३, १५)

५. प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलित विकास गर्ने ।

वातावरण संक्षण गर्दै उपलब्ध प्राकृतिक साधनहरूको समुचित उपयोगका साथै आर्थिक सामाजिक क्षेत्रका गतिविधिहरूलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलित र सम्भावित विपद्प्रति सचेत रही सञ्चालन गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य १६, १७)

६. विधिको शासन कायम गर्दै सुशासन प्रत्याभूति गर्ने ।

विधिको शासन, सदाचार, पारदर्शिता तथा जबाफदेहिताको मान्यतालाई सरकारी कामकाज र सेवा प्रवाहमा संस्थागत गरी जनअपेक्षा-अनुकूल सुशासन प्रणाली प्रत्याभूत गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य १६, १७)

केही मूल नीतिहरू

१. भौतिक पूर्वाधार, कृषि, उद्योग र पर्यटन क्षेत्रलाई समेट्ने गरी बढीमा दशओटा प्रादेशिक गौरवका आयोजना छनौट गरी कार्यान्वयन गर्ने । निर्माणाधीन र विभिन्न कारणबाट अधकल्चो अवस्थामा रहेका पूर्वाधारका आयोजनाहरूलाई शीघ्रातिशीघ्र सम्पन्न गर्न प्राथमिकता दिने ।

२. सन्तुलित विकास गर्ने ध्येयअनुरूप प्राथमिकताका आधारमा आयोजनाहरू छनोट गर्ने ।

३. भू-उपयोग नीति तथा प्रचलित ऐन बमोजिम भूमिको वर्गीकरण गरेर कृषि, उद्योग र आवास क्षेत्र छुट्याई भूमिको उपयुक्त उपयोग गर्ने ।

४. युवाहरूलाई प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक सिप वृद्धिका विभिन्न कार्यक्रममार्फत क्षमता विकास गरी स्वरोजगारी र रोजगारीका अवसर सिर्जना र आय आर्जन वृद्धि गर्ने र स्वदेशमा नै रोजगारी उपलब्ध गराई बाध्यात्मक रूपमा वैदेशिक रोजगारीमा जानुपर्ने स्थिति अन्त्य गर्ने ।

५. प्रदेशको समग्र आर्थिक समुन्नतिका लागि नयाँ नयाँ सम्भावना, स्रोत र समस्याहरूको पहिचान गरी तिनको सदुपयोग गर्न वा समाधान खोज्न नव-प्रवर्तन, अध्ययन र अनुसन्धानमा लगानी गर्ने ।

६. उपलब्ध साधन श्रोतको अधिकतम प्रयोग गर्दै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको पहुँच वृद्धि गरी नागरिकको स्वास्थ्य रहन पाउने मौलिक अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।

७. ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, असहाय महिला तथा बालबालिकालाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराई सम्मानजनक जीवनयापन गर्न सक्ने स्थिति सिर्जना गर्ने ।

८. सामाजिक मूल्य मान्यता, धर्म, संस्कृति, कला, भाषा र साहित्यको संरक्षण, सुधार सम्बर्द्धन गर्दै सामाजिक सहिष्णुता र सद्भाव प्रवर्द्धन गर्ने ।

९. प्रदेशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थित ढंगले उत्खनन् तथा सदुपयोग गर्ने र जलस्रोतको बहुआयामिक प्रयोगलाई जोड दिई एकीकृत व्यवस्थापन गर्ने ।

१०. निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, नागरिक संस्थाहरू, गैरआवासीय नेपाली र वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न अनुकूल वातावरण तयार गर्ने ।

११. भौतिक पूर्वाधारको विकासलाई समग्र आर्थिक सामाजिक विकाससँग तादाम्यता मिलाउँदै जनप्रतिनिधिहरूको संलग्नतासहित जनसहभागितामूलक विकास प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने ।

१२. यस आवधिक योजनामा राखिएको आर्थिक वृद्धि तथा समृद्धिका लक्ष्यहरू हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी संघ तथा स्थानीय तहबाट यस प्रदेशमा साधन विनियोजन एवम् लगानी केन्द्रित गर्ने र कार्यान्वयन गर्न समन्वय, सहकार्य सहजीकरण गर्ने ।

४. दिगो विकासका लक्ष्यहरु

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघमा आवद्ध सम्पूर्ण राष्ट्रहरूद्वारा अनुमोदन गरी समग्र विश्व र मानवजातिको दीर्घकालीन सुरक्षा, सुख र समृद्धिका लागि तय गरिएका साझा वैश्विक लक्ष्यरूलाई दिगो विकास लक्ष्य भनिन्छ । संसारभरका सबै मुलुकले सन् २०३० सम्म यी लक्ष्यहरू हासिल गर्नु पर्नेछ । नेपालले समेत अनुमोदन गरेका यी लक्ष्यहरू नेपालका योजना तथा विकासका उद्देश्यहरू हासिल गर्न अति सान्दर्भिक छन् । तसर्थ तल उल्लेखित यी लक्ष्यहरूलाई यो योजना तर्जुमाको आधार बनाइएको छ । कुल सत्रओटा लक्ष्यहरूमध्ये भू-परिवेष्ठित मुलुक भएकोले लक्ष्य १४ नेपालसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छैन । यी लक्ष्यहरूका १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३४ ओटा विश्वव्यापी सूचकहरू थपेर कुल ४७९ सूचकहरू निर्धारण गरेकोले यस नगरपालिका सँग सम्बन्धित लक्ष्य र सूचकहरूलाई समेत यो योजनाले समेट्ने र दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्ने प्रयास गरेको छ ।

दिगो विकासका लक्ष्यहरु

१. सबै ठाउँबाट सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने ।

२. भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण सुनिश्चित गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने ।

३. सबै उमेर समुहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने ।

४. सबैका लागि समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनपर्यन्त सिकाईका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने ।

५. लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला, किशोरी र बालबालिकालाई सशक्त बनाउने ।

६. सबैका लागि स्वच्छ पानी र सरसफाईको उपलब्धता तथा दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।

७. सबैका लागि किफायती, विश्वासनीय, दिगो र आधुनिक उर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

८. भरपर्दो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि तथा सबैका लागि पूर्ण र उत्पादनमुलक रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने ।

९. उत्पादनशील पूर्वाधरको निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

१०. मुलुकभित्र तथा मुलुकहरूबीच असमानता घटाउने ।

११. शहर तथा मानव बसोबासलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्पादनशील र दिगो बनाउने ।

१२. दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली सुनिश्चित गर्ने ।

१३. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्ने तत्काल पहल थाल्ने ।

१४. दिगो विकासका लागि महासागर, समुद्र र समुद्री साधन स्रोतहरूको दिगो प्रयोग तथा संरक्षण गर्ने ।

१५. स्थानीय पर्यावरणीयको संरक्षण, पुनर्स्थापना र दिगो उपयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिकरण र भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने ।

१६. दिगो विकासको लागि शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने, सबैको न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाको स्थापना गर्ने ।

१७. दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी सशक्त बनाउने र कार्यान्वयनका लागि स्रोत साधन सुदृढ गर्ने ।

५. राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्ग निर्देशनहरू

यस नगरपालिका को योजना निर्माणका दौरान नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले योजना तर्जुमा बजेट तर्जुमा तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था साथै आयोजनाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा पटक-पटक गर्ने मार्ग निर्देशनलाई समेत आधार मानी यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

६. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता तथा घोषणापत्रहरू

नेपाल सरकार पक्ष राष्ट्र भई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हस्ताक्षर तथा अनुमोदन गरिएका अन्य सान्दर्भिक घोषणा पत्र तथा सन्धी सम्झौताहरूको मर्महरूलाई समेत ध्यानमा राखिएको उदाहरणका लागि मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र सन् १९४८, बाल अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र, विश्व संरक्षण नीति (World Conservation Strategies) आदि ।

७. स्थानीय तहमा सहभागी राजनैतिक दलहरूको घोषणापत्रहरू

यो आवधिक योजना निर्माणको दौरान यस नगरपालिका मा रहेका राजनैतिक दलहरूले विभिन्न तहका चुनाव तथा अन्य समयमा नगरपालिका वासीका माझ गरेका विकासका राजनैतिक प्रतिबद्धताहरूलाई समेत मध्यनजर गरी ती घोषणापत्रहरूका मर्मलाई एक वा अर्को तरिकाले सम्बोधन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

८. नगरपालिकाको विद्यमान वस्तुगत अवस्था

नगरपालिका को वस्तुगत अवस्था स्थानीय आवश्यकता, समस्या र संभावनाहरू यस अन्तर्गत वडा भेला, स्थलगत अध्ययन तथा नगरपालिका केन्द्रमा विभिन्न समयमा सम्पन्न अन्तरक्रिया तथा सरोकारवालारूबाट प्राप्त सुझावका आधारमा नगरपालिका को प्रमुख समस्या चुनैती, सम्भावना र आवश्यकता पहिचान गरी सो को SWOT विश्लेषण गरे पश्चात आवश्यक योजनाहरू निर्माण गरिएको हो ।

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरु

संघीय शासन प्रणालीअन्तर्गत स्थापना भएको स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको यो नगरपालिका देशका अन्य स्थानीय तहहरू जस्तै नयाँ अभ्यास र संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमा नै रहेकोले योजना निर्माणका लागि आवश्यक पूर्ण आधारभूत सूचनाको कमी रहेको छ । कतिपय सूचनाहरू संकलन र प्रशोधन गर्न पर्याप्त बजेट, प्राविधिक तयारी र दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्ने र सोको तत्काल व्यवस्था गर्न सहज नभएको परिस्थितमा उपलब्ध सूचना, समय र बजेटका केही सीमाहरू भित्र रहेर यो योजना तयार पारिएको हो । तसर्थः

- दिगो विकासलगायत नगरपालिका ले तय गरेका अन्य विकासका क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक लक्ष्यहरूको आधार वर्षका तथ्याङ्कहरूको उपलब्धता तत्काल हुन नसकेको र सोको व्यवस्था भविष्यमा गर्न सके ती लक्ष्य पुनः निर्धारण गर्न सक्ने ।
- नगरपालिका द्वारा गर्नु पर्ने अत्यन्त आधारभूत सेवा प्रवाह जस्तै, पिउने पानी खाद्यान्न, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, सडक, सामाजिक सुरक्षा आदिका लागि तय गरिएका कार्यक्रमहरूमा तत्काल बजेटको अभाव हुनेहुँदा वित्तीय सन्तुलनका हिसाबले कतिपय कार्यक्रमका लागि तत्काल बजेट अभाव भए तापनि भविष्यमा बजेटको श्रोत पहिचान र व्यवस्था गर्ने हेतुले आयोजना बैंकमा अभिलेख रहने गरी भएपनि त्यस्ता कार्यक्रमहरूलाई अनिवार्यताका आधारमा प्रस्ताव गरिएको ।

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया

यो योजना तयार गर्दा मुख्यतया राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा प्रकाशित "स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७५" र शहरी विकास विभागद्वारा प्रकाशित Planning Norms and Standards 2015 लाई आधार मानिएको छ । दुवैका मार्गदर्शनका अलावा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा योजना निर्माण गर्दा अवलम्बन गरिएका असल अभ्याससहरू समेत अनुशरण गरिएको छ । तसर्थ क्रमशः निम्न चरण पुरा गरी यो योजना तयार गरिएको छ ।

१. योजना तर्जुमा तयारी प्रारम्भिक छलफल

नगरकार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू, विषयगत शाखाका प्रमुखहरू, स्थानीय राजनीतिक दलका अगुवाहरू, बुद्धिजीवी तथा सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विज्ञहरूको समेत उपस्थितिमा समग्र आवधिक योजना तयारीका प्राविधिक पक्षहरूको बारेमा बृहत् छलफल र जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

२. स्थानीयस्तरमा नगरपालिका को समग्र वस्तुस्थिति अध्ययन तथा द्वितीय स्रोतका सूचना संकलन

यसअन्तर्गत विज्ञ समूह तथा अध्ययनकर्ताको सहभागितामा प्रत्येक वडाको वस्तुस्थिति, मुख्य संभावना, अवसर र चुनौती पहिचान गर्ने हेतुले वडाध्यक्षको संयोजकत्वमा वडाका सम्पूर्ण सरोकारवाला सम्मिलित वडाभेला, छलफल र अन्तरक्रियामार्फत प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट सूचना संकलन गरियो ।

३. नगरपालिका को आधार नक्सासम्बन्धी सूचना संकलन

विषय विज्ञद्वारा प्रत्येक वडाबाट भू-सूचना प्रणालीको प्रयोग गरी आधार नक्सा तयार गर्न आवश्यक भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, वातावरणलगायत सम्पूर्ण भू-संकेत र सचना संकलन गरियो ।

४. वडाभेलामार्फत् प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण

वडा भेला र अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सूचनाहरूको तालिकीकरण, प्रशोधन पश्चात् समग्र वस्तुस्थितिको SWOT विलेषण गरी नगरपालिका का सबल पक्ष, दुर्बल पक्ष, सम्भावना र अवसरहरू पहिचान गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

५. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरूको मस्यौदा तयारी

समग्र वस्तुस्थिति विश्लेषण पश्चात् राष्ट्रिय र प्रादेशिक लक्ष्य, योजना र उद्देश्यसँग तादातम्यता हुनेगरी स्थानीय आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी नगरपालिका को सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरू सहितको मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

६. मस्यौदा योजना उपर सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया छलफल

सम्पूर्ण सरोकारवाला तथा कार्यपालिकाको सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा योजना मस्यौदा उपर छलफल तथा अन्तरक्रिया गरेपश्चात् थप सल्लाह र सुझावसहित परिमार्जनका लागि मस्यौदा पेश गरि वितरण गरियो ।

७. एकीकृत दस्तावेज तयारी संशोधन, परिमार्जन पश्चात अन्तिम योजना तयारी तथा स्वीकृति र प्रकाशन

मस्यौदा उपर छलफल तथा सुझाव संकलनपश्चात् योजनालाई विषयक्षेत्रगत हिसाबले एकिकृत गरी अन्तिम रूप दिएर गाउँसभा मार्फत् प्रक्रिया पुऱ्याई अनुमोदन गरी सर्वसाधारणका लागि प्रकाशन गर्ने निर्णय गाउँकार्यपालिकाले गऱ्यो ।

परिच्छेद २ : नगरपालिकाको समष्टिगत परिचय

२.१ नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

रेसुङ्गा नगरपालिका लुम्बिनी प्रदेश अन्तर्गत गुल्मी जिल्लामा पर्दछ। गुल्मी जिल्लाको गौरव बढाउने ऐतिहासिक, धार्मिक पहिचान बोकेको प्राकृतिक सम्पदा र सौन्दर्यले भरिपूर्ण, पर्यटकीय विकासको प्रचूर सम्भावना रहेको रेसुङ्गा तपोभूमिको नामबाट 'रेसुङ्गा नगरपालिका' नामकरण गरिएको छ। यो नगरपालिका समुद्री सतहबाट ६५५ मिटर देखि २३४० मिटरको उचाइमा रहेको छ। कूल ८३.७४ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस नगरपालिकाको पूर्वमा गुल्मीदरवार गाउँपालिका, पश्चिममा धुर्कोट गाउँपालिका र अर्घाखाँची जिल्ला, उत्तरमा इश्मा गाउँपालिका/मुसिकोट नगरपालिका र दक्षिणमा अर्घाखाँची जिल्ला पर्दछन्। साविकका तम्घास गा.वि.स., अर्खले गा.वि.स., सिमीचौर गा.वि.स. र दुवीचौर गा.वि.स.हरू मिलेर १४ वटा वडा कायम गरी रेसुङ्गा नगरपालिका गठन भएको हो। भौगोलिक बनावटको आधारमा यो नगरपालिका विशेषगरी मध्यपहाडी खण्डमा पर्दछ। नगरपालिकाको बेसी क्षेत्रमा बालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स-साना टार तथा फाँटहरू जस्तै अर्खले, भुवनपानी, सिमीचौर, राङबास, दुबिचौर, पराल्मी लगायतका फाँटहरु समेत उर्वर फाँटमा पर्दछन्। मकै, तोरी तथा गहुँ खेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको भिरालो खेतियोग्य जमिनमा केही मात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुका मिश्रित माटो पाइन्छ। यस नगरपालिकाको कूल क्षेत्रफलमध्ये वनजङगलले उल्लेख्य भाग अर्थात ६२.१ प्रतिशत ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता रहेको छ भने जम्मा भू भागको ३४.०० प्रतिशत जमिनमा हाल खेतीपाती भैरहेको छ। त्यसैगरी आवसीय क्षेत्रले ३.५ प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको छ भने ०.२ प्रतिशत जमिन बलौटे रहेको साथै ०.२ प्रतिशत नदी क्षेत्र रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक नतिजा अनुसार नगरपालिकाको कुल जनसंख्या ३१,६७७ मध्ये पुरुष १४,६९६ र महिला १६,९८१ रहेका छन्। यस तथ्यांक अनुसार जम्मा घरधुरी संख्या ६,८६५ छ भने परिवार संख्या ९,१२९ रहेको छ। सोही तथ्यांकको आधारमा जनघनत्व प्रतिवर्ग कि. मि. ३७८.२७ जना पर्दछ भने औषत परिवार संख्या ४.६१ रहेको छ।

नगरपालिकाको दीर्घकालिन विकास र सम्वृद्धिका हिसाबले यो क्षेत्रलाई कृषिको बैज्ञानिकीकरण र व्यवसायिकीकरण, वनजंगलको दिगो व्यवस्थापन तथा जडिवुटी उत्पादन र पर्यटन विकास मार्फत सम्वृद्ध बनाउन सकिने सम्भावनारहेको छ। नगरपालिकामा कृषिका लागि प्रशस्त मात्रामा उपयोगी क्षेत्रहरु रहेका छन्। यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू धान, मकै, कोदो, गहुँ, फापर हुन् भने दलहन बालीमा गहत, सीमी, सोस्ता, अडहर, मास, मसुरो केराउ, चना आदी हुन्। तेलहन बालीमा तोरी, सर्स्यूँ, तिल उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी वालीमा आलु, प्याज, काउली, बन्दा, भिन्डी, लसुन, साग, मुला, फर्सी र फलफुलमा सुन्तला, केरा, आप, लिची, अम्बा, आरु, मेवा, कागती, कीवी, हलुवावेद, आरुवखडा, बेलौती, नास्पाती उत्पादन हुन्छ भने मसाला बालीमा दालचीनी, अदुवा, बेसार, धनिया, सम्फो, मेथी, आलस, टिमुर, बेसार (हलेदो), खुर्सानी, तेजपत्ता हुन्। त्यसैगरी नगदे वालिमा अदुवा, मास, बोडी, भटमास, पिडाँलु, उखु, बेसार, सुन्तला, सखरखण्डा, ओखर आदी उत्पादन हुन्छन्। यहाँका समुदायहरुले केही मात्रामा पशुपंक्षी पालन व्यवसाय पनि गरिरहेका छन्।

पर्याप्त आधारभुत भौतिक पूर्वाधारहरूको साथै ठूला बजार केन्द्रको विकास हुन नसकेको कारण यस नगरपालिकामा ठूला स्तरका उद्योगहरू, व्यापार तथा वाणिज्यको विकास भएको छैन । नगरपालिकामा कृषि तथा जडिबुटीमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकासको सम्भावनाभने राम्रो छ। नगरपालिकाको वडा नं १ को मिलनचोक, उदिनढुङ्गा क्षेत्र, क्याम्पस रोड, अस्पताल लाइन, वडा नं. २ को उदिनढुङ्गा (जिपपार्क) ,बागमोर, वडा नं. ४ को अर्खले (बुद्धचोक), जोगिथुम, वडा नं. ५ को भुवनपानी, वडा नं. ६ को नेटाखर्क, गुरुङगाउँ, वडा नं. ७ को तम्घास, वडा नं. ८ को वसपार्क, चौराहा, पुरानो बजार, वडा नं. ९ को उपल्लो तम्घास, देउराली, वडा १० को देउराली, वडा नं. ११ को डाडाटोल, वडा नं. १२ को उर्लेनी दह, वडा नं. १३ को दुकानटोल, वडा नं. १४ को तारनेटा आदि बजार केन्द्रका रुपमा रहेका छन् । हाल यस नगरपालिका भित्र राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, कृषिविकास बैङ्क, मेघा बैंक, एन.एम.वि एसिया बैङ्क, ज्योति विकास बैङ्क, ग्लोबल बैङ्क, साइन रेसुङ्गा विकास बैङ्क, बैंक अफ काठमाडौं, गरिमा विकास बैङ्क, प्रभु बैङ्क, मुक्तिनाथ बैङ्क, एन.एम.बि बैङ्क, सनराइज बैङ्क, नेपाल बैंक लिमिटेड र नेपाल एस.बि.आइ बैंक लि. का शाखाहरू संचालनमा रहेका छन् ।

यस नगरपालिकामा पर्यटनको राम्रो संम्भावना रहेको छ। विशेषगरी यो नगरपालिकालाई पर्यापर्यटन, औषधिय तथा जडिबुटी पर्यटन, पदयात्रा पर्यटन, साहसिक पर्यटन, धार्मिक पर्यटन र कृषि पर्यटनका हिसाबले विकास गर्न सकिन्छ। यहाँ सामुदायिक वन, गुफाहरु, पहाड, झरना र खोलानाला समेत छन्। नगरपालिकाको करीव दुई तिहाई भूभाग वनजंगलले ओगटेको छ। यस कारणले पर्यापर्यटन, बनजंगलमा पाइने वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, वनस्पति तथा जडीबुटीको अवलोकन तथा अध्ययन गर्न आउनेहरूका लागि शैक्षिक पर्यटनको समेत आकर्षक गन्तव्य हुन सक्छ। जडिबुटी तथा औषधिय पर्यटन अर्न्तगत नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाइने विभिन्न प्रकारका जडिवुटीहरूको उत्पादन, अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रुपमा विकास गर्न सकिन्छ। साहसिक पर्यटन अर्न्तगत रक Climbing, ट्रेकिङ को साथै हनिहन्टिङको समेत सम्भावना रहेको छ। नगरपालिकामा अधिकांश रुपमा हिन्दु देवालय तथा मन्दिरहरू भएकोले ती क्षेत्रहरूको विकास मार्फत धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ, । विबिध जातजातीहरुको बसोबास रहेको यस नगरपालिकामा होमस्टे र सांकृतिक पर्यटनको उतिकै सम्भावना रहेकोछ। त्यसैगरी नगरपालिकालाई नमुना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सके कृषि पर्यटनको समेत राम्रो सम्भावना रहेको छ।

२.२ स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis)

यो नगरपालिकाको सम्पूर्ण भूभाग भारतीय उपमहाद्विप र युरेसियन अर्थात तिब्बतियन टेक्टोनिक प्लेटहरूको टकराव पश्चात निर्माण भएको महालङ्गुर हिमश्रृङखलाको एक अंशको रुपमा रहेको छ। यो खण्ड Young Fold Mountain वर्गमा पर्दछ। विशेषगरी विशाल महालङगुर हिमश्रृखलाको दक्षिणी क्षेत्रमा समानान्तर फैलिएको महाभारत पर्वतक्षेत्रको एक निम्न अंशको रुपमा यो नगरपालिकाको समग्र भू-भाग रहेको छ। अर्को शव्दमा भन्दा नेपालको मध्य पहाडी खण्डमा पर्ने यो नगरपालिका क्षेत्रमा केही उष्ण, पहाडी खण्डहरूमा समशितोष्ण र उच्च पहाडी वा लेकाली क्षेत्रमा शीतप्रधान हावापानी पाइन्छ।

२.२.१ पहुँच (Accesibility)

नगरपालिकाको केन्द्र रहेको तम्घास बजार गुल्मी जिल्लाको सदरमुकाम पर्दछ । तम्घास बजारवाट गुल्मी दरवार, छत्रकोट, रिढी गाउँपालिका हुँदै तान्सेन जोड्ने सडक ७५ कि.मि. रहेको छ भने तम्घासबाट अर्घाँखाचि को सन्धिखर्क हुँदै पूर्व पश्चिम राजमार्ग कपिलबस्तुको गोरुसिङे जोड्ने सडक तथा तम्घासबाट बुर्तिबाङ हुदै ढोरपाटन जोड्ने सडकले यहाँको जनताहरुलाई सुविधा पुऱ्याएको छ । नगरपालिकालाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने यी तीनै सडकहरूको ७५ प्रतिशत भन्दा बढी भाग कालोपत्रे भइसकेको छ भने बाँकी खण्डहरु स्तरोन्नति भइरहेका छन् । नगरपालिका भित्र रहेका अन्य सडकहरू भने कच्ची अवस्थामा रहेका छन् । सामान्यतया हिउँद याममा आवागमन सामान्य रहेता पनि वर्षाशयाममा हिलो, चिप्लो र पहिरोका कारण पटक पटक सडक अवरुद्ध हुनुका साथै दुर्घटनाको जोखिम समेत उच्च रहने गर्छ । नगरपालिकाको समग्र विकासमा ठूला शहर र उपभोक्ता बजार संगको सन्किटता (Proximity) र सम्वन्ध (Connectivity) अत्यन्तै महत्वपुर्ण हुने हुँदा छिमेकी स्थानीय तह, प्रदेश र संघीय सरकार संग समन्वय गरी नगरपालिका केन्द्रलाई प्रत्येक वडा केन्द्र जोड्ने आन्तरिक सडक सञ्जाललाई Fair Weather सडक वाट व्यापक स्तरोन्ती गरी All Weather सडकमा रुपान्तरण गर्ने कार्यलाई नगरपालिकाले उच्च प्राथमिकता दिएको छ । आधुनिक कृषि प्रणाली अन्तरगत यस नगरपालिकाको कृषकहरुले खेत वारी जोत्नका लागि हाते ट्याक्टर, कोदो गहुँ कुटेने थ्रेसर, घाँस काट्ने मेसीनको प्रयोग गर्न विस्तारै सुरुवात गर्न थालेका छन् ।

२.२.२ भू-उपयोगका क्षेत्रहरू

(क) भू-उपयोगको वितरण

भूमि महत्वपूर्ण प्राकृतिक साधन हो । यस खण्डमा विषेश गरी नगरपालिकाको भू-उपयोग र भू-आवरणको वस्तुगत चित्रण गरिएको छ । आर्थिक विकासको लागि भूमिको दिगो र समुचित उपयोग गर्नु पर्दछ । भूमिलाई कृषि, आवास, सडक, पिउने पानी, सिँचाई, विद्युत तथा उर्जा, सूचना तथा संचार आदिको प्रवन्धको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

(१) कृषि क्षेत्र

आधार नक्शाको विश्लेषणको आधारमा यस नगरपालिका मा कृषि क्षेत्र भन्नाले प्रत्येक वडामा छरिएर रहेका खेतीयोग्य भू-भागलाई जनाउँछ । यस नगरपालिकाको कुल भू-भाग मध्ये ३४ प्रतिसत भू-भाग खेती योग्य छ । नदि किनार तर्फको वेसी क्षेत्र र मध्य पहाडी भू-भागहरूमा विभाजित रहेको यो नगरपालिकाको कृषि क्षेत्र प्रत्येक वडाहरूमा फैलिएको छ । नगरपालिकाको वेसी क्षेत्रमा वालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स-साना फाँटहरू जस्तै अर्खले, भुवनपानी, सिमीचौर, राङबास, दुबिचौर, पराल्मी लगायतका फाँटहरु समेत उर्वर फाँटहरु हुन् । धान, मकै, तोरी तथा गहुँखेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको भिरालो खेतियोग्य जमिनमा केही मात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुका मिश्रित माटो पाइन्छ। यी क्षेत्रहरूमा समान प्रकृतिको भू-बनोट नभएकाले जलवायु अनुकुल माटोको प्रकृति अनुसार बालीनाली तथा फलफूल र तरकारीको खेती सघन रुपमा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । साथै नगरपालिकाका सबै क्षेत्रहरूमा पशुपालनको समेत राम्रो सम्भावना रहेको पाइन्छ । हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरूको वडागत विवरण निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरू
१	उदिनढुङ्गा, क्याम्पसरोड, भलुवाकुण्ड, आदर्श निकेतन, सिमलकारुख क्षेत्र
२	धागिथुम क्षेत्र, भण्डारीटोल, बागमोर, छापटोल
३	पदेंलपोखरा, सिद्धका थान, गाउँका धारा, बेहोंरे
४	पन्थीटोल (टारी), रोहदी, डाँडाखर्क, भण्डारीटोल, सेउघा, गहते
५	लामडाँडा, भुवन पानी, तल्ला खर्क, गोवाने
६	चेक्मी, गुरुङ्गाउ, हर्राचौर , खन्नीचौर, थाम-सोनेथुम, निन्नीचौर, लप्सी-सिमघाट, बालकोट-खोतखोते, अतरकाँडा-खान्दुला, भालुखोला-नेटाखर्क
७	बुट्टाकुरी, छेडा, अडवीसे, नेटा, सिस्नेहार, रोइदी, कुडापानी, वेतुखर्क, भुजेलखर्क, सोता, मौरीडाँडा उपल्लोटोल
८	खानीगाउ, बुढीचौर, छापटोला, टुनिखोला
९	तम्घास थान मन्दीर क्षेत्र, सोता, उपल्लो तम्घास डाडा टोल, बज्यान, गैह्रा टोल, बुढिचौर,चौडिल्ला, चारिखोला
१०	बासखर्क, मोदोराई, आमडाडा, ढावा, फलामे, मध्य सिमिबचौर, तङनाम, रैयाँ
११	जाबुने टारी, चिपटारी, बगर कुलो, ठुलाखेत, खाराको कूलो, उपल्लो कुलो, माभ्कको कुलो
१२	बसारी, उर्लेनी, मुल, छाप, कुरादी, घोर्ले, बुडिभ्किरमी
१३	भँगारी, दुविचौर, ढिकीडाडा
१४	ताम छाप, तारनेटा, टापु, टेकुवा, पागा, सिरुडाडा, दमार, गाव, रामथुम, पैरे, धेसिखर्क, काउलेटोल, वाहुनटोल, गावटोल, डाडाखर्क, रेसिखर्क, सोमैटोल, वलालटोल, टिसखर्क, भुटुसे, नयागाँउ डाडाटोल

(२) मिश्रित जनघनत्व भएकाबसोबास क्षेत्र

मिश्रित जनघनत्व भएको क्षेत्रहरू सबै वडाहरूमा रहेका छन् । परम्परागत हिसाबले प्राचिन कालदेखि नै वस्ती बसाल्ने सन्दर्भमा पानीको सुविधा, खेती योग्य क्षेत्र र पशुपालनलाई पायक पर्ने स्थानहरुमा यत्र तत्र छरिएर बस्ने प्रचलन भएकोले आ-आफ्नो पायक अनुसार सबै वडाहरूमा कतै बाक्लो त कतै पातलो वस्तीहरु रहेका छन् । सेवा प्रवाहका दृष्टिकोणले यसरी छरिएको वस्तीहरूमा पूर्वाधार र सेवा पुऱ्याउन राज्यलाई हम्मे हम्मे पर्दछ भने लागत समेत अत्यन्त बढी पर्दछ । तसर्थ यस्ता क्षेत्रका वस्तीहरूलाई उपयुक्त स्थानमा एकीकृत रूपमा स्थानान्तरण गर्दा कालान्तरमा राज्यलाई फाइदा पुग्नुका साथै जनतालाई सहज, सुरक्षित आवास क्षेत्रहरू निर्माण हुन्छन् र सेवाप्रवाहमा समेत सहज हुन जान्छ । वाढी, पहिरो भुकम्प, डढेलो लगायतका प्राकितिक प्रकोपवाट समेत यस्ता वस्तीहरू कतिपय अवस्थामा जोखिममा पर्ने गर्दछ । तसर्थ तिनीहरूको सुरक्षाका लागि समेत एकिकृत र सुरक्षित वस्ती विकासको सान्दर्भिकता पुष्टी हुन्छ । नगरपालिकामा मिश्रित जनघनत्व भएका वस्ती क्षेत्रहरू निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	मुख्य बस्तीहरूको विवरण
१	मिलनचोक, उदिनढुङ्गा, तल्लो साहुटोल, उपल्लो साहुटोल, पुतली बजार, फिल्महल, नयाँबजार, भीमचोक, प्र.जि.अ. गेट चोक, हुलाक रोड, क्याम्पस रोड, अस्पताल लाईन, आदश निकेतन क्षेत्र, सिमलका रुख क्षेत्र, अतिथि निवास अद्धित मार्ग, भगवानी मार्ग

वडा नं.	मुख्य बस्तीहरूको विवरण
२	धाइथुम, बाखेछेडा, छापटोल, उदिनढुंगा (जीप पार्क), धागिथुम, भण्डारीटोल, बागमारे, छापटोल
३	पदेंल पोखरा टोल, सिद्धकाथाना टोल, गाउँका धारा टोल, बेहोरे टोल
४	अर्खले, खोरपाटा, चौडिला, ताप्केचौर, भण्डारी टोल, पातल, पन्थीटोल (टारी), डाँडा खर्क, रोहीदी, पनाहाघाट, मसिना पोखरी, चिसा खोला, जोगिथुम, थुम्का, स्याउवा, गहते, ठाँटीपोखरा, बाँझवारी, पाण्डे, भण्डारी टोल, खाम्सेपानी, बाघमारे, डाँडाचौर, मरासिनी टोल, माझगाँउ, कोल्यार, खाल गैरा, संगमटोल
५	भुवनपानी, लामडाँडा, वर्दावास, गोवाने, पिरिम चौर, तल्ला खर्क
६	गुरुङ गाउ, ढुंगे चौर, जिमुर खर्क, थाम, घैयावारी, हर्रा चौर, साउने थुम, सिमाघाट, लप्सी, निनिङ चौर, ठूला चेक्मी, ठूला चौर, डाँडा टोल, ठूला घरे टोल, पैयापाटा टोल, कुलामाथी टोल, पल्ला खर्क टोल छाप टोल, नेटारखर्क टोल, नयाँ बजार टोल, अत्तरकाँडा खानदुला, भालु खोला, उपल्ला खर्क, पिपला रुख (वालकोट), खोतखोते, तल्लाचौर, सिरान
७	वुट्टाकुरी, छेडा, आडविसे, नेटा, सिस्नेहार, रोइदी, कुडापनी, वेतुखर्क, भुजेलखर्क, सोता, मौरी डाँडा, उपल्लोटोल
८	वुढी चौर, थुम्का, टुनीखोला, छापटोल, वाँझी पोखरी, भगवती मन्दिर लाइन, पाँच दोवाटो, चौराहा, आँखा शिविर लाइन, वसपार्क, पुरानो बजार, पुरानो बैक रोड
९	बज्यान, सुन्दरटोल, फेरा, उपल्लो तम्घास डाडाटोल, उपल्लो ताम्घास बजार, देउराली, भाम्का, सोता, वुढीचौर, चौडिला, थानिखोला, रेसुङ्गा आँखा अस्पताल, जिप पार्क, गैह्रा टोल थमन टोल
१०	सिकेधारा मोदाराई, बासखर्क, चेतेनेटा, रातामाटा, झिमि, आमडाडा, खलडाडा, सिमिचौर, फलामे, दह, ढावा, काब्रे, सिवङ, अर्खले, थापाखर्क, रैया डडनाम, कट्टी, झुपीखर्क, देउराली, किनपानी
११	बिहिचौर, तोलङ्गा, भाल्दी, सानो भाल्दी, डाडाखर्क, आँपपाटा, जाबुने, खिलुक, डाडाटोल, तल्ला टोल, बेलपाटा, ठुलापोखरा, पिपलनेटा, थुम्का, फेदी, ओखरबारी, वाइका थान, झुपीखर्क, दारिमपाटा
१२	घोर्ले, थापा टोल, बसारी, रानीपोखरा उर्लेनी , कुरादी, छाप टोल , मूल, उर्लेनी डाँडा टोल , काब्रा-रुख, प्याली डाँडा, धार्निपाटा, ल्वनीचौर, हाडढुङ्गा, वुभी झिर्मी, सेल्टा कुरा
१३	उपल्लो भगारी, ओखरारुख, ठूलार, ढुकान टोल, लाकुरी मुनी, बुढार, भुजेल टोल, चौर टोल, चण्डीस्थान, माझघर डाडाटोल, खोल्सापारी तल्लार, पोखरामुनी, हेकुलेटोल, सिरान, सालारुख, तल्लाबारी, कोलमुनी, ठुलाघर हर्रारुख, पोखरा, थापाटोल, डाडाबारी, डाडाटोल, सल्देल, एक्ले, उप्लार गैरा,सुपले, जाउनेपाटा, छम्की, ढिकीडाडा
१४	तारनेटा, टापु, कोल, गाव, चण्डिस्थान, डाँडापोखरी, तरङ्ग, डिमिक, छाप, सावतटोल, चोक्टे, ताम, रेश्मीडाडा, पैरे पांगा, सिरुडाँडा चौर, रामथुम, घेसिखर्क, नुन्थला, चोक्टीपाटा, दमार, काउलेटोल, बाहुन टोल, देविस्थान, गावटोल, धर्तीटोल, डाँडाखर्क, रेसिखर्क, भूमिस्थान, सोमैटोल, वलालटोल, टिसखर्क, बररुख, भुटुसे नँयागाँउ, डाडा टोल

(३) वनजंगल क्षेत्र

नगरपालिकाको कूल भू-भागको झण्डै ६२.१ प्रतिशत भू-भाग वनजंगलले ढाकिएको छ । यो नगपालिकाको प्रमुख प्राकृतिक सम्पदाको रुपमा रहेको वनजंगललाई जडिवुटी उत्पादन तथा पर्यापर्यटन संग गाँसेर दिगो विकास र आर्थिक सम्वृद्धिको आधार तयार पार्न सकिन्छ । यिनीहरुबाट इन्धन प्राप्त हुने, वातावारण संरक्षणका लागि उपयोगी हुने विभिन्न जीवजन्तु र चराचुरुंगीको वास्थानका रुपमा रहने मात्र नभएर वनजंगलले कुनै पनि स्थानको सुन्दरतामा अभिबृद्धि गर्ने गर्दछ । वन जंगलले प्रशस्त क्षेत्र ओगटेको हुनाले विभिन्न जनावर जस्तै : चितुवा, बाघ, बाँदर, बदेल, मृग, हरिण, स्याल, दुम्सी, खरायो, साथै चराचुरुङगी जस्तै : ढुकुर, काग, काँडेभ्याकुर, कालीज, टोकटोके, फिस्टा, जुरेली भ्याकुर, सुगा, मैना, गौथली, आदि पाइन्छ । वनस्पतिमा, सल्ला, गुँरास, वाँझ, भकमिलो, कटुस, कोइरालो, पाखनवेद, सतुवा, सुनकाउली, साल, चिउरी, चीलौनी, मौवा, वाँस, र जडीबुटीमा सुनकाउली, टिमुर, लसुन, बोजो, चिनीलहरा, सिस्नो, कुरीलो, हर्रो, बर्रो, बोझो, तेजपत्ता, सोमे, सौर, ठूलो ओखती (लगभग १०० प्रजाती) आदि पाइन्छ । नगरपालिकामा रहेका वनजंगल क्षेत्रलाई जंगल क्षेत्र नै कायम राखी हाल रहेको प्राकृतिक अवस्थाको जंगललाई दिगो वन व्यवस्थापन मार्फत स्याहार संभार गरी पूर्णरूपमा उत्पादन र प्रतिफलमुखी बनाई नगरपालिकाको दिगो विकास र समृद्धिमा सदुपयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ । हाल वनजंगल रहको क्षेत्रहरूको वडागत विवरण :

क्र.सं.	हाल वनजंगल रहेका क्षेत्रहरूको वडागत विवरण	वडा नं.
१	सल्लेरी चारिखेल्ने जुरेढुङ्गा सामुदायीक,	२
२	लिसाखोला, भालुपातल	२
३	बहोरे सामुदायीक बन समूह	३
४	खरियापान पाषण मेह सामुदायिक वन	३
५	नव जिवन सामुदायिक वन	३
६	शिवशक्ति सामुदायिक वन	३
७	नवज्योति सामुदायिक वन	३
८	ताराखसे सामुदायिक वन	३
९	भालुपातल सामुदायिक वन	३, ४
१०	मसिना पोखरी सामुदायिक वन	४
११	सेउघा सामुदायिक वन	५
१२	चुम्पले उनायचौर सामुदायिक वन	५
१३	खक्सेनि सामुदायिक वन	५
१४	कटौजेपानी नुनथला सामुदायिक वन	५
१५	कात्तिके सामुदायिक वन	६
१६	भगारी महिला सामुदायिक वन	६ हर्राचौर

क्र.सं.	हाल वनजंगल रहेका क्षेत्रहरूको वडागत विवरण	वडा नं.
१७	सेरो मेरो सामुदायिक वन	६ साउनेथुम
१८	चालमारे मुलावारी सामुदायिक वन	६ चेक्मी
१९	दिप सामुदायिक वन	वाल्काटे
२०	आलम स्थान सामुदायिक वन	७
२१	अर्जुन डाडा सामुदायिक वन	७
२२	तम्घास स्थान सामुदायिक वन	७
२३	खोलापाटा महीला सामुदायिक वन	७
२४	संघर्ष सिल सामुदायिक वन	७
२५	पातल उनायचौर	७
२६	रेसुङ्गा सामुदायीक वन	८
२७	रेसुङ्गा संरक्षित वन	८
२८	धारामुल सामुदायिक वन	९
२९	रेसुङ्गा धार्गिक, स्थल	९
३०	बज्यान सल्लेरिडाडा सामुदायिक वन	१०
३१	सौरेनी सामुदायिक वन	१० आमडाडा
३२	बासखर्क सामुदायिक वन	१० बासखर्क
३३	श्री कालिका सामुदायिक वन	१० फलामे
३४	सदाबार सामुदायिक वन	१० खल्लडाँडा
३५	चिउरेनी सामुदायिक वन	१० काभ्रे
३६	शिवालय सामुदायिक वन	१० सारदेउ
३७	छत्रमालीका सामुदायिक वन	१० रैया
३८	चण्डीदेवी सामुदायीक बन	१० (साविक ९)
३९	सुनादेवी सामुदायिक वन	१० (साविक ८)
४०	नरदेवी सामुदायिक वन	१० (साविक ७)
४१	मान्दी सामुदायिक वन	१० (साविक ७)
४२	धरमपानी सामुदायिक वन	१० (साविक ७)
४३	श्री मरङ्गा झाक्रिभिर सामुदायिक वन	१२
४५	श्री लाली गुराँस सामुदायिक वन	१२

क्र.सं.	हाल वनजंगल रहेका क्षेत्रहरूको वडागत विवरण	वडा नं.
४६	श्री बाँझी पोखरी	१२
४७	सामुदायीक वन	१३
४८	सम्मरक्षंण बन	१३
४९	राष्ट्रिय वन	१३
५०	धरेन, भक्टेनी, ठूला पचेरा, कालाभिर, सामुदायीक वन, सेनिचौर (झक्रिडाडा), काफल गैरा, पचेरा खोला, ढीकी डाडा	१३
५१	जागृत सामुदायिक वन	१४
५२	जनसेवा सामुदायिक वन	१४
५३	फुलबारी सामुदायिक वन	१४

(४) व्यावसायिक क्षेत्र

पर्याप्त आधारभुत भौतिक पूर्वाधार हरूको विकास हुन नसकेका कारण यहाँ ठूला बजार केन्द्रहरु, उद्योगहरू, व्यापार तथा बाणिज्यको विकास भएको छैन । उद्योग धन्दा र व्यापारिक तथा व्यावसायिक कृयाकलापहरू वृद्धि हुन सक्ने क्षेत्रमा वडा नं १ को मिलनचोक, उदिनढुङ्गा क्षेत्र, क्याम्पस रोड, अस्पताल लाइन, वडा नं. २ को उदिनढुङ्गा (जिपपार्क) ,बागमोर, वडा नं. ४ को अर्खले, (बुद्धचोक), जोगिथुम, वडा नं. ५ को भुवनपानी, वडा नं. ६ को नेटाखर्क, गुरुङगाउँ, वडा नं. ७ को तम्घास देखि बुटवल सम्म, वडा नं. ८ को वसपार्क, चौराहा, पुरानो बजार, वडा नं. ९ को उपल्लो तम्घास, देउराली, वडा १० को देउराली, वडा नं. ११ को डाडाटोल, वडा नं. १२ को उर्लेनी दह, वडा नं. १३ को दुकानटोल, वडा नं. १४ को तारनेटा आदि पर्दछन् । त्यस बाहेकका अन्य सम्भावित व्यावसायिक क्षेत्रहरू पनि थुप्रै व्यापारिक केन्द्रको रूपमा क्रमशः विस्तार हुँदै गइरहेका छन् । नगरपालिकामा रहेका व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

क्र.सं	मुख्य व्यापारिक केन्द्रको विवरण	वडा नं.
१	मिलनचोक, उदिनढुङ्गा क्षेत्र, उपल्लो र तल्लो साहुटोल, नयाँ बजार, हुलाकरोड, क्याम्पस रोड, अस्पताल लाइन	१
२	बाखेछेंडा, बागमोर, छापटोल, उदिनढुङ्गा(जिपपार्क)	२
३	पदेल पोखरा, सिद्धकाथान,	३
४	अर्खले, (बुद्धचोक), जोगिथुम, खाम्सेपानी, सेउघा पसल, पनाहघाट	४
५	भुवनपानी	५
६	नेटाखर्क, गुरुङगाउ, बालकोट, ठूलाचेक्मी, सिमाघाट	६
७	बुट्टाकुरी, छेडा, अडवीसे, नेटा, वेतुखर्क, मौरी डाँडा	७
८	वसपार्क, चौराहा, पुरानो बजार, माइकास्थान (भगवति मन्दिर)	८
९	उपल्लो तम्घास, देउराली, अर्घखाची, जिप पार्क	९
१०	देउराली, चेतेनेटा, सिमिचौर, दह, कात्रे, मैदान	१०
११	डाडाटोल, फेदी	११
१२	उर्लेनी, दह	१२
१३	दुकानटोल (भगारी), सिरान, हरारारुख, थापाटोल, दुविचौर, उर्लेनी	१३
१४	तारनेटा, डाँडापोखरी, भुमिस्थान, सामैटोल	१४

(५) जल तथा नदी क्षेत्र

यो नगरपालिकाको प्रमुख नदी बडिगाड हो । हिमनदी भएकोले यो सदावहार अविरल वग्दछ । यस वाहेक यहाँका अन्य सहायक खोला तथा नदीहरूमा पनाहा खोला, छल्दी खोला, तम्घास खोला, अैरेनी खोला, लिसा खोला, छहरा खोली, मजेङ, लस्दी, टेकुवा खोला तथा बिभिन्न खोल्साहरु रहेका छन् भने सुन्दर मनोरम प्राकृतिक झरनाहरूमा वडा नं ९, १० र १२ को सिमानामा पर्ने ह्वक्ने छहरा, वडा नं १३ को रानिखसे छहरा आदि रहेका छन् । वडा न.८ मा रहेको रेसुङ्गा महापोखरी क्षेत्र समेत पर्यावरण र जलाधार संरक्षणका हिसावले महत्वपूर्ण क्षेत्र हो ।

क्र. सं.	नदी, खोलाको नाम	ठेगाना
१	सेतीखोला	वडा नं. २
२	अैरेनी खोला	वडा नं. २
३	लिसा खोला	वडा नं. २
४	छहरा खोला	वडा नं. ३
५	सेती खोला	वडा नं. ३
६	भालुखोला	वडा नं. ३
७	लस्दी खोला,	वडा नं. ३
८	तल्ला पोखरा खोला	वडा नं. ३
९	छल्दी खोला,	वडा नं. ३
१०	पनाह खोला	वडा नं. ३, ४, ६
११	मजेङ खोला	वडा नं. ३
१२	चिसा खोला	वडा नं. ३
१३	ढाक्रेखोला	वडा नं. ४
१४	सेती खोला	वडा नं. ४
१५	रैदी खोला	वडा नं. ४
१६	मरेङ खोला	वडा नं. ६
१७	वगाले खोला	वडा नं. ७
१८	अर्खे खोला	वडा नं. ७
१९	छहरा खोला	वडा नं. ८
२०	दोविन्दा खोला	वडा नं. ८
२१	चारी खोला	वडा नं. ९
२२	जुके खोला	वडा नं. ११
२३	अँधेरी खोला,	वडा नं. ११
२४	खालीखोला,	वडा नं. १२
२५	सानो खोला	वडा नं. १२
२६	वोटेखोला	वडा नं. १२
२७	कुलाहावाँध खहरेखोला	वडा नं. १३
२८	टेकुवा खोला	वडा नं. १४
२९	छल्दी खोला	वडा नं. १४

क. सं.	नदी, खोलाको नाम	ठेगाना
३०	बढीघाट	वडा नं. १४
३१	ओरिया खोला	वडा नं. १४
३२	खुट्टे खोला	वडा नं. १४
३३	ठूलो खोला	वडा नं. १४
३४	ढाप खोला	वडा नं. १४

क. सं.	ताल, पोखरी तथा झरनारुको नाम	ठेगाना
१	मजेङ झरना	वडा नं. ३
२	कालो पोखरा पोखरी	वडा नं. ३
३	लस्दी पोखरी	वडा नं. ३
४	टोड्के डाँडा पोखरी	वडा नं. ३
५	गुरुङ गाँउ पोखरी	वडा नं. ६
६	अर्खे खोला पोखरी	वडा नं. ७
७	खोलापाटा पोखरी	वडा नं. ७
८	दुडीखोला पोखरी	वडा नं. ७
९	ह्वाक्ने झरना	वडा नं. ९
१०	रानी खस्ने झरना	वडा नं. १३

(६) पर्यटकीय क्षेत्र

प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेको यस नगरपालिकाको हालसम्म पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको दिगो विकास हुन नसके तापनि प्रत्येक वडामा कुनै न कुनै प्रकारका पर्यटकीय क्षेत्रहरू पर्दछन् । नगरपालिकामा मठ मन्दिर, झरना, गुम्बा, तथा सुन्दर प्राकृतिक जंगलहरू रहेकोले यी क्षेत्रहरूलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ नगरपालिकामा रहेका जनजातिहरूको मौलिक संस्कृति, रहनसहन, खानपान, भेषभुषामध्ये पहाडी सभ्यताका परिचायकको रुपमा रहेका छन् । नगरपालिकामा पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विवरण निम्नानुसार छन्:

क. सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	ठेगाना	वडा केन्द्र देखि दुरी कि.मि./घण्टा	सडकको पहुँच पुगेको छ ?	पर्यटकीय महत्व
१	तम्घास स्थान संयुक्त मन्दिर	रे.न. पा - १	३ मिनेट	छ	धार्मिक ऐतिहासिक
२	गौरी शंकर शिवालय मन्दिर	रे.न. पा - १	१० मिनेट	छ	,, ,,
३	रेसुङ्गा पर्यटन क्षेत्र	रे.न. पा - १	१ घण्टा	छ	धर्मिक, सांस्कृतिक एवं ऐतिहासिक

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	ठेगाना	वडा केन्द्र देखि दुरी कि.मि./घण्टा	सडको पहुँच पुगेको छ ?	पर्यटकीय महत्व
४	धागिथुम भगवति मन्दिरत्र	रे.न. पा - १ धागिथुम ब्यारेक	१० मी	पैदल मार्ग	धार्मिक पर्यटक
५	बाखे शिव मन्दिर	रे.न. पा - १ बाखे क्षेंडा	१० मिनेट	छ	धार्मिक पर्यटक
६	बखे शैनिक पार्क	रे.न. पा - १ बाखे क्षेडा	१० मिनेट	छ	प्यैटकिय क्षेत्र
७	शिवालय मन्दिर	रे.न. पा - २ मिलनचोक	१० मिनेट	छ	धार्मिक पर्यटक
८	रेसुङ्गा सामुदायिक सिकाई केन्द्र	रे.न. पा - २ धगिथुम	रे.न. पा - २ को वडा कायालय संगै	छ	पर्यटकीय तथा सामाजिक क्षेत्र
९	रेसुङ्गा पाताला गुफा	रे.न. पा - ३ वेहोरे	३ कि.मी	छैन	आकर्षिक शिलाहरु रहेको पूरातात्विक महत्व
१०	शिवालय मन्दिर	रे.न. पा - ३ वेहोरे	१.५ कि.मी	छ	धार्मिक स्थल
११	भगवति मन्दिर	रे.न. पा - ३ वेहोरे	१ कि.मी	छ	,,
१२	प्रभुका कुटी	रे.न. पा - ३ वोक्से	३ कि. मी.	छैन	तपोभूमि
१३	वाँजाका खेत	रे.न. पा - ३ बाँजाका खेत	३ कि.मी	छ	तपोभूमि
१४	शिवालय मन्दिर	रे.न. पा - ३ तल्ला पोखरी	५०० मि	छ	धार्मिक स्थल
१५	खड्ग मन्दिर	रे.न. पा - ३ गाउँका धारा	३०० मि	छैन	धार्मिक र पर्यटकीय स्थल
१६	माइकास्थान मन्दिर	रे.न. पा - ३ गाउँका धारा	१०० मि	छ	धार्मिक र पर्यटकीय स्थल
१७	सिद्धस्थान	रे.न. पा - ३ सिद्धथान	२०० मि	छ	धार्मिक ऐतिहासिक
१८	जोगिथुम भगवती मन्दिर	रे.न. पा - ४	५ कि.मी	,,	धार्मिक, पर्यटकीय र ऐतिहासिक (पूरापूर्व काल देखि वि.सं. १८३०)

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	ठेगाना	वडा केन्द्र देखि दुरी कि.मि./घण्टा	सडको पहुँच पुगेको छ ?	पर्यटकीय महत्व
१९	छत्र महाराज खाम्सेपानी	रे.न. पा - ४	६ कि.मी	,,	धर्मिक ,पर्यटकीय र ऐतिहासिक (१९९०)
२०	सिद्धस्थान	रे.न. पा -४	६ कि.मी	छैन	धार्मिक ,पर्यटकीय र ऐतिहासिक
२१	शिवालय मन्दिर	रे.न. पा -४ सेरघा	५ कि.मी	छ	धार्मिक
२२	रैदि शिवालय	रे.न. पा -४	१ कि.मी	छ	धार्मिक
२३	खड्का महाराज जोगिथुम	रे.न. पा -४	६ कि.मी		धार्मिक
२४	बोकेका रुख शिवालय	रे.न. पा -४	३ कि.मी	छ	धार्मिक
२५	मसिना पोखरी शिवालय मन्दिर	रे.न. पा -४	६ कि.मी	छ	धार्मिक
२६	डाडा चौर शिवालय मन्दिर	रे.न. पा -४	२ कि.मी	छ	धार्मिक
२७	तम्घास माई शिद्ध मन्दिर	रे.न.पा.-४ गौडा पोखरी	१ कि.मी	छ	ऐतिहासिक
२८	भगवति मन्दिर			छ	धार्मिक
२९	रागेठुङ मन्दिर	२०५३, वडा नं. ४	४ कि.मी	छ	धार्मिक
३०	उनायचौर मन्दिर	रे.न.पा.-५ उनायचौर	१.किमी	छ	धार्मिक पर्यटकिय
३१	राधाकृष्ण मन्दिर	रे.न.पा.-५ बाफाँ खर्क	१. किमी	छ	धर्मिक
३२	राम मन्दिर	रे.न.पा.-५ तल्ला खर्क	५०० मि	छ	धर्मिक
३३	लामडाँडा भगवति , राधाकृष्ण, शिवमन्दिर	रे.न.पा.-५ लामडाँडा, ठूला पोखरा	१ कि.मी	छ	धर्मिक
३४	गणेश मन्दिर	रे.न.पा.-५ गौमुखेधारा	५०० मी	छ	धर्मिक
३५	आयचौर खड्ग भगवती	रे.न.पा.-५,६,७	२ कि.मी	छ	धर्मिक, पर्यटकिय
३६	देवीथान मन्दिर	रे.न.पा.-६ लप्सी	४.५ कि.मी	छ	धार्मिक

क्र. सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	ठेगाना	वडा केन्द्र देखि दुरी कि.मि./घण्टा	सडको पहुँच पुगेको छ ?	पर्यटकीय महत्व
३७	थाम भगवती मन्दिर	रे.न.पा.-६ साउनेथुम	१.५ कि.मी	छ	धर्मिक
३८	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-६ अतरकाँडा, बालकोट, चेक्मी, लप्सी, खन्नीचौर	१.५ किमी १ कि.मी ५०० मिटर ४.५ कि.मी ४ कि.मी	छ	धर्मिक
३९	सुपा देउराली मन्दिर	रे.न.पा.-६ चेक्मी, हर्राचौर, अत्तरकाँडा, निन्नीचौर		छ	धर्मिक
४०	छत्र मन्दिर	रे.न.पा.-६ छाप सिरान	१ कि.मी	छ	धर्मिक
४१	बहुरुपी गुफा	रे.न.पा.-६ गौडाधारा		छैन	पर्यटकिय
४२	विश्वशान्ति गुम्बा	रे.न.पा.-६ गुरुङगाँउ	३.५ कि.मी	छ	धार्मिक
४३	देउरालीकोट पर्यटकीय स्थल	रे.न.पा.-६ सिमाघाट	५.५कि.मी	छ	पर्यटकिय
४४	अर्जुन भगवती मन्दिर	रे.न.पा.-७ अर्जुन डन्डा	१ घण्टा	छ	पुरातात्विक, धार्मिक, पर्यटकीय र ऐतिहासिक
४५	सङ्क भगवती मन्दिर	रे.न.पा.-७ उनाय चौर	१.३ घण्टा	छ	पुरातात्विक, धार्मिक, पर्यटकीय र ऐतिहासिक
४६	दुर्गा कालीका भगवती मन्दिर	रे.न.पा.-७ भुगेलखर्की -७	१.५ मी.	छ	पुरातात्विक, धार्मिक, पर्यटकीय र ऐतिहासिक
४७	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-७ अर्खेखोला सोता	१.५ मी	छ	धर्मिक
४८	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-७ मार्डकास्थान	५ मी	छ	धर्मिक
४९	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-७ कुडापानी	२० मी	छ	धर्मिक
५०	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-७ सीस्नेहार	४० मी	छ	धर्मिक

क्र. सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	ठेगाना	वडा केन्द्र देखि दुरी कि.मि./घण्टा	सडको पहुँच पुगेको छ ?	पर्यटकीय महत्व
५१	राम मन्दिर	रे.न.पा.-७ नेटा	४० मी	छ	धर्मिक
५२	सिद्धकाथान	रे.न.पा.-७ कुडापानी	२० मी	छ	धर्मिक
५३	मस्जीत	रे.न.पा.-७ जीपपार्क	१५ मि	छ	धर्मिक
५४	पौराणिक मठ मैरा	रे.न.पा.-८ मैरा	१ कि.मी	छैन	धर्मिक
५५	भगवती मन्दिर	रे.न.पा.-८	२ कि.मी	छ	धर्मिक
५६	तम्घास्थान मन्दिर	रे.न.पा.-९ सोता	१ कि.मी	छ	ऐतिहासिक
५७	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-९ उपल्लो तम्घास	१ कि.मी	छ	पर्यटकिय
५८	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-९ चारीखोला	१ कि. मी.	छ	ऐतिहासिक
५९	गणेश थान मन्दिर, भिमसेन थान मन्दिर	रे.न.पा.-९	१ कि.मी.	छ	ऐतिहासिक, धार्मिक
६०	देउराली तम्घास थान मन्दिर	रे.न.पा.-९ देउराली वहखोर	१ कि.मी	छ	ऐतिहासिक, धार्मिक
६१	कृष मण्डली	रे.न.पा.-९ चारिखोला	१ कि.मी.	छ	सांस्कृतिक
६२	रेसुङ्गा विमान स्थल	रे.न.पा.-१० थालेमाले	१ कि.मी	छ	पर्यटकीय
६३	भगवती मन्दिरदह	रे.न.पा.-१० दह	६०० मि		धार्मिक
६४	सिद्धवावा मन्दिर	रे.न.पा.-१० थालेमाले	१ कि.मी		धर्मिक
६५	माइकास्थान मन्दिर	रे.न.पा.-१० आमडाडा	१ कि.मी		धर्मिक
६६	राधाकृष्ण मन्दिर	रे.न.पा.-१० सिमिचौर	५०० मि.		धर्मिक
६७	जुरेढुङ्गा मन्दिर	रे.न.पा.-१० उकाली	१ कि.मी		धर्मिक
६८	छत्रदेवी मन्दिर	रे.न.पा.-११ बिहीचौर -११	३० मिनेट	छ	धार्मिक
६९	सुनादेवी मन्दिर	रे.न.पा.-११ डाडाटोल	१५ मिनेट	छैन	धर्मिक

क्र. सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	ठेगाना	वडा केन्द्र देखि दुरी कि.मि./घण्टा	सडको पहुँच पुगेको छ ?	पर्यटकीय महत्व
७०	नरदेवी मन्दिर	रे.न.पा.-११ डाडाखर्क	१० मिनेट	छैन	धर्मिक
७१	शिवालय मन्दिर	रे.न.पा.-११ तोलङ्गा	१ घण्टा	छ	धर्मिक
७२	सरस्वती मन्दिर	रे.न.पा.-११ पिपलनेता	३० मिनेट	छ	धर्मिक
७३	चण्डी मन्दिर	रे.न.पा.-११ डाडाटोल	१५ मिनेट	छ	धर्मिक
७४	खड्क देवी मनिदर	रे.न.पा.-१२ बुडिभिरमा	३ कि.मी	छ	पर्यटकीय र ऐतिहासिक
७५	मालिका मन्दिर	रे.न.पा.-१२ मुल	१/२ कि.मी	छ	पर्यटकीय र ऐतिहासिक
७६	छत्र मन्दिर	रे.न.पा.-१२ छत्रथान घोलि	५०० मि	छ	पर्यटकीय र ऐतिहासिक
७७	सिद्धवावा मन्दिर	रे.न.पा.-१२ बसारी	३/२ कि.मी	छ	पर्यटकीय र ऐतिहासिक
७८	खडक मन्दिर	रे.न.पा.-१३ दविचौर	३ कि.मी	छ	धार्मिक
७९	चण्डीस्थान	रे.न.पा.-१३ भगारी	४ कि.मी	छैन	,,
८०	सुब्धरखानी (वाउन गोठ)	रे.न.पा.-१३ भगारी	३ कि.मी.	छैन	पर्यटकिय (गुफा)
८१	रानी खस्ने छहरा	रे.न.पा.-१३ दविचौर	२ कि.मी		पर्यटकिय (छहरा)
८२	भूवानेडाडा	रे.न.पा.-१३ भगारी	५ कि.मी	छ	पर्यटकिय (हिम दृष्य स्थल)
८३	देविस्थान र भैरव मन्दिर	रे.न.पा.-१४ देविस्थान	१.५ कि.मी	,,	धार्मिक
८४	साउने मन्दिर	रे.न.पा.-१४ साउने	४ कि.मी	,,	धार्मिक तथा ऐतिहासिक
८५	कालिका मन्दिर	रे.न.पा.-१४ गावटोल	६ कि.मी	,,	धार्मिक
८६	मलिका मन्दिर	रे.न.पा.-१४ मालिका	६ कि.मी	,,	धार्मिक
८७	शिवालय तथा राम मन्दिर	रे.न.पा.-१४ पच्याछेडा	७ कि.मी	,,	धार्मिक तथा पर्यटकिय

(७) ल्याण्डफिल्ड क्षेत्र

नगरपालिकामा क्षेत्र भित्र फोहमैला व्यवस्थापन गर्ने हाल सम्म कुनै पनि उचित व्यवस्था गरिएको देखिदैन । स्वास्थ्य तथा वातावरणिय सरसफाईको लागि एक महत्वपूर्ण विषयको रुपमा सड्किरहेको छ । त्यसको उचित व्यवस्थापन गर्नको लागि नगरपालिका को वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम २०७८/०७९ मा फोहोरलाई कुहिने र नकुहिने वर्गीकरण गरी सङ्कलनको व्यवस्था गर्ने उल्लेख गरिएको छ भने व्यवस्थित ल्याण्डफिल्ड साइटको पहिचान गर्न बाँकी नै छ ।

(८) वर्षातको पानी निकास प्रणाली

नगरपालिकाको मुल जलनिकासको रुपमा तम्घास, छल्दी, पनाहा आदि खोलाहरु नै रहेका छन् । अधिकांस भू-भाग भौगोलिक रुपले पहाडी क्षेत्र भएको कारणले जल निकास व्यवस्थित गर्न नसके व्यापक रूपमा पहिरो, भु क्षय र कटानको जोखिम रहन्छ। तसर्थ सडकको दायाँबाँया नाला निर्माण कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप अगाडि बढ्नु पर्ने देखिन्छ। यसका लागि सडकको स्तरोन्नति सँगसँगै नाला निर्माण गर्ने र नजिकको खोलाहरूमा निकास गर्ने प्रणाली विकास गर्नु पर्दछ । यसरी नालाको कामको थालनी गर्दा पहिरो र कटानका क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ । वर्षायामको उर्लदो भेल, खहरे खोला तथा खोल्साले पटकपटक नगरपालिका बासीलाई बर्षा याम र ठूलो पानी परेका बेला दुख दिएकै छ ।

२.२.३ माटोको बनावट (Soil Type)

नगरपालिकाको भौगर्भिक संरचना महाभारत पर्वत श्रृङ्खला निर्माण हुँदाको बखत भएको हो । यद्यपि धरातलीय स्वरुप (Profile) हेर्दा माटो र चट्टानहरूमा विविधता रहेको पाइन्छ । यसको कारण भू-धरातलमा निरन्तर भइरहने प्राकृतिक प्रक्रियाहरू (Natural Phenomena) जस्तै मौसम तथा ऋतु परिवर्तन, भू-क्षय, वायुमण्डलीय चापको प्रभाव, वर्षा, शीत, हिमपात, भुकम्प, जलवायु परिवर्तन, सामान्य हावाहुरी, पहिरो आदि हुन् । यसर्थ नगरपालिकाको पहाडी खण्डको माटो र चट्टान सामान्यत नेपालको उच्च पहाडी तथा हिमाली श्रृङ्खला अन्तर्गत पाइने चट्टान (Sedimentary Rock) तथा पत्रे चट्टानको मिश्रण र तिनीहरूमा भौतिक र रसायनिक परिवर्तन हुँदै जाँदा बन्ने परिवर्तित चट्टान (Metamorphic Rock) को समिश्रणको रुपमा रहेको छ । नगरपालिकाको टार, बेसीमा पाइने माटोमा भने प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा पाइने हुनाले उर्वर र खेतीयोग्य माटोमा पर्दछ । यसरी प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा भने निरन्तर खेती भइरहेको क्षेत्रमा केही बढी छ भने बाँझो क्षेत्रमा क्रमशः घट्दै गईरहेको अवस्था छ ।

२.२.४ जमिनको भिरालोपन (Slope)

यहाँको करिब २५.१० प्रतिशत भूभाग ० डिग्रीदेखि १२ डिग्रीसम्मको, करिब २१.२९ प्रतिशत भूभाग १२ डिग्रीदेखि २० डिग्रीसम्मको, १८.५९ प्रतिशत भूभाग २० डिग्रीदेखि ३० डिग्रीसम्मको, १६.०१ प्रतिशत भूभाग ३० डिग्रीदेखि ४० डिग्रीसम्मको, ८.०६ प्रतिशत भूभाग ४० डिग्रीदेखि ५० डिग्रीसम्मको र १०.९६ प्रतिशत भूभाग ५० देखि माथि भिरालोपनको स्थितिमा छ । नगरपालिका को भिरालोपनको थप विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	उपयोग	जमिनको क्षेत्रफल	प्रतिशत
१	० देखि १२	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	५.३२	२५.१०
२	१२ देखि २०	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	१०.८६	२१.२९
३	२० देखि ३०	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	२८.६५	१८.५९
४	३० देखि ४०	संरक्षित वन बनाउन सकिने	२८.०८	१६.०१
५	४० देखि ५०	संरक्षित वन बनाउन सकिने	९.३२	८.०६
६	५० देखि माथि	संरक्षित वन बनाउन सकिने	१.५४	१०.९६
जम्मा			८३.७७	१००

स्रोत : भू-सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

२.२.५ जमिनको उचाइ (Height)

रेसुङ्गा नगरपालिका भौगोलिक हिसाबले ८३° १२' देखि ८३° १९' पूर्वी देशान्तर र २७° ५९' देखि २८° ७' उत्तरी अक्षांशसम्म फैलिएर प्राकृतिक मनोरम संरचना सहित मध्यपहाडी क्षेत्रदेखि उच्चपहाडी क्षेत्रसम्म फैलिएको छ । यो नगरपालिका समुद्री सतहबाट ६५५ मिटरदेखि २३४० मिटरको उचाइमा अवस्थित छ ।

२.२.६ जमिनको मोहडा (Aspect)

सामान्यतया भिरालोपनमा विषमता हुँदा जमिनको मोहडामा समेत विषमता हुन्छ । यद्यपि मोहडाको हिसाबले हेर्दा पूर्वी मोहडा, दक्षिण पुर्वी मोहडा, दक्षिण मोहडा, दक्षिण पश्चिम मोहडा, पश्चिमी मोहडा भएको क्षेत्र ५८.६ प्रतिशत भएकोले नगरपालिका मा जलवायुगत विविधता पाउनुका साथै यस प्रकारको पारीलो क्षेत्रको जमिन कृषि, उद्योग, बसोबास तथा अन्य विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न उपयूक्त रहेको छ । थप तथ्याङ्क तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ज्ञः जमिनको मोहडाको विवरण

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
१	समथर मोहडा	०.००	०.००
२	उत्तर मोहडा	५.७४	६.९
३	उत्तर पूर्वी मोहडा	११.२८	१३.५
४	पूर्व मोहडा	१२.३८	१४.८
५	दक्षिण पूर्वी मोहडा	७.४१	८.९

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
६	दक्षिण मोहडा	६.६४	७.९
७	दक्षिण पश्चिम मोहडा	९.९४	११.९
८	पश्चिम मोहडा	१२.७१	१५.२
९	उत्तर पश्चिम मोहडा	११.९८	१४.३
	जम्मा	८३.७७	१००

स्रोत : भू-सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

२.३ जनसांख्यिक विश्लेषण

नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जनसङ्ख्या कोष (UNFPA) का अनुसार सन् १९९५ देखि नेपालको जनसाङ्ख्यिक प्रवृत्तिमा सारभूत भिन्नताहरू देखापरेका छन् । यस प्रकारको भिन्नता देखापर्नुका पछाडि घट्दो जन्मदर र मृत्युदर, बढ्दो औसत आयु, पहिलो विवाह गर्दाको बढ्दो उमेर र शहर केन्द्रित तथा सुविधाहरू केन्द्रित बसाइसराइहरू मुख्य कारणहरू रहेको विश्लेषण छ । कम विकसित राष्ट्रको तहबाट मध्यम आय भएका मुलुकहरूको स्तरमा पुग्न राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकासका लक्ष्यअनुरूप राखेको परिमाणात्मक लक्ष्य हासिल गर्न जनसाङ्ख्यिक चरहरूमा सकारात्मक सङ्केतहरू देखा पर्नु आवश्यक रहेको परिप्रेक्ष्यमा माथिको जनसाङ्ख्यिक विश्लेषण सकारात्मक दिशातर्फ नै उन्मुख देखिन्छ । केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले सन् २०१४ मा प्रकाशन गरेको Population Monograph of Nepal (Vol. 1) मा समेत सन् १९९१-२००१ को औसत जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.२५% प्रतिशतबाट घटेर सन् २००१-२०११ मा १.३५ प्रतिशतमा कायम हुनुका पछाडि जनसाङ्ख्यिक चरहरू जस्तै : ठूलो सङ्ख्यामा युवाहरू विदेशिनु, जनचेतनामा भएको सकारात्मक परिवर्तन, एकात्मक परिवारको सङ्ख्यामा वृद्धि आदिलाई ठानेको छ । अर्कोतर्फ आन्तरिक बसाइ सराइको प्रवृत्तिलाई हेर्दा हिमाल र पहाडबाट तराईतर्फ र ग्रामीण भेगहरूबाट शहरी केन्द्रहरूतर्फ बसाइसराइ गर्ने र एकात्मक परिवारको सङ्ख्या बढ्दै गएको देखिन्छ । यस प्रकारको बसाइसराइको प्रवृत्तिले गर्दा काठमाडौँ उपत्यका, तराई तथा देशका अन्य शहरी केन्द्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिको अत्यधिक चाप हुने र हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरू र विकट ग्रामीण क्षेत्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिदर ऋणात्मक समेत देखिन थालेको छ। यो प्रवृत्तिले निम्त्याएको अर्को पक्ष हो अनुपस्थित जनसङ्ख्या अर्थात् काम वा रोजगारीको सिलसिलामा ६ महिना वा सो भन्दा बढी समय आफ्नो मूल थलो छोडेर बाहिरिने जनसङ्ख्या सन् २००१ मा कुल ७,६२,१८१ हुँदा सन् २०११ को तथ्याङ्कमा १९,२१, ४९४ देखिन्छ । यो क्रम पछिल्ला वर्षहरूमा थप वृद्धि भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

२.४ सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण

राज्यद्वारा प्रवाह हुने सबै प्रकारको सेवाहरू नगरपालिका को केन्द्र रहेको वडा नं.९ तम्घासबाट भइरहेको छ भने थप सेवाहरू प्रत्येक वडाका वडा कार्यालयहरूबाट भइरहेका छन् । यसका साथै विषयगत शाखाहरूबाट कृषि/पशु, स्वास्थ्य, शिक्षा, सहकारी, रोजगारी लगायतका सेवाहरू प्राप्त गर्ने गरिरहेको छ ।

स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक सुविधा सम्पन्न हस्पिटल र विशेषज्ञ सहितको स्वास्थ्य सेवाहरू नगरपालिकामा रहेको गुल्मी जिल्ला अस्पताल तथा विभिन्न प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रहरु, आधारभूत स्वास्थ्य

केन्द्रहरू र स्वास्थ्य इकाईहरू मार्फत प्रदान भइरहेको पाइन्छ । जटिल रोगको परीक्षण तथा उपचार र आकस्मिक सेवा प्राप्त गर्न काठमाडौं, पोखरा, चितवन जाने गर्दछन् । आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध गर्न प्रत्येक वडामा सुविधासम्पन्न स्वास्थ्य चौकीहरू स्थापना गर्नुका साथै भइरहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ । नगरपालिकाले स्वास्थ्य सेवामा सबै जनताको पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम सञ्चालन भैरहेको छ ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस नगरपालिका मा आ.व. २०७७/७८ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा नगरपालिकामा बालविकास, आधारभूत तथा माध्यमिक गरी जम्मा ५२ ओटा विद्यालयहरु संचालन भईरहेका छन् । जस मध्ये सामुदायिक विद्यालय तर्फ १० ओटा वालविकास केन्द्र, २० ओटा आधारभूत विद्यालय र १३ ओटा माध्यामिक विद्यालयहरु छन् भने संस्थागत (निजी) विद्यालय तर्फ ३ ओटा आधारभूत र ६ ओटा माध्यामिक विद्यालयहरु संचालन भईरहेका छन् । जिल्लामा संचालित रेसुङ्गा क्याम्पस पनि रेसुङ्गा नगरपालिका भित्र नै अवस्थित रहेको छ । नगरपालिकामा रहेका सामुदायिक विद्यालयको स्तर वृद्धि गर्नुपर्ने ठूलो आवश्यकता रहेको छ भने उच्च अध्ययन र प्राविधिक शिक्षाका लागि थप लगानी गर्नु पर्ने देखिन्छ । कृषि र उद्योग क्षेत्रको व्यापक विकासको सम्भावना बोकेको यो नगरपालिकामा बहुप्राविधिक शिक्षालयको पनि आवश्यकता रहेको छ ।

पहाडीक्षेत्रको नगरपालिका भए तापनि जलश्रोतको पर्याप्त उपलब्धता छ । तर पानी शुद्धीकरणको प्रभावकारी उपाय अवलम्बन भएको पाइदैन । यसैले पिउने पानीको शुद्धताको सुनिश्चितता गरिनु जरुरी छ । प्रत्येक वडामा सम्पूर्ण घरधुरीमा पूर्णरूपमा शुद्ध पिउने पानीको प्रबन्ध हुन सकेको छैन । खानेपानी वितरणलाई पूर्णता दिन ठूलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

नगरपालिका को शान्ति सुरक्षाको अवस्था हेर्दा सामान्य रहेको छ । नगरपालिकामा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न वडा नं. ८ तम्घासमा जिल्ला प्रहरी, जिल्ला ट्राफिक प्रहरी तथा रेसुङ्गा नगरपालिका कै वडा नं. १२ दुबिचौरमा शसश्त्र प्रहरी, वडा नं. २ मा नेपाली सेनाको व्यारेक रहेको साथै वडा नं. ९ को उपल्लो तम्घासमा वन रक्षक टोली समेत रहेको छ। प्रत्येक वडामा शान्ति सुरक्षा र अमनचैन कायम गर्न प्रहरी चौकी सहित सुरक्षा निकायहरूलाई विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आधुनिक अर्थ व्यवस्थामा आर्थिक कारोबार बैंकबाट हुँदा त्यो व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ । यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैङ्किङ सेवामा पहुँच पुऱ्याउन अपरिहार्य जस्तै भइसकेको छ । नगरपालिकामा विभिन्न सहकारी, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा दिइरहेका छन् । हाल यहाँ राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, कृषि विकास बैङ्क, मेघा बैंक, एन.एम.वि, एसिया बैङ्क, ज्योति विकास बैङ्क, ग्लोबल बैङ्क, साइन रेसुङ्गा विकास बैङ्क, बैंक अफ काठमाडौं, गरिमा विकास बैङ्क, प्रभु बैङ्क, मुक्तिनाथ बैङ्क, एन.एम.बि बैङ्क, सनराइज बैङ्क, नेपाल बैंक लिमिटेड र नेपाल एस.बि.आइ बैंक लि. का शाखाहरू संचालनमा छन् भने वित्तीय संस्था, लघुवित्त साथै थुप्रै वचततथा ऋण र कृषिसहकारी संस्थाहरूरहेका छन् ।

नगरपालिकामा ठूला उद्योगहरू सञ्चालनमा आउन नसके पनि नगरपालिकामा उपलब्ध स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु तथा कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले नगरपालिका को आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ । यहाँ वडा नं ३ को जिमीरेमा चुनढुंगा, वडा नं. ६ को माटाखानी चेक्मी मा रातो माटो खानी रहेको छ भने वडा न. ११ को ओखर खोला, जुके खोला मा छाउने ढुङ्गा (Slate) रहेको स्थानीयबासी बताउँछन् । स्थानीयका अनुसार यस्ता सम्भावित क्षेत्रहरुमा भएका खजिज तथा खानीहरु

सम्बन्धित निकायले उत्खनन गरी प्रमाणित भएमा खानी खनिजवाट नै नगरपालिका ले आर्थिक विकासका क्षेत्रमा फड्को मार्ने निश्चित छ ।

नगरपालिका मनोरञ्जनको लागि आधुनिक तथा सुविधासम्पन्न खेलकुद मैदानहरू नभएपनि भलिबल तथा फुटबल मैदानहरू खुल्ला जमिन, चौर, पार्कहरूमा यहाँका मानिसहरूले मनोरञ्जन लिने गरको पाइन्छ भने व्याडमेन्टनका लागि एक ओटा व्यवस्थित कोर्ट निर्माण गरेको छ ।

नगरपालिका को सबै वडाहरूमा विभिन्न समुदायको आफ्नै शवदाहस्थल, चिहान तथा कब्रस्थानहरू रहेका छन् । परम्परागत रुपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल, चिहानहरूलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनका लागि आश्रयस्थल, खानेपानी तथा काठ दाउराको व्यवस्थापन आदिमा भने ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

नगरपालिकाको वडा नं. ३ मा अवस्थित मजेङ रातामाटा सिँचाइ आयोजना, वडा न.४ सेउघामा जनमुखी सिँचाइ आयोजना, भुल्केडाँडाखर्क सिँचाइ आयोजना, गुल्मेलि बगर सिँचाइ आयोजना, वडा न. ७ मा रैदीखोला सिँचाइ आयोजना वडा नं. १४ मा टेकुवा, ठुलोखर्क, दमार, मर्दि, खैावा, बलाल सिँचाई कुलो, वडा न. १० मा खोरेतिखोला सिँचाइ आयोजना, ठुलाखोला सिँचाई आयोजना, वडा नं ११ मा गडकुलो, थिपटारि, जामुनेटारि सिँचाइ आयोजना, वडा न. १२ मा ह्वाक्ने छहरा-सानोखोला दमै सिँचाइ आयोजना सञ्चालनमा रहेका छन् । तथापि अपर्याप्त सिंचाई असुबिधाका कारण नगरपालिकाका सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिन सिंचित हुन सकेको छैन । सिंचित जमिनको सही र पूर्ण सदुपयोग नहुँदा खाद्यान्न, तरकारी र अन्य कृषिजन्य उपजहरू आयात गर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा परनिर्भरता बढ्न जान्छ । तसर्थ नगरपालिकालाई कृषि र खाद्यान्न उत्पादनमा सबल बनाउन सके आर्थिक क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ ।

नगरपालिकामा खाना पकाउनको लागि अधिकांस परिवारले काठदाउराको प्रयोग गर्छन् । यसरी धेरै काठ दाउराको प्रयोगले एकातर्फ वनजंगल र पर्यावरणमा क्षति पुग्ने र अर्कोतर्फ धुवाँ र दाउरा संकलन गर्दा लाग्ने समयले क्रमशः स्वास्थ्यमा असर पुऱ्याउनुका साथै समय समेत बढी खर्च हुने देखिन्छ । तसर्थ ग्रामीण भेगहरूमा वैकल्पिक उर्जाको उत्तम उपायको रूपमा गोबर ग्याँसको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ । यस्तै नगरपालिकामा विद्युतीकरणको अवस्था सन्तोषजनक नै रहेको छ ।

सामान्यतया नेपाल टेलिकम, एनसेलजस्ता दुरसञ्चार सेवा प्रदायक कम्पनीहरूले सेवा प्रदान गरेका छन् । मोबाइल फोनको प्रयोग मार्फत सूचना र खबर आदानप्रदानमा एक प्रकारको क्रान्ति नै भए तापनि यो नगरपालिका विशेष गरी हुरी बतास र बर्षात्को समयमा Network Coverage को हिसाबले कमजोर रहेको छ । इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधारमा थप लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ । नगरपालिकामा रेडियो नेपाल र विभिन्न स्थानीय एफएमहरू, रेडियो रेसुङ्गा, सामुदायिक रेडियो स्काईको प्रसारण सुनिन्छ । तम्घास बजारमा कान्तिपुर, अन्नपूर्ण, नयाँपत्रिका, गोरखापत्र जस्ता दैनिकहरू ढिलो गरेर पुग्दछन् । टेलिभिजन प्रसारणको माध्यम डीसहोम, केवल टि.भी. तथा नेट टि.भी रहेका छन् ।

नगरपालिका क्षेत्र भित्रका अधिकांश सडकहरू धुले र कच्ची अवस्थामा रहेको हुनाले यस्ता सडकहरूमा बर्षातमा हिलो र खाल्डाखुल्डी बढ्ने तथा हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमा नै अवरुद्ध हुने समस्या रहेको छ । त्यसैगरी यातायातका साधनहरूको पर्याप्त नहुनु तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था कमजोर रहेको पाइन्छ ।

परिच्छेद ३: समष्टिगत दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको सुरुवात भए पश्चात बनेको नेपालको सविधान २०७२ ले देशको शासन तीन तहका सरकारहरूले आपसी समन्वयबाट गर्ने संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ । संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूका आ-आफ्ना अधिकार क्षेत्रहरू तोकिएका छन् । कतिपय अधिकार साझा छन् भने कतिपय एकल प्रकृतिका छन् । सविंधानको अनुसूचि-८ अर्न्तगत स्थानीय सरकारका विकास योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने एकल अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिएको छ भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद -३ दफा ११ को उपदफा २ (छ) (१) मा स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन साथै बुँदा नं. २ मा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय, प्रविधि र पूर्वाधारजन्य विकासका लागि आवश्यक आयोजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार समेत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा यस नगरपालिकाले पहिलो आवाधिक विकास योजना तयार पारेको हो ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ मध्यपहाडी भू-भाग तथा भिरालो जमिन भए तापनि बेसी क्षेत्र र साना टारबारीहरू उच्च उत्पादन दिने क्षेत्रहरूको रुपमा रहेका र ३४ प्रतिशत जमिनमा हाल खेतिपाति भैरहेको ।
▪ ६२.१ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको ।
▪ तम्घास बजार एक प्राचीन व्यापारिक केन्द्र हुनका साथै रेसुङ्गा धार्मिक पर्यटकिय क्षत्र प्रस्थान गर्ने पर्यटकहरूको प्रमुख प्रवेशद्वार भएकोले यस नगरपालिका लाई एक प्रमुख Tourist Transit विन्दुको रुपमा विकास गर्न सकिने ।
▪ जैविक विविधतामा धनि साथै मध्य तथा उच्च पहाडी भु भाग अर्न्तगत समशितोष्ण हावापानीमा हुने बालीनाली, पशुपंक्षी र जडिबुटी उत्पादनको नमुना क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको ।
▪ स्थानीय उपजमा आधारित उद्योगको प्याकेजिङ र ब्रान्डिङ गरी राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्न सकिने ।
▪ युवा जनशक्तिको जनसांख्यिक लाभाशंको उच्चतम सदुपयोग गरी सम्वृद्धिको यात्रा तय गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय विशिष्टताका आधारमा आफ्नो स्थानीय आवश्यकता अनुरुप योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वैज्ञानिक भु उपयोग नीति कार्यन्वयन नहुँदा भुमिको पुर्ण सदुपयोग गर्न नसकिएको ।
▪ सम्पूर्ण खतीयोग्य जमिनमा बाह्रमहिना सिँचाइ सुविधा पुचाउन नसकिएको ।
▪ खेतियोग्य जमिन बाँझो बस्ने र उत्पादनशिल क्षेत्र खेर गैरहेको ।
▪ पर्यटनको राम्रो सम्भावना भएतापनि पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।
▪ कृषि तथा स्थानीय उत्पादनमा आधारित उद्योगहरूको विकास हुन नसकेको ।
▪ पहिरो भु क्षय तथा कटानको समस्या रहेको ।
▪ परम्परागत चिन्तन शैलीमा व्यापक परिवर्तन नभइसकेकोले लैङ्गिकता, सामाजिक विभेद लगायतका सामाजिक सन्तुलनका विषयहरूमा प्रसस्त जागरण गर्नु पर्ने अवस्था रहेको ।
▪ विकास र सम्वृद्धि तर्फको यात्रा सफल तुल्याउन व्यापक जनचेतना फैलाउनु पर्ने अवस्था रहेको ।
▪ युवा जनशक्तीलाई नगरपालिका मै अवसर श्रृजना गरी पुर्ण सदुपयोग गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ सडक, उर्जा, सिँचाइ, पिउनेपानी, आवास जस्ता आधारभुत भौतिक पूर्वाधार को यथोचित विकास हुन बाँकि रहेको ।
▪ ६२.१ प्रतिशत ओगटेको वनजंगलको सदुपयोग र संरक्षण गरी आर्थिक सम्वृद्धिसंग जोड्न नसकिएको ।

३.१ नगरपालिका सम्वृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors)

(क) कृषि, जडिवुटी र जैविक विविधता

समुन्द्र सतहवाट ६५५ मिटर देखि २३४० मीटर सम्मको उचाइ रहेको यो नगरपालिका भौगोलिक विविधताले श्रृजना गरेको जैविक विविधतामा सम्पन्न छ । बेसी क्षेत्रमा पाइने उष्ण हावापानी देखि मध्य पहाडी भू-भागमा समशितोष्ण हावापानी पाइन्छ । यस कारण यहाँ जलवायु अनुकुल विविध बालीनाली, पशुपंक्षी तथा जडिवुटी उत्पादनको प्रचुर संम्भावना रहेको छ । नगरपालिका ले यस क्षेत्रमा पाइने बालीनाली, पशुपंक्षी र जडिवुटीहरूको दिगो र व्यावसायिक उत्पादन गरी ब्रान्डिङ र निर्यात गर्न सके आर्थिक सम्वृद्धिको ढोका खुल्न सक्छ ।

(ख) वनजंगल र जलश्रोत

यस नगरपालिकाको कुल जमिनको ६२.१ प्रतिशत अर्थात् करीब दुई तिहाई जमिन वनजंगलले ढाकेको छ । नेपालमा वनको उचित व्यवस्थापन र स्याहार गरी प्रत्यक्ष आर्थिक र पर्यावरणीय लाभ लिने परिपाटी रहेको छैन । अर्को तर्फ प्राकृतिक अवस्थामा नै रहेको वनको स्याहार सम्भार गर्नुको साटो वर्षेनी अतिक्रमण, डढेलो, चरिचरण र लुकिछिपी फडाँनीको चपेटामा परेको यर्थाथ छ । कृषिकर्ममा जस्तै वनजंगलको स्याहार, संरक्षण र दिगो सदुपयोग गर्नसके यसवाट प्रत्यक्ष आर्थिक तथा पर्यावरणिय लाभ लिन सकिन्छ । विशेष गरी यो नगरपालिका को वनजंगललाई Agro Forest को अवधारणा अनुरुप विकास गर्न सके यो सम्वृद्धिको बलियो स्तम्भ हुन सक्छ । अर्को तर्फ बिभिन्न नदि नालामा रहेको अविरल जलश्रोतको समेत उचित र पुर्ण सदुपयोग गर्न सकिएको छैन । लिफ्ट सिंचाइ लगायत उर्जा र जलपर्यटन साथै, जलश्रोत व्यावस्थापन मार्फत दीर्घकालिन सम्वृद्धिमा यो जलसम्पदा समेत कोशेढुङ्गा सावित हुनसक्ने देखिन्छ ।

(ग) पर्यटन

प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेको यस नगरपालिकाको हालसम्म पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको दिगो विकास हुन नसकेता पनि प्रत्येक वडामा कुनै न कुनै प्रकारका पर्यटकीयक्षेत्रहरू रहेकाछन् । नगरपालिकामा मठ मन्दिर, झरना, गुम्बा, तथा सुन्दर प्राकृतिक जंगलहरू रहेकोले यी क्षेत्रहरूलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ नगरपालिकामा रहेका जनजातिहरूको मौलिक संस्कृति, रहनसहन, खानपान, भेषभुषामध्य पहाडी सभ्यताका परिचायकको रुपमा रहेका छन् । विशेष गरी यो नगरपालिकालाई पर्यापर्यटन, औषधिय तथा जडिबुटी पर्यटन, पदयात्रा पर्यटन, साहसिक पर्यटन, धार्मिक पर्यटन र कृषि पर्यटनका हिसाबले विकास गर्न सकिन्छ । नगरपालिकाको करीव दुई तिहाई भूभाग वनजंगलले ओगटेका कारण पर्यापर्यटन साथै बनजंगलमा पाइने वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, वनस्पति तथा जडीबुटीको अवलोकन साथै अध्ययन गर्न आउनेहरूका लागि शैक्षिक पर्यटनको समेत आकर्षक गन्तव्य हुन सक्छ । जडिबुटी तथा औषधिय पर्यटन अर्न्तगत नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाइने विभिन्न प्रकारका जडिवुटीहरूको उत्पादन, अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । साहसिक पर्यटन अर्न्तगत रक Climbing, ट्रेकिङ को साथै हनिहन्टिङको समेत सम्भावना रहेको छ । नगरपालिकामा हिन्दु देवालय तथा मन्दिरहरू भएकोले ति क्षेत्रहरूको विकास मार्फत धार्मिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ, । वडा नं ३, ८, ९, १२, १३ र १४ को सिमानामा पर्ने रेसुङ्गा तपाभूमि यसको एक उदाहरण हो । ब्राह्मण क्षेत्री र मगरहरूको वाहुल्यता रहेको यस नगरपालिकामा होमस्टे र सांकृतिक पर्यटनको उतिकै सम्भावना छ । नगरपालिकाको रेसुङ्गा क्षेत्र घुम्न आउने पर्यटकहरूको लागि सुविधा सम्पन्न तयारी स्थल तथा होटलहरूको सेवा विस्तार गर्न सके पर्यटन व्यवसायबाट आर्थिक फड्को मार्ने सम्भावना रहेको छ ।

(घ) स्थानीय उपजमा आधारित उद्योगहरू

विशेषगरी कृषि, पशुपालन र जडिवुटीमा आधारित उद्योगहरू स्थापना गर्न सकिने संम्भावना रहेकोले उत्पादित वस्तुहरूको गुणस्तर कायम गरी प्याकेजिङ, लेवलिङ र ब्रान्डिङ गर्न सके आर्थिक सम्वृद्धिको अर्को स्तम्भ उद्योग पनि हो ।

३.२ विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू

१) प्राकृतिक सम्पदाहरू

नगरपालिका को भु वनोट, जैविक विविधता, हावापानी, वन जङ्गल वन्यजन्तु, जडिवुटी लगायतका समग्र प्राकृतिक सम्पदाको प्रचुरताले विकासमा प्रसस्त सहयोगी भुमिका खेल्न सक्ने देखिन्छ ।

२) सांस्कृतिक सम्पदा

मध्य पहाडी क्षेत्रको सांस्कृतिक सम्पदा जातजाति, भेषभुषा, खानपान, रहनसहन र विषेशगरी गुरुङ, मगर र क्षेत्रीहरूको मध्य पहाडी सभ्यता वास्तवमा नेपालको पश्चिमी क्षेत्रको सभ्यता र संस्कृतिको एउटा खुल्ला संग्रहालयको रुपमा लिन सकिन्छ । त्यसमा पनि विशेषगरी नेपालीहरूको अर्को पहिचान पुर्विया दर्शन तथा सभ्यता र संस्कृतिको संरक्षण र सर्वद्धन गर्नसके रेसुङ्गा नगरपालिका को समग्र विकासमा यो एक सहयोगी क्षेत्र हुन सक्छ ।

३) जनसांख्यिक लाभांश

नेपालको जनगणना २०६८ को नतिजा अनुसार नगरपालिका यस नगरपालिका मा १५ देखि ५९ वर्ष सम्मका सकृय जनसंख्या ५५.१४ प्रतिशत छ भने १५ देखि ३९ वर्ष सम्मको अति सक्रिय युवा जनसंख्या ३९.४९ प्रतिशत रहेको छ । जनसांख्यिक चक्रमा यसप्रकारको जनसांख्यिक लाभ प्राप्त हुने अवसर इतिहासमा दुर्लभ हुन्छ तर्सथ युवा र सक्रिय जनसंख्याको बाहुल्यता भएको हालको अवस्था नगरपालिका को विकासको लागि अति महत्वपूर्ण कालखण्ड हो । यो नै विकासको महत्वपुर्ण सहयोगी तत्व हो ।

दीर्घकालिन सोच

"हाम्रो रेसुङ्गा राम्रो रेसुङ्गा, सुखी रेसुङ्गा र खुसी रेसुङ्गा"

प्राकृतिक सम्पदाको उच्चतम सदुपयोग मार्फत तीब्र उत्पादनमूखी व्यवसायिक कृषि, वन, पर्यटन शहरी विकासको विकास मार्फत आर्थिक सम्वृद्धि हासिल गर्ने ।

लक्ष्य

भूमिको वैज्ञानिक सदुपयोग गरी आधुनिक र व्यवसायिक कृषि, वन, पर्यटनको विकास, शहरी विकास मार्फत शान्त, सुन्दर र समृद्ध नगर निर्माण गर्ने ।

उद्देश्यहरू

- ✓ कृषि, वन, पर्यटन र उद्योग लगायत आर्थिक सम्भावनाका क्षेत्रहरूको विकास मार्फत आर्थिक सम्बृद्धि हासिल गर्नु
- ✓ न्याय पूर्ण, सौहार्द, खुसी र सुखी समाज निर्माण गर्नु ।
- ✓ विकासका लागि अपरिहार्य सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारको दिगो र सन्तुलित विकास गर्नु ।
- ✓ पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गरी वातावरण संरक्षण गर्नु ।
- ✓ सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त र दुरुस्त पारी असल शासन स्थापित गर्नु ।

प्रमुख रणनीतिहरू

- आर्थिक क्षेत्रका मूल स्तम्भहरू जस्तै कृषि, वन पर्यटन र उद्योग क्षेत्रको समुचित विकास गर्न ती क्षेत्रहरूलाई वैज्ञानिक र व्यवसायिक बनाई यसमा संलग्न मानव स्रोतलाई सक्षम र प्रतिस्पर्धि तुल्याउने ।
- हरेक क्षेत्रको विकासमा अपरिहार्य आधारको रुपमा रहेका आधारभूत भौतिक पूर्वाधार जस्तै सडक, उर्जा, सिंचाई, खानेपानी आदिको विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिने ।

प्रमुख रणनीतिहरू
▪ सम्पूर्ण क्षेत्रको दीर्घकालिन विकासलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको संस्थागत विकास गरी मानव स्रोत निर्माण, अध्ययन र अनुसन्धान तर्फ केन्द्रित नीति तथा कार्यक्रमलाई महत्वका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
▪ सामाजिक न्याय स्थापित गरी समावेशिकरण र पछाडी परेका वर्गलाई मूल प्रवाहीकरण गर्न सहभागितामूलक विकास पद्धती अबलम्बन गरी राज्यको नजरमा कोही पछि नपर्ने नीति कार्यान्वयन गर्ने ।
▪ विकास निर्माणका हरेक क्रियाकलापमा वातावरण संरक्षण र प्रवर्द्धन हुने क्रियाकलाप समेत गर्न र सोको सुनिश्चितता गर्ने ।
▪ जनमूखी असल शासन स्थापित गर्न संघीय र लोकतान्त्रिक सफल राज्यहरूमा अवलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूलाई हाम्रो विशिष्टिकृत परिस्थिति अनुरुप अनुशरण गर्ने ।

नगरपालिकाका समष्टिगत परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औषत)	प्रतिशत		
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
५	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
६	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान			
७	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर		
८	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत		
९	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत		
१०	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
११	बेरोजगारी दर	प्रतिशत		
१२	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत		
१३	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
१४	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत		
१५	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत		
१६	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष		
१७	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना		
१८	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना		
१९	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत		
२०	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
२१	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत		
२२	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत		
२३	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
२४	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आबद्ध जनसंख्या	प्रतिशत		
२५	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक		
२६	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक		
२७	आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका घरपरिवार	प्रतिशत		
२८	जीवनकालमा शारिरीक वा मानसिक वा यौन हिंसा पिडित महिला	प्रतिशत		
२९	आफ्नै स्वामित्वको आवासमा बसोवास गर्ने परिवार	प्रतिशत		
३०	सिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत		
३१	पक्की सडकमा पहुँच भएको घरपरिवारको	प्रतिशत		

परिच्छेद ४: वित्तीय स्रोतको विश्लेषण

४.१ परिचय

कुनै पनि क्षेत्रको विकास त्यो क्षेत्रको आर्थिक स्रोतहरूर ति स्रोतहरूको उचित परिचालनमा निर्भर गर्दछ। सामान्य अर्थमा, विकास भन्नाले पहिलेको भन्दा उन्नत र समृद्ध अवस्थामा पुग्नु हो। अर्थात् विकासले प्राकृतिक सन्तुलनमा ह्रास आउन नदिई मानव जीवनस्तरमा सुधार ल्याउँदै मानिसको आहार, व्यवहार, बसाइ तथा दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउनुका साथै भौतिक पूर्वाधार को विकास गर्दछ। विकास भनेको भौतिक विकास मात्र होइन, यो मानव समाजको चौतफि वा बहुपक्षीय विकास हो। वर्तमान सन्दर्भमा उपलब्ध स्रोतसाधनको अधिकतम परिचालन गरी रोजगारी, आय, उपभोगको वृद्धि गरी शिक्षा, स्वास्थ्यको अवस्थामा सुधार ल्याई गरिबी निवारण गर्न सक्नु नै विकास हो। नगरपालिका को सर्न्दभमा ग्रामीण क्षेत्रमा छरिएर रहेका गरिब जनसमुदायको अवस्थाबारे जानकारी राख्ने र तिनको अवस्थामा सुधार ल्याउन आवश्यक ज्ञान, सीप प्राप्त गर्ने, उत्पादनशील रोजगारी सिर्जना गर्ने, आय आर्जन गर्ने र उपलब्ध साधन र स्रोतको समुचित उपयोग गरी आम नागरिकको जिवन अवस्थामा सुधार ल्याउने अवसर प्रदान गर्ने र यस्ता बानी बसाल्ने खालका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु नै विकास कार्यक्रमहरू हुन्। कृषि विकास, घरेलु उद्योग, शिक्षा तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रमहरूर भौतिक पूर्वाधार को विकास यस्का उदाहरणहरूहुन। विकासका पूर्वाधार निर्माणमा आर्थिक स्रोतहरूको सबैभन्दा महत्वपुर्ण भुमिका रहेको हुन्छ। नगरपालिका ले निर्माण गर्ने आर्थिक योजनाहरूउक्त नगरपालिका को आर्थिक सामर्थ्यमा निर्भर गर्दछ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०७२ ले नेपालको राज्यशक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले गर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसका अतिरिक्त सामाजिक, सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकसाका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिने व्यवस्था पनि संविधानमा राखिएको छ। सरकारका तीनै तह संघ, प्रदेश र स्थानीयलाई एकल र साझा अधिकारको व्यवस्था गरेअनुरूप कार्य विस्तृतीकरण पनि स्वीकृत भइसकेको छ। यसै सर्न्दभमा गाउ वा नगरपालिकाले आफ्नो बजेट बनाउने, कार्यान्वयन गर्ने जस्ता अधिकारहरूप्राप्त गरेका छन। गाउ वा नगरपालिकाको आर्थिक सामर्थ्य र त्यस्को व्यबस्थापनको सन्दर्भमा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०७२ को धारा २२९ मा एक ब्यबस्था गरिएको छ। जस अनुसार स्थानीय तह अन्तर्गतका प्रत्येक गाउपालिका र नगरपालिकामा एक स्थानीय सञ्चित कोष रहनेछ। त्यस्तो कोषमा पालिकालाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजस्व, नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा पालिकाले लिएको ऋण रकम र अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा हुने व्यवस्था गरिएको छ। त्यस्तै गरी धारा २३० मा पालिकाको राजस्व र आय व्ययको अनुमान सम्वन्धि व्यवस्था गरिएको छ। जस अनुसार यस संविधानको अधीनमा रही गाउ वा नगर कार्यपालिकाले प्रत्येक आर्थिक वर्षको राजस्व र व्ययको अनुमान स्थानीय कानून बमोजिम गाउ वा नगर सभामा पेश गरी पारित गराउनु पर्नेछ। गाउ वा नगर कार्यपालिकाले राजस्व र व्ययको अनुमान पेश गर्दा घाटा बजेट निर्माण गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना भएमा संघीय कानून र प्रदेश कानून बमोजिम घाटा पूर्ति गर्ने स्रोत समेतको प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ। संविधानले दिएको अधिकारबमोजिम स्थानीय सरकारहरूले राजस्व संकलन र परिचालन प्रारम्भ गरेका छन्। संविधानको अनुसूची ८ ले स्थानीय तहलाई कर (सम्पत्ति कर, घरबहाल कर, घरजग्गा रजिस्ट्रेसन शुल्क, सवारीसाधन कर), सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत) दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन कर र मालपोत संकलनजस्ता राजस्व अधिकार दिएको छ। त्यसै अनुरुप गाउ वा नगरपालिकाले गर्ने केहि आर्थिक कृयाकलापहरूलाई यहा विश्लेषण गरिएको छ।

४.२ सार्वजनिक खर्च

कुनै पनि निकाय, स्थानीय तह वा सरकासले आफनो दैनिक खर्च चलाउन गर्ने खर्चलाई नै सार्वजनिक खर्च भनिन्छ । दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्न, विकास निर्माणका कार्यहरू अघि बढाउन र नागरिकलाई सेवा प्रदान गर्न सरकारले निश्चीत बजेटको व्यवस्था गरेको हुन्छ । कुनै पनि तहका सरकारले खर्च गर्नका लागि आन्तरिक र बाह्य स्रोतको परिचालन गर्दछन एकातिर भने अर्कोतिर उपलब्ध स्रोतको अत्युत्तम उपयोग गरी नतीजा प्राप्त गर्ने काशिस गर्दछन । तसर्थ, मुलुकको समग्र विकासका लागि सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन एक अत्यन्त महत्वपूर्ण कडीको रूपमा रहेको मानिन्छ । सामान्य बुझाइ र परम्परागत रुपले हेर्दा सरकारको वार्षिक बजेटलाई नै सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनको एक माध्यमको रूपमा लिइन्छ । तर वर्तमान समयमा प्रचलित सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनको अवधारणालाई परम्परागत वार्षिक बजेटको अवधारणाभन्दा केही फरक ढङ्गले हेरिन्छ । वार्षिक बजेटले सरकारी खर्च, सो का लागि उपलब्ध स्रोत र अंकगत रुपमा छटाइएको बजेटको मात्र उल्लेख गर्दछ भने सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनले खर्चको नतीजा, खर्चबाट हुने अपेक्षित उपलब्धि र सो खर्चलाई उत्तरदायी बनाउने सोच समेत राखेको हुन्छ । सारांशमा भन्दा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन एक समग्र प्रकृया हो जसले वित्तीय अनुशासन कायम गर्ने, बजेट विनियोजनमा कुशलता अपनाउने र बजेटको सक्षम एवं प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्य राखेको हुन्छ । कुनै पनि सरकारका खर्चहरू सार्वजनिक सेवा वितरणका लागि हुन्छन् जसको आधारको रपमा मुलुकको आवधिक योजना र वार्षिक बजेटलाई लिइन्छ ।

सार्वजनिक खर्च निम्न तीन प्रकारका हुन्छन्:

(१) **चालु खर्च :** सामान्यतया पूँजी निर्माणमा सहयोगी हुने खर्चहरूलाई चालु खर्चमा राखिन्छ । कर्मचारीका तलब र भत्ता, कार्यालय सञ्चालनका लागि आवश्यक खर्चहरू, खर्च हुने कार्यालयका सामान किन्नका लागि छुट्याइएको खर्च, सबै प्रकारका अनुदान एवं आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको ब्याज तिर्नलाई छुट्याइएको रकम आदि चालु खर्च भित्र पर्दछन ।

(२) **पूँजीगत खर्च :** पूँजी निर्माण गर्ने कुनै पनि खाले खर्चलाई पूँजीगत खर्च भनिन्छ । निर्माणसँग सम्बन्धित खर्च, पूँजीगत सामान खरिदमा गरिने खर्च पनि यसै अर्न्तगत पर्दछन । उदाहरणका लागि कम्प्युटर वा सवारी साधन खरिदका लागि गरिने खर्च पूँजीगत खर्चको रूपमा विनियोजित गरिएको हुन्छ ।

(३) **वित्तीय व्यवस्था :** वित्तीय व्यवस्था अन्तरगत सरकारले गर्ने शेयर लगानी, ऋण लगानी र आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको साँवा भुक्तानी गरी तीन प्रकारका खर्च पर्दछन् । ऋणको साँवा भुक्तानी यसमा पर्दछ भने ब्याज भुक्तानी खर्चको रूपमा रहने भएकाले त्यसलाई चालु खर्चमा राखिन्छ ।

यि तिनै खाले खर्चको उचित ब्यवस्थापनले सार्वजनिक खचलाई पनि व्यवस्थीत वनाउछ त्यसैले स्थानीय निकायले यिनिहरूको विचमा उचित सन्तुलन कायम गर्न जरुरि देखिन्छ ।

४.३ राजश्व परिचालन

राजस्व परिचालन भनेको विभिन्न स्रोतहरूबाट संकलन गरिएको राजस्वको उचित व्यवस्थापन वा परिचालन हो। स्थानीय तहको राजस्व परिचालन अर्न्तगत स्थानीय तहले कुन-कुन क्षेत्रमा कति कर लगाउने, कसरि लगाउने र राजस्व को परिचालन कसरि गर्ने भन्ने विषयहरू महत्वपुर्ण हुने गर्दछन। स्थानीय तहको राजस्व परिचालनका आन्तरिक स्रोत र बाह्य स्रोत गरी दुई स्रोतहरूहुने गर्दछन। आन्तरिक स्रोतमा कर राजस्व र गैरकर राजस्व पर्छन् भने बाह्य स्रोतमा अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण र स्थानीय ऋण पर्दछन। राजस्व परिचालन अर्न्तगत करका नयाँ क्षेत्रहरूपहिचान गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने कार्य, स्थानीय निकायका राजस्व परिचालन क्षमतामा रहेको कमीकमजोरी पहिचान गरी आवश्यक सुधारसम्बन्धी कार्य, केन्द्र र स्थानीय निकायबीच हुने राजस्व बाँडफाँड सम्बन्धी कार्य गर्ने, राजश्व परिचालन सम्बन्धी नीतिगत, अध्ययन, अनुसन्धान तथा विश्लेषण गर्ने, स्थानीय निकायका राजश्व परिचालनमा भएका विवाद समाधानका लागि समन्वय र पहल गर्ने , स्थानीय करको अनुगमन, मूल्यांकन र प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने , स्थानीय निकायको प्राकृतिक श्रोत र साधनसंग सम्बन्धित कर व्यवस्थापन गर्ने लगायतका कार्यहररु पर्दछन ।

४.४ अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्था

तिनै तहका स्थानीय , प्रदेश र संघीय सरकार बिचको वित्तको आदान प्रदान नै अन्तर सरकारी वित्तीय व्यवस्था हो । सङ्घीय प्रणाली अवलम्बन गरेका मुलुकहरूमा एक तहको सरकारले अर्को तहको सरकार वा समान तहको सरकारलाई वित्तको हस्तान्तरण गर्ने गर्दछन जसले संविधानतः प्रदान गरिएका साझा प्रकृतिका अधिकारको कार्यान्वयन गराउन सघाउ पुराउछन । वित्तीय हस्तान्तरण सामान्यता तहगत आधारमा माथिल्लो सरकारले तल्लो तहको सरकारलाई प्रदान गर्ने गर्दछन् भने विशेष परिस्थितिमा यो समानान्तर रूपमा पनि प्रवाहित हुने गर्दछ । अतः अन्तर सरकारी वित्तीय व्यवस्था तहगत सरकारको बिचमा समन्वय र सहकार्य प्रवर्द्धन गराउने आर्थिक प्रणाली पनि हो । वित्तीय सङ्घीयतालाई दरिलो बनाउन का निमित्त अन्तर सरकारी वित्तीय व्यवस्थाले खेल्ने भूमिका अति महत्वपुर्ण हुने गर्दछ जसले निम्न कार्य गर्दछ :

- जननिकटका स्थानीय सरकारलाई अधिकारको कार्यान्वयन गर्न आवश्यक वित्तीय स्रोतको प्रबन्ध गराउने,
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिचमा सहकार्य, सहअस्तित्व, र समन्वयको वातावरण सिर्जना गर्ने,
- वित्तीय सङ्घीयताको परिकल्पना लाई कार्यान्वयन गर्ने,
- स्थानीय सरकारहरूलाई आन्तरिक स्रोतको पहिचान र परिचालन गर्न आवश्यक स्रोतको व्यवस्था मिलाउने,
- स्थानीय आवश्यकता अनुसारका योजनाको निर्माण र कार्यान्वयनमा सघाउ पुराउने,
- सङ्घीय सरकारको दायित्वमा रहेका गौरवका आयोजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तको प्रबन्ध गर्ने,
- समानीकरण अनुदान मार्फत क्षेत्रीय असमानता हटाउने,
- वित्त असन्तुलन (Fiscal imbalance) लाई कम गरी समानुपातिक विकास गर्ने आदि ।

४.५ सार्वजनिक, निजी र सरकारी साझेदारी

यस योजनाको प्रस्तावित बजेटको अवस्थामा खासै समस्या देखिएको छैन । बजेट व्यवस्थापनको लागि विशेष कार्यनीति तथा कार्यक्रम संचालन र समन्वय गर्नुपर्ने देखिन्छ । समग्र रेसुङ्गा नगरपालिका को विकासको लागि नीजिक्षेत्रको भूमिकालाई विशेष महत्व दिनु आवश्यक छ । आगामी वर्षहरूको बजेटको व्यवस्थापनका लागि संचालित विभिन्न शिक्षा, स्वास्थ्य, पर्यटन, उधोगधन्दा, कलकारखाना, व्यापार , व्यवसायमा नीजि क्षेत्रको परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । राज्यमा प्रचलित नियामानुसारको करको दायरा समेतलाई मूल्याङ्कन गरी आन्तरिक वजेट व्यवस्थापन गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । यसबाट संचालित व्यवसाय, व्यापार, लघु, साना तथा मझौला उद्योगहरूलाई करको दायरा भित्र ल्याइ अपेक्षा गरे बमोजिमको राजश्व असुलीमा सहयोग पुग्नेछ । निकासी तथा पैठारी हुने सबै प्रकारका प्राकृतिक तथा अन्य साधनहरूको एकीकृत प्रणाली मार्फत करको संकलन गरी राजश्वमा बृद्धि गर्दै आन्तरिक राजश्वमा अपेक्षित आम्दानी प्राप्त गर्न रणनीति किटान गर्दै अगाडी बढिने छ । नगरपालिका मा सदुपयोग नभई त्यतिकै रुपमा खेर गईरहेका प्राकृतिक श्रोतको सदुपयोग गरेर आन्तरिक आम्दानीमा बृद्धि गर्ने साथै गैर सरकारी तथा निजि क्षेत्रका लगानी कर्ताहरूलाई योजनामा समाहित गरिनेछ । त्यसैगरी विभिन्न विकासका कार्यक्रम मापदण्ड पुरा गरी केन्द्रको विषेश अनुदानलाई अधिकतम् सम्म प्राप्त गर्न समन्वय तथा साझेदारीको विकास मार्फत श्रोतको व्यवस्थापन गर्न सकिने अवसर छ । हाल बैदेशिक रोजगारीमा गएका कामदारबाट भित्रिने रकमलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न अनुकूल वातावरण तयार गरिनेछ । त्यसैगरी सहकारीमार्फत छरिएर रहेको पूँजीलाई एकिकृत गर्दै विकासको आर्थिक स्रोतमा सहयोग पुग्ने अनुमान गरिएको छ । योजना कार्यान्वयनका लागि आर्थिक स्रोतको समग्र विश्लेषण गर्दा विभिन्न संघ संस्था तथा नीजि क्षेत्रसँग समन्वय व्यवस्थापनलाई महत्व दिईनेछ ।

४.५.१ निजी क्षेत्रको लगानी

नीजि क्षेत्रको लगानी बढाउनका लागि नगरपालिका मा उपयुक्त वातावरण सृजना गरी रेसुङ्गा नगरपालिका को सम्भावना भएका पशुपालन, कृषि र बनमा आधारित साना तथा माझौला उधोगको स्थापनाका साथै राजमार्ग आसपासमा विभिन्न ठूला उद्योगहरूस्थापना गर्नको लागि निजी क्षेत्रले उल्लेखनीय भूमिका खेल्न सक्ने अनुमान गरिएको छ । दीर्घकालिन सम्भावना भएका बहुसरोकारवाला क्षेत्रमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी गराउदै लैजाने र गाउँमा भित्रिने विप्रेषणको रकमलाई अधिकतम रुपमा उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अनुकूल वातावरण सृजना गर्न सके निजी लगानी मार्फत गाउँको विकासमा योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

४.५.२ लगानीको क्षेत्रमा सहकारीको योगदान

हाल सम्म ४४ वटा सहकारी दर्ता भई संचालनमा रहेका छन । सहकारी मार्फत रेसुङ्गा नगरपालिका विभिन्न टोल बस्तीमा छरिएर रहेको पुँजीलाई एकीकृत गरी परिचालन गर्न सकिनेछ । हाल यी सहकारीहरूले साना तथा मझौला स्तरको आयआर्जन गतिविधिहरूमा ऋण लगानी गर्ने गरेको छन् । यद्धपी व्यबसायिक योजना मार्फत स्वाभलम्बन र आत्मनिर्भरता बृद्धि गर्न आयमूलक शीर्षकमा थप लगानी विस्तार गर्न सहकारीलाई परिचालन गरिनेछ ।

४.५.३ बिषयगत कार्यालयको लगानी

यस योजनाको लक्ष्य प्राप्ति तथा उद्देश्य हरूहासिल गर्न बिषयगत कार्यालयहरूले आफ्ना बार्षिक गतिविधि तथा बजेटलाई यस आवधिक योजना अनुसार संञ्चालन गर्नेछन्। एकीकृत ग्रामीण विकास योजनामा बिषयगत कार्यालयहरूको लगानी महत्वपूर्ण हुने गरी अनुमान गरिएको छ। यसबाट यहाँ प्रस्ताव गरिएको बजेट तथा त्यसको स्रोत व्यबस्थापनमा सकारात्मक सहयोग पुग्नेछ।

४.५.४ नगरपालिका आन्तरिक लगानी

यस आवधिक योजनाले अनुमान गरेको बजेट अवस्था अनुसार रेसुङ्गा नगरपालिकाको आन्तरिक लगानी करिव ८० प्रतिशत रहेको छ। विशेष गरी स्थानीय स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी यी आन्तरिक स्रोत संकलन गरिदै आएको छ। समग्र नगरपालिका विकासको लक्ष्य हासिल गर्न आन्तरिक स्रोत बृद्धि तथा व्यबस्थापनको लागि दीर्घकालिन र अल्पकालिन प्रगतिशिल कार्यनीतिहरू किटान गरी अगाडी बढिने छ।

४.५.५ प्रादेशिक तथा संघिय सरकारको लगानी

प्रादेशिक तथा संघीय सरकार मार्फत प्राप्त लगानीको लागि विगतमा प्राप्त लगानीको आधारमा यस योजना अवधिमा समेत प्राप्त हुदै जाने गरी आर्थिक श्रोत अनुमान प्रस्ताव गरिएको छ। नगरपालिका योजना कार्यान्वयनको प्रमुख श्रोत प्रादेशिक तथा संघीय सरकार मार्फत प्राप्त लगानी हो। विगत अभ्यासहरूलाई हेर्दा नगरपालिका मा प्राप्त हुने श्रोतमध्ये संघीय सरकारको लगानीको हिस्सा धेरै रहेको छ। साथै सोही दरमा बार्षिक रुपमा अनुदान प्राप्त हुने आंकलन गरिएको छ। दुवै सरकारबाट प्राप्त हुने ससर्त अनुदानलाई प्रकृयागत रुपमा उपयोग गर्न नगरपालिका संस्थागत रुपमा सक्षम रहेको छ। ठूला लगानी लाग्ने तथा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध स्रोतबाट मात्र सम्पन्न हुन नसक्ने महत्वकांक्षी योजनाहरूको लागि राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय सहयोगको समेत समन्वय गरेर प्रस्तावित योजनाहरूकार्यान्वयन गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

४.६ आय र व्ययको समग्र अवस्था र विकास खर्चका श्रोत

रेसुङ्गा नगरपालिकाको आन्तरिक आम्दानीको श्रोततर्फ गत बर्षको राजश्व तर्फको विश्लेषण गर्दा राजश्वको बृद्धि औषत ८.५० प्रतिशतले बृद्धि भएको देखिन्छ। समग्र मुलुकमा सरकारको लगानीमैत्री वातावरणका कारण विभिन्न आर्थिक कियाकलापहरूले तिव्र रुपले गति लिने अपेक्षा छ। आगामी ५ बर्षको आन्तरिक राजस्व वृद्धि दर ८.५० प्रतिशतबाट १०.०० प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य राखी अनुमान गरिएको छ। आन्तरिक राजश्वमा बृद्धि भई कूल १६,६११७६८.८ पुऱ्याइएको छ। त्यसै गरी प्राप्त गर्ने केन्द्रिय तथा प्रादेशिक अनुदानमा विगत बर्षको अनुदानलाई विश्लेषण गर्दा बार्षिक औषत १० प्रतिशतले बृद्धि भएको देखिन्छ। आगामी दिनमा रेसुङ्गा नगरपालिका ले विकासका सबै मापदण्ड पुरा गर्ने लक्ष्य राखी केन्द्रिय अनुदानलाई नियामानुसार बृद्धि हुने अनुदान प्राप्त गर्ने लक्ष्य राख्दै एकरुपता पाउनेछ भन्ने मान्यता राखिएको छ। साथै नेपाल सरकारको नीति अनुसार स्थानीय तहलाई पूर्वाधार विकास सम्वन्धि कुनै योजना कार्यान्वयन गर्दा योजनाको संभाव्यता, लागत, प्राप्त हुने प्रतिफल, भौतिक क्षमता र जनशक्ति र प्राथामिकताको आधारमा समपुरक अनुदान प्रदान गर्न सकिने उल्लेख छ। त्यसै गरी कुनै खास आधारभूत सेवा र सन्तुलित विकासको लागि विशेष अनुदान प्रदान गर्न सक्ने भएकाले यस्ता योजना समेत वजेटमा समाजेश गरिएको छ। रेसुङ्गा नगरपालिका क्षेत्रगत ५ वर्षको श्रोतको व्यवस्थापन निम्नानुसार अनुमान गरिएको छ।

आ.ब. २०७७/०७८ मा रेसुङ्गा नगरपालिका कूल वार्षिक बजेट ६३,५४,९५,००० रहेकोमा आ.ब. ०७८/०७९ मा ७०,०५,४८,००० पुगेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष अनुसार बजेटको आकार विश्लेषण गर्दा समष्टिगत बजेटको आकार लगभग १० प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ। यसै अनुरुप रेसुङ्गा नगरपालिको वार्षिक बजेट १० प्रतिशतले वृद्धि गरी योजना तर्जुमा भएको छ।

४.६.१ वार्षिक वित्तिय श्रोत योजना

क.सं	आर्थिक स्रोतका शिर्षकहरू	अनुमानित प्रस्तावित वजेट (०००)				विविध
		२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०८३/८४	
१.	वित्तिय समानीकरण अनुदान	११,९८,२७	११९९००	१२८२७२	१५३९२६.४	
२.	सशर्त चालु अनुदान	२०,४६,००	२६२९५०	२७४०४४	३२८८५२.८	
३.	राजश्व वाँडफाँड	९५,४२,०	८८,८६९.४५	९४२७४	११३१२८.८	
४.	सामाजिक सुरक्षा भत्ता					
५.	समपुरक तथा विशेष अनुदान	५,००,००	२४३०००	२७०००	३२४००	
६.	आन्तरिक श्रोत	२,४२,००	२३,९००	३५०००	४२०००	
	जम्मा	४९,४०,४७	५६२६१९.४५	६१००९०	७३२१०८	

आर्थिक श्रोतको शिर्षक	अनुमानित वार्षिक प्रस्तावित वजेट (०००)			
क. **अनुदान**	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०८२/८३
१. वित्तिय सामानिकरण अनुदान				
प्रदेश सरकारवाट प्राप्त	४३,२७	५२००	५७७२	६९२६.४
संघीय सरकारवाट प्राप्त	११,५५,००	११४७००	१२२५००	१४७०६००
२. राजश्व वाँडफाँड				
प्रदेश सरकारवाट प्राप्त	१२०,२०	८६५४	१३४९४	१६१९२.८
संघीय सरकारवाट प्राप्त	८,३४,००	८०२१५.४५	८०७८०	९६९३६
३. सशर्त चालु अनुदान				
प्रदेश सरकारवाट प्राप्त	११०,००	२२३५०	१२५४४	१५०५२.८
संघीय सरकारवाट प्राप्त	१९,३६,००	२४०६००	२६१५००	३१३८००
४. सामाजिक सुरक्षा भत्ता	-	-	-	-
५. आन्तरिक आम्दानी	१३,२६८.३१६	२३,९००		
समसुरक तथा विशेष अनुदान (संघीय तथा प्रदेश सरकार)	-	२४३०००	२७०००	३२४००
६.आन्तरिक श्रोत	२,४२,००	२३,९००	३५०००	४२०००
७. अन्य			५१५००	६१८००
जम्मा	४९,४०,४७	५६२६१९.४५	६१००९०	७३२१०८

४.६.२ वार्षिक लगानी योजना

रेसुङ्गा नगरपालिका को आगामी ५ वर्षको लगानी योजनालाई विगतमा भएको नगरपालिका मा प्रस्तुत गर्दै आएको समग्र क्षेत्रगत योजनाको आधारमा वार्षिक रुपमा १० प्रतिशतले वृद्धि हुन सक्ने अनुमान गरी प्रस्तुत गरिएको छ । कार्यक्रमको अवस्था हेरी हरेक वर्षको वजेटको प्रतिशतमा एकरुपता हुन सकेको छैन । एकीकृत योजनाको लागि प्रस्ताव गरिएको बजेटमा पूर्वाधार क्षेत्रमा ठूलो लागनी हुने देखिएता पनि अन्य क्षेत्रको बजेटलाई सन्तुलन गर्न प्रयास गरिएको छ। बजेट अनुमान गर्दा बिषयगत क्षेत्रमा रहेको उपशीर्षकहरूको आधारमा एकमुष्ठ बजेट बिनियोजन गरिएको छ। क्रियाकलापको स्तरमा बजेटलाई खण्डीकरण गरिएको छैन। प्रत्येक आर्थिक बर्षको लागि कार्यक्रम तथा बजेट तय गर्दा यही अनुमानित बिषयगत क्षेत्र भित्रको उपशीर्षकगत आधारमा बजेट तथा कार्यक्रमहरूतय गरिनेछ।

विषयगत क्षेत्र		वार्षिक वजेट रु.				प्रतिशत
		आ.व. २०७६।७७	आ.व. २०७७।७८	आ.व. २०७८।७९	आ.व. २०७९।८०	
१	**आर्थिक विकास योजना**					
१.१	कृषि	१,९३,४८,०००	२,०९,१८,५००	१६१६५०००		
१.२	पशुपन्छी विकास	३३,५०,०००	२२८००००	६६५४०००		
१.३	उद्योग तथा वाणिज्य	–	४८०००००	३१०००००		
१.४	पर्यटन	९०,००,०००	२०५००००	५४६०००००		
१.५	सहकारी (वित्तिय क्षेत्र)	१०,००,०००	१७६०४०००	६०००००		
१.६	जलश्रोत तथा सिचाइ	५१००००	३६१००००	१७६९०००		
१.७	भ'मि व्यवस्था	२२४६०००	२६०००००			
	जम्मा	३,५४,५४,०००	५३८६२५००	८२८८८०००		
२	**पूर्वाधार विकास**					
२.१	सडक तथा यातायात	७,९१,९५,०००	११२६८२०००	१०९१२३५००		
२.२	सिंचाई	–				
२.३	भवन, आवाश तथा सहरी विकास	१०,००,४९,५००	५१६७२२७७	२९१३१०००		
२.४	बिद्यूत तथा वैकल्पिक उर्जा	१४,८२,०००	१०००००	११०००००		
२.५	आयोजना व्यवस्थापन	–				
२.६	प'ननिर्माण	२६५००००	१५०००००			

विषयगत क्षेत्र		वार्षिक वजेट रु.				प्रतिशत
		आ.व. २०७६।७७	आ.व. २०७७।७८	आ.व. २०७८।७९	आ.व. २०७९।८०	
२.७	संम्पदा पूर्वाधार		४००००००	३०६००००		
२.८	विज्ञान तथा प्रविधि		२३०००००			
	जम्मा	**१८३३७६५००**	१७२२५४२७७	१४२४१४५००		
३	**सामाजिक विकास**					
३.१	शिक्षा	१८,९३,९६,०००	२००६६५०००	२१२७३३०००		
३.२	युवा तथा खेलकुद	६८,०८,०००	५८६००००	१५५००००		
३.२	स्वास्थ्य तथा पोषण	२,७२,९४,०००	४२८४००००	२२३०३०००		
३.३	भाषा, संस्कृति र कला साहित्य	१४,८०,०००	१०९००००	१५०००००		
३.४	खानेपानी तथा सरसफाई	१,१७,४५,०००	४६५००००	२७४४००००		
३.५	सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण		१८९४८०००	३०४३३०००		
३.६	लैगिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण	६२,७४,०००	५६२००००	७८८००००		
३.७	जनसंख्या तथा बसाइ सराइ		२९९१०००			
	जम्मा		२८२६६४०००	३०३८३९०००		
४	**वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन**					
४.१	श्रम तथा रोजगारि	४६१००००				
४.२	वातावरण संरक्षण, जलवायू परिवर्तन	३६,००,०००	२५०००००	१८०००००		
४.३	मानव संसाधन विकाश	३२७०००				
४.४	शान्ति तथा स'ब्यवस्था		४७६८५१४			
४.५	विपद व्यवस्थापन कोष	१९,२०,०००	५४०००००	५५९२०००		
४.६	गीरबी निवारण		७००००००	७१०००००		
४७	तथ्यांक प्रणाली			३१५६०००		

विषयगत क्षेत्र		वार्षिक वजेट रु.				प्रतिशत
		आ.व. २०७६।७७	आ.व. २०७७।७८	आ.व. २०७८।७९	आ.व. २०७९।८०	
	जम्मा					
संस्थागत विकास, सेवा प्रवाह तथा सुशासन						
५	**राजश्व परिचालन**					
५.१	कार्यलय सन्चालन तथा प्रशासनिक	११३९७०९३०	१०४५४६५९७	१२१६९१०००		
५.२	सुशासन प्रर्वद्धन		२५०००००	३१९५६०४२		
५.३	अनुसंन्धान तथा विकास					
५.४	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन			११२०००		
	जम्मा			४९७१६०४२		
	कुल जम्मा	५८६२५५४३०	६३५४९५८८८	७००५४८५४२		

४.६.३ समष्टिगत बजेट आम्दानीको तुलनात्मक विवरण

यस रेसुङ्गा नगरपालिका ले समग्र वजेटको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा ६२ प्रतिशत (आ.व.२०७८Ö७९) भन्दा वढि वजेट संघीय सरकारवाट व्यवस्थापन भैरहेको र भावी दिनमा समेत पनि श्रोतको व्यवस्थापन संघीय सरकारवाट वढि हुने आंकलन गरिएको छ। स्थानीय पालिकाको आन्तरिक वजेट हाल जम्मा ६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने प्रदेश सरकारवाट ज्यादै न्यून रकम व्यवस्था हुने देखिन्छ। राजनैतिक स्थिरता कायम हुनु, लगानीको वातावरण अनुकूल भई विभिन्न वित्तिय संस्थाको उपस्थिति हुदै जानु, विभिन्न विकासका कार्यक्रम संचालनमा आउनु तथा सरकारी तथा अन्य संघ संस्थाको खर्च गर्ने क्षमतामा बृद्धि भई दातृ निकाय तथा निजिक्षेत्रवाट श्रोत व्यवस्थापन गर्दैजानुपर्ने आवश्यक्ता रहेकोछ। जसको प्रतिफल स्वरुप रेसुङ्गा नगरपालिका ले तर्जुमा गरेको योजनाको सफल रुपमा कार्यान्वयन हुने अपेक्षा गरिएको छ। आ.व २०७७/७८ देखि २०७८/७९ सम्मको क्षेत्रगत वार्षिक रुपमा संचालन गरिने कार्यक्रमहरूको लागि वार्षिक वृद्धिदर १० प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिएको छ जुन विगतका आर्थिक वर्षमा भएको वृद्धिदरको आधारमा २०८२Ö८३ को बजेट प्रक्षयपण गरिएको छ।

४.६.४ क्षेत्रगत लगानी योजना

आर्थिक बर्ष २०७८/०७९ मा क्षेत्रगत बजेट विश्लेषणको आधारमा समग्र बजेटको बार्षिक बृद्धिदर करिब ७ प्रतिशतले हुने अनुमान गरिएको छ। यसरी बृद्धि हुने बजेटमा पूर्वाधार लागायतका अधिक बजेट हुने क्षेत्रको बार्षिक बृद्धिदरलाई अन्य कम बजेट अनुमान भएको क्षेत्रमा समायोजन गर्दै बजेट सन्तुलन कायम गर्नेतर्फ यो बजेट प्रस्तुत भएको छ।

४.६.५ स्रोतको व्यवस्थापन

आर्थिक बर्ष २०७७/७८ को भन्दा २०७८/७९ बजेटमा बृद्धिदर औषतमा १० प्रतिशत देखिन्छ। आगामी वर्षको बजेट गणना गर्दा अघिल्लो आर्थिक बर्षको औषत वृद्धि दरमा मुद्रा स्फिृतिको दरलाई समायोजन गरी अनुमान गरिएको छ। यसकारण पाचौ वर्षमा यस नगरपालिका वजेट करिव ७३ करोड २१ लाख ८ हजार पुग्ने देखिन्छ। उपयुक्त आधारहरूलाई विश्लेषण गर्दा रेसुङ्गानगरपालिकाले आगामी ५ बर्षको लागि तय भएका योजनाहरूसबै कार्यान्वयन हुने देखिन्छ।

परिच्छेद ५- आर्थिक क्षेत्र

५.१ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग)

पृष्ठभूमि

यो नगरपालिका समुद्री सतहबाट ६५५ मिटर देखि २३४० मिटरको उचाइमा रहेको छ । ८३.७४ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस नगरपालिकाले मध्य पहाडी भूभाग समेटेको छ । नगरपालिका क्षेत्रमा बालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने नगरपालिकाको धेरैजसो वडामा छरिएर रहेका स-साना टार तथा फाँटहरू छन् । मकै, गहुँ खेती गर्न सकिने भिरालो खेतियोग्य जमिनमा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, उर्बर माटो पाइन्छ । कूल क्षेत्रफल मध्ये वन जङगलले उल्लेख्य भाग अर्थात ६२.१ प्रतिशत ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता रहेको छ भने जम्मा भुभागको ३४ प्रतिशत जमिनमा हाल खेतीपाती भैरहेको छ । त्यसैगरी आवसीय क्षेत्रले ३.५ प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको छ भने ०.२ प्रतिशत जमिन बलौटे रहेको साथै ०.२ प्रतिशत नदी क्षेत्र रहेको छ । व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत यस नगरपालिका को दिर्घकालीन सम्बृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
▪ मध्य पहाडी क्षेत्र भएतापनि उर्वर जमिनको उपलब्धता रहेको ।
▪ वन जङगल क्षेत्रले उल्लेख्य भाग अर्थात ६२.१ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको ।
▪ बिभिन्न नदीनालाहरुको विशाल जलभण्डार भएको ।
▪ जडिवुटीको उत्पादनको राम्रो श्रोत रहेको ।
▪ भूमिको वैज्ञानिक र दिगो सदुपयोग मार्फत दीर्घकालिन सम्बृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय तहमा भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकार रहेको ।
▪ भूकम्प प्रतिरोधात्मक घर निर्माण गरी वस्ती बसाउन सकिने ।
▪ यहाँको हावापानी कफी खेतीलाई उपयुक्त भएको हुँदा बाँझो जमीनहरुलाई कफी खेती गरी उपयोगमा ल्याउन सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकाका बिभिन्न क्षेत्रहरुमा पहिरो जाने गरेको ।
▪ जमिनको पूर्ण र वैज्ञानिक रुपमा सदुपयोग नभएको ।
▪ जमिन बाँझो राख्ने प्रवृतिलाई निरुत्साहित गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ वस्ती व्यवस्थापन गर्न ठूलो आकारको बजेटको आवश्यकता पर्ने ।
▪ स्थानीय ले लामो समयदेखि बसोवास गर्दै आएको वस्ती स्थानान्तरणका लागि सहमत गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ भू-वनौट पहाडी भू-भाग भएको कारण सिंचाई सुविधामा कठिनाई

दीर्घकालिन सोच

भू श्रोतको पूर्णत वैज्ञानिक सदुपयोग मार्फत आर्थिक सम्बृद्धि

लक्ष्य

वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू गरी भूमिलाई आर्थिक विकासको आधार बनाउने ।

उद्देश्य

- ✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

उद्देश्य १: सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

रणनिती	कार्य नीति
१.१ राष्ट्रिय र प्रादेशिक भू-उपयोग नीति अनुरुप स्थानीय भू-उपयोग योजना र कृषि नीति निर्माण गर्ने	१.१.१ नगरपालिकाको जमिनलाई भू-उपयोग योजना अनुरुप वर्गीकरण गरिनेछ ।
	१.१.२ नगरपालिकाभित्र रहेका सबै प्रकारको जग्गाको पूर्णरुपमा लगत संकलन गरी व्यक्तिगत, सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक तथा गुठी जग्गाको विस्तृत अभिलेख तयार पारि भूमि प्रशासन प्रणालीमा आबद्ध गरिनेछ ।
	१.१.३ नगरपालिका मा उपलब्ध सिंचित र असिंचित जमिनको लगत तयार गरी कृषि योग्य जग्गाको सदुपयोग भए नभएको तथ्याङ्क अद्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
१.२ खेती गर्न इच्छुक तर आफ्नो नभएका कृषकहरूको लगत संकलन गर्ने	१.२.१ भूमि बैङ्कको स्थापना गरिनेछ ।
	१.२.२ करारमा खेती गर्न इच्छुक कृषकलाई आवश्यक जमिन उपलब्ध गराइने छ ।
	१.२.३ सामुहिक खेती प्रोत्साहन गर्न संभाव्यता अध्ययन तथा कृषक अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
१.३ जग्गा बाँझो राख्ने कृषकको लगत संकलन गर्ने	१.३.१ जग्गा बाँझो राख्न नपाउने नीति अबलम्बन गरी जमिन बाँझो राख्ने जग्गा धनीलाई भूमिकरमा निश्चित प्रतिशतले बढी लिने नियम लागू गरिनेछ ।
१.४ जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने	१.४.१ नगरपालिका भर जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूको विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.४.२ जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूलाई अभिमुखीकरण गरीनेछ ।
	१.४.३ सामुहिक खेती गर्न चाहने कृषकहरू पहिचान गरी कृषक समूह गठन गरिनेछ ।
	१.४.४ यस्ता सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई कृषि सहकारीसँग आबद्ध गरिनेछ ।
	१.४.५ चक्लाबन्दी गरी सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई मापदण्डका आधारमा मल, वीउ, ज्ञान, सीप, प्रविधि र अन्य कृषि सामग्रीमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग) को विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	नगरपालिका भू-उपयोग योजना निर्माण			८००					
		१.१.२	भूमि अभिलेख प्रणाली निर्माण			३००					
		१.१.३	सिंचित, असिंचित, बाँझो तथा खेती भएको जमिनको अध्यावधिक तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण			३००					
	१.२	१.२.१	भूमि बैङ्क स्थापना							५००	
		१.२.२	करार खेतीका लागि इच्छुक कृषक लगत संकलन			८०					
		१.२.३	सामुहिक खेती अभिमुखिकारण तथा तालिम			२०	२०	२०	२०	२०	
	१.३	१.३.१	खेतीयोग्य क्षेत्र बाँझो रहन नदिन कार्ययोजना निर्माण			१५०					
	१.४	१.४.१	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषकको लगत संकलन			३०					
		१.४.२	जग्गा चक्लाबन्दी अभिमुखिकरण कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.४.३	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषक समूह गठन			२०	२०	२०	२०	२०	
		१.४.४	कृषक समूह तथा कृषि सहकारी बिच अन्तरक्रिया			२५	२५	२५	२५	२५	
		१.४.५	चक्लाबन्दी तथा सामूहिक खेती गर्ने कृषकलाई अनुदान			२०	२०	३०	३०	५०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ नगरपालिकामा उपलब्ध खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक र पूर्ण सदुपयोग भएको हुने ।

५.२ कृषि

पृष्ठभूमि

समुद्री सतहबाट ६५५ मिटर देखि २३४० मिटरको उचाइमा रहेको यो नगरपालिकाको अधिकांश जमिन भिरालो क्षेत्रमा पर्दछ । तथापि नगरपालिकाका १४ वटै वडामा खेतीपाती हुनसक्ने र भैरहेका प्रशस्त कृषि क्षेत्रहरू छन् । नगरपालिकामा कुल क्षेत्रफलको ३४ प्रतिशत जमिनमा हाल खेतीपाती भैरहेको छ । विशेषगरी वडा नं. ३, ४, ५, ६,७, ८, ९, १०, ११, १२, १३ र १४ मा प्रशस्त रुपमा मलिलो माटो रहेकोले नगरपालिकाको सम्बृद्धिको मुख्य संवाहक मध्ये कृषि क्षेत्र पनि एक हो । हाल खेतीपाती भैरहेको क्षेत्र, विशेषत मलिलो र सघन खेतीपाती गर्न सकिने उर्वर क्षेत्रमा पर्ने भएकोले यो भूमिको पूर्ण सदुपयोग गर्न सके यो नगरपालिकालाई कृषिको नमूना क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । नगरपालिकाको दीर्घकालिन विकास र सम्वृद्धिका लागि यो क्षेत्रलाई बैज्ञानिकीकरण र व्यवसायिकिकरण गर्न सकिने प्रबल सम्भावना रहेको छ । यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू, धान, मकै, गहुँ, फापर, जौं, कोदो, हुन् भने नगदेबालीमा आलु, तरकारी जन्य उत्पादन पर्दछन् ।   किवी, सुन्तला, भोगटे, अम्बा (बेलौती), नासपाती, कागति, केरा जस्ता फलफूल पान्छ । नगरपालिकाको कृषि विकास शाखाले वडा नं ३, ५, ६, ७, १४ लाई सुन्तला, कागती वडा नं ४ मा मकै, वडा नं ६ मा तरकारी, वडा नं १०, १३ मा बाखा र मौरी पकेट क्षेत्रको रुपमा विकास गरेको छ भने अधिकांश रुपमा पाकिाको सबै वडाहरुमा खेती तथा पशुपंक्षी पालनको लागि प्रख्यात रहेका छन् । रेशुङ्गा वन क्षेत्रमा जडीबुटीहरूको उत्पादनको प्रशस्तै सम्भावना रहेको छ । यो नगरपालिकामा पाइने मुख्य जडिबुटीहरूमा कुरिलो, हर्रो, बर्रो, गुर्जो, चुत्रो, टिम्मुर, बोझो, तितेपाती, जटामसी, सिल्टीमुर, अमला, सिस्नु, ऐसेलु, जामुन, कुरीलो,सजिवन पर्दछन् । यद्यपी यस्ता जडीबुटीहरूको व्यवसायीक उत्पादन भने हुनसकेको छैन । त्यसैगरी मौरीपालनको अर्को संभावना रहेको छ । वडा नं ३, ५, ६, १०, ११, १२, १३, र १४ मा मौरी ब्लक कार्यक्रम सन्चालमा रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
▪ मध्य पहाडी भू भाग भएता पनि प्रशस्त मलिलो खेतीयोग्य जमिनको उपलब्धता हुनु ।
▪ नगरपालिकामा कृषि पकेट ब्लक कार्यक्रम सन्चालन हुनु ।
▪ कृषि बजारिकरणको लागि कृषि तथा पशु उपज संकलन केन्द्र, हाट बजार हुनु ।
▪ कृषि सम्बन्धी राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू अनुकुल हुनु ।
▪ ठूला उपभोक्ता बजारहरू जस्तै बुटवल, तानसेन, सन्धिखर्क सम्मको पहुँच मार्ग स्तरोन्नति हुदै जाँनु ।
▪ जडिवुटीको उत्पादनको राम्रो श्रोत रहेको ।
▪ स्थानीय सरकारले स्थानीय विशिष्टता र आवश्यकता अनुसार कृषि क्षेत्रलाई प्राथमिकता प्रदान गर्न सक्ने अधिकार हुनु ।
▪ भौगोलिक तथा जैविक विविधताका कारण विविध प्रकारका बालिनाली तथा पशुपंक्षी पालनको संम्भाव्यता हुनु ।
▪ व्यावसायिक सुन्तला तथा कफि खेति गरी ठूला बजारमा निर्यात गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू नहुनु ।
▪ कृषि सामाग्री, मल, वीउ, किटनाशक औषधि, औजार, प्राविधिक ज्ञान र सीपमा पर्याप्त पहुँच नहुनु ।
▪ बाह्रै महिना सिंचाइको सुविधा नहुदा आकासेबालीमा भर पर्नु ।
▪ बाँदर, चितुवा, दुम्सीको आतंकका कारण बालीनालीको क्षति हुनु ।
▪ कृषिको समग्र बैज्ञानिकिकरण, यान्त्रिकिकरण र व्यवसायिकरण हुन नसक्नु ।
▪ परम्परागत खेतीप्रणाली मात्र हुनाले निर्वाहमूखी हुनु ।
▪ उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने उत्पादनतर्फ किसानहरूलाई आर्कषण गर्ने ठोस योजना नहुनु ।
▪ कृषि सडकको उपयुक्त पहुँच नहुनु ।
▪ चिस्यान केन्द्रको अभाव हुनु ।
▪ आवश्यकता अनुसार पेशागत दक्ष जनशक्ति र कृषि कामदारको अभाव हुनु ।
▪ जमिनको खण्डिकरण हुनु ।

दीर्घकालिन सोच

वैज्ञानिक, व्यवसायिक, उच्च प्रतिफलयूक्त निर्यातमुखी कृषि

लक्ष्य

नगरपालिकाको आर्थिक समृद्धिको आधार स्तम्भको रुपमा कृषिको व्यावसायिकरण गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ भूमिको समुचित उपयोग मार्फत व्यवसायिक र उच्च प्रतिफलमूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।
- ✓ नगरपालिका भर छरिएर रहेका स-साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य पहाडी नमूना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु ।
- ✓ वातावरण मैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु ।
- ✓ वातावरण र बाली मैत्री मौरीपालन प्रर्वद्धन गर्नु ।
- ✓ व्यावसायिक सुन्तला तथा कफि खेति प्रर्वद्धन गर्नु ।
- ✓ व्यवसायिक जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु ।

उद्देश्य १ : व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ व्यवसायिक सोचको अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखिकरण तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने	१.१.१ नगरपालिका भर कृषक परिचय पत्र वितरण गर्न कृषकहरूको वर्गीकरण गर्ने नीति निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२ अगुवा कृषकहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.१.३ वर्षमा कम्तीमा एकपटक कृषिको व्यवसायीकरण सन्दर्भमा अगुवा कृषकहरूलाई अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.१.४ वडास्तरीय कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.५ मापदण्ड निर्धारण गरी वडा स्तरीय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.२ उच्च, प्रतिफलमूखी सघन खेती प्रणालीको अबलम्बन गर्ने	१.२.१ असिंचित क्षेत्रलाई क्रमश सिंचित तुल्याउन सिंचाई योजनाहरूको प्राथमिकिकरण गरिनेछ ।
	१.२.२ प्रत्येक वडामा अत्यन्त उर्वर र कृषियोग्य क्षेत्रको पहिचान गरी सघन खेतीका लागि मिश्रित बाली पहिचान गरिनेछ ।
	१.२.३ प्रत्येक वडामा उच्च मूल्यका कृषि उपज पहिचान गर्न संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.४ प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउथ्थानका लागी सर्वेक्षण गरिनेछ ।
१.३ कृषि पकेट क्षेत्रको विकास गर्ने	१.३.१ प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र बिस्तार तथा निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.३.२ फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.३ आलु, सुन्तला, अम्बा र नासपाती जोन विशेष श्रोत केन्द्रको निर्माण गरिनेछ ।
१.४ अत्यावस्यक कृषि सामाग्रीको पहुँच र उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	१.४.१ आवश्यक रासायनिक मलको आयतन आंकलन गरी समयमै आपूर्ति गर्न नगरपालिका स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.४.२ प्रत्येक वडामा प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन सम्बन्धी तालिमको आयोजना गरिनेछ ।
	१.४.३ वडास्तरमा उत्पादन हुने बाली विषेशका आधारमा उन्नत बीउ वितरण गर्न बीज बैङ्क तथा सामाग्री केन्द्रको विकास गरिनेछ ।
	१.४.४ कृषि यान्त्रिकिकरण अन्तर्गत किसानले खरिद गर्ने औजारमा मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	१.४.५ साना किसान तथा समग्र कृषि क्षेत्रलाई क्रमश यान्त्रिकिकरण गर्न एक नगरपालिका स्तरीय Custom Hiring Center को निर्माण गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।

	१.४.६ मल तथा विउबिजनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा ढुवानी तथा अन्य अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.५ मल तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी कृषक ज्ञान अभिबृद्धि गर्ने	१.५.१ मलको प्रयोग र अनुपात समय आदिका विषयमा प्रत्येक कृषकलाई सूसुचित गर्न स्थानीय सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरिनेछ ।
	१.५.२ मल, विउ विजन तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्न नगरपालिका स्तरीय Call center को स्थापना गरिनेछ ।
	१.५.३ वडास्तरीय कृषक पाठशालामा मल, विउविजन र विषादी प्रयोग सम्बन्धी सामाग्री सम्प्रेषण गरिनेछ ।
	१.५.४ वडास्तरमा घुम्ती माटो परीक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.५.५ जैविक विषादीको उत्पादन र प्रयोग सम्बन्धी वडास्तरीय तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.६ सहुलियत पूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गर्ने	१.६.१ संघीय र प्रदेश सरकार तथा नगरपालिकाको सहजीकरण तथा समन्वयमा व्यवसायिक योजना अनुरुप खेती गर्न चाहने कृषकलाई सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.६.२ सहकारी क्षेत्रलाई कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न कृषि सहकारी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.६.३ वैदेशिक रोजगारीमा कृषि पेशामा संलग्न भई स्वदेश फर्केका युवाहरूलाई कृषिमा लगानी गर्न इच्छुक भए मापदण्डका आधारमा कृषि कर्जाको व्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ ।
१.७ कृषि विमालाई प्रभावकारी बनाउने	१.७.१ नगरपालिकाको समन्वय र सहजिकरणमा कृषि विमालाई अनिवार्य बनाई बीमा प्रदायक कम्पनीहरूसंगको सहकार्यमा कृषक मैत्री बनाइने छ ।
	१.७.२ कृषकहरूलाई कृषि बीमाको आवश्यकता र महत्वका विषयमा सूसुचित गर्न बीमा कम्पनीहरूको सहयोगमा नियमित अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.७.३ बाँदर र बँदेलबाट हुने बालीनाली र पशुधनको क्षती कम गर्न बाँदर भगाउने यन्त्र खरिदमा अनुदानका साथै पशुगोठ व्यवस्थापनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.७.४ जंगली जनावरबाट हुने क्षति र जोखिम न्युनिकरण गर्न बाली बिमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न बिमा कम्पनी संग अन्तर्कृया गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : नगरपालिका भर छरिएर रहेका स साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य पहाडी नमुना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ असल अभ्यासहरूको अध्ययन र अवलोकन गर्ने	२.१.१ कृषि शाखाको समन्वयमा अगुवा र आकांक्षी कृषकहरूलाई देश तथा विदेशमा कृषि ग्रामको रुपमा विकास भैरहेका क्षेत्रको स्थलगत अवलोकन भ्रमण गराइनेछ ।
	२.१.२ अवलोकनबाट प्राप्त अनुभवहरूलाई अन्य कृषकहरूलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा कम्तीमा १ पटक नगरपालिका स्तरीय कृषक अन्तर्कृया कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.३ वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना गरी बजारको प्रर्वद्धन गरिनेछ ।
२.२ सघन कृषि उत्पादन क्षेत्रको वर्गीकरण र घोषणा गर्ने	२.२.२ उर्वर र खेतीयोग्य क्षेत्रलाई वर्गीकरण गठी क्रमश सघन खेतीक्षेत्र घोषणा गरिनेछ ।
	२.२.३ सघन खेती क्षेत्रहरूलाई निश्चित मापदण्ड तथा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय भू-उपयोग नीति अनुरुप खेतीपाती बाहेक अन्य कृयाकलापमा प्रयोग गर्न निरुत्साहन गर्न कार्य गरिनेछ ।
२.३ कृषिको विकासका लागि आवश्यक भौतिक कृषि पूर्वाधारको क्रमश विकास गर्दै नमुना कृषि क्षेत्र बनाउने ।	२.३.१ नगरपालिका भित्रका प्रमुख कृषि सडकहरूको पहिचान गरिनेछ ।
	२.३.२ प्राथमिकताका आधारमा सघन क्षेत्रका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति गरिनेछ ।
	२.३.३ प्रत्येक वडामा सघन खेती क्षेत्रलाई उपयुक्त हुने स्थानमा कृषि उपज संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
	२.३.४ नगरपालिका स्तरीय एक चिस्यान केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
	२.३.५ घुम्ती माटो परिक्षण शिविर संचालनमा ल्याइ माटोको गुणस्तर सुधार गरिनेछ ।
	२.३.६ नगरपालिकामा उच्च उत्पादन संम्भावना रहेका बाली जस्तै धान, मकै, कोदो तथा आलुको बीज बैङ्क स्थापना गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ वातावरणमैत्री दिगो कृषि सम्बन्धी अभिमुखिकरण गर्ने	३.१.१ वातावरण र कृषिको अन्तरसम्बन्धका विषयमा विज्ञहरूद्वारा नगरपालिका का सफल र अगुवा कृषकहरूलाई वर्षमा १ पटक अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	३.१.२ दिगो कृषिको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक पक्षका विषयमा विज्ञहरूद्वारा सम्प्रेषित ज्ञान अगुवा कृषकको अगुवाइमा अन्य कृषकलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा १ पटक अगुवा कृषक संग अर्न्तकृया सञ्चालन गरिनेछ ।
३.२ नगरपालिका मा निरन्तर उत्पादन हुनसक्ने कृषिजन्य कच्चा पदार्थको पहिचान गर्ने	३.२.१ वडास्तरमा जलवायू र माटो अनुकुल उत्पादन हुने प्रमुख बालीका आधारमा जोन र सुपरजोनको पहिचान र घोषणा गरिनेछ ।
	३.२.२ जोन र सुपरजोन स्तरीय उत्पादित प्रमुख उत्पादनको वार्षिक तथ्याङ्क प्राप्त गर्न वाषिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ ।
३.३ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र	३.३.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थका आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने	३.३.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिनेछ ।
	३.३.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखिकरण तालिमका लागि नगरपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
३.४ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	३.४.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन प्याकेजिङ लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	३.४.२ संघीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा नगरपालिका स्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिनेछ ।
	३.४.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ ।
	३.४.४ स्थानीय उपज उपभोग हुने उपभोक्ता बजारको मागको अध्ययन गरी वस्तुगत सूचना संकलन गरिनेछ ।
	३.४.५ उत्पादनमा स्थानीय पहिचान राख्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको पहिचान गरिनेछ ।
	३.४.६ गुणस्तर र ब्रान्ड कायम गर्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको गुणस्तर प्रर्वद्धन गर्न जैविक प्रविधिको अवलम्बन गरिनेछ ।
	३.४.७ जैविक प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्न गुणस्तरीय उत्पादन गर्न र कृषकहरूलाई नियमित तालिम तथा अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	३.४.८ एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

उद्देश्य ४ : वातावरण र बाली मैत्री मौरीपालन प्रवद्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
४.१ कृषि र पर्यावरणमैत्री मौरीपालन व्यवसाय प्रर्वद्धन गर्ने	४.१.१ मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन गरिनेछ ।
	४.१.२ मौरीपालक कृषकलाई प्राविधिक तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	४.१.३ व्यवसायिक मौरीपालक कृषकलाई घारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	४.१.४ उत्पादित महलाई प्रशोधन प्याकेजिङ्ग लेबलिङ र ब्रान्डिङ गरिनेछ ।
	४.१.५ मह उपभोक्ता बजार तथा मागको अध्ययन गरिनेछ ।

उद्देश्य ५ : व्यावसायिक सुन्तला तथा कफि खेति प्रर्वद्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
५.१ सुन्तला तथा कफि खेतिको व्यावसायिक प्रर्वद्धन गर्ने	५.१.१ कफि खेति हुने स्थानको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	५.१.२ सुन्तला तथा कफि खेतिगर्ने कृषकको विवरण संकलन गरिनेछ ।
	५.१.३ कृषकलाई प्राविधिक तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	५.१.४ उत्पादित कफि प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग, लेबलिङ र ब्रान्डिङ गरिनेछ ।
	५.१.५ कफिलाई अन्तराष्ट्रिय बजारमा प्रबर्धन गरिनेछ ।

जडीबुटी

यस नगरपालिका मा एकातर्फ भौगोलिक तथा जैविक विविधता हुनु र वनजंगल क्षेत्रले कुल भू-भागको ६२.१ प्रतिशत ओगटेका कारणले वनजंगल क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटीहरू पाइन्छन्। यस नगरपालिकामा विशेषगरी कुरीलो, हर्रो, बर्रो, गुर्जो, चुत्रो, टिम्मुर, बोझो, चिराइतो, जटामसी, सिल्टीमुर, अमला, सिस्नु र आर्खेत पाइन्छ। तथापि यस्ता जडिबुटीहरूको व्यावसायिक उत्पादन हुनसकेको छैन। यस्ता जडिबुटीहरूको पहिचान गरी व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजार प्रवर्द्धन गर्न सकेमा स्थानीयवासीको आयआर्जनमा समेत टेवा पुचाउन सकिन्छ।

उद्देश्य ६ : व्यवसायिक जडीबुटी उत्पादन तथा प्रसोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
६.१ नगरपालिकामा पाइने बहुमूल्य जडिबुटीहरूको पहिचान र संरक्षण गर्ने	६.१.१ विज्ञको सहयोगमा नगरपालिका भर पाइने जडिबुटीहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ।
	६.१.२ पहिचान भएका जडीबुटीको नमूना तथा तीनको गुण विशेषता र उपयोग समेटेर नगरपालिकामा एक Herborium तयार पारिने छ।
	६.१.३ आफ्नो वरपर रहेका बहुमुल्य जडीबुटीको पहिचान र संरक्षण गर्न जनस्तरमा जनचेचना फैलाउन स्थानीय संचार माध्यामहरूको सहयोग लिइनेछ।
	६.१.४ पूर्ण विवरण तयार पारी जडीबुटीको फाइदा र विशेषता सहित ब्रोसर तथा पुस्तक तयार पारिनेछ।
	६.१.५ स्थानीय स्तरमा प्राप्त हुने बहुमूल्य र स्वास्थ्य हितकारी जडीबुटीहरूको पहिचान र संरक्षण गरी सदुपयोग गर्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम निर्माणगरी प्रसारण गरिनेछ।
	६.१.६ नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा पाइने र संम्भाव्यता बोकेका जडिवुटीहरू जस्तै कुरीलो, हर्रो, वर्रो, गुर्जो, चुत्रो, टिमुर, बोझो, चिराइतो, जटामसी, सिल्टीमुर, अमला, सिस्नु र आर्खेत लगायतका बढी सम्भावना भएका जडिवुटीहरूको जोन स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरी औषधीय पर्यटन तथा जडिवुटी क्षेत्रको विकास कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ।
६.२ कृषकलाई व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ।	६.२.१ नगरपालिकामा जडिबुटी उत्पादनलाई पेशागत र व्यवसायिक बनाउन चाहने कृषकको विवरण संकलन गरिनेछ।
	६.२.२ इच्छुक कृषकहरूलाई नगरपालिकाको तर्फबाट व्यावसायिक जडिबुटी उत्पादनको संभाव्यता, बजार र प्राविधिक ज्ञानबारे तालिम प्रदान गर्न सहयोग गरिनेछ।
	६.२.३ नगरपालिकाभर प्राकृतिक चिकित्सा, आयूर्वेद विज्ञान तथा योग साधनामा लागेका अग्रजहरूको सहयोगमा वर्षमा एक पटक जडिबुटीको व्यवसायीक उत्पादन सम्बन्धी अर्न्तकृया गरिनेछ।
६.३ कृषि र जडिबुटी उत्पादनलाई एकिकृत गरी व्यवसायिकता प्रर्वद्धन गरिनेछ।	६.३.१ कृषिसंगै जडिबुटी समेत उत्पादन गर्ने कृषकलाई जडिबुटी उत्पादन सम्बन्धी ज्ञान, सिप र प्रविधि हस्तान्तरण गर्न सहयोग पुऱ्याइने छ।
	६.३.२ अन्तरबाली अन्तर्गत कृषि बाली संगसंगै जडिबुटी उत्पादन गर्ने कृषकलाई तालिमको व्यवस्था गरिनेछ।
	६.३.३ नगरपालिकामा खेर गैरहेको जमिन र वनक्षेत्रलाई व्यवसायिक जडिबुटी उत्पादन गर्न निजी क्षेत्रलाई लिजमा दिन व्यवस्था मिलाईने छ।
	६.३.४ कृषि उपज संकलन केन्द्रलाई जडिबुटी समेत संकलन केन्द्रका रुपमा विकास गरिनेछ।
	६.३.५ अति विपन्न वर्ग र न्यून आय भएका कृषकहरूलाई जडिबटी उत्पादनमा आर्कषण गर्न व्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ।

कृषि तथा जडीबुटीको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	कृषक वर्गीकरण तथा परिचय पत्र वितरण			६००					
		१.१.२	अगुवा कृषकको विवरण संकलन			३००					
		१.१.३	व्यवसायिकरण सम्बन्धी अगुवा कृषक अभिमुखिकरण			८०	८०	८०	८०	८०	
		१.१.४	कृषक पाठ्यक्रम निर्माण, कृषक पाठशाला सञ्चालन, तथा शिक्षक व्यवस्था				२००	२००	२००	२००	
		१.१.५	वडा स्तरीय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको प्रवन्ध			५००	५००	५००	५००	५००	
	१.२	१.२.१	नगरपालिकाका प्रमुख सिंचाइ योजनाहरूको प्राथमिकिकरण			५००	५००	५००	५००	५००	
		१.२.२	वडास्तरीय सघन कृषि क्षेत्र तथा खेती मिश्रित बाली/अन्तरबाली वर्गीकरण तथा पहिचान			२८०	२८०	२८०	२८०	२८०	
		१.२.३	वडास्तरीय उच्च मूल्यका बाली तथा उत्पादन संभाव्यता अध्ययन			८००					
		१.२.४	प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउत्थानका लागी पहिचान,सर्वेक्षण र विवरण संकलन			२५०					
	१.३	१.३.१	प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र बिस्तार तथा निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन			२८०					
		१.३.२	फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना				५००				
		१.३.३	सुन्तला, कागती, मौरी जोन विशेष श्रोत केन्द्रको निर्माण			६००					
	१.४.	१.४.१	रासायनिक मल माग तथा आपूर्ति तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण			९०					
		१.४.२	वडास्तरीय प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन तालिम			९२	९२	९२	९२	९२	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.४.३	वडास्तरीय बीज बैङ्क (Seed Bank) निर्माण					६००			
		१.४.४	कृषि यन्त्र अनुदान			८००	८०ण	८णण	९००	१०णण	
		१.४.५	नगरपालिकास्तरीय Custom Hiring Center निर्माण								
		१.४.६	मल तथा विउ विजन ढुवानी अनुदान								
	१.५	१.५.१	मल, बीउ, विषादी आदिको प्रयोग सम्बन्धी कृषि शिक्षा प्रसारण			७०	७०	७०	७०	७०	
		१.५.२	नगरपालिका स्तरीय कृषि Call Center को स्थापना				५००				
		१.५.३	कृषक पाठशालामा मल, विउविजन र विषादी प्रयोग सम्बन्धी सामाग्री सम्प्रेषण			६००	६००	६००	६००	६००	
		१.५.४	घुम्ती माटो परिक्षण शिविर सञ्चालन			५००	५००	५००	५००	५००	
		१.५.५	जैविक विषादी उत्पादन तालिम			४००	४००	४००	४००	४००	
	१.७	१.७.१	कृषक तथा बीमा कम्पनी बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.७.२	विपन्न कृषक बीमा अनुदान			५००	५००	५००	५००	५००	
		१.७.३	बाँदर भगाउने यन्त्र खरिद अनुदान पशुगोठ सुरक्षा तथा व्यवस्था अनुदान			८००	८००	९००	९००	९५०	
		१.७.४	जनावरबाट हुने क्षती जोखिम न्युनिकरण बाली विमाका लागी बिमा कम्पनी संग अर्न्तकृया			५०		५०		६०	
२.	२.१	२.१.१	कृषि ग्राम विशेष अगुवा कृषक अध्ययन तथा अवलोकन भ्रमण			२००	२००	२००	३००	३००	
		२.१.२	अगुवा तथा साना किसान बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम			६०	६०	६०	६०	६०	
		२.१.३	वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना			४०	४०	४०	४०	४०	
	२.२	२.२.१	सघन कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड निर्माण			१००	१००	१००	१००	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.२.२	कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण			२००					
	२.३	२.३.१	कृषि सडक (घोषणाका लागि) पहिचान			५०					
		२.३.२	कृषि सडक स्तरोन्नति				५००	५००	५००	५००	
		२.३.३.	वडास्तरीय कृषि उपज तथा जडिबुटी संकलन केन्द्र निर्माण				८००				
		२.३.४	वडा नं. ९ मा नगरपालिकास्तरीय शीत भण्डार निर्माण			७००					
		२.३.५	घुम्ती माटो परिक्षण शिविर सञ्चालन			५००	५००	५००	५००	५००	
		२.३.६	धान, मकै, गहुँ को बीज बैङ्क स्थापना					७००			
३.	३.१	३.१.१	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक अभिमुखिकरण			६०	६०	६०	६०	६०	
		३.१.२	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक र साना किसान अभिमुखिकरण				६०	६०	६०	६०	
	३.२	३.२.१	कृषि जोन र सूपर जोन पहिचान			६०					
		३.२.२	जोन र सूपर जोन स्तरीय स्वचालित बार्षिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण				६०	६०	६०	६०	
	३.३	३.३.१	पकेट क्षेत्र वा जोन सूपर जोन स्तरीय कृषि उद्योगको सम्भाव्यता अध्ययन			२००					
		३.३.२	कृषि उद्यमी विशेष अर्न्तकृया कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		३.३.३	अगुवा कृषि उद्यमी विशेष अभिमुखिकरण तथा अन्तरकृया			६०	६०	६०	६०	६०	
	३.४	३.४.१	कृषि उपज प्याकेजिङ, लेबलिङ गुणस्तर जाँच तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम तथा अन्तरकृया			५०	५०	५०	५०	५०	
		३.४.२	खाद्य तथा कृषि उपज गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना				५००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		३.४.३	कृषि उपभोक्ता बजारको सम्भाव्यता अध्ययन			४००					
		३.४.४	कृषि सम्बन्धी उपभोग्य वस्तुको बस्तुगत माग सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन				५००				
		३.४.५	रैथाने प्रजातिका बालीहरूको पहिचान तथा बीज बैङ्क स्थापना				२५०				
		३.४.६	जैविक प्रविधि र खेती सम्बन्धी तालिम			१५०		१५०		१५०	
४.	४.१	४.१.१	मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन			१००					
		४.१.२	मौरीपालन तालिम सञ्चालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		४.१.३	लागत सहभागितामा मौरीको घारमा अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	
		४.१.४	मह ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम सञ्चालन			६०	६०	६०	६०	६०	
		४.१.५	मह उपभोक्ता बजारको अध्ययन			९०					
५	५.१	५.१.१	कफि खेति हुने स्थानको सम्भाब्यता अध्ययन			१५०					
		५.१.२	सुन्तला तथा कफि खेतिगर्ने कृषकको विवरण संकलन				१००				
		५.१.३	कृषकलाई प्राविधिक तालिम प्रदान				७०	७०	७०	७०	
		५.१.४	उत्पादित कफि प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग, लेबलिङ र ब्रान्डिङ तालिम				७०	७०	७०	७०	
		५.१.५	कफिलाई अन्तराष्ट्रिय बजारमा प्रवर्धन					२००		२००	
६	६.१	६.१.१	नगरपालिकामा पाइने सबै प्रकारका जडिबुटीको Profile तयार				६०				
		६.१.२	नगरपालिका स्तरीय Herborium निर्माण					२००			
		६.१.३	जडिबुटी सम्बन्धी जनचेतना फैलाउन स्थानीय संचार माध्यमहरूसँग समन्वय					५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		६.१.४	जडिबुटी सम्बन्धी ब्रोसर प्रकाशन					४००			
		६.१.५	स्थानीय जडिबुटी पहिचान तथा उपयोगिता र संरक्षण बारे जनचेतना			७०	७०	७०	७०	७०	
		६.१.६	जडिवुटी जोन स्थापना सम्भाव्यता अध्ययन औषधिय पर्यटन तथा जडिवुटी क्षेत्र विकास कार्ययोजना निर्माण				८०				
	६.२.	६.२.१	जडिबुटी उत्पादक कृषकको विवरण संकलन				२००				
		६.२.२	जडिबुटी उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन				६०	६०	६०	६०	
		६.२.३	आर्युवेद, प्राकृतिक चिकित्सा, योग प्रशिक्षक विज्ञ तथा कृषक अन्तरकृया कार्यक्रम			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
	६.३	६.३.१	जडिबुटी उत्पादन प्राविधिक सहयोग कक्ष निर्माण					२००		२००	
		६.३.२	अन्तरबाली अन्तर्गत जडिबुटी उत्पादन तालिम सञ्चालन					५०	५०	५०	
		६.३.३	खेर गैरहेको जमिन र वन क्षेत्रलाई लिजमा दिन विवरण संकलन तथा अभिलेखिकरण					२००	२००	२००	
		६.३.४	कृषि उपज संकलन केन्द्रमा जडीबुटी संकलन कक्ष निर्माण					२५०			
		६.३.५	अति विपन्न कृषकलाई जडिबुटीको व्यवसायिक उत्पादनमा अनुदान					१००	१००	१००	
		६.३.६	जडिवुटी नर्सरीको संभ्भाव्यता अध्ययन					२००			

५.३ पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन

पृष्ठभूमि

यस नगरपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा पशुपंक्षी पाल्ने गरिएको छ । यहाँ गाई, भैसी, बाखा, कुखुरा, बङ्गुर, परेवा, टर्की, हाँस लगायतका पशुपंक्षीहरूको व्यवसायीक उत्पादनको राम्रो सम्भावना रहेको छ । व्यावसायिक हिसाबले हेर्दा कृषकहरूले सबैभन्दा बढी गाई, भैसी कुखुरा, बाखा पाल्ने र बिक्री गर्ने गर्दछन् । पशुपन्छी पालनमा आधुनिकिकरण र व्यवसायीकरण हुन नसकेकोले यिनीहरूको विक्रि वितरणबाट प्राप्त हुने आम्दानी भने न्यून रहेको छ । मध्य पहाडी क्षेत्र पशुपालनको राम्रो सम्भावना भएकोले व्यावसायिक गाई तथा भैसी पालन मार्फत दुग्ध उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ । नेपाली बजारमानै वाखा तथा लोकल कुखुराको उच्च माग रहेकोले सोको समेत यहाँ राम्रो सम्भावना रहेको छ । नगरपालिकाका विशेष गरि वडा न.३,४,५,६,११,१३ र १४ मा ग्रासकार्प, कमनकार्प र सिल्भरकार्प जातका माछापाल्ने गरिएको भएतापनि ठुलो स्तरको व्यावसायिक माछापालन गरिएको छैन । छल्दी, पनाहा, बडिगाड जस्ता खोला तटिय क्षेत्र साथै अरु साना नदी/जलश्रोतको पर्याप्त उपलब्धता भएकोले स्थानीय जलवायू अनुकुल माछा पालन गर्न उपयूक्त देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिकाका वडा न.३,४,५,६,११,१३ र १४ मा विभिन्न जातका माछा पाल्ने गरिएको ।
▪ मध्यपहाडी क्षेत्रमा उपयूक्त जातका पशुपन्छी र माछा पालन गर्न सकिने ।
▪ दुग्धजन्य पदार्थ, माछा, मासु र अण्डाको निर्यात मार्फत राम्रो आम्दानी गर्न सकिने ।
▪ राष्ट्रिय राजमार्ग सँग जोडिएको तथा मुख्य सडकहरूको स्तरोन्नति भइरहेको हुनाले ठूला उपभोक्ता बजारसँग सन्निकटता कायम हुने ।
▪ पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने ।
▪ व्यवसायीक उत्पादन बढाउन सके माछा र मासुको बजारको समेत राम्रो सम्भावना रहेको ।
▪ सामुदायिक होमस्टे, रिर्सोट तथा पर्यटन प्रवर्द्धन गरी माछा, पशु तथा पक्षीजन्य परिकारको खपत बढाउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन व्यवसायको व्यवसायीकरण र आधुनिकिकरण हुन नसकेको ।
▪ पशुपंक्षी तथा मत्स्यपालन सम्बन्धी आधारभुत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।
▪ युवा तथा व्यवसायीक सोचका कृषि उद्यमीहरूलाई यस क्षेत्रमा आर्कषण गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन सेवा केन्द्र तथा दक्ष प्राविधिकहरूको पर्याप्त व्यवस्था र तालिम नभएको ।
▪ पशुपंक्षी र मत्स्यपालन परम्परागत प्रणाली र निर्वाहमुखी रहेका ।
▪ पशुपंक्षीको उपचार पर्याप्त नभएको ।
▪ पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको पर्याप्त बजारको संभाव्यता अध्ययन नभएको ।

दीर्घकालिन सोच

व्यवसायिक पशुपन्छी तथा मत्स्यपालन मार्फत आर्थिक समृद्धि

लक्ष्य

आधुनिक, वैज्ञानिक र व्यवसायिक पशुपन्छी तथा मत्स्यपालन मार्फत निर्यातमुखी उत्पादनलाई बढावा दिने

उद्देश्यहरू

- ✓ पशुपन्छी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु ।
- ✓ पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।
- ✓ माछा तथा बङ्गरको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।

उद्देश्य १: पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखिकरण गर्ने	१.१.१ वडास्तरमा उद्यमशिल सोच भएका इच्छुक युवा तथा अग्रणी कृषकहरूको पहिचान गरिनेछ ।
	१.१.२ कृषि उद्यमीहरूको उत्प्रेरणाका लागि वडास्तरमा उनीहरूको सोच र योजनाबारे सूचना संकलन गरी सुरुवात तथा सन्चालनका लागि अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ इच्छुक युवा तथा अन्य अगुवा कृषकहरूको लगत संकलन पश्चात पशुपन्छी तथा मत्स्य पालन सम्बन्धी असल अभ्यास तथा प्राविधिक पक्षहरूबारे वर्षमा एक पटक अभिमुखिकरण तथा तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ युवा उद्यमीहरूलाई यसतर्फ आर्कषण गर्न विशेष सहुलियत प्रदान गर्ने	१.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा एकल तथा सामुहिक रुपमा पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिक रुपमा जान खोज्ने कृषक, कृषक समूह तथा वैदेशिक रोजगारीवाट फर्किएका युवाहरूलाई व्याजमा अनुदान दिइने छ ।
	१.२.२ उच्च मूल्य पर्ने पशुपन्छीजन्य उत्पादनका लागि आवश्यक उन्नत जातका नश्लको प्रर्वद्धन गर्न बोका तथा माउ आदिमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.३ स्थानीय सहकारी तथा कृषि समूहमा व्यवसाय गर्न चाहनेहरूलाई निश्चित प्रतिशत ब्याज तथा सहुलियत तथा लगानीमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.४ स्थानीय जातका लोकल कुखुरा, कालिज, बट्टाइ, बङ्गुर लगायत पशुपंक्षी पाल्न चाहने वेरोजगार युवाहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा venture capital को प्रबन्ध गरिनेछ ।

१.३ पशुपन्छी उत्पादनलाई आवश्यक कृषि सामाग्री तथा प्रविधिको उपलब्धता बृद्धि गर्ने	१.३.१ पशुपालनलाई आवश्यक घाँसको उत्पादन वीउ तथा बेर्ना वितरण गरिनेछ ।
	१.३.२ खेर गैरहेको जमिनमा घाँस रोप्न कृषकलाई प्रोत्साहन गर्न घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ प्रत्येक वडामा पशुसेवा केन्द्रद्वारा प्रदान सेवालाई घुम्ती सेवा मार्फत विस्तार गरिने छ ।
	१.३.४ पशु बिमा कार्यक्रमलाई कृषक मैत्री र प्रभावकारी बनाउन बिमा कम्पनीको समन्वयमा अन्तर्कृया गरिनेछ ।
	१.३.५ पशु रोग नियन्त्रणका लागि भ्याक्सिनेसन तथा Call Center को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.३.६ उन्नत र उच्च प्रतिफल दिने पशुनश्ल सुधार तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवालाई विस्तार गरिनेछ ।
	१.३.७ स्थानीय उपजमा आधारित दाना उद्योग खोल्ने उद्यमीलाई मापदण्डका आधारमा सहुलियत प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.८ पशुशिक्षा प्रर्वद्धन गर्न वडास्तरमा कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.९ व्यवसायिक पशुपालन कृषकलाई लागत सहभागिता Cow Mat वितरण गरिनेछ ।
	१.३.१० पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरीय घाँस बीज बैङ्क तथा डालेघाँस नर्सरी स्थापनाका लागी संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.३.११ नगरपालिकामा संम्भाव्यता हेरी दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.१२ चल्ला उत्पादन गर्ने ह्याचरी उद्योग संचालनका लागी निजी क्षेत्र संग अन्तर्कृया गरी विशेष प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य २: पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ कृषि तथा पशुपन्छी तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्ने	२.१.१ नगरपालिकाभर पालिने पशुपन्छीको विवरण अध्यावधिक गर्ने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ ।
	२.१.२ नगरपालिका मा हरेक वर्ष पशुपन्छी जन्य उत्पादनको माग आपूर्तिको वस्तुपरक सूचना प्राप्त गरी उत्पादनलाई निर्यातमूखी बनाइने छ ।
	२.१.३ हरेक वर्ष नगरपालिकाबाट निर्यात हुने पशुजन्य उत्पादनको वस्तुपरक सूचना अध्यावधिक गरिनेछ ।
२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादनको निर्यात गर्ने	२.२.१ नगरपालिका मा उत्पादन हुने पशुपन्छी संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

	२.२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादन निर्यात हुनसक्ने सम्भाव्य निकटवर्ती बजार तथा हाटबजार बिस्तार तथा मागको अध्ययन गरिनेछ ।
	२.२.३ ती उत्पादनहरूको ब्रान्डिङ, लेबलिङ, प्याकेजिङ तथा गुणस्तर जाँच गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।
	२.२.४ उत्पादन र मागको सन्तुलन कायम गर्न ठूला बजारका कृषि उपज संकलन तथा व्यापारीहरूसँग सम्पर्क तथा माग संकलन गर्ने संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रबर्द्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
३.१ माछापालनमा इच्छुक कृषक पहिचान गर्ने	३.१.१ प्रत्येक वडामा सम्भाव्यताका आधारमा माछापालन गर्न चाहने र गरिरहेका कृषक पहिचान गरिनेछ ।
	३.१.२ माछापालन गर्न चाहने कृषकलाई प्राविधिक ज्ञान र सीपका लागि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
३.२ माछाका भूरामा अनुदान दिने	३.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा माछापालक कृषकलाई पहिलो पटक भूरामा अनुदान दिइनेछ ।
	३.२.२ स्थानीय जलवायू अनुकूल उत्पादन हुनसक्ने माछाका बारेमा कृषकलाई जानकारी प्रदान गरिनेछ ।
	३.२.३ माछा उत्पादन सम्बन्धी सल्लाह दिन प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
३.३ माछा तथा बङ्गुरको स्थानीय माग पूरा गरी निर्यात गर्ने	३.३.१ स्थानीय स्तरमा उत्पादित माछा तथा बङ्गुरको खपत हुनसक्ने प्रमुख बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ ।
	३.३.२ माछा तथा बङ्गुरको निर्यातका लागि संकलन, भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
३.४ पोखरी निर्माणमा अनुदान तथा सहुलियत दिने	३.४.१ स्थानीय जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास गर्न वडा स्तरमा नमूना माछापोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई लागत सहभागिता तथा ब्याजमा अनुदान दिईनेछ ।
	३.४.२ त्यस्ता पोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
	३.४.३ नगरपालिकामा खेर गैरहेका तर पानीको उपलब्धता हुनसक्ने क्षेत्रमा पोखरी निर्माण गरी ठेक्कामा लगाइने छ ।

मत्स्य, पशुपंक्षी पालनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अगुवा तथा यूवा पशुपन्छी पालक कृषक पहिचान			१००					
		१.१.२	व्यवसायिक पशुपन्छी पालनलाई Venture Capital को प्रबन्ध			८००		१०००		१२००	
		१.१.३	अगुवा तथा यूवा कृषक विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम			५०	६०	७०	८०	९०	
	१.२	१.२.१	व्यवसायिक पशुपन्छी पालक, युवा कृषक, वैदेशिक रोजगारी वाट फर्किएका युवा लाई व्याज अनुदान			१००	२००	२५०	३००	३५०	
		१.२.२	उन्नत जातका बोका, राँगा, बहर तथा माउमा अनुदान			२००	३००	३५०	४००	५००	
		१.२.३	सामुहिक व्यवसाय गर्ने समूहलाई व्याजमा सहुलियत			५००	६००	७००	८००	९००	
		१.२.४	बेरोजगार युवाहरूलाई पशुपंक्षिपालन विशेष Venture Capital				८००		१०००		
	१.३	१.३.१	घाँसको बीउ तथा बेर्ना वितरण			१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.३.२	घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी कृषक तालिम			८०	८५	९०	९५	१००	
		१.३.३	पशुपन्छी स्वास्थ्य घुम्ती सेवा सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.३.४	पशुबीमा अनुदान तथा अन्तरकृया			१५०	२००	२५०	३००	३५०	
		१.३.५	पशुखोप घुम्ती सेवा			१००	१५०	२५०	३५०	४००	
		१.३.६	उन्नत नश्ल तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तार			२००	३००	४००	५००	६००	
		१.३.७	कृषिदाना उद्योग सहुलियत अनुदान			३००	४००	५००	६००	७००	
		१.३.८	पशु कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक प्रबन्ध				५००	६००	७००	८००	
		१.३.९	लागत सहभागितामा Cow Mat वितरण			१००	२००	३००	४००	५००	
		१.३.१०	पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरीय घाँस बीज बैङ्क स्थापना			२००	२००	२५०	३००	३५०	
		१.३.११	डालेघाँस नर्सरी स्थापना संम्भाव्यता			२००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
			अध्ययन								
		१.३.१२	दुध पकेट क्षेत्र स्तरीय चिस्यान केन्द्र स्थापना					५००	६००		
		१.३.१३	हयाचरी उद्योग स्थापना संम्भाव्यता अध्ययन तथा नीजि क्षेत्र अर्न्तकृया			२५०					
२	२.१	२.१.१	पशुपन्छी तथ्याङ्क अद्यावधिक प्रणाली निर्माण			३००					
		२.१.२	वार्षिक पशुजन्य उत्पादन माग तथा आपूर्ति तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण			३५०					
	२.२	२.२.१	पशुपन्छी उपज संकलन केन्द्रको निर्माण				१०००				
		२.२.२	पशुपंक्षी जन्य उत्पादन निर्यात बजारको माग अध्ययन			२००					
		२.२.३	प्रशोधन, लेबलिङ, गुणस्तर मापन तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम			५०	६०	७०	८०	९०	
		२.२.४	मुख्य उपभोक्ता बजार स्थित व्यापारीहरूसँग माग संकलन			१००	९०	८५	८५	८५	
३.	३.१	३.१.१	माछा तथा बङ्गुर पालक कृषक विवरण संकलन			१००					
		३.१.२	माछा तथा बङ्गुरपालन तालिम सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	
	३.२	३.२.१	भुरा वितरण			७५	८०	८५	९०	१००	
		३.२.२	माछा तथा बङ्गुर पालन प्राविधिक सहयोग कक्ष स्थापना			५००					
	३.३	३.३.१	स्थानीय तथा ठूला उपभोक्ता बजारमा मागको अध्ययन			२५०					
		३.३.२	माछा संकलन भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना				९००				
		३.३.३	बङ्गुर बदशाला निर्माण तथा मासु प्याकेजिङ केन्द्र स्थापना					१०००			

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्ण उपयोग भएको हुनेछ
- कृषि प्रणाली व्यवसायिक र वैज्ञानिक भएको हुनेछ
- खाद्यान्न, मासु, अण्डा, दुधमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन हुनेछ
- कृषिमा युवा कृषकहरूको आर्कषण बढेको हुनेछ
- मध्य तथा उच्च पहाडी नमुना कृषि क्षेत्रको आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास भएको हुनेछ
- व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनको शुरुवात भएको हुनेछ ।

५.४ सहकारी

पृष्ठभूमि

ग्रामीण पूँजीको संकलन र उचित सदुपयोगमार्फत आय आर्जन गर्न सहकारीको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको ३ प्रमुख खम्बा मध्ये एक महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको ग्रामीण अर्थतन्त्र सुदृढीकरणमा मुख्य सहयोगी भूमिका हुन्छ । यस नगरपालिकामा हाल विधिवत दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका ४४ ओटा संस्थाहरू रहेका छन् । वडा नं. ८ तम्घास बजारमा अवस्थित जिल्ला सहकारी संघ गुल्मी जिल्लाकै सबै सहकारीहरुको छाता संगठनको रुपमा रहेको छ । यी सहकारी संस्थाहरू महिला, ऋण तथा बचत, कृषि, कोशेली घर, बहुउद्देश्यीय र उपभोक्ता गरी सबै प्रकारका छन् । यी सहकारीहरू मुख्य गरी घना वस्ती भएका मुख्य बजार केन्द्रहरू जस्तै वडा नं. १, ७, ८, ९ को तम्घास बजार, वडा नं. ३ को भाडगाउँ, वडा नं. ५ को भुवनपानी, वडा नं. ६ को चेक्मी, वडा नं. १० को सिमीचौर, वडा नं. १२ , १३ को दुबिचौर, वडा नं. १४ को रातामाटा बजार केन्द्रित रहेका छन् ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
▪ सहकारी क्षेत्रतर्फ क्रमश: जनताको आर्कषण बढ्दै गैरहेको ।
▪ सानो रकम भए पनि बचत गर्नुपर्छ भन्ने चेतनाको क्रमश विकास भएको ।
▪ सामुहिकता र सहकार्यमार्फत आर्थिक विकासको सम्भावना रहेको ।
▪ सहकारीको परिचालन, नियमन, अनुगमन र खारेजी सम्बन्धी अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
➢ सहकारीको संख्यामा वृद्धि भएतापनि गुणात्मक विकास हुन नसकेको ।
➢ आर्थिक अनुशासन कायम हुन नसक्दा आम नागरिकको बचत जोखिममा पर्ने सम्भावना रहेको ।
➢ सहकारीहरू अपेक्षित मूल्य, मान्यता तथा आदर्शका मर्म अनुसार विकास हुन नसकेको ।
➢ नियामक निकायको प्रभावकारीतामा कमी रहेको ।
➢ सहकारी सम्बन्धी जनचेतनाको व्यापक विकास गर्नुपर्ने ।
➢ कृषि, उद्योग तथा व्यवसायिकता विकासमा यसको योगदान वृद्धि गर्नुपर्ने

दीर्घकालीन सोच

सामुहिकता र सहकार्य मार्फत सबल ग्रामीण अर्थतन्त्र निर्माण ।

लक्ष्य

सहकारीको संस्थागत विकास मार्फत आम बचतकर्ताको जीवनस्तर उकास्ने ।

उद्देश्यहरू

✓ सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि र कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु ।
✓ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लाग्न उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नु ।

उद्देश्य १ : सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि, कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सहकारी शिक्षाको माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने	१.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्यमको सहयोगमा सहकारीको महत्व सम्बन्धमा नियमित जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ र सहकारी सञ्चालकहरूलाई संस्थागत क्षमता विकास गर्न संघीय तथा प्रदेश सरकारहरूको सहयोगमा क्षमता विकास अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.२ महिलाहरूलाई सहकारीतर्फ आकर्षण गर्न महिला सहकारी विस्तार उत्प्रेरणा तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.३ नगरपालिकाका प्रत्येक कृषि सघन क्षेत्रलाई समेट्ने गरी कृषि सहकारी संस्था तथा दुग्ध उत्पादक किसानलाई समेट्ने दुग्ध सहकारी संस्था स्थापना गर्न समुदाय स्तरमा कृषक अन्तर्कृया सम्पन्न गरिनेछ ।
१.२ उचित कार्यविधि तथा निर्देशिका निर्माण गरी नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१ नगरपालिकाले सहकारीको अनुमति, खारेजी तथा विघटनको पूर्ण अभिलेखिकरण गर्ने संयन्त्र तथा स्थानीय नीति कानून, मापदण्डको निर्माण गर्नेछ ।
	१.२.२ सहकारीले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पार्ने र पारेको प्रभावहरूको वस्तुगत अध्ययन गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लाग्न उपयूक्त वातावरण निर्माण गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ सहकारी नीति परिमार्जन तथा निर्माण गरी ग्रामिण अर्थतन्त्र मैत्री बनाउने	२.१.१ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्र जस्तै कृषि, उद्योग तथा पर्यटनमा लगानी अभिवृद्धि गर्न स्थानीय सहकारी नीति र ऐनमा आवश्यक सूधार संशोधन र परिमार्जन गरिनेछ ।
	२.१.२ अति विपन्न नागरिक तथा मजदुरहरूलाई सामुहिक बचत गर्ने बानी बसाल्न उत्प्रेरणा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	२.१.३ निश्चित मापदण्डका आधारमा बचत, लगानी तथा ऋण परिचालनमा अब्बल एक सहकारीलाई वार्षिक उचित पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ ।
२.२ सहकारीलाई व्यवसायिककरणका अभ्याससँग एकीकृत गर्ने	२.२.१ सहकारी खेतीलाई प्रोत्साहन गर्न कृषि सहकारी संस्थाको सहयोगमा व्यवसायिकता प्रबर्द्धन तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.२ सहकारीसँग उद्योग र सेवा क्षेत्र विस्तार गर्ने नीति अनुरुप सहकारीमा आधारित स्थानीय उद्योग र सेवाक्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.२.३ सम्भाव्यता र लागत लाभका आधारमा सहकारी खेती वा उद्योग वा सेवा क्षेत्रमा लाग्न चाहने सहकारीका सरोकारवाला सदस्यहरूलाई व्यवसाय विशेष क्षमता अभिवृद्धि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.२.४ नमुना सहकारी ग्रमको स्थापनाको संभाब्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.२.५ स्थानिय उद्यमीहरुको उत्पादित वस्तुहरुको कोशेलीघर मार्फत खरीद बिक्री सहजीकरण गरिनेछ ।

सहकारी क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत सहकारी शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम सञ्चालन			१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.२	महिला सहकारी विकास तथा विस्तार उत्प्रेरणा तालिम			४०	६०	७०	८०	९०	
	१.२	१.२.१	सहकारी व्यवस्थापन कार्यविधि, नीति, कानून तथा मापदण्ड निर्माण				१५०				
		१.२.२	सहकारीले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव अध्ययन				३५०				
		१.२.३	कृषि सघन क्षेत्र स्तरीय कृषि सहकारी संस्था विस्तारका लागि कृषक अर्न्तकृया कार्यक्रम			८०	९०	१००	१५०	२००	
२.	२.१	२.१.१	उत्पादनशील क्षेत्रमा सहकारी लगानी अभिवृद्धिका लागि सम्भाव्यता अध्ययन				२५०				
		२.१.२	अति विपन्न नागरीक घरधुरीलाई सहकारीमा प्रवेश गराउन बीउ पूँजी वितरण			२००	४००	७००	८००	८५०	
		२.१.३	उत्कृष्ट सहकारी पुरस्कार प्रदान			५०	९०	१३०	१५०	१८०	
	२.२	२.२.१	सहकारी खेती प्रवर्द्धन तालिम			८०	९०	१००	१५०	२००	
		२.२.२	सहकारीमा आधारित उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन				३५०				
		२.२.३	सहकारी उद्योग तथा सेवा क्षेत्रमा जानचाहने उद्यमीलाई विशेष तालिम				८०	९०	१००	१५०	
		२.२.४	नमुना सहकारी ग्रामको स्थापनाको संभाब्यता अध्ययन				४००				
		२.२.५	स्थानिय उद्यमीहरुको उत्पादित वस्तुहरुको कोशेलीघर मार्फत खरीद विक्री सहजीकरण			२००	२५०	३००	३५०	४००	

५.५ पर्यटन

पृष्ठभूमि

हालसम्म पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको दिगो विकास हुन नसके तापनि रेसुङ्गा नगरपालिका पर्यटनको प्रचुर सम्भावना रहेको क्षेत्र हो । विशेष गरी यो नगरपालिकालाई पर्यापर्यटन, औषधिय तथा जडिबुटी पर्यटन, पदयात्रा पर्यटन, साहसिक पर्यटन, धार्मिक पर्यटन र कृषि पर्यटनका हिसाबले विकास गर्न सकिन्छ । नगरपालिकाको करीव दुई तिहाई भूभाग वनजंगलले ओगटेका कारण पर्यापर्यटन साथै बनजंगलमा पाइने वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, वनस्पति तथा जडीबुटीको अवलोकनका साथै अध्ययन गर्न आउनेहरूका लागि शैक्षिक पर्यटनको समेत आकर्षक गन्तव्य हुन सक्छ । जडिबुटी तथा औषधिय पर्यटन अर्न्तगत नेपालको मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाइने विभिन्न प्रकारका जडिवुटीहरूको उत्पादन, अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । साहसिक पर्यटन अर्न्तगत रक Climbing, ट्रेकिङ को साथै हनिहन्टिङको समेत सम्भावना रहेको छ । नगरपालिकामा हिन्दु देवालय तथा मन्दिरहरू भएकोले ति क्षेत्रहरूको विकास मार्फत धार्मिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ, । वडा नं ३, ८, ९, १२, १३ र १४ को सिमानामा पर्ने रेसुङ्गा तपाभूमि यसको एक उदाहरण हो । ब्राह्मण क्षेत्री र मगरहरूको वाहुल्यता रहेको यस नगरपालिकामा होमस्टे र सांकृतिक पर्यटनको उतिकै सम्भावना छ । नगरपालिकाको रेसुङ्गा क्षेत्र घुम्न आउने पर्यटकहरूको लागि सुविधा सम्पन्न तयारी स्थल तथा होटलहरूको सेवा विस्तार गर्न सके पर्यटन व्यवसायबाट आर्थिक फड्को मार्ने सम्भावना रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिका क्षेत्रभित्र वडा नं ३, ८, ९, १२, १३ र १४ को सिमानामा रेसुङ्गा तपाभूमि क्षेत्र, वडा नं. १ मा तम्घास्थान संयुक्त मन्दिर, वडा नं ३ मा रेसुङ्गा पाताल गुफा, वडा नं. ४ मा छत्र महमरज, भालुपातल छहरा, वडा नं. ५, ६ र ७ को सिमानामा उनायचौर, खड्ग भगवति मन्दिर, वडा नं. ७ मा अर्जुन डाँडा तथा अर्जुन भगवति मन्दिर, वडा नं. ९ मा तम्घासथान मन्दिर, उपल्लो तम्घास बाल उध्यान, वडा नं. १३ मा भुवनेडाँडा क्षेत्र लगायतका प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेका ।
▪ नगरपालिकालाई पर्यटकीय स्थलको रूपमा विकास गर्ने नीति लिइएको ।
▪ नगरपालिकाका उपयुक्त स्थलमा निजीक्षेत्रलाई आकर्षित गरी गुणस्तरीय होटेल, रिर्सोट तथा लजहरू खोल्न सकिने ।
▪ स्थानीय मौलिक कला र संस्कृतिमा विशेष गरी आदिवासी, जनजाती तथा लोपोन्मुख जातजातिको सांस्कृतिक विकास र संरक्षण गरी अध्ययन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने ।
▪ पर्यटनका धेरै आयामहरूको सम्भावना भएकोले यसको क्षेत्र व्यापक रहेको ।
▪ क्षेत्री, मगर, लगायतका जातजातिको मौलिक संस्कृति, नाच, गीत, संगीत तथा अन्य अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाले सम्पन्न रहेकाले सांस्कृतिक पर्यटन पर्वद्धन गर्दै सामुदायिक होमस्टे संचालन गर्न सकिने ।
▪ प्रत्येक वर्ष पर्यटन महोत्सव आयोजना गरी साँस्कृतिक नाँच, भेषभूषा प्रदर्शनी, खानपान तथा परम्परागत सीपहरूको प्रदर्शनी गर्न सकिने ।
▪ पोखरी, तलाउ तथा खोलानालामा माछापालन, कृषि, तरकारी र फलफूल फर्महरू र अरु साना उद्योगहरू स्थापना गरी कृषि पर्यटक भित्याउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ पर्यटक बस्न सुविधा सम्पन्न होटल तथा रेष्टुरेन्ट आदिको सुविधा नभएको ।
▪ पर्यटन सूचना केन्द्र लगायतका सञ्चारका साधनहरूको पर्याप्त विकास नभएको ।
▪ पर्यटकको सुरक्षाको उचित प्रबन्ध नभएको ।
▪ आपतकालीन उद्धारको उचित व्यवस्था नभएको ।
▪ एकीकृत पर्यटन विकासको योजना नबनेको ।
▪ पर्यटकीय स्थलहरूको उचित भौतिक पूर्वाधार को विकास नभएको ।
▪ आकस्मिक स्वास्थ्य उपचार सेवा पर्याप्त नभएको ।
▪ पर्यटक पथप्रर्दशक तथा व्यावसायिक ट्राभल ऐजेन्सीहरू नभएको ।
▪ नगरपालिकाका प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरूका बारेमा पर्याप्त प्रचारप्रसार नभएको ।
▪ नगरपालिकाको सिमित आयश्रोतका कारण पर्यटकीय पूर्वाधार विकास गर्न चुनौतीपूर्ण भएको ।
▪ निजी क्षेत्रलाई आर्कषण गर्नुपर्ने चुनौती रहेको ।
▪ बाह्य पर्यटकहरूको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुनसक्ने तर्फ सजग हुनुपर्ने ।
▪ सामाजिक विकृतिहरू बढ्न सक्ने जोखिम रहेको ।

दीर्घकालिन सोच

आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक सम्बृद्धिको आधार पर्यटनको विकास

लक्ष्य

आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक सम्पन्नताका लागि आगामी ५ वर्षमा पर्यटन क्षेत्रलाई एक आर्थिक आधारशिलाको रुपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु
- ✓ कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु
- ✓ धार्मिक पर्यटनको विकास गर्नु
- ✓ साहसिक, पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।

उद्देश्य १ : आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडकहरूको स्तरोन्नति गर्ने	१.१.१ प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रको विस्तृत विवरण र त्यहाँ पुग्ने प्रमुख मार्गहरूको वस्तुगत विवरण संकलन गरी प्रकाशन गरिनेछ ।
	१.१.२ संघीय र प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा ती प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडक विस्तार तथा स्तरोन्नति गरिनेछ ।
	१.२.१ नगरपालिकास्तरीय एक पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

१.२ पर्यटन सूचना व्यवस्थापन तथा सूचना केन्द्रलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने	१.२.२ पर्यटकलाई आवश्यक सम्पूर्ण सूचना जस्तै जानकारी, सावधानी, नक्सा, हावापानी, परिकार मेनु तथा सुरक्षा, मूल्य सूची, बसोबास सम्बन्धी विवरण संकलन गरी सूचना केन्द्रमा अध्यावधिक गरिनेछ ।
	१.२.३ पर्यटकीय क्षेत्र वरपर इन्टरनेट हटस्पटको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.२.४ पर्यटन वेभसाइट निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.५ पर्यटन क्यालेन्डरको विकास गरिनेछ ।
	१.२.६ पर्यटन सम्बद्ध पत्रकारहरूसँग पत्रकार सम्मेलन गरिनेछ ।
१.३ बसोवासको र सुरक्षाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	१.३.१ नगरपालिकामा आउने पर्यटकलाई बसोबासको बन्दोवस्ती गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्र्तकृया गरी होटल, रिसोर्ट खोल्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.३.२ ठूला होटल तथा रिसोर्टको तत्काल व्यवस्था गर्न नसक्ने स्थितिमा विशेष गरी क्षेत्री र मगर वस्ती क्षेत्रमा घरवास पर्यटन प्रर्वद्धन गरिनेछ ।
	१.३.३ नगरपालिकास्तरीय एक गेस्टहाउसको निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४ नगरपालिकास्तरीय आकस्मिक उद्धार संयन्त्रको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.३.५ पर्यटक आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रवन्ध गरिनेछ ।
१.४ पर्यटन क्षेत्रस्तरीय योजना र पर्यटन विकास समिति निर्माण गर्ने	१.४.१ पर्यटन क्षेत्र स्तरीय समितिका सदस्यहरूलाई पर्यटक व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.४.२ समिति मार्फत स्थानीय उत्पादन जस्तै रैथाने परिकार, चिनोको सामान, साँस्कृतिक गतिविधि, मेला सञ्चालन गर्न तालिम तथा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.४.३ पर्यटन व्यवसायमा लाग्न इच्छुक युवा तथा लगानीकर्ताको पहिचान गरी अन्तरकृया गरिनेछ ।
	१.४.४ घरबास पर्यटन तथा अन्य पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न पर्यटन व्यवसायिलाई लागत सहभागितामा Hospitality तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.४.५ समग्र क्षेत्रलाई समेटेर रेसुङ्गा सर्किट विकास गुरुयोजना निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
२.१ सघन कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने	२.१.१ फलफुल, जडिवुटी, पशुपंक्षीपालन तथा नगदेबाली नमुना सघन क्षेत्रहरूको राष्ट्रिय र क्षेत्रियस्तरका प्रचारप्रसार गर्न पत्रकार सम्मेलन गरिनेछ ।
	२.१.२ कृषि विषय अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य तथा अध्ययनका लागि कृषि क्याम्पससँग समन्वय गरी नगरपालिका मा आर्कषण गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : धार्मिक पर्यटनको विकास गर्ने ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ धार्मिक स्थलको निर्माण र जिर्णोद्वार गर्ने	३.१.१ सम्पूर्ण मुख्य धार्मिक स्थलहरूको डि.पि.आर तथा गुरुयोजना तयार पारिनेछ ।
	३.१.२ वडा नं ३, ८, ९, १२, १३ र १४ को सिमानामा पर्ने रेसुङ्गा तपाभूमि क्षेत्र को डि. पि. आर तथा गुरुयोजना निर्माण गरिनेछ ।
	३.१.३ प्राथमिकता प्राप्त धार्मिकस्थलको जिर्णोदार तथा निर्माण कार्य थालनी गरिनेछ ।
	३.१.४ प्रत्येक वडामा रहेका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको समग्र व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिनेछ ।
३.२ नगरपालिकाका पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचार प्रसार गर्ने	३.२.१ गुल्मी आउने पर्यटकहरूलाई लक्षित गरी रेसुङ्गा नगरपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूको जानकारी दिने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	३.२.२ सबै धार्मिक क्षेत्र समेटेर वृतचित्र निर्माण गरी सामाजिक सञ्जाल मार्फत प्रचार प्रसार गरिनेछ ।

उद्देश्य ४ : साहसिक, पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ नगरपालिका भर संञ्चालन गर्न सकिने सम्पूर्ण पदमार्गहरूको संभाव्यता अध्ययन तथा साहसिक पर्यटन पूर्वाधार विकास गर्ने ।	४.१.१ नगरपालिका भर संञ्चालन हुनसक्ने पदमार्गहरूको पहिचान गरिनेछ ।
	४.१.२ साहसिक पर्यटन अर्न्तगत गर्न सकिने कृयाकलापहरू जस्तै रक Climbing, हनिहन्टिङ लगायतका गतिविधिहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरी विवरण प्रकाशन गरिनेछ ।
	४.१.३ प्रत्येक पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण गरी पर्यटन सूचना प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ ।
	४.१.४ रेसुङ्गा, अर्जुन उनयाचौर, भुवाने डाँडा, उपल्लो तम्घास, जोगिथुम नमूना पदमार्ग डि . पि. आर तथा एकिकृत पर्यटन विकास योजना तयार पारिनेछ ।
	४.१.५ पदयात्रा पर्यटनलाई स्थानीय संस्कृतीको मानवशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय पक्ष सँग जोडी शैक्षिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न विश्वविद्यालय संग अन्तरकृया गरिनेछ ।
	४.१.६ रेसुङ्गाबाट अर्जुन जिपलाईन सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	४.१.७ वडा न. ३ मा गर्जुरा पार्क निर्माण सम्पन्न गरिनेछ ।

पर्यटन क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	पर्यटन Profile निर्माण			८००					
		१.१.२	नगरपालिका का मुख्य पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने सडकहरूको स्तरोन्नति			८००	९००	१०००	१२००	१५००	
	१.२	१.२.१	पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना			५००					
		१.२.२	पर्यटन सम्बन्धी समग्र जानकारी समेट्ने ब्रोसर निर्माण			१००					
		१.२.३	प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रमा Hotspot सेवाको प्रबन्ध			२००					
		१.२.४	पर्यटन (Portal) वेबसाइट निर्माण			३००					
		१.२.५	वार्षिक पर्यटन पात्रोको निर्माण			१५०					
		१.२.६	पर्यटन सम्बन्धी पत्रकार सम्मेलन			१००	१००	१००	१००	१००	
	१.३	१.३.१	सम्भाव्य स्थानमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न नीजि क्षेत्रसँग अन्तरकृया				८०			१००	
		१.३.२	आदिवासी जनजाती सघन क्षेत्रमा होमस्टे सञ्चालन तालिम प्रदान				८०	९०	१००	१२०	
		१.३.३	नगरपालिकास्तरीय गेष्ट हाउस निर्माण					३०००			
		१.३.४	आकस्मिक उद्धार संयन्त्रको निर्माण				१००	२००	३००	४००	
		१.३.५	पर्यटक आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध				२००	३००	४००	५००	
	१.४	१.४.१	पर्यटन क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूलाई व्यवस्थापन तालिम तथा अभिमुखिकरण				५०	६०	७०	८०	
		१.४.२	स्थानीय मौलिक उत्पादन, चिनो, परिकार आदि निर्माण तालिम				४०	५०	६०	७०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.४.३	पर्यटन व्यवसायमा व्यवसायिक रुपमा लाग्न चाहने उद्यमीहरू संग अर्न्तकृया			६०	७०	८०	९०	१००	
		१.४.४	घरबास तथा अन्य पर्यटन सम्बन्धी आतिथ्य सत्कार तालिम			४०	५०	६०	७०	८०	
		१.४.५	पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण			१०००					
२.	२.१	२.१.१	नमूना सघन कृषि क्षेत्रहरूको प्रचार प्रसार			४५	५५	५०	५५	६०	
		२.१.२	क्याम्पस तथा विद्यार्थीहरूसँग अन्तरकृया			५०	६०	७०	८०	९०	
३	३.१	३.१.१	नगरपालिका का प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको गुरुयोजना तथा डि.पि.आर. निर्माण			१२००					
		३.१.२	वडा नं ३, ८, ९, १२, १३ र १४ को सिमानामा पर्ने रेसुङ्गा तपाभूमि क्षेत्र को डि. पि. आर तथा गुरुयोजना निर्माण				१५००				
		३.१.३	प्रमुख धार्मिक क्षेत्रहरूको जिर्णोद्वार तथा निर्माण			२००	४००	६००	८००	९००	
		३.१.४	वडास्तरीय धार्मिक स्थलहरू व्यवस्थापन योजना			४०	५०	६०	७०	८०	
	३.२	३.२.१	तम्घास बजारमा रेसुङ्गा पर्यटकीय क्षेत्र प्रचारप्रसार संयन्त्र निर्माण			५००					
		३.२.२	धार्मिक तथा अन्य पर्यटकीय क्षेत्र समेटेर एक वृत्त चित्र निर्माण			७००					
४.	४.१	४.१.१	नगरपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय पदमार्ग पहिचान			३५०					
		४.१.१	उनयाचौर, अर्जुन, उपल्लो तम्घास, रेसुङ्गा भुवनेडाँडा जोड्ने एकीकृत पदमार्गको सम्भाव्यता अध्ययन			४००					
		४.१.२	साहसिक पर्यटन गतिविधि सम्भाव्यता अध्ययन			५००					
		४.१.२	रेसुङ्गाडाँडा प्याराग्लाइडिङ सम्भाव्यता अध्ययन			५००					
		४.१.३	पदमार्ग संभाव्यता अध्ययन र पदयात्रा प्याकेज निर्माण			५००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		४.१.४	रेसुङ्गा, अर्जुन उनयाचौर, भुवाने डाँडा, उपल्लो तम्घास, जोगिथुम नमूना पदमार्ग डि . पि. आर तथा एकिकृत पर्यटन विकास योजना निर्माण			१०००					
		४.१.५	स्थानीय जातजाति र संस्कृति विशेष शैक्षिक पर्यटन प्रर्वद्धन कार्यक्रम			३००	४००	५००	६००	७००	
		४.१.६	रेसुङ्गाबाट अर्जुन जिपलाईन सम्भाव्यता अध्ययन			३५०					
		४.१.७	वडा न. ३ मा गर्जुरा पार्क निर्माण			८५०					
		४.१.८	बहुरुपी गुफा वडा न.६, पातले गुफा वडा न.३, अर्जुन डाडा गुफाको सम्भाब्यता अध्ययन			४००					
		४.१.९	स्थानिय लोक संस्कृतीमा आधारित जात्रा तथा मेला प्रवर्धन			२००	२५०	३००	४००	५००	
		४.१.१०	लुम्बिनी - पाल्पा - रिडी - श्रृंगा - रेसुंगा – वाग्लुङ- म्याग्दी – मुस्ताङ धार्मिक मार्ग प्रवर्धन			२५०	३५०	४००	५००	६००	
		४.१.११	लुम्बिनी – पाल्पा- रानी महल- रिडी -श्रृंगा -रेसुंगा -उलुक क्षेत्र - वलकोट - सन्धिखर्क - सुपा देउराली - तिलौराकोट धार्मिक रिंगरोड प्रवर्धन			२००	३००	३००	४००	५००	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ कृषक पर्यटकहरूको आवागमन हुनेछ ।
- ✓ साहसिक, पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास हुनेछ ।
- ✓ धार्मिक क्षेत्रको एकिकृत विकास हुनेछ ।
- ✓ शैक्षिक पर्यटकहरूको आवागमन सूरु हुनेछ ।

५.६ खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति

पृष्ठभूमि

मुख्यतया कृषि, पशुपालन पेशामा संलग्न घरपरिवारको संख्या बढी भएको यस नगरपालिका जिल्लाको सदरमुकाम भएता पनि अधिकांस वडाहरु ग्रामीण इलाकामा पर्ने भएकोले मध्यम र ठूलो स्तरका उपभोक्ता बजारहरूको उचित विकास भईसकेको छैन । तसर्थ उद्योग, व्यापार र वाणिज्य क्षेत्रको आधारभूत तहबाट नै विकास हुन बाँकी छ । यद्यपि कृषिमा आधारित केही साना उद्योग र अन्य घरेलु उद्योगहरू संचालनमा रहेका छन् । यस नगरपालिकाको वडा नं ३ जिमीरेमा चुनढुंगा, वडा नं. ४ मा कमेरोनी, वडा नं. ६ को माटाखानी, चेक्मी मा रातो माटो खानी रहेको छ भने वडा न. ११ को ओखर खोला, जुके खोला मा छाउने ढुंङ्गा (Slate) रहेको छ भने ढाप खोलामा कमेरो माटोको खानी रहेको स्थानीयबासीहरुले बताउँछन् । स्थानीयका अनुसार यस्ता सम्भावित क्षेत्रहरुमा सम्बन्धित निकायले उत्खनन गरी प्रमाणित भएमा खानी खनिजवाट नै नगरपालिकाले आर्थिक विकासका क्षेत्रमा फड्को मार्ने निश्चित छ । त्यसैगरी वडा नं १, २, ७, ८, ९ तम्घास बजार क्षेत्रमा ग्रिल उद्योग, फर्निचर उद्योग साथै साना तथा घरेलु उद्योग, वडा न. ६ को नेटाखर्कमा र वडा नं. १० को सिमीचौरमा फर्निचर उद्योगहरू रहेका छन् । वडा नं ३, ४, ५, ६ ७, १०, ११, १२, १३ र १४ का विभिन्न ठाँउमा ढुङगा, रातोमाटो खानी, कमेरोमाटोका खानीहरू रहेका छन् । कुटानी पिसानी मिलहरू भने प्राय प्रत्येक वडाहरुमा सञ्चालनमा रहेका छन् । तसर्थ कृषि र खनिजमा आधारित उद्योगहरूको राम्रो सम्भावना भएकोले उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको विकासका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
▪ चुनढुंङ्गा, रातोमाटो, कमेरो माटोको खानीमा आधारित औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता रहेको
▪ व्यवसायिक रूपमा गाई, भैसी, बाखा, माछा, कुखुरा पालन भइरहेको
▪ भूमिगत उत्खनन् सम्बन्धी काम हुन सक्ने र उद्योग स्थापना गर्न सकिने
▪ नगरपालिकाको तम्घास, उपल्लो तम्घास, भुवनपानी, अर्खले, सिमीचौर, दुबिचौर, पराल्मी मुख्य बजारकेन्द्रको रूपमा रहेका
▪ पशुजन्य उत्पादनमा आधारित डेरी तथा मासु, छाला प्रशोधन उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
▪ वनस्पती, जडीबुटीमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने
▪ वडा नं. १४ मा पर्ने छल्दि खोलामा क्रसर उद्योग विकास र बिस्तार गर्न सकिने
▪ स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
▪ औद्योगिक पूर्वाधारहरूको यथोचित विकास गर्न सके नगरपालिका मा रोजगारीको सम्भावना र अवसरहरूको प्रचुरता रहेको
▪ वन क्षेत्रमा उत्पादनशील वन व्यवस्थापन गरी जडिबुटी प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग विकास गर्न सकिने
▪ नगरपालिका भित्र सञ्चालित व्यवसायलाई दर्ता नवीकरण तथा अन्य कानूनी प्रक्रियामा सरलता ल्याई प्रर्वद्धन र संरक्षण गर्न सकिने
▪ जडिबुटी प्रशोधन उद्योग, डेरी उद्योग र हस्तकलामा आधारित घरेलु उद्योगहरूको विकास गर्न सकिने
▪ काष्ठ उद्योगहरूको सञ्चालन गर्न सकिने
▪ प्रस्तावित औद्योगिक क्षेत्रहरू बिस्तार गरी नगरपालिका भित्र रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने
▪ सिलाई/कटाई/बुनाई, मैनबत्ती बनाउने तालिम, मोटरसाईकल तथा साइकल मर्मत तालिम, तालिम प्रदान गरी साना तथा घरेलु उद्योगको लागि दक्ष जनशक्ति तयार गर्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू
उद्योगको प्रचुर सम्भावना भए तापनि औद्योगिक पूर्वाधारहरू जस्तै सडक, उर्जा, पूँजी, दक्ष जनशक्ति, प्रविधि आदिको अवस्था कमजोर रहेको
▪ औद्योगिक उत्पादनको सीप सिकाउने शिक्षा प्रणाली नभएको
▪ नगरपालिकाका बजारकेन्द्रहरूमा ठूलो स्तरको आर्थिक गतिविधि नभएका
▪ निजी क्षेत्रको लगानी उत्पादन मुलक कार्यमा आर्कषण गर्न नसकिएको
▪ उद्योगमा संलग्न मजदुर तथा औद्योगिक क्रियाकलापका दौरान सामाजिक जटिलता, अपराध आदिको वृद्धि हुन सक्ने
▪ लगानीमा सुरक्षा वातावरणको आवश्यक पर्ने
▪ औद्योगिक पूर्वाधार विकासमा यथेष्ट बजेट व्यवस्था गरी योजनाबद्ध ढङ्गले लाग्नु पर्ने
▪ उद्योग विकासको लागि सडक, यातायात, विद्युत् तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्नुपर्ने
▪ विभिन्न प्रकारका उद्योगहरू स्थापना गर्दा औद्योगिक प्रदूषण वृद्धि हुन सक्ने
▪ ठूलो आकारको लगानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
नगरपालिकाको आर्थिक वृद्धिदर कृषि, वन र पर्यटनमा आधारित उद्योगको भर
लक्ष्य
आगामी पाँच वर्षमा नगरपालिका को कूल गार्हस्थ उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान कम्तीमा २० प्रतिशत पुऱ्याई रोजगारी श्रृजना गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ उद्योगका लागि आवश्यक आधारभूत पूर्वाधारको क्रमिक विकास गर्नु ✓ नगरपालिका मा उत्पादन हुने स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु ✓ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ : उद्योगका लागि आधारभूत पूर्वाधारको विकास गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ नीतिगत सुधार गरी लगानी मैत्री वातावरण निर्माण गर्ने	१.१.१ उद्योगमा लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गर्न उद्योगका लागि जग्गा, रजिष्ट्रेशन, करारमा लिन विशेष सहुलियत र छुट दिने नीति तथा मापदण्ड निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२ उद्योगमा लगानी गर्न असहज र प्रतिकुल रहेका विद्यमान स्थानीय कानूनहरूमा उद्योग लगानी मैत्री हुनेगरी संशोधन गरिनेछ र श्रमिकहरूको सुरक्षा हक र हितका लागि कानूनको अधिनमा रही स्थानीय नीति र मापदण्ड श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री बनाइने छ ।
	१.१.३ महिला र युवा उद्यमीहरूलाई प्रोत्साहन गर्न विशेष अनुदान र सहुलियतको प्रवन्ध गरिनेछ ।

	१.१.४ ठूलोस्तरको बाह्य लगानी भित्र्याउन सरकारी जमिनको सम्भाव्यता अध्ययन गरी निजी क्षेत्रका उद्यमीहरूसँग विशेष छुट र सहुलियत बारे अन्तरकृया गरिनेछ ।
	१.१.५ कम्तीमा ३ जनालाई रोजगारी दिनसक्ने उद्योगका लागि दशलाख पूँजी लगानीको प्रस्ताव सहित आउने स्थानीय उद्यमीलाई ५० प्रतिशत लगानीको व्याजमा अनुदान दिइनेछ ।
	१.१.६ उद्योगको स्थितिपत्र प्रकाशन गरिनेछ ।
१.२ प्रमुख औद्योगिक पूर्वाधारको सुनिश्चितता गर्ने	१.२.१ मुख्य औद्योगिक क्षेत्रसम्मका पहुँच सडकलाई कृषि र पर्यटन सडकसंग एकिकृत गरी स्तरोन्नति गरिनेछ ।
	१.२.२ स्थानीय कृषि उपजमा आधारित उद्योगलाई प्राथमिकता दिइ कच्चा पदार्थ उत्पादन सुनिश्चित गर्न सम्भाव्य उद्योगी र कृषक बीच अन्तरकृया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.२.३ उद्योग क्षेत्रहरूमा आवश्यक विद्युतीकरण विस्तार गरिनेछ ।
	१.२.४ औद्योगिक सूरक्षाका लागि सूरक्षा निकायसँगको सहकार्यमा शान्ति सुरक्षाको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.५ औद्योगिक श्रमिकहरूको उपलब्धताका लागि स्थानीय रोजगार केन्द्रमा श्रम सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : स्थानीय कच्चा पदार्थ, खानी तथा खनिज तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक बृद्धिदर हासिल गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने	२.१.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थमा आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.१.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिनेछ ।
	२.१.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखिकरण तालिमका लागि नगरपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
२.२ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	२.२.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ, लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	२.२.२ संघीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा नगरपालिका स्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.२.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिनेछ ।
२.३ खानी तथा खनिज क्षेत्रको अन्वेषण, उत्खनन् तथा व्यवस्थापन गर्ने	२.३.१ संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण र उत्खननका लागि आवश्यक नीति, ऐन, नियम र मापदण्डको निर्माण गरिनेछ ।

	२.३.२ नगरपालिका भर रहेका वा हुनसक्ने खानी तथा खनिजको अन्वेषण गर्न खानी तथा भू-गर्भ विभागसंग समन्वय गरी विज्ञसंग परामर्श लिइनेछ ।
	२.३.३ नदीबाट उत्खनन् हुने गिट्टी, वालुवा र बेसमाटोको उत्खनन् प्रकृयालाई वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी सुव्यवस्थित गर्न मापदण्ड बनाई लागू गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : स्थानीय बजार प्रर्वद्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य, बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्ने ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ बजार, व्यापार तथा वाणिज्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली निर्माण गर्ने	३.१.१ स्थानीय व्यापार, व्यवसाय, आपूर्ति, उपभोक्ता हित सम्बन्धमा नीति, कानून र मापदण्ड निर्माण गरिनेछ ।
	३.१.२ नगरपालिकाभर सञ्चालन भएका व्यवसाय दर्ता तथा अभिलेखिकरण प्रणाली निर्माण गरिनेछ ।
	३.१.३ समग्र व्यापार र वाणिज्यलाई समेटेर वार्षिक रुपमा हुने कारोबारका आधारमा माग तथा आपूर्ति र कारोबारको आकार साथै व्यापार नाफा/घाटाको तथ्याङ्क प्राप्त हुने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ र नगरपालिका बाट हुने निकासी तथा आयातको वस्तुगत सूचना तथा तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
३.२ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन कार्ययोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	३.२.१ स्थानीय व्यापारिक फर्म तथा व्यवसायको दर्ता अनुमति नवीकरण, खारेजी, बजार तथा गुणस्तर अनुगमन र नियमन गर्न संयन्त्र र नियमित कार्यतालिका बनाइनेछ ।
	३.२.२ मूख्य बजार केन्द्रलाई लक्षित गरी नीजि क्षेत्रसंगको समन्वयमा व्यापारिक स्टल निर्माण गरी बहालमा दिइनेछ ।
	३.२.३ वार्षिक रुपमा मूख्य चाडपर्व तथा अवसर हेरी व्यापारिक मेला आयोजना गर्न वार्षिक पात्रो निर्माण गरिनेछ ।
	३.२.४ परम्परागत रुपमा चलि आएका स्थानीय हाटबजारलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन अध्ययन गरी पूर्वाधार विकास गरिनेछ ।
	३.२.५ प्रत्येक वर्ष नियमित आम उपभोक्ता हित र अधिकार साथै खाद्य गुणस्तर सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्तिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	उद्योगका लागि करारमा दिनसकिने जग्गा पहिचान गर्न अध्ययन			१००					
		१.१.२	श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री सम्बन्धी नीति, कानून संशोधन गर्न विज्ञसँग परामर्श			१०००					
		१.१.३	महिला तथा युवा उद्यमी पहिचान, सहुलियत तथा अनुदान			१०००					
		१.१.४	ठूला लगानी भित्र्याउन बाह्य लगानीकर्ताहरूसँग लगानी सम्मेलन			५००					
		१.१.५	दशलाखसम्मको उद्योग लगानी प्रस्तावका लागि व्याज अनुदान			५००	६००	७००	८००	९००	
		१.१.६	उद्योग क्षेत्रको स्थिति पत्र प्रकाशन			१००					
	१.२	१.२.१	औद्योगिक सडक पहिचान तथा स्तरोन्नति								
		१.२.२	कच्चा पदार्थ उत्पादन केन्द्रित उद्योगी कृषक अन्तरकृया			१००					
		१.२.३	औद्योगिक क्षेत्र विद्युतीकरण								
		१.२.४	औद्योगिक क्षेत्र केन्द्रित प्रहरी बिट स्थापना तथा निर्माण								
		१.२.५	औद्योगिक श्रमिक तथा श्रम सूचना तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण								
२	२.१	२.१.१	बाली विशेष पकेट क्षेत्र स्तरीय उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन			४००					
		२.१.२	एक वडा एक कृषि उद्योग अर्न्तगत उद्योगी पहिचान			२००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.१.३	कृषि उद्योगी विशेष अभिमुखीकरण कार्यक्रम			१००					
२	२.२	२.२.१	स्थानीय औधोगिक उत्पादनहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ, लेवलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ सम्बन्धि तालिम			२५०					
		२.२.२	नगरपालिका स्तरीय खाद्य गुणस्तर मापन केन्द्रको स्थापना			५००					
		२.२.३	सम्भाव्य उपभोक्ता बजारको अध्ययन			२००					
२.	२.३.	२.३.१	संघ र प्रदेश संगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण सम्वन्धि नीति ऐन नियम र मापदण्ड निर्माण			१५०					
		२.३.२	खानी तथा खनिज अन्वेषण परामर्श			६००					
		२.३.४	नदिजन्य पदार्थ, बेसमाटो तथा ढुङ्गा उत्खनन मापदण्ड निर्माण			१००					
३	३.१	३.१.१	उपभोक्ता हित, नीति कानुन र मापदण्ड निर्माण			१००					
		३.१.२	व्यावसाय दर्ता अभिलेखिकरण प्रणाली निर्माण			५००	४५०	४००	४००	४००	
		३.१.३	आपूर्ति आयात तथा निर्यात सूचना प्रणाली निर्माण			२००	३००	४००	५००	६००	
	३.२	३.२.१	बजार अनुगमन तथा निरिक्षण आन्तरिक पात्रो निर्माण			५०	८०	९०	१००	१२०	
		३.२.२	बहाल बिटौरी कर लागू गर्नेगरी व्यापारिक स्टल निर्माण								
		३.२.३	वार्षिक पात्रो अनुसार व्यापारिक मेला आयोजना			५००	६००	७००	८००	९००	
		३.२.४	हाटबजार पूर्वाधार निर्माण				१०००			१२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		३.२.५	उपभोक्ता हित सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन			४०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ उद्योगका लागि न्यूनतम आधारभूत पूर्वाधार जस्तै सडक, उर्जा, जमिन, श्रमशक्ति, सुरक्षा तथा लगानी आदिको प्रबन्ध भएको हुने छ ।
- ✓ स्थानीय कच्चा पदार्थ विशेषगरी कृषिमा आधारित उद्योगहरूको संख्या वृद्धि भएको हुने छ ।
- ✓ उद्योग क्षेत्रको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा १० प्रतिशत भन्दा माथि योगदान हुने छ ।
- ✓ स्थानीय बजार तथा आपूर्ति प्रणाली सुदृढ भएको हुने छ ।

५.७ बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र

पृष्ठभूमि

बैङ्किङ कारोबार चलायमान हुन स्थानीय स्तरमा व्यापक रुपमा पूँजीप्रवाह भैरहने वातावरण हुनुपर्दछ। जिल्लाको सदरमुकाममा अवस्थित यस नगरपालिकामा हाल १६ ओटा भन्दा बढी बैंक रहेका छन्। हाल वाणिज्य स्तरको बैंक १३ ओटा र बिकास बैंक ३ ओटा रहेका छन्। त्यसैगरी लघुवित्तहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन्। ग्रामीण अर्थतन्त्र सबल हुन कृषि, पर्यटन र उद्योग क्षेत्र चलायमान हुनुपर्ने भएकोले ती क्षेत्रको क्रमिक विकाससँगै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको विकास स्वतः हुन जान्छ। हाल नगरपालिकाको ७०. प्रतिशत घरधुरीमा परिवारका सदस्यको बैङ्क खाता रहेको छ। हरेक वडामा बैंक शाखाहरू खोल्न सरोकारवालालाई जागरुक गराई स्थानीयलाई साक्षरता तालिम दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू
▪ नगरपालिका क्षेत्रमा १६ भन्दा बढी बैंक रहेका।
▪ नगरपालिका क्षेत्रमा ४४ भन्दा बढी सहकारीहरू रहेका।
▪ नगरपालिकाको महिला बचत समुह तथा महिला सहकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने नीति रहेको।
▪ अति विपन्न वर्गमा नियमित बचत गर्ने बानीको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्ने नगरपालिकाको नीति रहेको।
▪ नगरपालिका क्षेत्रमा वचत तथा ऋण सहकारी बाहेक दुग्ध, कृषि, महिला समूहहरू पनि रहेका।
▪ नगरपालिकामा ऋण तथा कर्जा सेवा प्रदान गर्न विभिन्न कृषि तथा महिला समुहहरू सक्रिय रहेका।
▪ उद्योग, कलकारखाना, बजार केन्द्र, व्यापारिक कारोबारको बिस्तार गर्दै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको विकास गर्न सकिने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरु र चुनौतीहरु
▪ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू प्राय तम्घास बजारकेन्द्रमा मात्र सिमित रहेका।
▪ वडा नं १, ८, ९ को तम्घास बजार बाहेक सघन बजार केन्द्रहरू र वाणिज्य तथा व्यापारको समुचित विकास नभएको।
▪ औद्योगिक पूर्वाधार, उद्योग, व्यापारिक केन्द्र र स्थानीय पूँजीको विकास गर्नुपर्ने।
▪ सबै वडामा बैंङ्क तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना हुन नसक्दा स्थानीय लगानीकर्ता तथा पूँजीपतीको पूँजी पलायन भई ग्रामीण अर्थतन्त्र थप कमजोर बन्न सक्ने।

दीर्घकालीन सोच
वित्तीय पहुँच वृद्धिमार्फत आर्थिक क्षेत्रको गतिशिलता
लक्ष्य
प्रत्येक घरधुरीमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको सहज पहुँच स्थापित गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आकर्षण गर्नु।
✓ सहज कर्जा प्रवाह र बचत परिचालनमार्फत उद्योग, कृषि पर्यटन क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु।

उद्देश्य १: बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आकर्षण गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ वित्तीय पहुँच नपुगेका घरपरिवारमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको पहुँच पुऱ्याउने	१.१.१ आफ्नो नाममा बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको पूर्ण विवरण संकलन गरिने छ ।
	१.१.२ निजी क्षेत्रमा बैङ्कहरूसँग सहकार्य गरी इच्छुक घरधनीको घरमा घुम्ती बैङ्क खाता खोल्ने अभियान सञ्चालन गरिने छ ।
	१.१.३ बैङ्क खाता खोल्दा हुने फाइदाका विषयमा तथा महिलालाई बैङ्क खाता खोल्न प्रोत्साहन गर्न बैङ्कसँगको सहकार्यमा स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण गरिने छ ।

उद्देश्य २: सहजकर्जा प्रवाह र वचत परिचालनमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ व्यवसायिक, उत्पादनमूलक ग्रामीण साना तथा मझौला उद्योगमा ऋण प्रवाह अभिवृद्धि गर्ने	२.१.१ स्थानीय उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच ऋण प्रवाहमा सहजीकरण गर्न नगरपालिकाद्वारा अन्तक्रृया गरिने छ ।
	२.१.२ स्थानीय रोजगारी श्रृजना गर्न युवा उद्यमी र महिलाले तयार गरेको व्यवसायिक योजना, मझौला उद्योग क्षेत्र, पर्यटन वा कृषिमा लगानीका लागि ऋण प्रवाह गर्न नगरपालिका जमानत बसी ब्याजमा निश्चित प्रतिशत अनुदान प्रदान गरिने छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको लगत संकलन			१५०					
		१.१.२	घुम्ती बैङ्किङ सेवा अभियान सञ्चालन			१००	१५०	२००	२५०	२५०	
		१.१.३	महिलाको बैङ्किङ जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण			५०	६०	७०	९०	१००	
	२.१	२.१.१	उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच अन्तरक्रिया सहजिकरण			१००	१००	१२०	१२०	१२०	
		२.१.२	युवा र महिला उद्यमीलाई मझौला उद्योगतर्फ विशेष व्याज अनुदान			५००	५००	५००	५००	५००	
		२.१.३	शैक्षिक संस्था र समूदायमा वित्तिय साक्षरता सन्चालन			१००	१५०	२००	२५०	२५०	

अपेक्षित उपलब्धी

- ✓ आगामी ५ वर्षमा नगरपालिका का सम्पूर्ण घरपरिवारका सदस्यहरूको आफ्नो नाममा बैङ्क खाता हुने छ ।
- ✓ व्यक्तिगत ऋण लिने प्रवृत्तिमा उल्लेख्य कमी आएको हुने छ ।
- ✓ उत्पादनशील क्षेत्रमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋण प्रवाह वृद्धि भएको हुने छ ।

५.८ गरिबी निवारण

पृष्ठभूमि

वि.स. २०१३ साल देखि हालसम्म आवधिक विकास योजनाहरूमा सबैभन्दा बढी देखापर्ने पेचिलो मुद्धाको रुपमा गरिबी निवारण रहेको छ। जति विकासका योजनाहरू बनेपनि गरिबी निवारण गर्न सकिएको छैन। दिगो विकास लक्ष्यको पहिलो लक्ष्य नै सन २०३० सम्म सबै प्रकारको गरिबीको अन्त्य गर्ने भन्ने छ भने राष्ट्रिय लक्ष्य शुन्यमा झार्न नसकिए तापनि कुल जनसंख्याको ५ प्रतिशतमा सिमित गर्ने रहेको छ। नगरपालिकाले सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्याय प्रदान गर्दै सबै लिङ्ग, क्षेत्र र समुदायभरका आर्थिक रूपले विपन्नलाई प्राथमिकाता प्रदान गर्ने नीति अंगीकार गरेको छ। त्यसैगरी, गरिबी न्यूनीकरण अन्तरसम्बन्धि विषय भएकाले यसका लागि सरकारी, सामुदायिक, निजी र गैरसरकारी क्षेत्र एवम् विकास साझेदारको एकीकृत र समन्वयात्मक भूमिका अपरिहार्य रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ गरिबी निवारणका कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने अधिकार स्थानीय तहको सरकारलाई प्राप्त भएकोले बास्तविक गरीब पहिचान गरी त्यसको निराकरण गर्न सहज हुने।
▪ खेतीयोग्य उर्वर जमिन पर्याप्त भएको, पर्यटन तथा उद्योगहरूको सम्भावना रहेकोले गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने अवसरहरू रहेको।
▪ स्थानीय तहमै रोजगार केन्द्रको प्रवन्ध गरिएको।
▪ नगरपालिकाले गरिबी निवारणलाई प्राथमिकता दिएको।
▪ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम जस्ता राष्ट्रिय नीतिहरू कार्यान्वयनमा आएको।
▪ वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरूको सीपलाई गरिबी निवारणमा सदुपयोग गर्न सकिने।
▪ रोजगारी श्रृजना, सीपमूलक तालिम आदिमा नगरपालिका ले प्रत्यक्ष सहयोग गर्न सक्ने वैद्यानिक र नीतिगत आधार तयार भएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वास्तविक गरीबको पहिचान हुन नसकेको
▪ सरकारको मूल कार्यक्रमहरूमा वास्तविक गरीब परिवारको पहुँच पुग्न नसकेको
▪ प्रधानमन्त्री रोजगारवाट संचालित कार्यक्रमहरुमा वाहिय निर्माण सामग्रीहरुको कमी
▪ कृषि उद्योग, पर्यटन र अन्य व्यवसाय प्राय निर्वाहमुखि हुने गरेको
▪ शिक्षा र जनचेतनामा कमी रहेकोले गरिबी घटाउन कठिन र चुनौतीपूर्ण रहेको
▪ युवाहरू अवसर नपाएर विदेश पलायन हुनुपरेको
▪ विगतका गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू वास्तविक रुपमा प्रभावकारी हुन नसकेको
▪ श्रमको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास हुन नसकेको
▪ रोजगारमूलक शिक्षाको उचित प्रबन्ध हुन नसकेको

दीर्घकालिन सोच
“ज्ञान सीप र उद्यमशिलताको विकास गरी शुन्यमा झार्ने गरिबी”
लक्ष्य
आगामी पाँच वर्षमा हालको गरिबीलाई पचास प्रतिशत कम गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।

उद्देश्य १: निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ गरिबी सम्बन्धी सूचना र तथ्याङ्क चुस्त दुरुस्त राख्ने	१.१.१ नगरपालिका भर गरिबीको परिभाषा भित्र पर्ने परिवार वा व्यक्तिको वास्तविक सूचना संकलन र अध्यावधि गरिनेछ ।
	१.१.२ बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन र अध्यावधि गरिनेछ ।
	१.१.३ गरिबीका प्रमुख कारण र गरिबीको सघनता भएका क्षेत्रहरूको पहिचान गरिनेछ ।
१.२ सामाजिक सूरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न	१.२.१ निरपेक्ष गरिबीमा रहेको जनसंख्या लक्षित पोषण तथा खाद्य सुनिश्चितताका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ नगरपालिका को अनुदानमा लक्षित गरीब घरपरिवारको स्वास्थ्य बिमा गरिनेछ ।
	१.२.३ गरीब आवास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.४ नगरपालिका भर रहेका असक्त, असहाय, फकिर तथा सडक मानवहरूको तथ्याङ्क संकलन गरिनेछ ।
	१.२.५ असक्त, असहाय तथा बेसहाराहरूलाई आश्रय स्थल तथा पोषणको प्रवन्ध गरिनेछ ।
१.३ विपन्न लक्षित सिपमूलक तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.३.१ रोजगार केन्द्रलाई सकृय बनाई नगरपालिका मा निरन्तर श्रृजना हुन सक्ने रोजगारका क्षेत्रका बारे सम्भाव्यता अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ ।
	१.३.२ कृषि क्षेत्रको विकास मार्फत रोजगारी श्रृजना गर्न दक्ष कृषि श्रमिक श्रोत केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.३ कृषि श्रमिकहरूलाई सीपमूलक तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.४ बेरोजगार युवाहरूको लगत संकलन गरी उनीहरूको रुची र क्षमता पहिचान गरी सोही अनुसार तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.५ रोजगार केन्द्रको अगुवाइमा Job bank को स्थापना गर्न नियमित अध्ययन र अनुसन्धान गरिनेछ ।
	१.३.६ रोजगारी सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त हुने सूचना प्रविधि संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.७ विपन्न लक्षित करार खेती प्रणाली विकास गर्न भूमि बैङ्क स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.८ अति विपन्न परिवारका सदस्यहरूलाई घरेलु तथा कुटिर उद्योग सञ्चालन गर्न शुन्य प्रतिशत ब्याजमा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

गरिबी निवारणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	गरीब परिवार पहिचान सूचना संकलन			५०					
		१.१.२	बेरोजगारहरूको सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन			५०					
		१.१.३	गरिबीका प्रमुख विशिष्टिकृत कारणहरूको अध्ययन गर्ने			२५०					
	१.२	१.२.१	गरीब लक्षित पोषण तथा खाद्य सूरक्षा कार्यक्रम			१००	२००	३००	४००	५००	
		१.२.२	विपन्न परीवार स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम			२५०	३००	४००	५००	६००	
		१.२.३	विपन्न नागरीक आवास कार्यक्रम			२००	३००	५००	६००	८००	
		१.२.४	अशक्त, असहाय, बेसहारा सडक मानव तथ्याङ्क संकलन			५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.५	बेसहारा, बृद्धाश्रम र अपाङ्गता भएका ब्यक्तिलाइ आश्रयस्थल निर्माण				५००			८००	
	१.३	१.३.१	रोजगार केन्द्रद्वारा रोजगारीका क्षेत्र पहिचान गर्न सम्भाव्यता अध्ययन				३००				
		१.३.२	दक्ष कृषि श्रमिक श्रोतकेन्द्र स्थापना				५००				
		१.३.३	कृषि श्रमिक सीपमूलक तालिम				५०	६०	७०	८०	
		१.३.४	बेरोजगारलाई रुची अनुसार तालिम सञ्चालन				५०	६०	८०	९०	
		१.३.५	Job Bank को स्थापना गर्न अध्ययन				२५०				
		१.३.६	Job Information Software निर्माण				२५०				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.७	विपन्न लक्षित विषेश भुमि बैङ्क स्थापना			९००					
		१.३.८	अति विपन्न परिवार लक्षित उद्यमी अनुदान			१०००					

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ आफ्नो आम्दानीले बाह्र महिना खान नपुग्ने परिवार संख्या हालकोबाट ५० प्रतिशत कम हुनेछ ।
- ✓ रोजगारीका अवसरहरू श्रृजना हुनेछन् ।
- ✓ गरिब घरपरिवारको जीवनस्तर सुधार हुनेछ ।

कृषि

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
१.	**कृषि**				
१.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि दर	प्रतिशत	२.२३	
२.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनका योगदान	प्रतिशत	२७	
३.	प्रभाव	पूर्ण खाद्य सुरक्षा भएका घरधुरी	प्रतिशत	७९	
४.	असर	खेतीयोग्य जमिन मध्ये पूर्णरूपमा खेती भैरहेको जमिनको	प्रतिशत	७५	
५.	असर	माटोमा औसत जैविक पदार्थको मात्रा	प्रतिशत	२.९	
६.	असर	झाडी बुट्यान र बाँझो जमिनको	प्रतिशत	५ प्रतिशत	
७.	असर	पूर्णरूपमा व्यावसायिक कृषिमा प्रयोग भैरहेको जमिन (प.दि.वि.ल.२.४.१)	प्रतिशता	९६३ हे	
८.	असर	वर्षैभरि सिंचाई सुविधा पुगेको जमिन (प.दि.वि.ल.२.४.३)	प्रतिशता	३३० हे	

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
९.	असर	जैविक प्रणालीबाट मात्र खेती भैरहेको जमिन	हेक्टर	५००	
१०.	असर	प्रति व्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन	के.जी.मा	४००	
११.	असर	व्यावसायिक कृषिमा लागेका ४० वर्ष मूनिका युवा कृषक	संख्यामा	७५	
१२.	असर	धान उत्पादन	मे.टन/हेक्टर	३.७६	
१३.	असर	मकै उत्पादन	मे.टन/हेक्टर	२.८	
१४.	असर	गहुँ उत्पादन	मे.टन/हेक्टर	३	
१५.	असर	केरा उत्पादन	मे.टन/हेक्टर	११५	
१६.	असर		मे.टन/हेक्टर	२	
१७.	असर	अन्य फलफुल	मे.टन/हेक्टर	९.८	
१८.	असर	आलु उत्पादन	मे.टन/हेक्टर	१६.४	
१९.	असर	अन्य तरकारी उत्पादन	मे.टन/हेक्टर	२००	
२०.	असर	दुध उत्पादन	लिटर		
२१.	असर	तेलहन बाली उत्पादन	मे.टन/हेक्टर	१.१	
२२.	प्रतिफल	कृषि सूचना तथा स्रोत केन्द्र	संख्या	१	
२३.	प्रतिफल	एग्रोभेट	संख्या	८	
२४.	प्रतिफल	पशु उपचार केन्द्र	संख्या	१	
२५.	प्रतिफल	कृषि औजार बिक्री केन्द्र	संख्या	३	
२६.	प्रतिफल	Custom Hiring Center	संख्या	०	
२७.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु उपज बिक्री केन्द्र/संकलन केन्द्र	संख्या	१	
२८.	प्रतिफल	व्यावसायिक कृषि फर्म	संख्या	११६	
२९.	प्रतिफल	कृषि घुम्ती सेवा	वार्षिक संख्या	१	
३०.	प्रतिफल	कृषक पाठशाला	संख्या	३	

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
३१.	प्रतिफल	व्यावसायिक कृषि नर्सरी	संख्या	२०	
३२.	प्रतिफल	ब्रान्डेड कृषि उपज	संख्या	५	
३३.	प्रतिफल	व्यावसायिक फलफुल खेती गरिएको क्षेत्रफल	हेक्टर	२००	
३४.	प्रतिफल	आधुनिक कृषि औजार तथा यन्त्र प्रायोगकर्ता	कृषक संख्या	३२०	
३५.	प्रतिफल	कृषि सहकारी संस्था	संख्या	१५	
३६.	प्रतिफल	सामुहिक खेतीमा संलग्न समूह	संख्या	०	
३७.	प्रतिफल	रैथाने तर नासिने अवस्थामा पुगेका स्थानीय बाली नश्ल	संख्या	५	
३८.	प्रतिफल	चक्लाबन्दी गरी खेती गरिएको जमिन क्षेत्रफल	हेक्टर	५०	
३९.	प्रतिफल	जलवायू अनुकूलन विशेष बालीनाली	संख्या		
४०.	प्रतिफल	सामुदायिक बीज बैंकको संख्या प.दि.बि.ल (२.५.२.४)	संख्या	०	
४१.	असर	स्थानीयस्तरमा उत्पादन भई निकासी हुने बीज	संख्या	५	
४२.	प्रतिफल	जैविक किटनासक प्रयोगकर्ता	कृषक संख्या	५०	
४३.	प्रतिफल	नगरपालिकाबाट कृषि उपज निर्यात तथा बजारीकरणका लागि दिइएको अनुदान सहायता रकम प.दि.बि.ल.(२.ख.१)	रू लाखमा	७०	
४४.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रलाई छुट्याइएको बजेटको प्रतिशत (कूल बजेटको) .प.दि.वि.ल.(२.क.१)	प्रतिशत	०.६२	
४५.	प्रतिफल	बाली भित्र्याइसकेपछि हुने क्षती	प्रतिशत	५	
४६.	प्रतिफल	वैकल्पिक सिंचाइ प्रविधि प्रयोगकर्ता कृषक	प्रतिशत	१०	
४७.	प्रतिफल	सन्तुलित मूल्य श्रृंखलामा समेटिएका कृषि उपज	संख्या	२०	
४८.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु प्राविधिक जनशक्ति	संख्या	४	
४९.	प्रतिफल	कृषिमा आधारित उद्योग	संख्या	०५	
५०.	प्रतिफल	पशुधन निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
५१.	प्रतिफल	पन्छीजन्य निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
५२.	प्रतिफल	माछा निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
५३.	प्रतिफल	मह निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा	१०	
५४.	प्रतिफल	कृषक समूह	संख्या	५५	
५५.	प्रतिफल	दुध चिस्यान तथा डेरी	संख्या		
५६.	प्रतिफल	कृषि पकेट जोन/सुपर जोन	संख्या	३	
५७.	प्रतिफल	व्यवसायिक जडीबुटी खेती गरिएको क्षेत्रफल जडीबुटी नर्सरी	संख्या	१	
५८.	प्रतिफल	व्यावसायिक तरकारी उत्पादन गरिएको क्षेत्रफल	हेक्टर	१००	
५९.	प्रतिफल	कृषि सडकको पहुँचले जोडिएको कृषि क्षेत्रको	प्रतिशत	६०	
६०.	प्रतिफल	रसायनिक मल समयमा प्राप्त हुन नसकि प्रभावित कृषक	प्रतिशत	५	
६१.	प्रतिफल	व्यावसायिक रूपमा प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्ने कृषक	संख्या	२०	
६२.	प्रतिफल	सघन (मिश्रित) खेतीपातीले ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर	२००	
६३.	प्रतिफल	करारखेतीले ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर	५ हे	
६४.	प्रतिफल	बगर खेतीले ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर		
६५.	प्रतिफल	खाद्यन्न गोदाम	संख्या		
६६.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रले ओगटेको पूर्ण रोजगारी	प्रतिशत	१०	
६७.	प्रतिफल	कृत्रिम गर्भादान सेवा संख्या	वार्षिक		
६८.	प्रतिफल	उन्नत नश्लका पशुपन्छी स्रोत केन्द्र	संख्या		
६९.	प्रतिफल	रैथाने पन्छी तथा पशुपालक फार्म	संख्या		
७०.	प्रतिफल	घाँसेवालीले ओगटेको कृषि क्षेत्र	हेक्टरमा		
७१.	प्रतिफल	भेटिरिनरी प्रयोगशाला	संख्या		
७२.	प्रतिफल	कृषि प्रर्दशनी तथा मेला	संख्या वार्षिक		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
७३.	प्रतिफल	माछा पोखरीले ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर		
७४.	प्रतिफल	मौरी घार	संख्या	२५००	
७५.	प्रतिफल	कृषि प्राविधिक तालिम तथा अभिमुखीकरणबाट पूर्ण लाभान्वित छु भन्ने कृषक	संख्या	१००	
७६.	प्रतिफल	माछाका भूरा वितरण संख्या	प्रतिवर्ष		

पर्यटन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
२.	**पर्यटन**				
१.	प्रतिफल	पर्यटक आगमन	संख्या		
२.	असर	रोजगारीमा पर्यटनको योगदान	प्रतिशत		
३.	असर	कूलगार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटनको योगदान	प्रतिशत		
४.	असर	पर्यटक बसाइ अवधि	दिन		
५.	असर	प्रति पर्यटक प्रतिदिन खर्च	अमेरिकी डलर		
६.	प्रतिफल	आधारभूत पूर्वाधार पूर्ण भएका पर्यटकीय गन्तव्य	संख्या	५	
७.	प्रतिफल	तालिम प्राप्त पर्यटन सम्बद्ध जनशक्ति	संख्या		
८.	प्रतिफल	आधारभूत सुविधायुक्त होटल, रिसोर्ट, लज	संख्या	१०	
९.	प्रतिफल	होमस्टे	संख्या	१	
१०.	प्रतिफल	पर्यटन सूचना केन्द्र	संख्या		
११.	प्रतिफल	वार्षिक पर्यटन पात्रो अन्तर्गत समेटिएका पर्यटन गतिविधि	संख्या		
१२.	प्रतिफल	चिनो, कोशेली तथा पर्यटन बिक्री केन्द्र	संख्या	१	
१३.	प्रतिफल	नविनतम पर्यटन गन्तव्य	संख्या	२	

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
१४.	प्रतिफल	पक्की सडकको पहुँच पुगेका पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
१५.	प्रतिफल	पूर्णरूपमा पर्यटनमा संलग्न रोजगारको	संख्या		

खानी, खनिज, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	असर	गैर कृषि क्षेत्रमा (उद्योगमा) संलग्न रोजगारहरू	प्रतिशत		
२	असर	कुल रोजगारीमा ठूला उद्योगको योगदान (९.२.२)	प्रतिशत		
३	असर	कुल ग्राहस्थ उत्पानमा उद्योग क्षेत्रको योगदान (प.दि.वि.ल. ८.३.१)	प्रतिशत		
४	प्रतिफल	थोक व्यापार क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या	प्रतिशत		
५	प्रतिफल	खुद्रा व्यापारमा संलगन जनसंख्या	प्रतिशत		
६	प्रतिफल	आयात मूल्य	रकममा		
७	प्रतिफल	निर्यात मूल्य	रकममा		
८	प्रतिफल	थोक तथा खुद्रा व्यापारमा कूल लगानी	रकममा		
९	प्रतिफल	खानीमा आधारित उद्योग संख्या	संख्या		
१०	प्रतिफल	साना उद्योग संख्या	संख्या		
११	प्रतिफल	मझौला उद्योग संख्या	संख्या		
१२	प्रतिफल	ठूला उद्योग संख्या	संख्या		
१३	प्रतिफल	व्यवसायिक अभिमुखिकरण तालिम (वार्षिक)	संख्या		
१४	प्रतिफल	महिला उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१५	प्रतिफल	युवा उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१६	प्रतिफल	समग्र उद्यमीहरूको संख्या (व्यक्तिगत नाममा दर्ता)	संख्या		

बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
४	**बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र**				
१.	प्रतिफल	आफ्नै नाममा बैङ्क खाता भएका घरपरिवार	संख्या	४८००	
२.	प्रतिफल	नगरपालिकामा विस्तार भएका वाणिज्य बैङ्कको	संख्या	१३	
३.	प्रतिफल	नगरपालिकामा विस्तार भएका विकास बैङ्कको	संख्या	३	
४.	प्रतिफल	नगरपालिकामा विस्तार भएका लघुवित्त	संख्या	१०	
५.	असर	वित्तीय सेवाको पहुँचमा रहेका घर परिवारको संख्या	संख्या	४८००	
६.	प्रतिफल	प्रति १० हजार वयस्कहरूमा वाणिज्य बैङ्कहरूमा शाखा (८.१०.१ क)	संख्या		
७.	प्रतिफल	प्रति १० हजार वयस्कहरूमा ए.टि.एम (८.१०.१ ख) प.दि.बि.ल)	संख्या		
८.	प्रतिफल	बैङ्कबाट ऋण लिएर व्यवसाय वा उद्योग सञ्चालन गर्ने व्यावसायीको (९.३.२) प.दि.बि.ल.	संख्या		
९.	असर	लघुवित्तद्वारा समेटिएको खेती गर्ने परिवार प्रतिशत (१०.५.१.१) प.दि.वि.ल.	प्रतिशत		
१०.	असर	३० मिनेटको पैदल दुरीमा बैङ्किङ सेवामा पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत	३७००	

गरिबी निवारण

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	प्रभाव	गरिबीको रेखामुनि रहेको परीवार (प.दि.बि.ल १.२.१)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२	प्रभाव	बहुआयामिक गरिबीको दर (प.दि.बि.ल १.२.२)	प्रतिशत		
३	प्रभाव	बेरोजगारी दर (प.दि.बि.ल ८.५.२)	प्रतिशत		
४	प्रतिफल	गरीब लक्षित कार्यक्रमबाट प्रत्यक्ष लाभ लिने घरपरिवार	संख्या		
५	प्रतिफल	भूमिहिन तर करार खेतीबाट लाभन्वित घरपरिवार	संख्या		
६	प्रतिफल	आयमूलक सीप विकास तालिमद्वारा लाभान्वित घरपरिवार	संख्या		
७	असर	अशक्त, असहाय, बेसहारा आश्रयस्थलमा समेटिने	संख्या		
८	प्रतिफल	स्वास्थ्य बीमाबाट सूरक्षित गरिएका विपन्न परिवार	संख्या		
९	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका महिला (१.२.१.१)	प्रतिशत		
१०	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका ५ वर्ष मुनिका बालबालिका (१.२.१.१)	प्रतिशत		
११	प्रतिफल	कूल बजेटमा सामाजिक सुरक्षा खर्च (१.३.१.१)	प्रतिशत		
१२	प्रतिफल	आफ्नै नाममा अचल सम्पती भएका महिला (१.४.२.१)	प्रतिशत		

परिच्छेद ६: सामाजिक क्षेत्र

६.१ शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि

पृष्ठभूमि

सभ्य र सुसंस्कृत समाजको निर्माणमा शिक्षाको सर्वोपरी भूमिका रहेको हुन्छ। सक्षम मानव संशाधन नभई कुनै पनि क्षेत्रको विकास सम्भव छैन। विश्वभर अति विकसित मुलुकहरूको समग्र विकासको आधार भनेकै ती मुलुकहरूले शिक्षामा गरेको विशाल लगानिको प्रतिफल हो। नेपालको पछिल्लो संविधानले शिक्षालाई नागरिकको मौलिकहकको रुपमा स्थापित गरेको र विशेषगरी आधारभूत तह सम्मको शिक्षा निशुल्क र अनिवार्य साथै माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निशुल्क गरेको परिप्रेक्ष्यमा राज्य र विशेषगरी स्थानीय सरकारको भूमिका र जिम्मेवारी गहन हुन गएको छ। ग्रामीण परिवेशको क्षेत्र भएकोले शिक्षाका आधारभूत पूर्वाधारहरूको पर्याप्त विकास हुन नसके तापनि उच्च शिक्षा को सवालमा भने नगरपालिका को वडा न. २ स्थित तम्घास बजारमा रहेको रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षा, मानबिकी र वाणिज्य गरी ३ ओटा संकाय स्नातकोत्तर तह सम्म संचालनमा रहेका छन्। नगरपालिकामा हाल बालविकास, आधारभूत तथा माध्यमिक गरी जम्मा ४३ ओटा सामुदायिक विद्यालय, ९ ओटा संस्थागत/नीजि विद्यालयहरू रहेका छन्। जनगणना २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्याको साक्षरताको अवस्था हेर्दा पढ्न र लेख्न जान्ने ७८.०७ प्रतिशत रहेका छन्। यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा आधारभूत तहको साक्षरताको स्थिती सुधारोन्मुख भए तापनि आधारभुत साक्षरता हासिल गर्न समेत पर्याप्त काम गर्नु पर्ने देखिन्छ भने अर्को तर्फ उच्च शिक्षाको क्षेत्रमा पर्याप्त लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ। आधारभूत र माध्यमिक तहमा विद्यालय पाठ्यक्रममा रहेको विज्ञान र प्रविधिको सामान्य औपचारिक अध्यापन बाहेक विज्ञान र प्रविधि विकासमा थप प्रयासहरू हुन सकेका छैनन्।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका मा स्नातकोत्तर तहसम्म अध्यापन हुने १ कलेज रहेको।
▪ नगरपालिकामा बालविकास, आधारभूत विद्यालय, माध्यमिक विद्यालय, गरी ४३ ओटा सामुदायिक विद्यालय, ९ ओटा संस्थागत (नीजि) विद्यालयहरू रहेका
▪ नगरपालिकाले आधारभूत तह र माध्यमिक तहको परिक्षामा उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने विद्यालय तथा विद्यार्थीलाई पुरस्कृत गर्ने नीति लिइएको
▪ विद्यालयहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्थित गर्न नगरशिक्षा समिति गठन गर्ने नीति लिइएको
▪ नगरपालिकाले प्रारम्भिक बालविकासलाई अनिवार्य तथा आधारभूत तहसम्म नि:शुल्क गर्ने, विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधिको पहुँच बढाउने, शैक्षिक सामाग्री र विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था गर्ने, विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान गर्ने, शिक्षा सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अभिभावक विहिन र असहाय बालबालिकाहरूको उचित संरक्षण, पालनपोषण र शिक्षाको प्रबन्ध गर्ने नीति लिएको
▪ नगरपालिकाका सामुदायिक आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूमा अध्ययनरत छात्राहरूलाई स्यानिटरी प्याड वितरण तथा भेन्टिङ मेशिनको व्यवस्था गर्ने नीति लिईएको
▪ विगत वर्षहरूका तुलनामा शिक्षामा सर्वसाधारणहरूको पहुँच बढेको

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका द्वारा प्रतेक वडकमा एक नमुना विद्यालय घोषणा गरी त्यसको संस्थागत क्षमता विकास गर्ने नीति लिईएको
▪ आवश्यक मात्रामा शैक्षिक संस्थाहरू एकआपसमा गाँभ्न (Merge) तथा नयाँ स्थापना गर्न सकिने
▪ नगरपालिकामा बहुप्राविधिक धारका शिक्षालयहरू स्थापना गर्न सकिने
▪ बाल विकास केन्द्रको भौतिक तथा शैक्षिक स्तरोन्नति गर्न सकिने
▪ निजी क्षेत्रको सहयोग लिई शिक्षामा लगानी तथा स्तर वृद्धि गर्न सकिने
▪ प्रौढ शिक्षा तथा अनौपचारिक शिक्षालाई निरन्तरता दिई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन सकिने
▪ स्नातकोत्तर तह सम्मको अद्यापन गराइरहेको रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पस लगायत अन्य विद्यमान शिक्षण संस्थाहरूको थप स्तरोन्नति गर्न सकिने
▪ माध्यमिक तहमा कम्प्युटर शिक्षा तथा नगरपालिका मा आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्न तद्अनुरुपका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने
▪ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा आवश्यक मात्रामा शैक्षिक सामग्रीहरूको थप व्यवस्था, पुस्तकालय तथा विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
▪ शिक्षकहरूलाई तालिम दिई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
▪ दक्ष शिक्षक, गुणस्तरीय शिक्षा दिन सक्ने, कृषि, विज्ञान तथा अन्य प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालनमा ल्याउन सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ बालविकास, आधारभूत र सिमित माध्यमिक शिक्षाको सुविधा भए पनि स्नातक र स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथिको उच्च शिक्षालयको अभाव
▪ विद्यालयहरूमा स्थानीय आवश्यकता समेट्ने पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू नगरिएको
▪ विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी मिलान नगरिएको
▪ विद्यालयमा विषयगत शिक्षकको कमी हुनुका साथै तल्लो तहमा दरवन्दी भएका शिक्षकले माथिल्ला कक्षामा पढाउनु पर्ने बाध्यता
▪ विद्यालयहरूमा किताब-कापी-कलम, स्वच्छ खानेपानी, समावेशी शौचालय, पुस्तकालय, सुरक्षित भवन, फर्निचर तथा समय सापेक्ष सूचना प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको अपर्याप्तता वा अभाव
▪ नियमित हाजिरीमा कमजोर अवस्था रहेको
▪ विद्यालय तथा विद्यार्थीहरूमाझ स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक भावना कमी भएको
▪ कतिपय विद्यालय भवन कच्ची र असुरक्षित साथै आवश्यक पूर्वाधार नभएको र भूकम्प तथा प्राकृतिक विपत्तिले क्षति गर्न सक्ने
▪ विद्यालयमा अन्य शैक्षिक पूर्वाधारको कमी भएको
▪ अतिरिक्त क्रियाकलाप, विद्यार्थी मैत्री शिक्षा तथा खेलकुद सामग्रीको अभाव भएको
▪ उपयुक्त खेल मैदानको व्यवस्था नभएको
▪ लक्षित निरक्षर तथा सीमान्तकृत वर्गलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था नभएको
▪ छोरीहरूले छोराहरू सरह शैक्षिक अवसरहरू प्राप्त गर्न पूर्णरूपमा अझै नसकेको
▪ अधिकांश विद्यालयमा प्राथमिक उपचार कक्ष, पुस्तकालय, कम्प्युटर प्रयोगशाला, विज्ञान प्रयोगशाला र इन्टरनेट सुविधा नभएको
▪ विद्यालय क्षेत्रका शैक्षिक समस्याहरूको समयमै सम्बोधन नगर्ने हो भने राष्ट्रलाई आवश्यक सक्षम, दक्ष र कर्मठ नागरिक उत्पादन हुन नसक्ने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ आदिवासी,जनजाति दलित र तथा पिछडा वर्ग/समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्तर अगाडि बढाउनु पर्ने
▪ समग्र शैक्षिक समस्याहरू सम्बोधन गरी शैक्षिक संस्थाहरूलाई सुविधासम्पन्न बनाउन बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने
▪ शिक्षाको गुणस्तर सुधारमा व्यापक लगानी तथा प्रभावकारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने
▪ चुस्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने
▪ शैक्षिक क्यालेण्डरलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्नुपर्ने
▪ शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई नियमित तालिम प्रदान गर्नुपर्ने
▪ बालमैत्री तथा विद्यार्थीमैत्री शिक्षण सिकाइ तथा अन्य नवीनतम शिक्षण पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने
▪ अन्तराष्ट्रिस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नुपर्ने
▪ हरेक विद्यालयलाई सूचना प्रविधियुक्त तथा गुणस्तरीय बनाउनु पर्ने
▪ सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने
▪ प्राविधिक तथा सीपमूलक शिक्षाको बढोत्तरी गरिनुपर्ने
▪ शैक्षिक ऋण तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनुपर्ने
▪ विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने
▪ अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नुपर्ने
▪ सुविधा तथा पूर्वाधारयुक्त विद्यालय भवनको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने
▪ प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालन गर्न लगानीको वातावरण बनाउनुपर्ने
▪ दक्ष शिक्षकहरूको आवश्यकताअनुरूप आपूर्ति गर्नुपर्ने
▪ जीर्ण भवनहरूलाई स्तरोन्नति गरी सुरक्षित वातावरणमा पठनपाठन गराउनुपर्ने
▪ सामुदायिक विद्यालयमा अंग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पनि पठनपाठन गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने
▪ समुदायको पहलमा सँचालित रसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसको स्तरोन्नती र सन्चालनमा आवश्यक आर्थिक तथा भौतिक सहयोग गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच

राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी मानव श्रोतको निर्माण

लक्ष्य

निरक्षरता शुन्यमा झारी आधारभूत देखि उच्च तह सम्मको गुणस्तरीय शिक्षा नगरपालिका भित्र उपलब्ध गराउने

उद्देश्यहरू

- ✓ न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गरी आधारभूत र माध्यामिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
- ✓ निरक्षरता शुन्यमा झार्नु ।
- ✓ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु ।
- ✓ राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु ।
- ✓ विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।

उद्देश्य १: न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास मार्फत आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा निर्माण गर्दै लैजाने	१.१.१ नगरपालिका भर सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरूको निरिक्षण गरी त्यहाँ रहेका भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै भवन, कक्षा कोठा, शौचालय, पुस्तकालय, पिउने पानी, डेस्क, बेन्च, शिक्षक दरवन्दी, विज्ञान प्रयोगशाला लगायतको अवस्थाबारे वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.१.२ पहिलो चरणमा विद्यालय भवन, कक्षाकोठा र शौचालयको भौतिक निर्माण र व्यवस्थापन गर्न रकम विनियोजन गरिनेछ ।
	१.१.३ भौतिक निर्माण पश्चात अत्यावश्यक शैक्षिक सामाग्रीको क्रमश प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.४ विद्यालयलाई आवश्यक खेलमैदानको उचित प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.५ विद्युत सेवा नपुगेका विद्यालयमा विद्युत वा सौर्य उर्जाको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.६ हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.७ विद्यार्थी संख्याको आधारमा गाभ्नुपर्ने विद्यालयहरूको अध्ययन सम्पन्न गरिनेछ ।
१.२ अत्यावश्यक शैक्षिक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१ विद्यार्थी संख्या तथा शिक्षक संख्याको आधारमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात हेरी सोको विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिनेछ ।
	१.२.२ विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी कम भएका विद्यालयमा दरवन्दी व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.३ कक्षाको आवश्यकता र पाठ्यक्रमको माग अनुरुप शिक्षकहरूलाई आफ्नो विषयमा दक्ष तुल्याउन नियमित विषयगत तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
१.३ सबैका लागि आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्न स्थानीय नीति तथा कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	१.३.१ पूर्व प्राथमिक अथवा बालविकास, आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा साथै विशेष शिक्षा सम्बन्धी कानून र मापदण्ड निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	१.३.२ समग्र शिक्षा विकास गुरुयोजना निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	१.३.३ अति विपन्न समुदायका विद्यालय जाने बालबालिकाको तथ्याङ्क तयार पारिनेछ ।
	१.३.४ विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय जानबाट बञ्चित बालबालिकालाई विद्यालय पुऱ्याउन नसक्नुका कारणहरूको अध्ययन गरी तीनको निराकरण गरिनेछ ।
	१.३.५ विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय अनिवार्य पठाउन अभिप्रेरित गर्ने विशेष अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.६ घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.७ विद्यालय जाने उमेर छँदै बाल विवाहमा परेका या शिक्षाबाट बञ्चित बालबालिकालाई बुहारी शिक्षा अन्तर्गत विद्यालयमा आउने वातावरण निर्माण गर्न अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.८ एक वडा एक सामुदायिक वाचनालय तथा पुस्तकालय निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २: निरक्षरता शुन्यमा झार्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
२.१ अति विपन्न, दलित र विद्यालय जानबाट बञ्चित विद्यार्थी तथा बस्यक केन्द्रित शैक्षिक अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.१ अतिविपन्न र विद्यालय जानबाट वञ्चित सम्पूर्ण बालबालिकालाई अनिवार्य रुपमा विद्यालय पुऱ्याउन विशेष छात्रवृत्तिकोषको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.२ हरेक वडामा निरक्षरहरूको विवरण तयार पारिनेछ ।
	२.१.३ प्रत्येक वडामा निरक्षर केन्द्रित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कक्षालाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.४ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षाको उपलब्धी मापन गर्न कक्षा समापन पश्चात वार्षिक सर्वेक्षण गरिनेछ ।
	२.१.५ स्थानीय सञ्चार माध्याम मार्फत तथा वडास्तरमा शिक्षाको महत्वका विषयमा निरक्षर केन्द्रित जनचेतनामूलक कार्यक्रम अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.६ वडा स्तरीय एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

उद्देश्य ३ : व्यवहारिक, प्राविधिक, जिवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
३.१ प्राविधिक र व्यवहारिक शिक्षा केन्द्रित शिक्षालय तथा पाठ्यक्रमको निर्माण गरी लागू गर्ने	३.१.१ एक वडा एक प्राविधिक तथा व्यावसायिक विद्यालय स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	३.१.२ नगरपालिका स्तरीय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय संचालन गर्न सकिने विद्यालय पहिचान गरी रकम विनियोजन गरिनेछ ।
	३.१.३ CTEVT को सम्बन्धनमा नगरपालिका स्तरीय एक बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	३.१.४ नगरपालिका मा एक कृषि प्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
३.२ नैतिक मूल्यमा आधारित जीवनोपयोगी शिक्षाका लागि हरेक तहमा पाठ्यक्रम अनिवार्य गरी लागू गर्ने	३.२.१ हरेक तह साथै औपचारिक साथै अनौपचारिक क्षेत्रको शिक्षामा नैतिकता, अनुशासन र जीवन शीप (Life Skills) विकास गर्न पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।
	३.२.२ हरेक तहको शिक्षामा आध्यामिक तथा आत्मिक विकास, सेवाभाव, मानवता, ध्यान, योग र स्वयंसेवा प्रर्वद्धन गर्ने पाठ्यक्रम तयार गरी अनिवार्य लागू गर्न त्यस्ता विषय शिक्षकहरूलाई अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.३ बालबालिकालाई आवश्यक सन्तुलित भोजनका बारेमा अभिभावक र स्वयं बालबालिकाहरूलाई सूसूचित गर्न विद्यालयस्तरीय पोषण शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिहरूको व्यवहारिक प्रयोग गर्ने	४.१.१ हरेक विद्यालयमा नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिको प्रयोगका बारेमा नियमित शिक्षक अभिमुखिकरण तालिम प्रदान गरिनेछ साथै सूचना प्रविधिका क्षेत्रमा सक्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.१.२ निर्धारित पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरुप सिकाइ उपलब्धी मापन गर्न प्रत्येक विद्यार्थीको PIS (व्यक्तिगत सूचना प्रणाली) निर्माण गरिनेछ ।
	४.१.३ शिक्षण सिकाई मापन गर्न प्रमाणिक तथा वैज्ञानिक ग्रेडिङ प्रणालीको प्रयोग गरिनेछ ।
४.२ स्थानीय आवश्यकता अनुरुप पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्ने	४.२.१ राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक शिक्षा नीति, ऐन र नियमको परिधिमा रहि स्थानीय आवश्यकता अनुरुप पाठ्यक्रम निर्माण गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।
	४.२.२ विज्ञान प्रविधि, गणित, अंग्रेजी जस्ता विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने विद्यार्थी तयार पार्न सूचना प्रविधिको प्रयोग मार्फत विद्यार्थीहरूलाई तहगत हिसाबले सू-सूचित बनाउन विद्यालयमा इन्टरनेट सहितका आधारभुत पूर्वाधार को अनिवार्य व्यवस्था मिलाईने छ ।
	४.२.३ हरेक विद्यालयमा अध्यापनरत शिक्षकहरूका लागि आफूले पढाउने विषयमा अधिकतम ज्ञान हासिल गरी व्यक्तिगत क्षमता विकास गर्नका लागि विषय सम्वन्धित पुस्तक तथा सामग्रीहरू भएको Teachers Reference Library स्थापना गरिनेछ ।
	४.२.४ विद्यार्थीको व्यक्तिगत रुचि र झुकावको पहिचान गरी हरेक विद्यालयमा नियमित अतिरिक्त कृयाकलाप अन्तर्गत गायन, वाद्यवादन, नृत्य, अभिनय, खेलकुद, चित्रकला, वतृत्वकला जस्ता कृयाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षकको प्रवन्ध गरिनेछ ।
४.३ विद्यार्थीहरूको ज्ञानको क्षितिज वृद्धिहुने कृयाकलाप नियमित गर्ने	४.३.१ विद्यार्थीहरूलाई वार्षिक पात्रोको विकास गरी नियमित रुपमा शैक्षिक भ्रमण गराइने छ ।
	४.३.२ विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक, जीवनोपयोगी र व्यवहारिक ज्ञान दिलाउन नियमित स्थलगत अध्ययन र परियोजना कार्यमा संलग्न गराइने छ ।
	४.३.३ विद्यालय शैक्षिक पात्रोमा प्रबन्ध गरी नियमित रुपमा विज्ञान, प्रविधि, कला, खेलकुद, पेशा व्यवसाय आदिमा सफल व्यक्तित्वहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई साक्षात्कार गराइने छ ।
	४.३.४ विद्यालयमै ज्ञान, विज्ञान, सफलता, साहस र जितका कथाहरू समेट्ने वृतचित्र तथा चलचित्रहरूको नियमित प्रर्दशन गराउने व्यवस्था मिलाईने छ ।
	४.३.५ हरेक विद्यालयमा नियमित पाठ्यक्रम अतिरिक्त बाल तथा अन्य पुस्तकहरू समेटेर एक पुस्तकालयको व्यवस्था गरिनेछ ।
	४.३.६ विद्यार्थीहरूलाई ज्ञान सिप सम्बन्धी क्षेत्रीय, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा भाग लिन पूर्व तयारी गरिनेछ ।
	४.३.७ नगरपालिकास्तरीय एक बहुक्षेत्रिय सिप विकास तथा व्यवसायीक तालिम केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

४.४ पाठ्य सामाग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	४.४.१ नियमित पठनपाठनका लागि आवश्यक पुस्तकालय र पाठ्य पुस्तकहरूको समयमै प्रबन्ध गर्न नगरपालिका स्तरीय एक संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।
	४.४.२ हरेक विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन गर्न पुस्तकालय निर्माण गरिनेछ ।
	४.४.३ हरेक विद्यालयमा एक कम्प्युटर प्रयोगशाला निर्माण गरिनेछ ।
	४.४.४ हरेक मा.वि.मा एक विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण गरिनेछ ।
४.५ नियमित अनुगमन तथा निरिक्षण गरी शैक्षिक कृयाकलापहरूलाई समय सापेक्ष सुधार गर्ने	४.५.१ विद्यालयमा शिक्षकहरू नियमित उपस्थित भएको हाजिरी सुनिश्चित गर्न वडा अध्यक्ष र प्रधानाध्यापकहरूसँग हरेक महिनामा अन्तकृया गरी सूचना लिइनेछ ।
	४.५.२ विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिका लागि कक्षा शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाई हरेक चौमासिक परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशन पश्चात अभिभावक अन्तकृयालाई अनिवार्य गरिनेछ ।
	४.५.३ शिक्षण सिकाइमा उत्कृष्ट विद्यालयलाई हरेक वर्ष पुरस्कृत गर्न एक कोषको निर्माण गरिनेछ ।
	४.५.४ उत्कृष्ट नीजि विद्यालय व्यवस्थापनका अनुभव साट्न वर्षमा एक पटक सामाजिक दायित्व अन्तर्गत नीजि तथा सामुदायिक विद्यालयहरूबीच अन्तकृया आयोजना गरिनेछ ।
	४.५.५ हरेक कक्षामा उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने छात्र/छात्रा विद्यार्थीलाई पुरस्कृत गरिनेछ ।
	४.५.६ हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षकलाई पुरस्कार कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।
	४.५.७ उच्च शिक्षामा जान चाहने विशेष जेहेन्दार विद्यार्थीहरूलाई मापदण्डका आधारमा शैक्षिक ऋण प्रदान गर्न “जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च शिक्षा कोष” निर्माण गरिनेछ ।
	४.५.८ हरेक विद्यालयमा शिक्षकहरूलाई क.म.श (E) हाजिरीको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	४.५.९ कोरोना महामारी जस्ता माहामारीका समयमा वैकल्पिक विधिवाट अध्यापन गराउन आवश्यक भौतिक पूर्वाधार को प्रबन्ध, विद्यार्थीको सर्वेक्षण सहित कार्ययोजना निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।
	४.५.१० Early Childhood Development तथा शिशुकक्षामा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई आवश्यक विषेश तालिम प्याकेज सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.११ प्रधानअध्यापक तथा व्यवस्थापन समिती अध्यक्ष लक्षित शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.१२ नगरपालिका स्तरीय एक वैज्ञानिक तथा व्यवहारिक शैक्षिक पात्रोको निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य ५: विज्ञान, प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
५.१ विज्ञान र प्रविधिमा रुचि भएका विद्यार्थी बालबालिका तथा युवाहरूको पहिचान तथा प्रोत्साहन गर्ने	५.१.१ हरेक मा. वि. मा अध्यापनरत विज्ञान शिक्षकको सहयोग र समन्वयमा विज्ञानमा विशेष रुची भएका विद्यार्थीहरू पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	५.१.२ त्यस्ता विद्यार्थीहरू सम्मिलित गरी वर्षमा एक पटक एक नगरपालिका स्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना गरिनेछ ।
	५.१.३ विज्ञान प्रर्दशनीमा संलग्न विद्यार्थीहरूलाई वर्षमा एक पटक राष्ट्रियस्तरका बैज्ञानिक वा विज्ञानका उच्च शिक्षा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट प्रशिक्षण सञ्चालन गरिनेछ ।
	५.१.४ कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिमा नगरपालिका मा भित्रिएको कुनैपनि नविन प्रविधिबारे विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउन स्थलगत भ्रमण गराइनेछ ।
	५.१.५ यस नगरपालिका बाट राष्ट्रिय वा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तित्वहरूसँग विभिन्न उपयूक्त अवसर पारेर साक्षात्कार गराइनेछ ।
	५.१.६ औपचारिक शिक्षाको परिधि भन्दा वाहिर रहेका तर विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान गर्न अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूको वस्तुगत विवरण तयारी			५०					
		१.१.२	विद्यालय भवन निर्माण				५०००				
		१.१.३	रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसमा छात्रावास र छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण				५०००				
		१.१.४	शैक्षिक सामाग्री खरीद			१०००					
		१.१.५	एक विद्यालय एक खेलमैदान निर्माण तथा व्यवस्थापन				१०००				
		१.१.६	विद्युत पहुँच नपुगेका विद्यालयमा विद्युत जडान वा सोलारको प्रवन्ध			२००	४००	५००	७००	९००	
		१.१.७	हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रवन्ध			५००	५००				
		१.१.८	गाभ्नु पर्ने विद्यालयहरूको सम्भाव्यता अध्ययन			४००					
	१.२	१.२.१	शिक्षण विद्यार्थी अनुपात अध्ययन			२५०					
		१.२.२	नपुग शिक्षक दरबन्दी पूर्ति एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी कार्यक्रम			५००					
		१.२.३	विषय शिक्षक तालिम			५०	६०	७०	८०	९०	
	१.३	१.३.१	शिक्षा नीति, मापदण्ड तथा कानून निर्माण			१००					
		१.३.२	शिक्षा गुरुयोजना निर्माण				८००				
		१.३.३	अति विपन्न, सिमान्तकृत, विद्यालय जानबाट वञ्चित बालबालिकाको विवरण संकलन			१००					
		१.३.४	विद्यालय जाने बालबालिका नजानुका वस्तुगत कारणको अध्ययन			२५०					
		१.३.५	अभिभावक अभिमुखिकरण तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन			५०	७०	८०	९०	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.६	घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन			५०	६०	७०	८०	९०	
२.	२.१	२.१.१	अति विपन्न र सिमान्तकृत बालबालिका छात्रवृत्ति कोष स्थापना			३००	५००				
		२.१.२	निरक्षरको विस्तृत विवरण संकलन			५०					
		२.१.३	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा सञ्चालन (प्रत्येक वडा)			१००	२००	४००	५००	९००	
		२.१.४	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा उपलब्धी मापन सर्वेक्षण			२५०					
		२.१.५	निरक्षर केन्द्रित शिक्षा सञ्चार तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम (स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट)			५०	५५	६०	६५	७०	
		२.१.६	एक वडा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना			१०००					
३.	३.१	३.१.१	एक वडा एक प्राविधिक विद्यालय सम्भाव्यता अध्ययन				२५०				
		३.१.२	नगरपालिका स्तरीय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गर्न संम्भाव्य विद्यालय पहिचान तथा रकम विनियोजन				५००				
		३.१.३	एक बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापनार्थ सम्भाव्यता अध्ययन			४००					
		३.१.४	एक कृषि विद्यालय स्थापनार्थ सम्भाव्यता अध्ययन			४००					
	३.२	३.२.१	हरेक तहको पाठ्यक्रममा नैतिक, जीवनोपयोगी सामाग्री तय गर्न परामर्श सेवा			५००	६००	७००	८००	९००	
		३.२.२	नैतिकता, जीवनोपयोगी शीप, आत्मिक विकास, योग साधना अध्यापन गर्ने शिक्षक व्यवस्थापन			१००	२००	३००	४००	५००	
		३.२.३	विद्यालय स्तरीय पोषण शिक्षा कार्यक्रम			५००	६००	७००	८००	९००	
४.	४.१	४.१.१	नविनतम शिक्षण सिकाई तालिम सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
			शिक्षकहरूलाई सूचना प्रविधि तालिम			४०	४०	४०	४०	४०	
		४.१.२	विद्यार्थी व्यक्तिगत सूचना प्रणाली निर्माण			२००	२००	२००	२००	२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		४.१.३	शिक्षण सिकाई उपलब्धी मापन ग्रेडीङ्ग प्रणाली निर्माण			२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	
	४.२	४.२.१	स्थानीय माग अनुसारको पाठ्यक्रम निर्माणका लागि परामर्श सेवा				८००				
		४.२२	विद्यालय स्तरीय E Learning पूर्वाधार निर्माण			२५०	३००	३५०	४००	५००	
		४.२.३	Teachers Reference Library स्थापना				१०००				
		४.२.४	अतिरिक्त कृयाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षक दरबन्दी				२५०				
	४.३	४.३.१	विद्यार्थी शैक्षिक भ्रमण व्यवस्थापन खर्च			४००	४००	४००	४००	४००	
		४.३.२	स्थलगत अवलोकन तथा परियोजना कार्य संचालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		४.३.३	सफल व्यक्तित्व साक्षात्कार कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		४.३.४	वृत्तचित्र तथा चलचित्र प्रर्दशनी व्यवस्थापन			१००	१००	१००	१००	१००	
		४.३.५	पुस्तकालयमा पुस्तक खरीद			२००	४००	५००	६००	८००	
		४.३.६	विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगिता पूर्व तयारी			२००	२५०	३००	३५०	४००	
		४.३.७	बहुक्षेत्रिय शिप विकास तथा व्यवसायिक तालिम केन्द्र			५००					
	४.४	४.४.१	पाठ्यपुस्तक तथा शैक्षिक सामग्री आपूर्ति संयन्त्र निर्माण			२००	३००	४००	५००	६००	
		४.४.२	पुस्तकालय कोठा वा भवन निर्माण मा.वि स्तरीय book corner स्थापना				५००				
		४.४.३	एक विद्यालय एक कम्प्यूटर प्रयोगशाला निर्माण					१५००			
		४.४.४	माध्यमिक स्तरको विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण					१०००			
	४.५	४.५.१	इ. हाजिरी व्यवस्थापन तथा वडा अध्यक्ष प्रधानाध्यापक अन्तरकृया			५०	५५	६०	७५	८०	
		४.५.२	शिक्षक अभिभावक अन्तरकृया कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		४.५.३	उत्कृष्ट विद्यालय पुरस्कार कोष				२५०				
		४.५.४	निजी सामुदायिक विद्यालय अन्तरकृया कार्यक्रम			५०	६०	७०	८०	९०	
		४.५.५	जेहेन्दार छात्र/छात्रा छात्रवृत्ति कोष निर्माण				२००				
		४.५.६	हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार कोष स्थापना			२००	२००	२००	२००	२००	
		४.५.७	जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च अध्ययन कोष निर्माण			२००	२००	२००	२००	२००	
		४.५.८	शिक्षकहरूलाई E हाजिरी प्रवन्ध			४००	४००	४००	४००	४००	
		४.५.९	महाँमारी विशेष वैकल्पिक शिक्षा पूर्वाधार निर्माण			५००	१०००				
		४.५.१०	ECD विशेष शिक्षक शिक्षिका तालिम			८०	९०	१००	११०	१२०	
		४.५.११	प्रधानअध्यापक शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.१२	नगरपालिका स्तरीय शैक्षिक पात्रो निर्माण			२५	२५	३०	३०	३०	
५.	५.१	५.१.१	हरेक विद्यालयबाट विज्ञानमा विशेष रुची र क्षमता भएका विद्यार्थी पहिचान			४०	५०	५०	५५	६०	
		५.१.२	नगरपालिका स्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना			५००	५००	५००	५००	५००	
		५.१.३	विशेष विज्ञानमा अभिरुची र क्षमता भएका विद्यार्थीलाई अभिमुखिकरण कार्यक्रम			५०	५५	६०	६५	७०	
		५.१.४	नगरपालिकामा भित्रिएका नविनतम प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन			१००	१५०	१५०	२००	२५०	
		५.१.५	विज्ञान र प्रविधि सम्बन्ध वैज्ञानिकहरूसँग साक्षात्कार कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		५.१.६	औपचारिक शिक्षा भन्दा वाहिर रहि विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान			५०	५५	६०	६५	७०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ निरक्षरता शुन्यमा झर्नेछ ।
- ✓ आधारभूत शैक्षिक पूर्वाधारको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत शिक्षा सबैका लागि अनिवार्य हुनेछ ।
- ✓ माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।
- ✓ राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ नैतिकता, राष्ट्रप्रेम र मानव मूल्यमा आधारित शिक्षाको विकास हुनेछ ।
- ✓ विज्ञान र प्रविधिमा युवाहरूको आर्कषण बढ्ने छ ।

६.२ स्वास्थ्य

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ३५ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरिएको छ। धारा ३५ को उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन भनि उल्लेख गरिएको छ। यसै हकको कार्यान्वयन गराउने स्थानीय सरकारहरू भएकोले स्थानीय तहमा आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार र सेवाहरूको प्रबन्ध हुन अपरिहार्य छ। हाल यस नगरपालिकाका १४ वटै वडाहरुमा विभिन्न तहहरुवाट स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने इकाइहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं.२, ५, ६, ७, १०, १३, १४ मा स्वास्थ्य केन्द्र र वडा नं ३, ४, ९, ११ र १२ मा स्वास्थ्य ईकाई रहेका छन् भने वडा नं १ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय मार्फत स्वास्थ्य सेवा लिइरहेको छन्। यस नगरपालिकाको वडा नं १ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय रहेको छ, वडा नं. २ मा एक वटा प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र रहेको छ, वडा नं ८ मा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय र एक सरकारी अस्पताल रहेको छ भने वडा नं ९ मा एक आयुर्वेद अस्पताल र एक निजी अस्पताल रहेका छन। सबै वडामा स्वास्थ्य स्वयमसेविका मार्फत परिवार नियोजन सेवा, प्रजनन तथा प्रसुती सेवा तथा पोषण सेवा सञ्चालनमा रहेका छन भने स्वास्थ्य सूचना सञ्चार तथा प्रचार प्रसारलाई निरन्तर अगाडी बढाइएको छ। नगरपालिकामा अवस्थित स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सिमित मात्रामा मात्र स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन भएतापनि उच्च स्वास्थ्य सेवाको पहुँचबाट पुरै नगरपालिका अझैपनि वञ्चित रहेको छ। तथापी वडा न. ८ तम्घासमा अवस्थित जिल्ला अस्पताल नयाँ भौतिक संरचना सहित स्तर उन्नति भईरहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिकामा १ जिल्ला अस्पताल, १ वटा प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र, १ वटा सरकारी अस्पताल, १ वटा आयुर्वेद अस्पताल, १ वटा निजी अस्पताल, ७ वटा स्वास्थ्य केन्द्र र ४ वटा आधाभूत स्वास्थ्य ईकाई रहेको।
▪ नगरपालिकाका सबै वडाहरू पूर्ण खोप सुनिश्चित तथा खुल्ला दिसापिसाव मुक्त घोषणा गरिएका।
▪ नगरपालिकाबासीको आधारभूत स्वास्थ्य सेवाका लागि उपलब्ध हुने निशुल्क औषधिको सहज व्यवस्थापन तथा समूचित वितरणको सुनिश्चितता गरिएको।
▪ सबै वडाहरूमा खोप केन्द्रहरू, गाउँघर क्लिनिक तथा आधारभुत स्वास्थ्य इकाइहरू रहेका।
▪ प्रत्येक वडामा स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरू रहेका।
▪ बार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा अस्पताल निर्माण, महिला स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता तथा पोषण सुधार गर्ने नीति लिइएको।
▪ सबै स्वास्थ्य संस्था तथा नगरपालिकाबाट निस्कने फोहोरमैलाको प्रवन्ध गर्न कुहिने र नकुहिने फोहोर अलग्याई उचित व्यवस्थापनको प्रवन्ध भइरहेको।
▪ नगरपालिका द्वारा विभिन्न रोगका लागि घुम्ती स्वास्थ्य शिविरहरू/गाउँघर क्लिनिक सञ्चालन हुने गरेको।
▪ स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रभावकारी र आवश्यक सेवा सञ्चालन तथा विस्तारको लागि नगरपालिका द्वारा योजना निर्माण भएको।
▪ नि:शुल्क वितरण गरिने औषधीको आपूर्तिलाई सहज गराउन सकिने।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ वैकल्पिक चिकित्सा पद्दति जस्तै जडिबुटी, होमियोप्याथी, प्राकृतिक चिकित्सा तथा योग तथा ध्यान केन्द्रको व्यवस्था गर्न सकिने ।
▪ विद्यमान स्वास्थ्य पूर्वाधारहरूलाई स्तरोन्नति गरी तिनीहरूको सेवा प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
▪ खोप केन्द्रलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन सकिने ।
▪ प्रत्येक वडामा बर्थिङ् सेन्टरहरू निर्माण गरी सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ एक सुविधासम्पन्न अस्पताल स्थापना गरी नगरपालिका बासीलाई स्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ आवश्यकता अनुसार प्रत्येक वडामा २ वटा सम्म आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र निर्माण गरी नगरपालिका बासीमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विकास गर्न सकिने ।
▪ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकालाई थप तथा सबलीकरण गरी स्वास्थ्य सेवामा परिचालन गर्न सकिने ।
▪ एम्बुलेन्स सेवा उपलब्ध गरी जेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती महिलालाई सुत्केरी हुने बेला नगरपालिका बाट निशुल्क एम्बुलेन्स सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ नगरपालिका भित्र स'विधा सम्पन्न जिल्ला अस्पताल रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ आपतकालीन उपचार सेवाको अभाव ।
▪ जटिल रोगको उपचार तथा शल्यक्रिया सेवा आदिको अभाव ।
▪ सर्जिकल सामग्री तथा अन्य आवश्यक उपकरणको अभाव ।
▪ २४ सै घण्टा आकस्मिक सेवाको अभाव ।
▪ सुविधासम्पन्न अस्पताल तथा विज्ञ डाक्टरहरूको अभाव ।
▪ स्वास्थ्य चौकीमा कर्मचारीको उपस्थितिमा नियमितता नभएको ।
▪ महामारी प्रतिकार्य इकाई तथा संयन्त्रको व्यवस्था नभएको ।
▪ स्वास्थ्य सेवाको उचित व्यवस्था र प्रबन्ध नहुँदा विरामीको अकालमै मृत्यु हुन सक्ने ।
▪ स्वास्थ्य चेतनाको अभावका कारण बालबालिका स्वास्थ्य, महिला तथा प्रजनन् स्वास्थ्य, जेष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य र समग्र सामुदायिक स्वास्थ्य जोखिममा पर्न सक्ने ।
▪ समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधारका लागि ठूलो आकारको बजेट तथा कर्मचारी र विशेषज्ञहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने ।
▪ स्वास्थ्य चौकीको स्तर वृद्धि गरी सुविधा सम्पन्न बनाउनु पर्ने ।
▪ आधारभूत तहबाट नै पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो बजेटको व्यवस्थापन गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ कतिपय निजी औषधी पसलले बिना प्रेस्क्रिप्सन औषधी बेच्ने प्रचलनमाथि नगरपालिकाले निगरानी गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
घरदैलो मै आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितिता
लक्ष्य
आगामी पाँच वर्ष भित्र आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण सम्पन्न गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा नगरपालिका मै उपलब्ध गराउनु
- ✓ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रर्वद्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ :आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा नगरपालिका मै उपलब्ध गराउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा रहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको क्रमश स्तरोन्नति गरिनेछ ।
	१.१.२ सिमीचौरमा रहेको प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रलाई १५ शैयाको नगर हस्पिटलमा स्तरोन्ती गर्न आवश्यक समन्वय गरी बजेट व्यवस्थापन गरिनेछ ।
	१.१.३ नगरपालिका स्तरीय एक प्रयोगशाला डाइनोष्टिक (Diagnostic) ल्यावको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.४ चौविसै घण्टा सञ्चालनमा रहने गरी १५ शैयाको हस्पिटल अर्न्तगत एक सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्षको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ १५ शैयाको हस्पिटल अन्तर्गत एक २४ मै घण्टा सेवा सञ्चालन हुने प्रसुती सेवा केन्द्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.६ नगरपालिका स्तरीय एक बाल उपचार इकाइको स्थापना गरिनेछ ।
	१.१.७ नगरपालिका भर समेट्ने गरी २४ सै घण्टा सेवा उपलब्ध हुने एम्बुलेन्स सेवाको सुनिश्चतता गरिनेछ ।
	१.१.८ नगरपालिका स्तरीय एक रक्तसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.९ नगरपालिका भित्र रहेको जिल्ला आखा उपचार केन्द्रलाइ सवलीकरण गरिनेछ ।
	१.१.१० नगरपालिका स्तरीय एक प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित गर्भपतन सेवा तथा परिवार नियोजन सेवा इकाइ निर्माण गरिनेछ
	१.१.११ नगरपालिका स्तरीय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१२ नगरपालिका स्तरीय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१३ नगरपालिका स्तरीय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१४ नगरपालिका स्तरीय एक मनोपरामर्श इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१५ नगरपालिका स्तरीय एक अक्सिजन प्लान्ट को निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१६ नगरपालिका स्तरीय एक सामान्य शल्य चिकित्सा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१७ नगरपालिका स्तरीय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१८ नगरपालिका स्तरीय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१९ नगरपालिका स्तरीय एक Ultrasound सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।

	१.१.२० नगरपालिका स्तरीय एक प्राथमिक ट्रमा सेवा इकाई निर्माण गरिने छ ।
१.२ स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास गर्ने	१.२.१ नगरपालिकाको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन गरिनेछ ।
	१.२.२ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.३ सम्पूर्ण स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई क्षमता विकास सम्बन्धी नियमित तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.४ एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायकको व्यवस्थापन गर्न थालनी गरिनेछ ।
	१.२.५ आमा संग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरी गर्भवति तथा सुत्केरी आमाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण सुरक्षा कायम गरिनेछ ।
	१.२.६ आमा सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
१.३ आधारभूत स्वास्थ्य सेवावाट अति विपन्न र आम नागरिकलाई बञ्चित हुन नदिने	१.३.१ अति विपन्न नागरिकको आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न स्वास्थ्य बीमामा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.२ वडास्तरमा नियमित निशुल्क स्वास्थ्य जाँच घुम्ती शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ निशुल्क वितरण गरिने औषधिको आपूर्ति र भण्डारण प्रणाली चुस्त र दुरुस्त पारिनेछ ।
	१.३.४ अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.३.५ गम्भिर प्रकृतिका रोगहरूको उपचारमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने निशुल्क सेवाहरूलाई सहजिकरण सिफारिस र प्रभावकारी बनाउन एक र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाई (Rapid Response Unit) को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.३.६ बेला बेलामा आइपर्ने COVID-19 जस्ता तथा अन्य माहामारीका लागि आधारभूत पूर्वाधारको बन्दोबस्ती गर्न एक महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.७ अति विपन्न परिवारमा सुनौलो हजार दिनमा शिशु र आमाको पोषण पूरा गर्न पोषण प्याकेजको निर्माण गरी निशुल्क वितरण गरिनेछ ।
	१.३.८ वालवालिकाको नियमित तौल र उचाइ समेत जाँच्ने प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.३.९ जेष्ठ नागरिक विशेष निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.१० वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य २ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रर्वद्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ स्वास्थ्य प्रति सचेत नागरिक निर्माण गर्न व्यापक जनचेतना जागरण अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्याम तथा सामाजिक सञ्जाल मार्फत नगरपालिकाको सकृयतामा व्यक्तिगत स्वास्थ्य तथा स्वस्थ व्यवहार सम्बन्धी सामाग्रीहरू नियमित प्रसारण गरिनेछ ।
	२.१.२ प्रत्येक सघन बस्ती भएका टोलहरूमा योग साधना तथा प्रवचन केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	२.१.३ विद्यालय पाठ्यक्रममा व्यक्तिगत तथा सामुदायिक स्वास्थ्यका क्षेत्रलाई अनिवार्य समेट्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.४ विद्यालयमा जङ्कफुड निषेध गर्न विद्यालय व्यवस्थापन तथा अभिभावकसंग नियमित अन्तरकृया गरी निषेध गरिनेछ ।
	२.१.५ शारिरीक व्यायाम वा श्रमको स्वास्थ्यमा पर्ने सकारात्मक असर बारे नियमित जनचेतना फैलाउन सञ्चार माध्यामसँग सहकार्य गरिनेछ ।
	२.१.६ धुम्रपान र मद्यपानलाई नियन्त्रण र कम गर्न निश्चित अवधि वा स्थानबाट बिक्रि वितरण हुने व्यवस्था मिलाई जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।
	२.१.७ आफ्नै घरआगन र करेसाबारीमा उपलब्ध हुने सागसब्जी, फलफुल र खाद्यान्नहरूको पोषणको स्तर तथा सन्तुलित भोजनका बारेमा विद्यालयस्तरमा नियमित रुपमा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.८ आम नागरिकलाई नियमित सम्पूर्ण स्वास्थ्य जाँचका फाइदाबारे व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
२.२ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतीको विकास र त्यसको अवलम्बन गरी जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्ने	२.२.१ नगरपालिका स्तरीय एक आयुर्वेद उपचार केन्द्रको विकास गर्न पूर्वाधार तयार पारिनेछ ।
	२.२.२ नगरपालिका स्तरीय एक प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरकृया गरिनेछ ।
	२.२.३ स्थानीय स्तरमा रहेका लामा झाँक्री तथा बैद्यहरूलाई विज्ञान सिद्ध स्वास्थ्य चेतना फैलाउन विशेष तालिम प्याकेज निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

स्वास्थ्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	वडास्तरीय स्वास्थ्य चौकिहरूको स्तारोन्नती			८००	६००	५००	५००	५००	
		१.१.२	नगरपालिका स्तरीय सुविधा सम्पन्न प्याथोलोजी ल्याब निर्माण				५००				
		१.१.३	सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्ष निर्माण				४००				
		१.१.४	प्रस्तुति सेवा कक्ष निर्माण				५००				
		१.१.५	बाल उपचार इकाई निर्माण				३५०				
		१.१.६	एम्बुलेन्स खरिद			२०००					
		१.१.७	रक्तसञ्चार सेवा संचालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन			४००					
		१.१.८	नगरपालीकाभित्र अवस्थित जिल्लाको आँखा उपचार केन्द्रको सवलीकरण				२००				
		१.१.९	प्रजनन् सेवा, परिवार नियोजन तथा सुरक्षित गर्भपतन सेवा इकाई स्थापना			५००					
		१.१.१०	नगरपालिकास्तरीय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण				४००				
		१.१.११	नगरपालिकास्तरीय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण				४००				
		१.१.१२	नगरपालिकास्तरीय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण				४००				
		१.१.१३	मनोपरामर्श सेवा केन्द्र स्थापना				५००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.१.१४	नगरपालिका स्तरीय एक अक्सिजन प्लान्टको निर्माण				७००				
		१.१.१५	नगरपालिका स्तरीय एक शल्य चिकित्सा इकाइको निर्माण					५००			
		१.१.१६	नगरपालिकास्तरीय एक रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण					५००			
		१.१.१७	नगरपालिकास्तरीय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण					५००			
		१.१.१८	नगरपालिकास्तरीय एक Ultasound सेवा इकाइको निर्माण					७००			
		१.१.१९	नगरपालिकास्तरीय एक प्राथमिक ट्रमा सेवा इकाई निर्माण					५००			
		१.१.२०	जिल्ला अस्पतालको समन्वयमा विभिन्न कार्यक्रमको सन्चालन			१००	१५०	२००	२५०	३००	
	१.२	१.२.१	स्वास्थ्यकर्मीको दरबन्दी व्यवस्था			१००	१५०	२५०	२५०	२५०	
		१.२.२	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.३	अन्य स्वास्थ्यकर्मी तालिम तथा अनुसन्धान			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.४	एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायक व्यवस्थापन			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.५	आमासंग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सन्चालन			१००	१५०	२००	२५०	२५०	
		१.२.६	आमा सुरक्षा कार्यक्रम अर्न्तगत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रम			५००	५००	५००	५००	५००	
	१.३	१.३.१	विपन्न नागरिक स्वास्थ्य बीमा अनुदान			५००	६००	६००	६००	६००	
		१.३.२	वडास्तरीय निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन			५००	५००	५००	५००	५००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.३	निःशुल्क वितरण हुने औषधि नियमित आपूर्ति			२५०	३००	४००	५००	५५०	
		१.३.४	अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन			१५०					
		१.३.५	र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाई (Rapid Response Unit) को व्यवस्था			२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	
		१.३.६	महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण				८००				
		१.३.७	विपन्न नागरिक सुनौला हजार दिन पोषण व्यवस्था								
		१.३.८	वालवालिकाको नियमित तौल र उचाइ जाँच्ने व्यवस्था			१५०	२००	२५०	२५०	२५०	
		१.३.९	निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन			१००	२००	३००	४००	५००	
		१.३.१०	वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन			१५०	२००	२५०	३००	३५०	
२.	२.१	२.१.१	स्वास्थ्य शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		२.१.२	योग साधना प्रवचन केन्द्र स्थापना (वडास्तरीय)				५००				
		२.१.३	व्यक्तिगत र सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विद्यालय पाठ्यक्रम				५००				
		२.१.४	जङ्क फुड उन्मूलन विद्यालय अभियान अर्न्तगत अभिभावक अर्न्तकृया			५०	५५	६०	६५	७०	
		२.१.५	शारिरीक व्यायाम तथा श्रमको महत्व विषयक सूचना सञ्चार			५०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.१.६	धुम्रपान र मध्यपान नियन्त्रण सचेतना अभियान			५०	५५	६०	६५	७०	
		२.१.७	“सन्तुलित र पोषिलो भोजन रोजौं, घर आँगन नै खोजौं” कार्यक्रम			२००	२००	२००	२००	२००	
		२.१.८	नियमित स्वास्थ्य जाँचको महत्वबारे विशेष जनचेतनामूलक कार्यक्रम			५०	५५	६०	६५	७०	
	२.२	२.२.१	नगरपालिका स्तरीय एक आर्युवेद स्थास्थ्य केन्द्र स्थापना						५००		
		२.२.२	नगरपालिका स्तरीय प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना					५००			

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधारको विकास भई गाउँ मै स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ आवश्यक मात्रामा दक्ष स्वास्थ्य जनशक्तिको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा अति विपन्न नागरिकको पहुँच स्थापित हुनेछ ।
- ✓ स्वास्थ्य चेतनामा व्यापक सुधार आउने छ ।
- ✓ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धती तर्फ आम सर्वसाधारणको आर्कषण बढेको हुनेछ ।

६.३ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य

पृष्ठभूमि

कुनै पनि समुदायको आफ्नै विशिष्ट पहिचान, जीवनशैली, भेषभूषा र रहनसहन हुन्छ। सदियौँदेखि अभ्यास गर्दै आइरहेका रीतिरिवाजले मानिसको दैनिक जीवनलाई नियमित र व्यवस्थित गर्न सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ। अर्कोतर्फ समुदायपिच्छे आफ्ना-आफ्ना भाषा, धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज र परम्पराहरू हुन्छन्। ती फरक भाषा, रीतिरिवाज, रहनसहन र परम्पराहरू समुदाय र समाजका विशिष्ट पहिचान साथै बौद्धिक सम्पदाहरू (Intellectual Property) भएकोले तिनीहरूको संरक्षणगर्नु जरुरी छ। रेसुङ्गा नगरपालिका यस्ता मौलिक तथा साँस्कृतिक विविधतामा धनी नगरपालिका हो। यस नगरपालिकामा विभिन्न जाति, धर्म सम्प्रदाय र समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन्। यहाँका विभिन्न समुदायहरुले तीज, दशैं, तिहार, शिवरात्री, माघेसक्रान्ती, क्रिस्मस डे, साउने मेला, नागपञ्चमी, बालाचतुर्दशी, ल्होसार, पुर्णिमा, वुद्ध जयन्ती जस्ता विभिन्न चाड पर्व एवं साँस्कृतिक उत्सवहरू मुख्य रुपमा मनाइने गरिन्छ। नाचहरूमा घाटु, सोरठी, भजन किर्तन, झाँक्री नाँच, माने नाँच, झ्याउरे नाँच, खैजडी नाँच, चुड्का, कौडा, पाङदुरे नाँच तथा वालन आदि रहेका छन्। लोपोन्मुख नाच तथा कलाहरूको संरक्षणमा पनि नगरपालिका वासीको ठूलो योगदान रहेको छ। यसरी लोक कला र संस्कृतीको यो उर्वर भुमिमा वहुप्रतिभाशाली कलाकारहरूको कमि नरहेको पुष्टि हुन्छ किनकी, यहाँको माटोलाई चिनाउन गायक गायीका सन्जु थापा, सिलु भट्राई तथा अभिनय कलाका कलाकारहरूले यो जिल्ला र राष्ट्रिय स्तरमा दिएको योगदानलाई विशिष्ट मान्न सकिन्छ। मेलापातमा लोकभाकाको साथ मनोरञ्जन गर्ने, विभिन्न साँस्कृतिक भजन समुह वनाइ भजन गाउने चलन, कृष्ण अष्टमीको समयावधिमा खैजडी गाउँने चलनले कला र संस्कृतीको संरक्षणमा टेवा पुगेको छ साथै नगरपालिकामा विभिन्न परम्परागत धार्मिक एवं साँस्कृतिक स्थलहरू, जस्तै रेसुङ्गा, अर्ज'न डाँडा लगायत रहेका छन्।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिकाले आदिवासी जनजाती, मुस्लिम, सिमान्तकृत, अल्पसंख्यक र लोपोन्मुख वर्गको लगत संकलन गर्ने नीति लिएको
▪ विविध जात, धर्म, सम्प्रदाय र संस्कृतिका समुदायहरू सौहार्दपूर्ण तरिकाले बसेका
▪ धार्मिक हिसाबले विभिन्न धर्मावलम्बीहरूले आफ्ना धर्म, संस्कृति र परम्परा कायम राखिरहेको
▪ तीज, दशैं, तिहार, शिवरात्री, माघेसक्रान्ती, क्रिस्मस डे, साउने मेला, नागपञ्चमी, बालाचतुर्दशी, ल्होसार गाई जात्रा जस्ता चाडपर्वहरू मनाउने गरेको।
▪ घाटु, सोरठी, भजन किर्तन, झाँक्री नाँच, झ्याउरे नाँच, खैजडी नाँच, चुड्का, कौडा, पाङदुरे नाँच, घण्टाकर्ण, लाखेनाँच, कालिका नाच, भैरव नाच तथा वालन जस्ता नाचहरू प्रचलनमा रहेका।
▪ ढोलक, मादल, खैजेडी, मुरली, वाँसुरी, डम्फु, पञ्चेवाजा, ढ्याङ्ग्रो, आदि जस्ता सांस्कृतिक बाजाहरू प्रचलनमा रहेका।
▪ नगरपालिका भित्र राष्ट्रिय स्तरका लोक गायन अभिनय तथा अन्य क्षेत्रका कलाकारहरू रहेका।
▪ विविध समुदायहरूको मानवशास्त्रीय अध्ययनका लागि शैक्षिक धार्मीक तथा लोकपर्यटनको गन्तव्यस्थल बनाउन सकिने
▪ विभिन्न जाति तथा समुदायका आ-आफ्ना मठ, मन्दिर तथा धार्मिक स्थलहरू रहेका

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ आदिवासी जनजातिका विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरू रहेकोले सांस्कृतिक सङ्ग्रहालय तथा सांस्कृतिक केन्द्रहरूको रूपमा विकास गर्ने पहल भइरहेको
▪ चाडपर्वको बेला नाचगान गर्दा दौरा सुरुवाल,कछाड, चौवन्दी चोली पटुकी, घलेक, जामा,दरै पोसाक, माझी पोसाक जस्ता साँस्कृतिक भेषभुषाबाट सँस्कृतिको जर्गेना गर्ने प्रयास भइरहेको ।
▪ रेसुङ्गा नगरपालिकालाई मौलिक संस्कृति र सभ्यताको केन्द्रको रूपमा विकास गरी सांस्कृतिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।
▪ नगरपालिका क्षेत्रका सर्जक तथा कलाकारको उत्थान र वृत्ति विकास गर्न सकिने ।
▪ मगर, गुरुङ, बोटे, माझी, क'माल र अन्य आदिबासी जनजातीहरूको संस्कृति उजागर गर्न होमस्टे सञ्चालन गर्न सकिने ।
▪ नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका विभिन्न धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूको विकास गर्न सकिने ।
▪ लोपोन्मुख जस्ता लोकभाका तथा परम्परागत बाजागाजाको संरक्षण गरी लोक संस्कृतिको उत्थान गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ सांस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षणका लागि ठोस कार्ययोजना नबनेको
▪ सामाजिक सञ्जाल, आम सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा भएको विकासका कारण पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुने जोखिम रहेको
▪ विभिन्न धार्मिक तथा पुरातात्विक स्थलहरू मर्मत सम्भार नहुँदा जीर्ण अवस्थामा पुगेका
▪ कतिपय आदिवासी जनजातिहरू विपन्न अवस्थामा रहेकोले उनीहरूको सबलीकरणका लागि ठोस कार्यक्रमहरू नभएको
▪ कतिपय प्राचीन धरोहरहरू उचित प्रसारप्रसार, संरक्षण तथा जिर्णोद्धारको पर्खाइमा रहेका
▪ समुदाय र राज्य दुवैका उदासिनताका कारण स्थानीय र मौलिक संस्कृतिहरू लोप भई पहिचान नै संकटमा पर्न सक्ने
▪ मगर, गुरुङ, क्षेत्री, नेवार, बोटे, माझी, क'माल आदि जातिको भेषभुषा तथा भाषाको संरक्षण गर्नुपर्ने
▪ सम्बन्धित समुदाय र राज्यले मिलेर सांस्कृतिक संरक्षण प्रर्वद्धनमा ठोस र दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू तत्काल सञ्चालन गर्नुपर्ने
▪ विभिन्न लोक भाकाको संरक्षण गर्नुपर्ने
▪ आर्थिक प्रलोभनमा पारी धर्म परिवर्तन गराउने परिपाटी रोक्नुपर्ने
▪ धार्मिक परम्पराका आडमा गरिने अश्लिलताको रोकथाम गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
सभ्य र सुसंस्कृत समाजको निर्माण
लक्ष्य
संस्कृती, भाषा कला र साहित्यको जर्गेना र विकास मार्फत सभ्य र सौहार्द समाजको स्थापना गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ स्थानीय पहिचान कायम हुने भाषा कला, संस्कृति, साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु
- ✓ संस्कृति भाषा, कला तथा साहित्यको श्रृजनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।

उद्देश्य १ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको वस्तुगत अभिलेखिकरण गर्ने	१.१.१ नगरपालिका मा प्रचलनमा रहेका सबैप्रकारका मूर्त र अमूर्त साँस्कृतिक सम्पदा (Intangible Cultural Heritage) को वस्तुगत तथा विस्तृत पार्श्वचित्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.२ सबै बौद्धिक सम्पदा (Intellectural Property) को विवरण प्रकाशन गरिनेछ
	१.१.३ यस प्रकारका साँस्कृतिक तथा बौद्धिक सम्पदाहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।
	१.१.४ नगरपालिका को मौलिकता दर्शाउने यो सम्पदा समेटेर एक वृत्तचित्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ नगरपालिका बाट प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय कला, सँस्कृति र साहित्यमा योगदान पुऱ्याउने लेखक, गायक, अभिनेता, संगीतकार, रंगकर्मी, नृत्याङ्गना, साहित्यकार सँस्कृतिविद् लगायतका कलाकारको विस्तृत विवरण तयार पारिनेछ ।
	१.१.६ लोपोन्मुख अर्मुत सांस्कृतिक संम्पदाहरूलाई संस्थागत स्मरणमा (Institutional Memory) राख्न कला संस्कृती तथा साहित्यप्रेमी कलाकारहरूको सहयोगमा रेर्कड गरिनेछ । जस्तै लोक गीत, लोक कथा, खलोक गाथा आदि ।
१.२ भाषा संस्कृति, कला साहित्यलाई जीवन्त तुल्याउने	१.२.१ वर्षभरी निरन्तर सांस्कृतिक र साहित्यिक गतिविधि सञ्चालन र त्यसको निरन्तरताका लागि एक वार्षिक भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृति पात्रो निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	१.२.२ विद्यालयस्तरमा कला, साहित्य र संस्कृतिमा विशेष झुकाव भएका विद्यार्थीहरूको पहिचान गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.२.३ त्यस्ता प्रतिभाहरूको प्रतिभा उजागर गर्न हरेक महिना विद्यालयस्तरीय र निश्चित समयको अन्तरालमा अन्तरविद्यालय सांस्कृतिक, साहित्यिक प्रतियोगिता आयोजना गरिनेछ ।
	१.२.४ राष्ट्रिय र प्रादेशिक तहका प्रतियोगीतामा भाग लिने कलाकार साहित्यकार आदिको प्रशिक्षण तथा तयारीका लागि एक प्रोत्साहन कोषको निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.५ वडा स्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू गठन गरी वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो कार्यान्वयनमा ल्याउन सांस्कृतिक अभ्यासहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.६ हरेक विशेष चाडपर्व मेला र सांस्कृतिक उत्सवलाई भव्य बनाउन सांस्कृतिक समितिहरूलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी सो सञ्चालनका लागि रकमहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।

	१.२.७ सांस्कृतिक गतिविधिहरू पर्यटनसंग आबद्ध गर्न व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
	१.२.८ मातृमाषामा आधारभूत शिक्षा दिन सकिने समुदायका बारेमा सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.९ लोपोमुख सांस्कृतिक गाथाहरूसंरक्षण गर्न विशेष समारोह आयोजना गरिनेछ । (जस्तै धान दिवसमा असारे मौलिक गीतहरू)

उद्देश्य १ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको वस्तुगत अभिलेखिकरण गर्ने	१.१.१ नगरपालिका मा प्रचलनमा रहेका सबैप्रकारका मूर्त र अमूर्त साँस्कृतिक सम्पदा (Intangible Cultural Heritage) को वस्तुगत तथा विस्तृत पार्श्वचित्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.२ लोपोन्मुख अर्मुत सांस्किृतिक संम्पदाहरूलाई संस्थागत स्मरणमा (Institutional Memory) राख्न कला संस्कृती तथा साहित्यप्रेमी कलाकारहरूको सहयोगमा रेर्कड गरिनेछ । जस्तै लोक गीत, लोक कथा,लोक गाथा आदि ।
	१.१.३ सबै बौद्धिक सम्पदा (Intellectural Property) को विवरण प्रकाशन गरिनेछ
	१.१.४ यस प्रकारका साँस्कृतिक तथा बौद्धिक सम्पदाहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।
	१.१.५ नगरपालिका को मौलिकता दर्शाउने यो सम्पदा समेटेर एक वृत्तचित्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.६ नगरपालिका बाट प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय कला, सँस्कृति र साहित्यमा योगदान पुऱ्याउने लेखक, गायक, अभिनेता, संगीतकार, रंगकर्मी, नृत्याङ्गना, साहित्यकार सँस्कृतिविद लगायतका कलाकारको विस्तृत विवरण तयार पारिनेछ ।
१.२ भाषा संस्कृति, कला साहित्यलाई जीवन्त तुल्याउने	१.२.१ वर्षभरी निरन्तर सांस्कृतिक र साहित्यिक गतिविधि सञ्चालन र त्यसको निरन्तरताका लागि एक वार्षिक भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृति पात्रो निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	१.२.२ विद्यालयस्तरमा कला, साहित्य र संस्कृतिमा विशेष झुकाव भएका विद्यार्थीहरूको पहिचान गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.२.३ त्यस्ता प्रतिभाहरूको प्रतिभा उजागर गर्न हरेक महिना विद्यालयस्तरीय र निश्चित समयको अन्तरालमा अन्तरविद्यालय सांस्कृतिक, साहित्यिक प्रतियोगिता आयोजना गरिनेछ ।
	१.२.४ राष्ट्रिय र प्रादेशिक तहका प्रतियोगीतामा भाग लिने कलाकार साहित्यकार आदिको प्रशिक्षण तथा तयारीका लागि एक प्रोत्साहन कोषको निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.५ वडा स्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू गठन गरी वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो कार्यान्वयनमा ल्याउन सांस्कृतिक अभ्यासहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

	१.२.६ हरेक विशेष चाडपर्व मेला र सांस्कृतिक उत्सवलाई भव्य बनाउन सांस्कृतिक समितिहरूलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी सो सञ्चालनका लागि रकमहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.७ सांस्कृतिक गतिविधिहरू पर्यटनसंग आबद्ध गर्न व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
	१.२.८ मातृमाषामा आधारभूत शिक्षा दिन सकिने समुदायका बारेमा सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.९ लोपोमुख सांस्कृतिक गाथाहरूसंरक्षण गर्न विशेष समारोह आयोजना गरिनेछ । (जस्तै धान दिवसमा असारे मौलिक गीतहरू)

उद्देश्य २ : संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको श्रृजनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ कला, साहित्य, भाषा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन गर्ने	२.१.१ कला, साहित्य, भाषा तथा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई यि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक मागहरूको संम्बोधन गर्न विशेष अन्तकृया आयोजना गरिनेछ ।
	२.१.२ यसप्रकारका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन तथा पुरस्कृत गर्न एक नगरपालिका स्तरीय साँस्कृतिक कोषको निर्माण गरिनेछ ।
	२.१.३ विभिन्न राष्ट्रिय तथा नगरपालिका स्तरीय विशेष अवसरमा यस्ता सर्जक तथा कलाकारहरूलाई सम्मान र पुरस्कृत गरिनेछ ।
	२.१.४ हरेक विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलापहरूमा यि विषय समावेश गरी नियमित अभ्यास र पठनपाठन गर्न आंशिक शिक्षकको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	२.१.६ वडास्तरीय झाँकीहरू प्रस्तुत गर्न सांस्कृतिक समिति मार्फत अभ्यास सञ्चालन गर्ने
२.२ सांस्कृतिक, साहित्यिक भाषिक तथा कला सम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण	२.२.१ नगरपालिका स्तरीय एक सांस्कृतिक केन्द्रको स्थापना गर्ने
	२.२.२ साँस्कृतिक केन्द्रलाई चलायमान बनाउन नाटक, नृत्य, सांगितिक कार्यक्रम, साहित्यिक कार्यक्रम, चित्रकला प्रर्दशनीहरूको सांस्कृतिक पात्रो बमोजिम आयोजना गर्ने
	२.२.३ हरेक वर्षमा एक पटक सांस्कृतिक पर्व (Cultural Festival) तथा साहित्य उत्सव (Literature Festival) आयोजना गरिनेछ ।
	२.२.४ नगरपालिका स्तरीय एक कला संग्रहालयको निर्माण गर्ने ।
	२.२.५ भाषा, कला तथा साहित्यमा अभिरुची हुनेहरूको संलग्नतामा एक नगरपालिकास्तरीय बौद्धिक समाज निर्माण गर्न अन्तरक्रिया संचालन गरिनेछ ।
	२.२.६ नगरपालिकास्तरीय बौद्धिक समाजको मुखपत्रमार्फत बौद्धिक तथा साहित्यिक लेखरचनाहरू नियमित प्रकाशन गर्न संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको Inventory तयारी			५००					
		१.१.२	Intangible Cultural Heritage (ICH) तथा बौद्धिक सम्पदाको विवरण प्रकाशन				२५०				
		१.१.३	सांस्कृतिक सम्पदासम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्माण			५००					
		१.१.४	सांस्कृतिक वृत्त चित्र निर्माण				८००				
		१.१.५	लेखक, कलाकार, साहित्यकारहरूको विवरण संकलन			५०					
		१.१.६	लोपोन्मुख अर्मुत सांस्किृतिक सम्पदाहरू रेर्कड			२००					
		१.१.७	सांस्कृतिक संग्रहालयको रुपमा लक्ष्मीपुरलाई विकास गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने				२५०				
	१.२	१.२.१	सांस्कृतिक पात्रो निर्माण			१५०					
		१.२.२	विशेष कला भएका विद्यार्थी पहिचान			१५०					
		१.२.३	विद्यालय तथा अन्तर विद्यालय सांस्कृतिक प्रतियोगिता			५००					
		१.२.४	राष्ट्रिय तथा प्रादेशिकस्तरको सांस्कृतिक प्रतियोगिता तयारी कोष			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.५	वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिहरूमार्फत अभ्यासका लागि प्रोत्साहन अनुदान			५००	५००	५००	५००	५००	
		१.२.६	विशेष पर्व तथा उत्सव तयारी अनुदान			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.७	सांस्कृतिक गतिविधि प्रचारप्रसार गरी पर्यटन प्रवर्द्धन			१००	१००	१००	१००	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.२.८	मातृभाषामा आधारभूत शिक्षाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन				२५०				
		१.२.९	लोपोन्मुख सांस्कृतिक गाथा संरक्षण कार्यक्रम			२५०		२५०		२५०	
२.	२.१	२.१.१	कला, साहित्य र संस्कृतिका सर्जक तथा कलाकारहरूसँग अन्तरक्रिया			५०					
		२.१.२	नगरपालिकास्तरीय सांस्कृतिक कोषको निर्माण				१००				
		२.१.३	कलाकार, सर्जक तथा कला-पत्रकार सम्मान			२००					
		२.१.४	सांस्कृतिक गतिविधि तथा पठनपाठनका लागि आंशिक शिक्षक व्यवस्थापन			१००					
		२.१.५	सांस्कृतिक झाँकी तयारी			१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
	२.२	२.२.१	किरण पुस्तकालयलाई साहित्यीक तथा सांस्कृतिक केन्द्र बनाउन सहयोग गर्ने			१००		१००			
		२.२.२	सांस्कृतिक पात्रो निर्माण			२५					
		२.२.३	नियमित साँस्कृतिक गतिविधि, उत्सव (Cultural Festival) आयोजना			२००	२००	२००	२००	२००	
		२.२.४	सांस्कृतिक केन्द्रमा रहने एक कला संग्रहालयको निर्माण					५००			
		२.२.५	नगरपालिकास्तरीय बौद्धिक समाज निर्माण गर्न अन्तरक्रिया संचालन			५०					
		२.२.६	नगरपालिकास्तरीय बौद्धिक समाज मुखपत्र सम्बन्धी संभाव्यता अध्ययन			२५०					

६.४ लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण

पृष्ठभूमि

सामाजिक जागरणको पर्याप्तता नभएको, राजनैतिक चेतनाको परिपक्वता भैनसकेको र पुरानो सामाजिक, जातिय, लैङ्गिक तथा वर्गिय स्वरुपको समाजमा व्यापक रुपान्तरण समेत भैनसकेकोले नेपालमा लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिकको सम्मान र सामाजिक सुरक्षा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार र कठिनाइहरूको सम्बोधन तथा समग्र सामाजिक समावेशीकरणका मुद्दाहरू सामाजिक विकासका दृष्टिले केन्द्रिय भाग मै रहेका छन् । यसर्थ यस नगरपालिकामा समेत यी सवालहरूको व्यापक सार्न्दभिकता रहेको र विकास योजनाले यी विषयहरूलाई महत्व दिएर समेट्नु पर्ने देखिन्छ । नेपालको संविधानमा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गर्ने तथा आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ । समाजमा सिमान्तकृत जनसंख्यालाई मूलधारमा ल्याई उनीहरूको सम्मानपूर्वक जिवनयापन गर्न पाउने नैसर्गिक अधिकार सुनिञ्चित नगर्दासम्म सभ्य र सौर्हादपूर्ण समाजको परिकल्पना गर्न सकिदैन । त्यसैले लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरणका क्षेत्रमा प्राथमिकता दिन सके असमानताको जालो तोड्न सहज हुन जान्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिकाले हरेक बर्ष जेष्ठ नागरिक, महिला तथा अपाङ्गता भएका लगायतलाई भ्रमण, र सामाजिक सुरक्षा भत्ता घरदैलो कार्यक्रम मार्फत वितरण गर्ने गरेको ।
▪ नगरपालिका बाट कम्तिमा वर्षको एकपटक जेष्ठ नागरिक सम्मान तथा एकिकृत स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गर्ने गरिएको ।
▪ प्रत्येक टोलमा महिला तथा आमा समुह गठन गरी हिंसा न्यूनीकरण, क्षमता अभिवृद्धि तथा मूलप्रवाहीकरणका कार्यहरू भइरहेको ।
▪ नारी दिवस मनाई जनचेतना जगाउने काम भइरहेको ।
▪ एकल महिला, जेष्ठ नागरिक, फरक क्षमता भएका व्यक्ति, टुहुरा, सिमान्तकृत र लोपोन्मुख समुदायका लागि यातायात, स्वास्थ्य र शिक्षा निशुल्क गर्ने नगरपालिका को नीति रहेको ।
▪ सुआहारा सुनौला हजार दिन अर्न्तगतको पोषण कार्यक्रम संचालन गरिएको ।
▪ लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण, लागु औषध दुर्व्यसनी, मानव ओसारप्रसार तथा बेचबिखन सम्बन्धी सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको
▪ विपन्न महिलालाई सिपमूलक तथा उद्यमशिलतामा तालिममा जोड दिई आय आर्जनका कार्यक्रम गर्ने गरिएको ।
▪ आदिवासी जनजाति, मुस्लिम, सिमान्तकृत, लोपोन्मुख वर्गहरूको यथार्थ लगत संकलन गरी परम्परागत पेशा, व्यवसाय, लोपोन्मूख कला, ज्ञान, सिप पहिचान गरेर क्षमता विकास कार्यक्रम गर्ने नीति लिइएको ।
▪ दलित वर्गमाथि हुने भेदभाव न्यूनीकरण गरी परम्परागत ज्ञान र सिपलाई व्यवसायीकरण गर्ने प्रयत्न गरिएको ।
▪ अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण व्यवस्थित गरी सहायता सामाग्री वितरणमा नगरपालिका ले जोड दिएको ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ न्यायिक समितिको कामकार्यवाहीलाई प्रभावकारी र सर्वसुलभ बनाई मेलमिलाप तथा मध्यस्थता सेवालाई चुस्त बनाउन आवश्यक पुर्नताजगी तालिको व्यवस्था गरिएको ।
▪ छुवाछुत तथा सामाजिक विभेद क्रमशः न्यून हुँदै गएको ।
▪ नगरपालिका मा सांस्कृतिक तथा धार्मिक सहिष्णुता कायम रहेको ।
▪ सञ्चार माध्यम र शिक्षाको सकारात्मक प्रभाव परेको ।
▪ कतिपय महिलाहरू राजनीति, सामाजिक कार्यलगायत विभिन्न विकासका गतिविधिहरूमा सरिक हुन थालेका ।
▪ छोरा र छोरी एकै हुन् भन्ने सोचको क्रमश विकास हुँदै गएको ।
▪ प्रत्येक वडामा १ महिला सदस्य र १ दलित महिला सदस्य अनिवार्य रूपमा निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेको हुँदा उनीहरूले सम्पूर्ण महिला, दलित, जनजातिहरूको हक हित तथा अधिकारको पक्षमा आवाज उठाएका कारण सामाजिक न्याय, समानता लगायत समाज सुधारका पक्षमा केही प्रगति भएको ।
▪ अपाङ्ग पुनर्स्थापना केन्द्र, विपन्न सहायता केन्द्र, अनाथालय तथा जेष्ठ नागरिक स्याहार केन्द्र स्थापना गरी न्यायपूर्ण समाजको स्थापनामा सहयोग पुऱ्याउन सकिने ।
▪ भौतिक संरचना निर्माण गर्दा बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री बनाउन सकिने ।
▪ शिक्षा र जनचेतनामा आएको क्रमिक सकारात्मक सुधारका कारण महिला तथा सीमान्तकृत वर्गको उत्थानमा उपयुक्त वातावरण बन्दै जाने ।
▪ सबै तह र तप्काका समुदायलाई सामाजिक मूल प्रवाहिकरणमा ल्याउँदा नगरपालिका को समग्र विकास प्रक्रियाले गति लिन सक्ने ।
▪ महिलाहरू राजनीतिक गतिविधिमा संलग्न हुन थालेकाले उनीहरूका आवाजहरू सम्बन्धित निकायमा पुऱ्याउन सहज भएको ।
▪ एकल महिला, बेरोजगार महिला, अति पिछडिएका तथा विपन्नहरूका लागि रोजगारमूलक तालिमको व्यवस्था गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकामा बैङ्किङ सुविधाको अवस्था कमजोर हुँदा सामाजिक सुरक्षा भत्ता लिन र दिन सेवाग्राही तथा सेवा प्रदायक दुवैलाई असहजता हुने गरेको ।
▪ नगरपालिकामा सामुदायिक भेटघाट केन्द्र, दलित सञ्जाल, महिला सञ्जाल, वृद्धाश्रम, बाल सुरक्षा तथा सुधार गृह जस्ता भवनहरूको अभाव रहेको ।
▪ नगरपालिकामा पुरुषको भन्दा महिलाको जनसंख्या बढी भए पनि परम्परागत रूपमा रहेको लैङ्गिक विभेद पूर्ण रुपमा अन्त्य हुन नसकेको
▪ समाजमा महिलाको समग्र सामाजिक स्तर अत्यन्त कमजोर रहेको ।
▪ जातीय भेदभाव पूर्ण रूपले अन्त्य हुन नसकेको ।
▪ सीमान्तकृत समुदाय, आदिवासी जनजातिहरूको आर्थिक र सामाजिक सबलीकरण हुन नसकेको ।
▪ जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेका ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ लुकिछिपी बाल विवाह गर्ने प्रचलन हालसम्म कायम रहेको ।
▪ महिला तथा जनजातिहरूको उद्यमशिलता विकास तथा शसक्तिकरण सम्वन्धि तालिमहरू संचालन गर्दा लक्षित वर्ग सम्म पुग्न नसकेको । महिला तथा जनजातिमा पनि टाठा बाठाको नै पकड रहेको ।
▪ लैङ्गिक विभेद तथा हिंसाले समाजमा सामाजिक विग्रह ल्याउनुका साथै विकासको गतिमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने ।
▪ महिला पछाडि पर्दा समग्र पारिवारिक संगठन र समाज नै विकृत बन्न सक्ने ।
▪ सामाजिक सौहार्दता, मेलमिलाप, शान्ति र समृद्धिका लागि सामाजिक विवेकको प्रयोग गरी सामाजिक अन्तरघुलनका साथै महिला शसक्तिकरण र सीमान्तकृत वर्गको मूल प्रवाहिकरण गर्नुपर्ने ।
▪ व्यापक रूपमा महिला शिक्षा तथा अन्य जातजाति, अल्पसङ्ख्यक र सीमान्तकृतहरूलाई विशेष रूपमा लक्षित गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
▪ प्रसूती सेवाको व्यवस्था गर्नुको साथै प्रजनन् स्वास्थ्य बारे जनचेतना फैलाउनुपर्ने ।
▪ घरेलु हिंसा र महिला हिंसा निर्मूल गर्नुपर्ने ।
▪ नगरपालिका भित्र गठन भएका दर्जनौं आमा समूहहरूलाई जाँड रक्सीको विकृति विरुद्ध अभियान सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने ।
▪ बालविवाह तथा बहुविवाहलाई दण्डित गर्नुपर्ने ।
▪ बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा महिलामैत्री संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालिन सोच

रेसुङ्गाको सभ्यता न्यायपूर्ण समाज र सामाजिक सौहार्दता

लक्ष्य

सामाजिक न्यायमा आधारित सभ्य समाजको निर्माण गर्ने

उद्देश्यहरू

लैङ्गिकता, उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु

उद्देश्य १: लैङ्गिकता उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु

रणनीति	कार्य नीति
१.१ महिला जागरण केन्द्रित नीति निर्माण	१.१.१ अनिवार्य नारी शिक्षा सम्बन्धी विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२ छात्रामैत्री वातावरण निर्माण गर्न हरेक विद्यालयका प्रधानाध्यापक तथा व्यवस्थापन समितीसँग नियमित अन्तरकृया सञ्चालन गरिनेछ ।

तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.१.३ महिला अधिकार, महिला हिंसा, यौन शोषक, यौन हिंसा जस्ता विषयहरूको समुचित सम्बोधन हुनेगरी महिलालाई सचेत बनाउन हरेक वडामा रहेका महिला अधिकारकर्मी, महिला नेतृ, शिक्षिका लगायत सचेत र सक्षम महिलाको संयोजकत्वमा महिला सेल गठन गरिनेछ ।
	१.१.४ प्रत्येक वडामा रहेका महिला सेलहरूमार्फत हरेक महिना पुरुषहरूको समेत संलग्नतामा महिला जागरण सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.५ विद्यालय पाठ्यक्रम निर्धारण गर्दा छात्र तथा छात्रा दुवैलाई प्रजनन्, स्वास्थ्य, यौन स्वास्थ्य लगायतका लैङ्गिक सवालहरू समेट्ने गरी निर्धारण गरिनेछ र सो माध्यामिक शिक्षामा अनिवार्य लागू गरिनेछ ।
	१.१.६ स्थानीय सञ्चार माध्यामहरूबाट लैङ्गिकता तथा महिला जागरण सम्बन्धी सामाग्री नियमित प्रसारण गरिनेछ ।
	१.१.७ बुहारी शिक्षालाई अनिवार्य गरिनेछ ।
	१.१.८ दाइजो प्रथा तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध हरेक वर्ष विशेष जागरण सप्ताह मनाइने छ ।
	१.१.९ विद्यालयमा सामाजिक शिक्षा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकालाई समेटेर लैङ्गिक हिंसा र महिला जागरण सम्बन्धी अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ महिला सुरक्षा र लैङ्गिक न्यायका निम्ती महिला शसक्तिकरणका कार्यक्रमहरू अभियानको रुपमा सञ्चालन गर्ने	१.२.१ नगरपालिका मा स्थापना भई कार्य गरिरहेका सबै प्रकारका महिला समूह, आमा समूह, किशोरी समूह लगायतका समूहलाई लक्षित गरी वार्षिक पात्रोका आधारमा नियमित आयआर्जन तालिम, शिप तथा उद्यमशीलता विकास तथा नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ नगरपालिका भर रहेका महिला उद्यमीहरूको अभिलेख तयार गरिनेछ ।
	१.२.३ महिला उद्यमीहरूलाई नगरपालिका बाहिरका सफल महिला उद्यमीहरूसँग वर्षमा एक पटक साक्षात्कार गराइने छ ।
	१.२.४ मापदण्डका आधारमा महिला उद्यमीहरूलाई उनीहरूको नाममा दर्ता भई सञ्चालन हुने साना तथा घरेलु उद्योगमा व्याजमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.५ सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने महिलाहरूको अभिलेख तयार पारी निशुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.६ स्थानीय न्यायिक समितिलाई नियमित तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.७ महिलाका नाममा रहेको अचल सम्पत्तिसम्बन्धी वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ र त्यसमा वृद्धि गर्न ऐन कानूनमा सहुलियतको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.८ "एकल महिला आत्मनिर्भर कार्यक्रम" सञ्चालन गर्न व्याज अनुदान कोष निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.९ महिला हिंसा पहरेदारी तथा कानूनी सेवाका लागि वडास्तरीय महिला सेल गठन गरी अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.१० नगरपालिका स्तरीय एक महिला सूरक्षा गृहको निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.११ नगरपालिका स्तरीय एक महिला उद्यमी वस्तु विक्रि केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	१.२.१२ नगरपालिका मा उच्च शिक्षामा छात्राको उपस्थिति वृद्धि गर्न बालिका बीमा कार्यक्रम लागु गरिनेछ ।

१.३ जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सूरक्षा र आत्मसम्मान कायम हुने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइ सञ्चालन गर्ने	१.३.१ संविधान र नेपाल सरकारले घोषणा गरेका जेष्ठ नागरिक सामाजिक सूरक्षा अन्तर्गतका सबै कार्यक्रम चुस्त दुरुस्त रुपमा प्रभावकारी बनाउन नगरपालिका भित्र जेष्ठ नागरिक प्रतिकार्य इकाइ सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.२ वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ एक वडा एक जेष्ठ नागरिक सत्संग केन्द्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४ प्रत्येक वडामा जेष्ठ नागरिक लक्षित योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.५ स्थानीय सञ्चार माध्यामसँगको सहकार्यमा जेष्ठ नागरिकहरूका जीवन अनुभव साट्न र सुन्न “जेष्ठ नागरिक आवाज” कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.६ वर्षमा १ पटक आन्तरिक पर्यटन प्रर्वद्धन तथा जेष्ठ नागरिक सम्मान स्वरुप निश्चित मापदण्डका आधारमा जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न परिवहन अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.७ वडास्तरमा आफ्ना रितीथिति, संस्कार, धर्म सम्प्रदाय अनुरुपका भजन किर्तन, गायन, बाद्यवाधन कार्यक्रम संचालन गर्न जेष्ठ नागरिक किर्तन मण्डली गठन गरी बाद्यवाधन यन्त्रमा मापदण्ड बनाई अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.८ ८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सु-आहारा कार्यक्रम सञ्चालन गरी पोषिलो आहारा वितरण गर्ने प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.३.९ जेष्ठ नागरिकको सम्पूर्ण स्वास्थ्य उपचार सुनिश्चित गर्न अति विपन्न परिवारको स्वास्थ्य बिमामा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.४ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको कठिनाइ न्यूनिकरण गर्ने कार्यक्रमहरूसंचालन गरी उनीहरूको आत्मबल बढाउने र आत्मसम्मान जगाउने ।	१.४.१ नगरपालिका भर रहेका सम्पूर्ण अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको व्यक्तिगत विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.४.२ अपाङ्गता परिचय पत्र लिन बाँकि भएमा अपाङ्गताको प्रकार अनुसार परिचय पत्र वितरण गरिनेछ ।
	१.४.३ अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाको विवरण तयार पारी उनीहरूको शिक्षा आर्जनमा भएका कठिनाई सम्बोधन गर्न विशेष अध्ययन पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.४.४ ह्वील चियर आवस्यक अपाङ्गहरूको लगत संकलन गरी त्यसमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.४.५ विशेष क्षमता भएका अपाङ्गहरूको वृत्ति विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कलाकारिता शिप विकास तथा आय आर्जन तालिम नियमित सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.४.६ पूर्ण अपाङ्गता भई जीवन निर्वाह गर्न पूर्ण असक्तहरूको विवरण संकलन गरी सामाजिक सूरक्षा कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.४.७ जटिल प्रकारको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले जीवन निर्वाह व्यवसाय गर्न चाहेमा रु. १ लाख बराबरको व्यवसायमा सत प्रतिशत व्याजमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.४.८ नगरपालिकामा अब बन्ने सबैखाले सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री बनाउन निर्माण मापदण्ड र कार्यविधि परिमार्जन गरिने छ ।

	१.४.९ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको समस्या कठिनाई र आवाजहरू उजागर गर्न अपाङ्गता भएका नागरिकको नेतृत्वमा एक नगरपालिका स्तरीय अपाङ्गता नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन गर्न नगरपालिकाले सहजिकरण गर्नेछ ।
	१.४.१० जटिल प्रकृतिका अपांगता भएका विद्यार्थीहरूलाई निजले पढ्न चाहेसम्मको शिक्षाको लागि विशेष छात्रवृत्ति प्रदान गरिनेछ ।
	१.४.११ अपाङ्गता भएका तर विशेष कलाको क्षमता भएकालाई लक्षित गरी प्रोत्साहन अनुदान दिइने छ ।
१.५ जातिय विभेद, अल्पसंख्यक दलित, आदिवासी, मुस्लिम थारु तथा राज्यको मूल प्रवाहमा आउन नसकेको नागरिकहरूका मूल सरोकारका विषयमा अध्ययन गरी मूल प्रवाहिकरण कार्यनीति निर्माण गर्ने	१.५.१ लोपोन्मुख, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत तथा राज्यको मूल प्रवाहिकरणभन्दा बाहिर रहेका वर्ग, व्यक्ति वा समुदायको यर्थाथ स्थितिका बारेमा अध्ययन गरी स्थितिपत्र प्रकाशन गरिने छ ।
	१.५.२ अल्पसंख्यक, दलित, आदिवासी, तथा जनजाती का मौलिकता र पहिचान, रहनसहन, रितिथिति, परम्परा, भेषभूषा खानपान, कला, चाडवाड आदिका बारेमा विस्तृत विवरण सहितको अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.५.३ आदिवासी लोक संस्कृति संग्रहालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.५.४ अल्पसंख्यक वर्गका परिवारमा जन्मने शिशुहरूको नाममा बैङ्क खाता खोल्न प्रोत्साहन अनुदान दिइनेछ ।
	१.५.५ सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अनुरुप राज्यको आरक्षण कोटामा सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने यो वर्गका आकांक्षीहरूलाई लक्षित गरी विशेष तयारीकक्षाहरू निःशुल्क सञ्चालन गरिने छ ।
	१.५.६ यी वर्गका विद्यालय जाने बालबालिकाको शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न अभिभावक शिक्षा र शैक्षिक सामाग्रीमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।
	१.५.७ छुवाछुत र सबै प्रकारका सामाजिक भेदभाव अन्त्य गर्न राज्यको मूल कानूनको अधिनमा रही त्यस्ता कार्यलाई दण्डित गर्न स्थानीय कानून निर्माण गर्दै न्यायिक समितिलाई सक्रिय तुल्याइने छ ।
	१.५.८ यी लक्षित वर्गलाई समेट्ने सिप विकास र व्यवसायिक आयआर्जनका लागि तालिम सञ्चालन गरिने छ ।
	१.५.९ लोपोन्मुख भाषा तथा लिपिको संरक्षण गर्न परामर्श अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिने छ ।
	१.५.१० सामाजिक अन्तरघुलन कार्यक्रम अन्तर्गत वर्षमा एक पटक विशेष राष्ट्रिय दिवसको अवसरमा नगरपालिकाको आयोजनामा सबै जात वर्ग सम्प्रदाय दलित उत्पिडितहरू सम्मिलित चियापान तथा अनुभूति आदान प्रदान कार्यक्रम आयोजना गरिने छ ।
	१.५.११ विपन्न र सीमान्तकृत समुदायले सञ्चालन गर्ने लघु उद्यम तथा व्यवसायमा मापदण्डका आधारमा शुन्य प्रतिशत ब्याजका लागि अनुदान प्रदान गरिने छ ।
	१.५.१२ दलित महिला सहकारी स्थापना गरिनेछ ।
	१.५.१३ दलित नमूना बस्ती सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.५.१४ दलित विशेष परम्परागत सीपलाई व्यवसायिकता प्रदान गर्न विशेष अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.५.१५ दलित विद्यार्थी विशेष छात्रवृत्ति कोषको निर्माण गरिनेछ ।

लैङ्गिक समानता, श्रेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अनिवार्य नारी शिक्षा विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण			१५०					
		१.१.२	छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण				१०००				
		१.१.२	छात्राहरूलाई Sanitary Pad वितरण			१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.३	वडास्तरीय महिला हिंसा तथा लैङ्गिक भेदभाव निगरानी सेल गठन			५०					
		१.१.४	महिला सेल मार्फत हरेक महिना जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५५	६०	६०	६०	
		१.१.५	माध्यामिक शिक्षामा यौन, लैङ्गिकता तथा प्रजनन् शिक्षा सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्धारण			२५०					
		१.१.६	लैङ्गिकता र महिला जागरण सञ्चार कार्यक्रम संचालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.७	अनिवार्य बुहारी शिक्षा कार्यक्रम			२००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.८	महिला हिंसा र दाइजो प्रथा विरुद्ध वार्षिक रुपमा सप्ताह व्यापी कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.९	सामाजिक शिक्षामा यौन हिंसा, अपहरण, बलात्कार जस्ता विषयमा शिक्षक-शिक्षिका अभिमुखिकरण कार्यक्रम			५५	५५	५५	५५	५५	
	१.२	१.२.१	महिला शिप विकास तथा आय आर्जन साथै नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.२	महिला उद्यमी अभिलेख निर्माण			२५	३०	४०	४५	५०	
		१.२.३	सफल महिला उद्यमी साक्षात्कार कार्यक्रम				५०		५०		

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.२.४	महिला लघु उद्यमी तथा व्यवसायीलाई व्याजमा अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.५	सरकारी सेवा प्रवेश नि:शुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.६	न्यायिक समिति लैङ्गिक भेदभाव विरुद्ध न्याय सम्पादन तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.७	महिलाको स्वामित्वमा अचल सम्पत्ति वृद्धि गर्न स्थानीय ऐन कानून संशोधन			६०					
		१.२.८	एकल महिला आत्मनिर्भर कार्यक्रम व्याज अनुदान			३००	३००	३००	३००	३००	
		१.२.९	महिला हिंसा पहरेदारी वडास्तरीय महिला सेल अभिमुखिकरण			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.१०	महिला सुरक्षा गृहको निर्माण				२५००				
		१.२.११	महिला उद्यमी वस्तु विक्री केन्द्र स्थापना				५००				
		१.२.१२	उच्च शिक्षा बालिका बीमा कार्यक्रम			२००	२००	२००	२००	२००	
	१.३	१.३.१	नगरपालिकामा “जेष्ठ नागरिक सहयोग कक्ष” गठन			३००					
		१.३.२	जेष्ठ नागरिक वडास्तरीय नि:शुल्क स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.३	वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक सत्संग केन्द्र निर्माण				१०००				
		१.३.४	जेष्ठ नागरिक योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.५	जेष्ठ नागरिक आवाज कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.३.६	जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन परिवहन अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.७	जेष्ठ नागरिक किर्तन तथा मनोरञ्जन मण्डली गठन तथा वाद्ययन्त्र अनुदान			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.८	८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकलाई सु-आहारा कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.९	जेष्ठ नागरिक स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा अति विपन्न अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	
	१.४	१.४.१	सम्पूर्ण अपाङ्गता भएकाहरूको व्यक्तिगत विवरण संकलन				६०				
		१.४.२	अपाङ्गता परिचय पत्र वितरण			१००		२००		३००	
		१.४.३	अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाका समस्या बुझ्न अध्ययन			२५०					
		१.४.४	ह्विलचेयर आवश्यक तर नपाएका अपाङ्गको लागि ह्विलचेयर खरिद			५००	६००	७००	७५०	८००	
		१.४.५	विशेष क्षमता भएका अपाङ्ग लक्षित कलाकारिता, आय आर्जन तथा शिप विकास तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.४.६	पूर्ण अपाङ्गहरूलाई जीवन निर्वाह भत्ता			३००	३००	३००	३००	३००	
		१.४.७	अपाङ्गता विशेष रु. १ लाख बराबरको व्यवसायमा सत प्रतिशत व्याजमा अनुदान			५००	५००	५००	५००	५००	
		१.४.८	सार्वजनिक भौतिक निर्माणमा अपाङ्गमैत्री बनाउन मापदण्ड परिमार्जन				५०				
		१.४.९	अपाङ्ग नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन				५०				
		१.४.१०	जटिल प्रकृतिका अपांगता भएका विद्यार्थीहरूलाई विशेष छात्रवृत्ति अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.४.११	अपाङ्गता भएका कलाकारलाई विशेष प्रोत्साहन अनुदान			१५०	२००	२००	२००	२००	
	१.५	१.५.१	सिमान्तकृत तथा मूल प्रवाहिकरणमा छुटेका वर्गको स्थितिपत्र प्रकाशन			५०					
		१.५.२	आदिवासी, जनजाती, मुस्लिम लगायतका वर्गको सांस्कृतिक पहिचान सम्बन्धी अध्ययन गरी पार्श्वचित्र प्रकाशन				५००				
		१.५.३	आदिवासी लोक संस्कृति संग्रहालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन			२५०					
		१.५.४	अल्पसंख्यक वर्गका परिवारमा जन्मने शिशुहरूको नाममा बैङ्कमा रु १००० को खाता सञ्चालन				५०				
		१.५.५	सरकारी सेवामा मूल प्रवाहिकरण लक्षित विशेष तयारी कक्षा सञ्चालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.५.६	लक्षित वर्ग अभिभावक शिक्षा तथा शैक्षिक सामाग्री वितरण			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.५.७	छुवाछुत र सामाजिक भेदभाव न्यूनिकरण विशेष न्यायिक समिति तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.५.८	लक्षित वर्ग विशेष आय आर्जन तालिम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.५.९	लोपोन्मुख भाषा तथा लिपि अध्ययन परामर्श			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.५.१०	सामाजिक अन्तरघुलन चियापान कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.५.११	लक्षित वर्ग अति विपन्न उद्यमी व्याज अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.५.१२	दलित महिला सहकारी स्थापना अन्तरक्रिया			५०	५५	५५	५५	५५	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.५.१३	दलित नमूना बस्ती सम्भाव्यता अध्ययन				२५०				
		१.५.१४	दलित विशेष परम्परागत सीपलाई व्यवसायिकता प्रदान गर्न विशेष अभिमुखीकरण कार्यक्रम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.५.१५	दलित विद्यार्थी विशेष छात्रवृत्ति कोषको स्थापना				१००				

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ महिला सचेतनामा वृद्धि हुनेछ ।
- ✓ सरकारी सेवा तथा उद्यम व्यवसायमा महिला विपन्न र सिमान्तकृतको उपस्थिति बढ्नेछ ।
- ✓ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका कठिनाइहरू न्यूनिकरण हुनेछ ।
- ✓ सामाजिक, भेदभाव तथा थिचोमिचोमा कमी आउनेछ ।
- ✓ जेष्ठ नागरिकको उचित सुरक्षा र सम्मानको प्रबन्ध हुनेछ ।

६.५ बालबालिका तथा किशोरकिशोरी

पृष्ठभूमि

बालबालिका तथा किशोरकिशोरीलाई भविष्यका कर्णधारको रुपमा लिइन्छ । किनकि हालको बालबालिकाको समग्र अवस्थाले भोलि राष्ट्र निर्माण तथा समाज निर्माणमा जिम्मेवार हुने मानव संशाधन कस्तो हुनेछ भन्ने निर्धारण गर्दछ । त्यसकारण नेपालको संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरी बालअधिकार संरक्षण राज्यको अनिवार्य दायित्व भित्र राखेको छ भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा दिगो विकास लक्ष्य समेत बालबालिका तथा किशोरकिशोरीमाथि हुने सबै प्रकारका विभेद अन्त्य गर्नेतर्फ लक्षित रहेको छ । तसर्थ बालबालिकाको उचित हेरचाह, शिक्षा, पोषण, स्वास्थ्य जस्ता विषयहरू बाल अधिकारका अर्थात् नागरिक दायित्व र जिम्मेवारीका मात्र विषय होइनन्, यी विषय आज हामीले भोलिको समाज र राष्ट्र निर्माणमा गरिने वृहत लगानीसँग गाँसिएका विषयहरू हुन् । त्यसकारण वालवालिकाहरुको हेरचाह, स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषण जीता विषयहरुमा ध्यान दिनु अपरिहार्य छ । बालबालिकाहरू स्वास्थ्य तथा पोषणका हिसाबले समेत पूर्ण सुरक्षित राख्नु नगरपालिकाको दायित्वभित्र पर्दछ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ बालबालिकाको मौलिक अधिकार संरक्षणको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई आएको ।
▪ नगरपालिका को ठुलो हिस्सा बालबालिका भएकोले उनीहरूको राम्रो हेरचाह गर्न सबै भविष्यका लागि असल समाज र नागरिक निर्माण गर्न सकिने ।
▪ संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको ।
▪ स्थानीय सरकारले बाल सरोकारका विषयलाई आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा महत्व दिने गरेको ।
▪ आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा स्थानीय सरकारको जिम्मेवारीमा रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ राज्यद्वारा बालबालिकाको क्षेत्रमा गरेको लगानि पर्याप्त र प्रभावकारी नभएको ।
▪ विपन्नताका कारण धेरै बालबालिकाहरू आधारभूत आवश्यकता र अधिकारबाट बञ्चित हुनुपरेको ।
▪ बालबालिकालाई उचित शिक्षा, पोषण र स्वास्थ्यको पूर्ण ग्यारेन्टी गर्न नसकिएको ।
▪ बालबालिकाको उचित स्याहार र अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु चुनौती र जिम्मेवारी रहेको ।
▪ समयमै बालबालिकाका सवालहरूको सम्बोधन गर्न नसके भोलिको भविष्य अनिश्चित र अन्धकार हुने जोखिम रहेको ।

दीर्घकालिन सोच
नैसर्गिक अधिकार पूर्ण बालमैत्री समाज
लक्ष्य
बालबालिकाको, अधिकार अन्तर्गत स्वास्थ्य, पोषण, उचित स्याहार र शिक्षाका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु

उद्देश्य १. बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ बाल अधिकारसम्बन्धी जनचेतना जागरण गर्ने	१.१.१ बाल अधिकार र बालबालिकामा गरिने लगानीका सम्बन्धमा अभिभावकहरूलाई सचेत बनाउने कार्यक्रम अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।
	१.१.२ बालबालिकाहरू स्वंयलाई बालबालिकाका आवश्यकता र अधिकारका विषयमा सचेत तुल्याउन विद्यालय पाठ्यक्रम बाहेक स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
	१.१.३ बालमैत्री स्थानीय शासन (CFLG) कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने हेतुले नगरपालिकाका समग्र बालबालिकाको वस्तुगत अवस्थाबारे अध्ययन गरी बालबालिका स्थितिपत्र तयार पारिने छ ।
	१.१.४ विशेष अवसर (बाल दिवस) मा सप्ताहव्यापि बालअधिकार जागरण अभियान सञ्चालन गरिने छ ।
१.२ अतिविपन्न तथा विशेष संरक्षण आवश्यक असहाय बालबालिका केन्द्रित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.२.१ नगरपालिकामा वर्षभरी खान लगाउन नपुग्ने अतिविपन्न परिवारका तथा असहाय बालबालिकाको व्यक्तिगत विवरण तयार पारिने छ ।
	१.२.२ असहाय बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध गरिने छ ।
	१.२.३ नगरपालिकास्तरीय एक असहाय बाल गृहको स्थापना गरिने छ ।
१.३ बालअधिकारसम्बन्धी नीतिगत सूधार तथा व्यवस्था	१.३.१ नगरपालिकालाई बालश्रम मूक्त घोषणा गर्न गृहकार्य गरिने छ ।
	१.३.२ बालविवाह मूक्त नगरपालिका घोषण गर्न गृहकार्य गरिने छ ।
	१.३.३ सबै प्रकारका बाल हिंसा विरुद्ध आवाज उठाउन सञ्चार माध्याम सामाजिक सञ्चालन तथा सरकारी र गैर सरकारी संस्थाको सहयोग लिइने छ ।
	१.३.४ बालक्लब स्थापना र तीनको प्रभावकारीता वृद्धि गर्न बालबालिकालाई Motivational तथा नेतृत्व विकास तालिम प्रदान गरिने छ ।
	१.३.५ बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा तथा शोषणका कृयाकलाप नियन्त्रण गर्न एक बाल हेल्पलाइन सेवा सञ्चालन गरिने छ ।
	१.३.६ नगरपालिकास्तरीय एक बाल उद्यान निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।
	१.३.७ बालबालिकाहरूको क्षमता विकास गर्न सञ्चालन गर्दै आएको मेयर संग बालबालिका कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइने छ ।

बालबालिकाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बाल अधिकारसम्बन्धी अभिभावक सचेतना कार्यक्रम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.२	स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.३	बालबालिकाको वस्तुगत स्थितिपत्र तयारी				३०				
		१.१.४	विशेष अवसर (बाल दिवस) मा सप्ताहव्यापि बालअधिकार जागरण अभियान सञ्चालन			५०	६०	७०	८०	९०	
	१.२	१.२.१	अतिविपन्न, असहाय बालबालिकाको व्यक्तिगत विवरण तयारी			५०					
		१.२.२	अति विपन्न तथा असहाय बालबालिकाको, शिक्षा स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध			१००	१५०	२००	२५०	२५०	
		१.२.३	बालगृहको निर्माण					२५००			
	१.३	१.३.१	बालश्रम मुक्त नगरपालिका घोषणा			२५					
		१.३.२	बालविवाह मुक्त नगरपालिका घोषणा			२५					
		१.३.३	बालशोषण र बाल हिंसा विरुद्ध जनचेतना अभियान			५०	६०	७०	८०	९०	
		१.३.४	बालक्लबमा आबद्ध बालबालिकाको नेतृत्व विकास तालिम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.३.५	बालहेल्पलाइन सञ्चालन			२५	२५	२५	२५	२५	
		१.३.६	बाल उद्यान सम्भाव्यता अध्ययन				२५०				
		१.३.७	मेयरसँग बालबालिका कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ बालमैत्री समाजको निर्माण हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत बाल अधिकारको सुनिश्चितता हुनेछ ।
- ✓ अति विपन्न र असहाय बालबालिकाहरू सुरक्षित हुनेछन् ।
- ✓ बालमैत्री स्थानीय शासनको अभ्यास सफल हुनेछ ।

६.६ युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार

पृष्ठभूमि

युवाशक्ति परिवर्तन तथा विकासको सम्वाहक हो। गुणस्तरीय जनशक्ति उत्पादन गरी श्रम तथा रोजगारमार्फत देशको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न युवाको अहम भूमिका रहेको हुन्छ। श्रम तथा रोजगारीको हकलाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरको छ भने यसको केन्द्रविन्दुमा युवा रहेका छन्। राष्ट्रिय युवा नीति, २०७२ अनुसार १६ देखि ४० वर्ष उमेर समुहको जनसंख्यालाई युवा समूहमा राखिएको छ। देशको प्रमुख श्रम शक्ति, मानव संसाधन र उर्जाको आधार स्तम्भ नै यी युवाहरू हुन्। युवाको सामर्थ्यलाई पूर्णत सदुपयोग गरेका राष्ट्रहरूले नै ठूलो फड्को मारेका छन्। काम गर्न सक्ने उच्च सक्रिय उमेरको जनसंख्या नै जनसांख्यिक लाभांस हो। नगरपालिका मा रहेका कुल ३२,५४८ जनसंख्या मध्ये १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या १७,९४६ (५५.१४ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। जनसंख्याको उपस्थिति तथा मानव संसाधन विकास तथा श्रम शक्तिका हिसाबले ठूलो जनसांख्यिक लाभ वोकेको यस नगरपालिकाले युवा शक्तिलाई देशमै उपयुक्त रोजगारी दिनसके छोटो अवधि मै आर्थिक तथा सामाजिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका स्तरमा युवासँग सम्बन्धित उद्घोषण, नेतृत्व विकास, क्षमता विकास तथा खेलकुद प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्ने गरिएको।
▪ नगरपालिका ले युवाहरूलाई व्यायाम र खेलकुदप्रति आकर्षित गरी स्वस्थ र रचनात्मक बनाउने नीति लिएको।
▪ नगरपालिका को नीति तथा कार्यक्रममा बेरोजगार युवालाई प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम मार्फत रोजगारी सिर्जना गर्ने नीति लिइएको।
▪ नगरपालिका क्षेत्रभित्र स्थानीय श्रोत साधनको उपयोग गरी परम्परागत पेशालाई आधुनिक सीपसँग साक्षात्कार गर्न युवा लक्षित तालिम सञ्चालन गर्ने नीति लिइएको।
▪ युवाहरूको शिक्षा क्षेत्रमा सुधार ल्याउनका लागी जेहेन्दार विद्यार्थी लाई नगरपालिका स्तरीय रुपमा SEE मा उत्कृट हुने हरूलाई छात्रवृति प्रदान गर्ने गरिएको।
▪ युवा शक्ति नगरपालिका को मानव संसाधनको महत्वपूर्ण श्रोत हुनु।
▪ नगरपालिका को भावी समृद्धि युवाको काँधमा रहनु
▪ युवासँग सम्बन्धित क्लव, खेलकुद मैदान तथा साँस्कृतिक टोलीहरू नगरपालिका मा रहनु।
▪ युवा उद्यमशिलताका लागि विना धितो ऋण रु १० लाख दिने व्यवस्था रहेको।
▪ "वेरोजगारलाई रोजगार र रोजगारलाई स्वरोजगार" कार्यक्रम अन्तर्गत प्रत्येक वडामा २५०००० रकम विनियोजन गरिएको।
▪ युवा शक्तिमा रहेको जागरुकतालाई यथोचित सम्बोधन गर्न सके नगरपालिकाको विकासमा कायापलट हुन सक्ने।
▪ नियमित रूपमा खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिका लागि रंगशाला, खेलकुद मैदान तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिलाई प्राथमिकतामा राखेर क्रमशः स्तरोन्नति गर्न सकिने।
▪ नगरपालिका को युवा लक्षित वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिने।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी युवामैत्री, तालिम, गोष्ठी तथा सेमिनार आयोजना गरी आय आर्जनका गतिविधिमा आवद्ध गराउन सकिने ।
▪ नगरपालिका मा विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरू आयोजना गरी युवालाई प्रतिश्पर्धात्मक तथा जागरुक बनाउन सकिने ।
▪ उच्च तथा प्राविधिक शिक्षाका अवसरहरू नगरपालिका मै सिर्जना गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिका मा युवा लक्षित कार्यक्रमले युवा वर्गलाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकेको ।
▪ नगरपालिका बाट स्वभाविक रूपमा ठूलो हिस्सा शिक्षा तथा रोजगारका लागि शहरी क्षेत्र तथा विदेश पलायन भइरहेको ।
▪ प्रधानमन्त्री युवा रोजगार कार्यक्रम आशातित रूपमा युवा आकर्षण र युवामैत्री हुन नसकेको ।
▪ युवा जनशक्तिलाई यथोचित अभिमूखीकरण तथा तालिमको व्यवस्था हुन नसकेको ।
▪ नगरपालिका मा रहेका वेरोजगार युवाहरू निरास, निश्क्रिय भई मोबाइल लगायतका प्रतिफलहिन कृयाकलापमा सम्लग्न हुने लत बढ्दै गएको ।
▪ कतिपय युवाहरू गलत संगत, लागूपदार्थ सेवन, झैझगडा लगायतका कुलतमा फस्ने अवस्था रहेको ।
▪ नगरपालिकामा अध्ययन तथा रोजगारका लागि शहर तथा विदेश गएकाहरूलाई स्वदेशमै रोजगार सिर्जना गर्न चुनौती रहेको ।
▪ नगरपालिका का सम्पूर्ण वेरोजगार युवालाई थेग्न सक्ने गरी रोजगारीको सिर्जना गर्न चुनौती रहेको ।
▪ कोभिड-१९ बाट प्रभावित वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका तथा नगरपालिका का वेरोजगार युवालाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकिएको ।
▪ पूर्वाधारको समूचित विकास गर्न नसकिएका कारण तोकिएका खेलकुद मैदानहरू, क्लव तथा मनोरञ्जनात्मक स्थलहरू स्तरोन्नति गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ कुलतमा फसेका वा फस्ने खतरामा रहेका युवालाई रोक्ने कार्यक्रम तत्काल सञ्चालन गर्नु पर्ने चुनौती रहेको ।

दीर्घकालिन सोच

श्रमशिल, कर्मठ र दक्ष युवा मानव संसाधन निर्माण

लक्ष्य

नगरपालिकाको युवा जनसंख्यालाई पूर्ण रोजगार र उच्च उत्पादनमुखि बनाउने

उद्देश्यहरू

✓ श्रमशिल र सकृय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु

उद्देश्य १ : श्रमशिल र सकृय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ युवा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने	१.१.१ नगरपालिका भर रहेका युवा जनशक्तिको पृष्ठभूमिबारे स्थितिपत्र तयार पार्ने
	१.१.२ नगरपालिका बाट श्रम तथा रोजगारीका लागि बाहिरिका युवाहरूको पूर्ण विवरण तयार पारिनेछ ।
१.२ दक्ष र शिपयुक्त मानव संसाधनको विकास गर्ने	१.२.१ युवा स्थितिपत्रमा तयार विवरण अनुसार हाल अदक्ष र अर्धदक्ष मानव श्रोतलाई लक्षित गरी उनीहरूको रुचि र झुकाव अनुसार नियमित शिप विकास रोजगारी मूलक र Motivatonal तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ समाजमा शान्ति सुव्यवस्था, आपतकालिन उद्धार र मानव सेवामा लगाउने उद्देश्यका साथ युवा स्वयंसेवक दस्ता तयार गर्न अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.३ गायन, वाद्यवाधन, नृत्य , कला, अभिनय आदिमा विशेष रुची भएका युवाको पहिचान गरी वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिमा आबद्ध गराई उनीहरूलाई विशेष तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.४ कुनैपनि युवालाई बेरोजगार नराख्न प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत उनीहरूलाई समेटि गाउँघरमा आवश्यक अर्धदक्ष कामहरू जस्तै इलेक्ट्रिसियन, प्लम्बिङ, कृषि श्रम, निर्माण आदिका लागि विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ नगरपालिका भर सञ्चालनमा रहेका युवा क्लबहरूको अभिलेखीकरण गरी प्रत्येक क्लबलाई युवाका सरोकार समाधान गर्ने केन्द्रको रुपमा विकास गर्न एक नगरपालिका स्तरीय युवा सम्मेलनको आयोजना गरिनेछ ।
	१.२.६ यस प्रकारका युवा क्लवका कृयाकलापलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसंग साक्षात्कार गरी युवा क्लवलाई साधन श्रोत सम्पन्न गराइनेछ ।
	१.२.७ कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोचाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.८ युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिल विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.९ जीवन निर्वाहमा चरम कठिनाइ भोगी वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.१० विदेशबाट फर्किएका युवाहरूलाई प्राथमिकतामा राखी रोजगारमूलक प्राविधिक तालिम, प्रशिक्षण प्रदान गरि प्राविधिक उपकरण खरिदमा ऋण तथा अनुदान प्रोत्साहन गरिनेछ ।

यूवा मानव संसाधन श्रम तथा रोजगारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	युवा स्थितिपत्र तयार पार्ने			२००					
		१.१.२	रोजगारीका लागि बाहिरिने युवाहरूको समग्र विवरण तयार पार्ने			५०					
	१.२	१.२.१	रोजगारीमूलक तथा युवा अभिमुखिकरण तालिम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.२	युवा स्वयंसेवा दस्ता तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.३	युवा कलाकारीता तालिम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.४	प्रधानमन्त्री रोजगार विशेष तालिम			८०	९०	९५	१००	१००	
		१.२.५	नगरपालिकास्तरीय युवा सम्मेलनको आयोजना				१००				
		१.२.६	युवा क्लवका कृयाकलापलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसंग साक्षात्कार गर्ने			३०	४०	५०	६०	७०	
		१.२.७	कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोचाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.८	युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिल विकास तालिम सञ्चालन			७०	८०	९०	९५	९५	
		१.२.९	वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान तथा सवलिकरण कार्यक्रम सञ्चालन			५०	८०	८५	९०	९५	
		१.२.१०	प्राविधिक उपकरण खरिदमा ऋण तथा अनुदान			१००	१००	१००	१००	१००	

अपेक्षित उपलब्धी

- ✓ शिपयुक्त अर्धदक्ष र दक्ष मानव संसाधनको विकास हुनेछ ।
- ✓ बेरोजगार युवाको जनसंख्यामा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।

६.७ श्रम तथा रोजगार/बैदेशिक रोजगार

पृष्ठभूमि

प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको प्रत्याभूति गर्न संविधानमा रोजगारीको हकलाई मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरिएको छ । यसको साथै सबै नागरिकले स्वदेश वा वैदेशिक रोजगारीको छनौट गर्न पाउने अधिकारको पनि संविधानमा सुनिश्चित गरिएको छ । स्वदेशमा सीमित रोजगारी अवसर, युवा जनशक्तिको बढ्दो आकार, परम्परागत जीवन प्रणालीमा युवाहरुको घट्दो रुचि लगायतका कारणले नेपाली युवाहरु वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम बढ्दो छ । जसले अल्पकालीन रुपमा बेरोजगारीको समस्या न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्नुका साथै प्राप्त विप्रेषणले मुलुकको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन महत्वपूर्ण योगदान गरिरहेको छ । देशको ५६ प्रतिशत घरधुरीले विप्रेषण[१] प्राप्त गरिरहेको सन्दर्भमा यस क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि विगतका योजनाहरुले समेट्न नसकेको कुरा यथार्थ हो । हाल यस रेसुङ्गा नगरपालिकाले आफ्नो आवधिक योजना निर्माण गरिरहेको सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित एवं उपलब्धिमूलक बनाउन र वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त ज्ञान, सीप, पूँजी तथा अनुभवलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालनका लागि प्रोत्साहन गर्न सुरक्षित वैदेशिक रोजगारीको सवाललाई आवधिक योजनामा समेटी त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु महत्वपूर्ण कार्य हनेछ ।

वर्तमान अवस्था

रेसुङ्गा नगरपालिको कुल ८,३५३ घरधुरीमा ३२,५४८ जनसंख्या रहेका छन्[२] । उक्त जनसंख्या मध्ये ५५.१३ प्रतिशत आर्थिक रुपले सक्रिय जनसंख्या रहेका छन्[३] । आर्थिक रुपमा सक्रिय जनशक्तिलाई स्थानीय स्तरमा पर्याप्त रोजगारीको अवसर प्राप्त नहुँदा यस पालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति बढ्दो छ । यस यस नगरपालिकाको कुल ८,३५३ घरधुरीका ३२,५४८ जनसंख्या मध्ये ३,५०१ जना मानिसहरु वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन्[४] । समग्र जनसंख्यालाई नियाल्दा आर्थिक रुपमा सक्रिय जनसंख्या १७,९४६ मध्ये वैदेशिक रोजगारमा संलग्नको संख्या १९.५० प्रतिशत रहेका छन् । वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्तिहरुले मासिक औषत १६ हजारका दरले मात्र घरपरिवारमा विप्रेषण पठाउँदा पनि करिब ६७ करोड २१ लाख रुपैया विप्रेषण यस स्थानीय तहमा भित्रिने देखिन्छ ।

१.नेपाल जीवन स्तर सर्भे २०११

द्द *Census report- population monograph of Nepal _ Volume-I (page no. 282)*

घ *जततउकस्ररअदकानयखालउरउचयखष्लअभ(भिखभा(यगतउगत(तबदभिकर ९नए)क्ष्लमख)त्वदभिण्द्द(एबनभ लया(टट०*

ढ्ढ. *जततउकस्ररअदकानयखालउरउचयखष्लअभ(भिखभा(यगतउगत(तबदभिकर ९नए)ज्जमि)त्वदभिज्ञण(उबनभक लया(ज्ञज्ञ०*

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ यस नगरपालिकामा युवा र आर्थिक रुपले सक्रिय जनसंख्याको बाहुल्यता रहेको छ
▪ युवाको परिचालन मार्फत नगरपालिकाले स्थानीय विकासका कार्यलाई तिब्रत्तर रुपमा अगाडी बढाउन सकिने
▪ विदेशमा आर्जित विप्रेषण र सिकेको सीप आफ्नो थात्थलोमा प्रयोग गर्न सकेमा आर्थिक विकासमा योगदान पुग्नुका साथै उत्पादन एवं रोजगारको अवसर समेत विस्तार हुने अवसर रहेको

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ बढ्दो बसाईसराई र वैदेशिक रोजगारीमा जाने प्रवृत्तिले स्थानीय स्तरमा जनशक्तिको कमी, पारिवारीक र सामाजिक समस्या र परनिर्भरता बढिरहेको
▪ गाउँमा रहेको विप्रेषण आयको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग हुन नसक्दा उपभोग प्रवृतिमा बृद्धि
▪ अन्तराष्ट्रिय बजारसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्तिको विकास गरी वैदेशिक रोजगारमा पठाउन नसक्नु, वैदेशिक रोजगारको क्षेत्रमा ठगी लगायतका घटनाहरु बढ्नु,
▪ पारिवारिक तथा सामाजिक पुन:एकिरकणका सवालहरु सम्बोधन नहुनु साथै वैदेशिक रोजगारको दिगो विकल्प दिनु नसक्नु

दीर्घकालिन सोच
ब्यवस्थित र सुरक्षीत बैदेशिक रोजगार, रेसुङ्गा नगरपालीकाको विकाशको आधार
लक्ष्य
वैदेशिक रोजगारीलाइ ब्यवस्थित बनाउदै यस माथिको निर्भरता कम गर्दै लैजाने
उद्देश्यहरू
✓ वैदेशिक रोजगारमा संलग्न कामदार तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारवाट आर्थिक लाभ लिने अवस्थाको निर्माण गर्नुका साथै वैदेशिक रोजगारवाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरु न्यूनीकरण गर्दै लैजाने

उद्देश्य १ : वैदेशिक रोजगारमा संलग्न कामदार तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारवाट अत्यधिक आर्थिक लाभ लिन] अवस्थाको निर्माण गर्नुका साथै वैदेशिक रोजगारवाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरु न्यूनीकरण गर्दै लैजाने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सुरक्षीत बैदेशिक रोजगारका लागि दक्ष र शिपयुक्त जनशक्तिको विकास गर्दै यसको नकारात्मक सामाजिक प्रभाबलाइ न्यूनीकरण गर्ने	१.१.१ स्थानीय तहमा स्वरोजगार तथा रोजगार सृजना हने खालका कार्यक्रमहरु प्राथमिकताका साथ संचालन गर्ने ।
	१.१.२ वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरुको यात्रालाई सुरक्षित, मर्यादित र उपलब्धिमूलक बनाउन सुरक्षित वैदेशिक रोजगार सम्वन्धी व्यापक सूचना प्रवाह, सीप तालिम प्रदान तथा आवश्यक कानुनी सहायता प्रदानका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
	१.१.३ नगरपालिका भित्र प्राप्त विप्रेषणलाई आयमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि वित्तीय साक्षरता कक्षा संचालन गर्दै उद्यम विकासमा सहयोग गर्ने साथै वैदेशिक रोजगारका कारण व्यक्ति, परिवार तथा समाजमा उत्पन्न नकारात्मक असरहरुलाई न्यूनीकरणका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गर्ने ।
	१.१.४ वैदेशिक रोजगारवाट फर्किएर आएका व्यक्तिहरुको ज्ञान, सिप, पूँजीलाई व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास गर्ने ।
	१.१.५ मनोसामाजिक परामर्श सेवालाई पालिकाको स्वास्थ्य शाखा अन्तरगत आन्तरिकीकरण गर्दै सो सम्बन्धी सेवालाई दिगो रुपमा प्रवाह गर्ने ।
	१.१.६ सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँगको समन्वय तथा सहकार्यलाई बढावा दिई सुरक्षित वैदेशिक रोजगार सम्बन्धिको सेवाहरु प्रवाह गर्ने ।
	१.१.७ विदेशबाट फर्किएका युवाहरूलाई प्राथमिकतामा राखी रोजगारमूलक प्राविधिक तालिम, प्रशिक्षण प्रदान गरि प्राविधिक उपकरण खरिदमा ऋण तथा अनुदान प्रोत्साहन गरिनेछ ।

श्रम तथा रोजगारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	रोजगार सूचना केन्द्र/आप्रवासी श्रोत केन्द्र व्यवस्थापन तथा सञ्चालन,क			२००					
		१.१.२	सचेतनामुलक (रिटर्नी स्वयंसेवक परिचालन/अन्तरक्रिया/होर्डिङबोर्ड/जानकारीमुलक पर्चा विकास तथा वितरण) कार्यक्रम संचालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.३	वित्तीय साक्षरता कक्षा सञ्चालन,			१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.४	व्यवसायिक सीप विकास तालिम सञ्चालन,			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.५	वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्ति तथा तिनका परिवारका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.६	विप्रेषणको उत्पादनमूलक (उद्यमशीलता) उपयोगको लागि कार्यक्रम संचालन			१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.७	वैदेशिक रोजगार बोर्डबाट प्रदान गरिने आर्थिक सहायता सम्बन्धिका सेवाहरु प्रवाहमा सहजिकरण गर्ने,			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.८	ठगी लगायतका समस्याहरुमा न्यायमा पहुँचका लागि आवश्यक सहजिकरण गर्ने,			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.९	वैदेशिक रोजगारबाट फर्केर आएका व्यक्तिहरुलाई उद्यम विकासका लागि सहजिकरण तथा सहयोग कार्यक्रम,			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.१०	सम्बन्धित सरोकारवालाहरुसँग समन्वय गरी थप आवश्यक कार्यहरु संचालन गर्ने ।			५०	५०	५०	५०	५०	

वार्षिक तथा आवधिक कार्यक्रमको लक्ष्य (बजेट सहित):

क्रस	कार्यक्रम	इकाई	पहिलो वर्ष (२०७८/७९)		दोश्रो वर्ष (२०७९/८०)		तेश्रो वर्ष (२०८०/८१)		चौथो वर्ष (२०८१/८२)		पाँचौ वर्ष (२०८२/८३)		पाँचौ वर्ष (२०८३/८४)		योजना अवधिभरको जम्मा		जिम्मेवारी
			लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	
१	**सुरक्षित वैदेशिक रोजगारका लागि सूचना प्रवाह**																
१.१	सूचना तथा परामर्श केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालन	संख्या	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	१००	१	६००	
१.२	सूचना तथा परामर्शकर्ता विकास तथा परिचालन	जना	२	७००	२	७००	२	७००	२	७००	२	७००	२	७००	२	४२००	
१.३	सूचना प्रवाहका लागि रिटर्नी स्वंयम्सेवक परिचालन	जना	२	३६०	२	३६०	२	३६०	२	३६०	२	३६०	२	३६०	२	२१६०	
२	**सीपमूलक तालिम लिएर वैदेशिक रोजगारीमा जाने**	**प्रतिशत**	८	२००	८	२००	८	२००	८	२००	८	२००	८	२००	४८	१२००	अन्य परियोजनासगको समन्वय तथा सहकार्यमार्फत
३	**वेप्रेषणलाई उद्यम विकास र आयमूलक क्षेत्रमा परिचालन**																
३.१	विदेशबाट फर्केर आएका व्यक्तिहरु तथा वैदेशिक रोजगारमा रहेका व्यक्तिको परिवारको लागि बजेट साझेदारीमा नयाँ आयमुलक कार्यक्रम संचालन	प्रतिशत	२०	१००	२०	१००	२०	१००	२०	१००	२०	१००	२०	१००	१२०	६००	

क्रस	कार्यक्रम	इकाई	पहिलो वर्ष (२०७८/७९)		दोश्रो वर्ष (२०७९/८०)		तेश्रो वर्ष (२०८०/८१)		चौथो वर्ष (२०८१/८२)		पाँचौ वर्ष (२०८२/८३)		पाँचौ वर्ष (२०८३/८ ४)		योजना अवधिभरको जम्मा		जिम्मेवारी
			लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	
३.२	विदेशबाट फर्केर आएका व्यक्तिहरुले संचालन गरिरहेका व्यक्तिहरुको उद्यम तथा व्यावसाय प्रवर्द्धनमा सहयोग	जना	२०	१००	२०	१००	२०	१००	२०	१००	२०	१००	२०	१००	**१२०**	**६००**	
४	**वेप्रेषणको आयमुलक क्षेत्रमा अधिकतम् उपयोगको लागि वित्तीय साक्षरता**																
४.१	वित्तीय साक्षरता सहजकर्ता विकास तथा परिचालन	जना	१	३५०	१	३५०	१	३५०	१	३५०	१	३५०	१	३५०	**१**	**२१००**	
४.३	वित्तीय साक्षरता कक्षा गठन तथा व्यवस्थापन	कक्षा	२	४०	४	८०	४	८०	४	८०	४	८०	४	८०	**२२**	**४४०**	
४.४	वित्तीय सक्षरता कक्षाको अनुगमन	पटक	८	१६	१६	३२	१६	३२	१६	३२	१६	३२	१६	३२	**८८**	**१७६**	
४.५	वित्तीय सक्षरता कक्षाको लागिको लागि सिकाई सामाग्री विकास तथा उपयोग	कक्षा	४	५०	८	१००	८	१००	८	१००	८	१००	८	१००	४४	**५५०**	
५	**वैदेशिक रोजगारका कारण उत्पन्न मनोसमाजिक परामर्श सेवा प्रदान**																

क्रस	कार्यक्रम	इकाई	पहिलो वर्ष (२०७८/७९)		दोश्रो वर्ष (२०७९/८०)		तेश्रो वर्ष (२०८०/८१)		चौथो वर्ष (२०८१/८२)		पाँचौ वर्ष (२०८२/८३)		पाँचौ वर्ष (२०८३/८४)		योजना अवधिभरको जम्मा		जिम्मेवारी
			लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	लक्ष्य	बजेट रु. (हजारमा)	
५.१	मनोसामाजिक परामर्शकर्ता विकास तथा परिचालन	जना	१	३५०	१	३५०	१	३५०	१	३५०	१	३५०	१	३५०	**१**	**२१००**	
५.१	वैदेशिक रोजगारका कारण उत्पन्न मनोासमाजिक समस्याहरुमा मनोसामाजिक परामर्शसेवा प्रदान (**व्यक्तिगत रुपमा)**	जना	१६	१०	१६	१०	१६	१०	१६	१०	१६	१०	१६	१०	**९६**	**६०**	
५.२	वैदेशिक रोजगारका कारण उत्पन्न मनोसामाजिक समस्याहरुमा मनोसामाजिक परामर्शसेवा प्रदान (व्यक्तिगत रुपमा)	जना	१००	३०	१००	३०	१००	३०	१००	३०	१००	३०	१००	३०	**६००**	**१८०**	

अपेक्षित उपलब्धी

- ✓ बैदेशिक रोजगारका लागि शिपयुक्त र दक्ष जनशक्तिको विकास हुनेछ ।
- ✓ बैदेशिक रोजगारले समाज र परिवारमा पारेको नकारात्मक असरमा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।

६.८ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

पृष्ठभूमि

व्यक्तिको सर्वाङ्गिण विकासमा खेलकुदको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । अनुशासन, राष्ट्रिय भाइचारा प्रदर्शनी गरी शारीरिक तन्दुरुस्ती कायम गर्न खेलकुद विकासको अहम् महत्व रहेको हुन्छ । विश्वका विकसित देशहरूले खेल पर्यटन मार्फत समृद्धि हासिल गरेको र विश्वस्तरमा पहिचान स्थापित गरेको पाइन्छ । उदाहरणको लागि स्पेन, इटली, इङ्गल्याण्ड, ब्राजिल फ्रान्स जस्ता यूरोपियन राष्ट्रहरू हाल खेल प्रवर्द्धनमार्फत विश्व परिचित मात्र नभई खर्बौं डलरको कारोबार गर्दछन् । छिमेकी राष्ट्र भारतसमेत क्रिकेटका लागि प्रसिद्ध मानिन्छ । पूर्वाधार अभाव तथा व्यवसायिकताको अवसर नहुँदा नहुँदै पनि नेपाली खेलाडिहरू खेलकुदमा आवद्ध छन् किनकि खेलकुद विकास आर्थिक समृद्धिसँग पनि जोडिएको छ । नगरपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा खेलकुद विकासलाई महत्व दिएको छ । यो नगरपालिकाले खेलकुदको माध्यमबाट सबै वडाहरू बीच भाइचारा सम्बन्ध राख्ने उद्देश्य रोखेको छ । खेलमैदान, योग तथा व्यायमशाला तथा कभर्डहल निर्माणमा तदारुक्तता देखाउनुले नगरपालिका खेलकुदको विकासमा सम्वेदनशील भएको देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिकाको वडा नं ४ मा ५ रोपनी मा फैलिएको डाडाचौर खेलमैदान, त्यस्तै वडा न. ५, ६ र ७ को सिमानामा पर्ने उनयाचौर खेलमैदान, वडा न. ८ मा चिदी चौर खेलमैदान, वाड नं. १२ मा रानिपोखरि खेलमैदान, बुढिझर्मि क्रिकेट खेलमैदान रहेका ।
▪ नगरपालिकाका बिभिन्न स्थानमनमा ब्यटमिन्टन कोर्ट सहितका कबडहल हुनु ।
▪ नगरपालिकाले खेलकुदको प्रवर्द्धनका लागि अन्तर विद्यालय खेलकुद तथा फुटवल प्रतियोगिताहरु आयोजना गरिरहेको ।
▪ नगरपालिकाका विभिन्न वडामा निर्माण गरिएका पक्की भवनहरूलाई दैनिक प्रयोग र जर्गेना गर्न तथा युवाहरूमा भौतिक संरचना प्रति अपनत्व जगाउनका लागी योग तथा ब्यायमशालाको रुपमा पनि प्रयोग गर्न सकिने ।
▪ नगरपालिकाको सबै वडाहरूमा भेटघाट गरी विविध विषयमा छलफल गर्नकालागि उपयुक्त ठाउँको व्यवस्था रहेको ।
▪ नगरपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूमा वर्षेनी खेलकुद क्षेत्रको विकासलाई प्राथामिकतामा राख्ने गरेको ।
▪ नगरपालिकाका सबै विद्यालय तथा वडाहरूमा आवश्यक खुलाचौर तथा खेलमैदान रहेको ।
▪ नगरपालिकाको पायक पर्ने स्थान तम्घासमा सुविधा सम्पन्न सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण गर्न सकिने ।
▪ विभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय खेलहरू मार्फत स्थानीय प्रतिभाहरू जगेर्ना गर्न सकिने ।
▪ युवाहरूलाई लोक संस्कार, संस्कृतिको संरक्षण र संर्वद्धनका संवाहक का संवाहकका रुपमा लिएको यस नगरपालिका ले अन्तर नगरपालिका स्तरीय /वडा स्तरीय कला प्रदर्शन तथा प्रतियोगीताहरू संचालन गर्न सक्ने ।
▪ खेलपूर्वाधारको विकास मार्फत विभिन्न खेल प्रतियोगिताहरू आयोजना गरी खेलकुद पर्यटनको विकास गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिका मा भएका खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल व्यवस्तित एवं पूर्वाधार युक्त हुन नसक्नु ।
▪ नगरपालिका मा खुल्ला चौर, खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल प्राय कच्ची हुनाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिले निरन्तरता पाउन नसक्नु ।
▪ नगरपालिका भर सार्वजनिक पुस्तकालय, सिनेमा हल तथा नाट्यशाला, स्वीमिङपुल, व्यायामशाला जस्ता अध्ययन तथा मनोरञ्जन स्थलको अभाव हुनु ।
▪ नगरपालिकामा खेलकुदको विकास गर्न स्थानीय स्तरमा खेलकुद प्रशिक्षकको अभाव हुनु ।
▪ सिमित बजेटका कारण नगरपालिकाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनमा यथोचित लगानी गर्न नसक्नु ।
▪ व्यवस्थित खेलकुद पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो आकारको बजेटको व्यवस्थापनको चुनौती रहेको ।
▪ भौगौलिक अवस्थिति तुलनात्मक रूपमा असहज भएर पनि खेलकुद पूर्वाधारको चाहेजति सहज र चुस्त रूपमा विकास गर्न कठिन रहेको ।
▪ खेलकुदप्रति अभिरुचि राख्ने तथा प्रतिभावान् खेलाडीहरू शिक्षा तथा रोजगारी लगायतका कारणले नगरपालिका छोड्ने भएकाले उनीहरूलाई फर्काएर टिकाउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ खेलकुदलाई व्यवसायीकरण गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा खेलाडिहरू समावेश गराउन कठिन परिस्थिति रहेको ।
▪ यातायात सुविधाको अभावमा विभिन्न वडामा रहेका खुलाचौर तथा खेलमैदान स्तरउन्नति गर्ने कार्य कठिन भएको ।
▪ ऐतिहासिक, पर्यटकीय तथा धार्मिक महत्वका क्षेत्रहरूमा पार्क, वनभोज स्थल आदिको विकास गर्न कठिन ।

दीर्घकालिन सोच
शारिरीक र मानसिक रुपमा स्वस्थ नागरिक निर्माण
लक्ष्य
शारिरीक स्वास्थ्य र मानसिक सन्तुलनका लागि आधारभूत खेलकुद र मनोरञ्जनका पूर्वाधार विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यमले नागरिकको खुसी र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यामले नागरिकको खुसि र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ खेलकुद पूर्वाधारको प्रवन्ध गर्ने	१.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा खेल मैदानको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.२ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा न्यूनतम खेल सामाग्रीको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.३ वडास्तरीय खेल मैदानको व्यवस्था गरिनेछ
	१.१.४ वडास्तरीय खेलकुद विकास समिति निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ नगरपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माण गरिनेछ ।

१.२ खेलाडी पहिचान तथा प्रशिक्षण	१.२.१ नगरपालिका स्तरीय सम्पूर्ण खेलाडीहरूको विवरण तयार पार्ने
	१.२.२ खेल अनुसार खेलाडी समूह छुट्याई वडास्तरीय खेलकुद समिति मार्फत प्रशिक्षण तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.३ राष्ट्रिय खेलमा भाग लिने खेलाडीहरूलाई विशेष तयारी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न कोषको व्यवस्था गरिनेछ
१.३ खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने	१.३.१ स्थानीय तह र प्रदेशस्तरमा आयोजना हुने खेलहरूमा सहभागि हुन खेलाडी प्रशिक्षण सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.२ नगरपालिका स्तरीय फूटबल प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ अन्तर विद्यालय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.४ वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
१.४ स्थानीय स्तरमा गर्न सकिने मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापको अध्ययन गरी व्यवस्थित गर्ने	१.४.१ स्थानीय जातजाति, धर्म, सम्प्रदायहरूमा प्रचलित कला, कौशल, गायन, नृत्य आदिको पूर्ण विवरण तयार गरी तिनिहरूको जगेर्ना र सान्दर्भिकता बारे अध्ययन गरिनेछ ।
	१.४.२ ठूलो संख्याका मानिसहरूलाई सामूहिक रुपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने प्रकारका जात्रा, मेला, हाट, नौटङ्की, नाटक, गान, बजाना, नृत्य, जादु, कला, कौशल, आदिलाई संस्थागत गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ ।
	१.४.३ गुरुङ, क्षेत्री, मगर समुदायमा सञ्चालित रोधी, घाटु नृत्य लगायतका मौलिक परम्पराहरूको जर्गेना गर्दै समय सापेक्ष जीवन्त तुल्याइराख्न त्यस्ता जातीहरू रहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित बार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न विशेष अर्न्तकृया पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.४.४ वनभोज स्थलहरूलाई व्यवस्थित गर्ने वडास्तरीय पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल बारे सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने

खेलकुद तथा मनोरञ्जनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	विद्यालय स्तरीय खेल मैदान मर्मत सम्भार			३००	५००	६००	८००	८००	
		१.१.२	विद्यालय खेल सामाग्री खरिद			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.१.३	वडास्तरीय खेल मैदान निर्माण				५००		८००		
		१.१.४	वडास्तरीय खेलकुद विकास समिति निर्माण				१००		१००		
		१.१.५	नगरपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माण					५०००			
	१.२	१.२.१	खेलाडीको व्यक्तिगत विवरण तयारी			५०					
		१.२.२	खेलाडी प्रशिक्षण वडास्तरीय (नियमित)			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.३	खेलाडी प्रशिक्षण (राष्ट्रिय प्रतियोगितामा सहभागी हुन)			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
	१.३	१.३.१	खेलाडी प्रशिक्षण (प्रादेशिक र स्थानीय तह)			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.३.२	अन्तरविद्यालय वार्षिक खेलकुद Tournament			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.३.३	वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता			२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	
		१.३.४	खेलकुदसँग सम्बन्धित संघसंस्थासँग साझेदारीमा नगरपालिकाभित्र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद आयोजना			२००	२००	२००	२००	२००	
	१.४	१.४.१	स्थानीयस्तरमा हुने मनोरञ्जनात्मक गतिविधिको विवरण तयारी			१५०		१८०		२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.४.२	परम्परागत मनोरञ्जनात्मक कृयाकलाप संस्थागत गर्ने कृयाकलाप			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.४.३	जनजाती समुदायमा प्रचलित मौलिक परम्परा मान्ने जातीहरू रहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित बार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम कार्ययोजना निर्माण			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.४.४	वनभोजस्थल व्यवस्थापन गर्न वडास्तरीय पार्क सम्भाव्यता अध्ययन				२५०				

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ न्यूनतम खेलकुद पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ खेलाडीहरू पहिचान भई क्षमता विकास भएको हुनेछ ।
- ✓ स्थानीयस्तरमा प्रचलनमा रहेका मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापहरू संस्थागत हुनेछन् ।

६.९ सामाजिक सुरक्षा

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ४३ मा मौलिक हक अन्तर्गत सामाजिक सूरक्षाको हकको व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार आर्थिक रुपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी स्पष्ट पारिएको छ । अर्कोतर्फ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले संघ र प्रदेश कानूनको अधिनमा रहि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेकोले स्थानीय विकास योजना तर्जुमा गर्दा सामाजिक सुरक्षालाई सम्बोधन गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ स्थानीय तहलाई सामाजिक सुरक्षाको अधिकार प्राप्त हुनु ।
▪ नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षाको विषयलाई प्राथमिकता प्रदान गर्नु ।
▪ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको सुरुवात हुनु ।
▪ सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतनामा समेत वृद्धि हुनु ।
▪ सामाजिक सुरक्षा मौलिक हकको रुपमा स्थापित हुनु ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू लक्षित समुदायमा केन्द्रित भई पूर्ण प्रभावकारी र संस्थागत हुन नसक्नु ।
▪ सामाजिक सूरक्षाले समेट्नु पर्ने वर्गलाई समेट्न एकिकृत सूचना प्रणालीको व्यवस्था नहुनु साथै त्यस्ता वर्ग छुट्नु जानु ।
▪ हाल प्राप्त भैरहेको सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रकम जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक न्यूनतम सहयोग समेत नपुग्ने रकम भएकोले नाम मात्रको सामाजिक सुरक्षा हुनु ।

दीर्घकालिन सोच
असक्त अवस्थामा निश्चिन्तता सामाजिक सूरक्षा
लक्ष्य
असक्षम र असक्त भई जिवन निर्वाह गर्न नसक्ने अवस्थाका सबैलाई राज्यद्वारा अभिभावकत्व दिने
उद्देश्यहरू
✓ सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु

उद्देश्य १. सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सामाजिक सूरक्षाको आवश्यकता पर्ने सम्पूर्ण नागरिकको पहिचान गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने	१.१.१ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा समेटिने वर्गको परिभाषा र मापदण्ड संघीय र प्रादेशिक सरकारको नीति र कानूनको अधिनमा रहि निर्माण गर्ने र सो को आधारमा त्यस्ता व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत विवरण तयार पारी सूचना प्रणालीमा आबद्ध गर्ने ।
	१.१.२ सामाजिक सुरक्षाका प्रकारहरू निश्चित गरी आवश्यकता र संवेदनशीलताका आधारमा तहहरू छुट्याइने छ । यसरी संवेदनशिलताको तह बमोजिम सुरक्षाको प्रकार, निश्चय गरिनुका साथै मापदण्ड र विद्यमान ऐन कानूनको परिधिमा रहि सामाजिक सूरक्षाको दायरा वृद्धि गर्न श्रोतका आधारमा अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.३ योगदानमा आधारित सामाजिक सूरक्षा व्यवस्था लागू गर्न आवश्यक तयारी अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.४ निजी र अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिक तथा अन्य जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरकृया गरिनेछ ।
	१.१.५ सामाजिक सूरक्षाका विषयमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.६ अत्यन्त विपन्नलाइ रासन कार्डको व्यवस्था गर्ने

सामाजिक सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सामाजिक सुरक्षा र तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण			२५०					
		१.१.२	सामाजिक सुरक्षाका प्रकृति र तहहरूको निर्क्यौल गर्ने र दायरा वृद्धि गर्न अध्ययन			२००					
		१.१.३	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थित गर्न तयारी			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.४	अनौपचारिक तथा निजी क्षेत्रमा जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा संलग्न गराउन तयारी तथा अन्तर्रकृया			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.५	जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन			५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ नागरिकहरूमा सामाजिक सूरक्षा पाउनु मौलिक हक हो र यसमा सक्रिय जीवनमा सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने जनचेतनाको विकास हुनेछ ।
- ✓ असक्षम, असक्त र असहाय अवस्थाका सबै नागरिकलाई राज्यले सामाजिक सुरक्षाको सहारा सुनिश्चित गरेको हुनेछ ।

६.१० शान्ति सुरक्षा

पृष्ठभूमि

गरिबी, सामाजिक विसंगति र अपराध मनोविज्ञानका कारण समाजमा विविध किसिमका आपराधिक घटनाहरू घट्ने गर्दछन् । यस्ता घटनाहरू न्यूनीकरण गर्न शान्ति, सुरक्षा र अमन चयनको प्रवन्ध राज्यले मिलाउने दायित्व हुन आउँछ। यसर्थ नगरपालिका ले शान्ति सुरक्षा कायम गर्न प्रत्येक वडामा आवश्यकता अनुसार प्रहरी चौकीहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने र आवश्यक सङ्ख्यामा दरबन्दी कायम गरी शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्नु आवश्यक छ। यसका साथै नगर प्रहरी लाई सबै वडामा बिस्तार गरी शान्ति सूरक्षा तथा अमनचयन सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ। नगरपालिकामा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न वडा नं. ८ तम्घासमा जिल्ला प्रहरी, जिल्ला ट्राफिक प्रहरी तथा रेसुङ्गा नगरपालिका कै वडा नं. १२ दुबिचौरमा शसश्त्र प्रहरी, वडा नं. २ मा नेपाली सेनाको व्यारेक रहेको साथै वडा नं. ९ को उपल्लो तम्घासमा वन रक्षक टोली समेत रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिकामा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न वडा नं. ८ तम्घासमा जिल्ला प्रहरी, जिल्ला ट्राफिक प्रहरी तथा रेसुङ्गा नगरपालिका कै वडा नं. १२ दुबिचौरमा शसश्त्र प्रहरी, वडा नं. २ मा नेपाली सेनाको व्यारेक रहेको साथै वडा नं. ९ को उपल्लो तम्घासमा वन रक्षक टोली समेत रहेको ।
▪ नगरपालिकामा विगत १२ महिनामा छिटफुट घटना बाहेक अपहरण, धम्की, डकैती जस्ता आपराधिक गतिविधिहरू नभएका ।
▪ आम नागरिकलाई स्वतन्त्रतापूर्वक हिंडडुल गर्न तथा दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न सुरक्षा चुनौती नभएको ।
▪ नगरपालिकामा उपाध्यक्षको नेतृत्वमा रहेको न्यायिक समिति तथा सो समिति अन्तर्गतका वडास्तरीय इकाईहरूले समन्वयात्मक तवरले विवाद तथा मुद्दामामिलाको प्रभावकारी छिनोफानो भएकोले थप सुरक्षा जटिलता नभएको ।
▪ कुनै पनि बेला हुन सक्ने दुर्घटनाको तत्काल सम्बोधन गर्न सकिने ।
▪ घटना वा दुर्घटनाका बेला उद्दार सामाग्रीको पर्याप्त आपूर्ति गर्न सकिने ।
▪ अमनचयन तथा शान्ति सुरक्षाको अवस्थालाई जुझारु राख्न उपयुक्त कदमहरू चाल्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिका मा छिटफुट रुपमा हत्या तथा बलात्कारका घटना हुने गरेका ।
▪ नगरपालिकाको भौगोलिक अवस्थितिको कारणले गर्दा अत्यावश्यक समयमा पनि सुरक्षा निकायको उपस्थिति नहुने ।
▪ सुरक्षा निकायमा दरबन्दी अनुसारको जनशक्ति नरहेको ।
▪ सुरक्षाकर्मीको मनोवल उच्च राख्न आधुनिक हतियार, यातायातका साधन आदिको पर्याप्त उपलब्धता नरहेको ।
▪ प्रविधिको अभाव तथा सूचना प्रवाह कठिनाइका कारण अपराधका घटनाहरूको यथार्थ लगत राख्न कठिन भएको ।
▪ कच्ची तथा निर्माणधीन सडकका कारण घटना या दुर्घटना घट्दा सुरक्षाकर्मीको उपस्थिति तत्काल हुन कठिनाई ।
▪ समन्वयात्मक रूपमा उद्दार सामाग्रीको उपलब्धता तथा समूचित प्रयोगमा कठिनाई ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकाको सिमित बजेटका कारण सुरक्षा निकायको उपस्थिति सबै वडामा पुऱ्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ अपराधलाई लोकलाज अथवा डर त्रासका कारण लुकाई अपराधीलाई थप प्रोत्साहित हुने सम्भावना रहेको ।
▪ आत्महत्या नियन्त्रणका लागि मनोसामाजिक परामर्शदाता व्यवस्था गर्न तथा मनोरोगीको पहिचान र उपचार गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको ।
▪ लागुऔषध नियन्त्रण चुनौतीपूर्ण ।
▪ निमुखा तथा सोझा साझा नागरिकको सुरक्षा प्रत्याभूति गर्न चुनौतीपूर्ण ।

दीर्घकालिन सोच
शान्ति सुरक्षाका हिसाबले सुरक्षित नगरपालिका
लक्ष्य
नगरपालिकाबासिलाई शान्ति सुव्यवस्थाका हिसाबले पूर्ण सुरक्षित महसुस गराउने
उद्देश्यहरू
✓ समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

उद्देश्य १. समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सुरक्षा पूर्वाधारको विकास गर्ने	१.१.१ सुरक्षाका लागि प्रहरी चौकि स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता भएका स्थानहरूको अध्ययन गरी सुरक्षा निकायसँग समन्वय गरिनेछ ।
	१.१.२ आवश्यकताका आधारमा नगर प्रहरी गठन गरिनेछ ।
	१.१.३ सुरक्षा गस्तीलाई आवश्यकता अनुरुप नियमित र अपराध संवेदनशील क्षेत्रमा सघन बनाइनेछ ।
	१.१.४ मदिरापान, भिडभाड, होहल्ला झै झगडा हुने क्षेत्रमा सुरक्षा सर्तकता वृद्धि गरी सुरक्षा योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ Hot Line सेवाको प्रवन्ध गरी तत्काल परिचालन हुने stand by force तयार पारिनेछ ।
	१.१.६ उद्धार विशेष टोली निर्माण गरी तयारी अवस्थामा राख्ने ।
	१.१.७ व्यक्तिगत सुरक्षा र सूचना दिन प्रोत्साहन गर्ने हिसाबले विद्यार्थीसँग प्रहरी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.८ सघन वस्ती रहेका बजार क्षेत्रहरूमा आवश्यकताका आधारमा cctv जडान गरिनेछ ।
	१.१.९ अपराध नियन्त्रण तथा सम्भावित अपराधिक क्रियाकलाप न्यूनीकरण गर्न समुदायसँग प्रहरी विशेष अभियान अन्तर्गत व्यापक जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ संस्थागत क्षमता विकासका कृयाकलाप सञ्चालन गर्ने	१.२.१ अपराध हुनु अगावै सूचना प्राप्त गर्न सक्ने गुप्तचर सेवालाई प्रभावकारी बनाउन तालिम र कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२ नगर प्रहरीलाई सुरक्षा संवेदनशीलताका आधारमा क्षमता विकास तालिम प्रदान गरिनेछ ।

शान्ति सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	प्रहरी चौकि विस्तार गर्न आवश्यक स्थानको विवरण तयार पार्ने			१००					
		१.१.२	नगर प्रहरीको दरवन्दी तय गर्ने			१००					
		१.१.३	सुरक्षा गस्तीको आवश्यक रुट र स्थान बारे अध्ययन गर्ने			१५०					
		१.१.४	समग्र नगरपालिका सुरक्षा योजना तयार गर्ने				५०				
		१.१.५	Hot Line सेवा सञ्चालन			२००					
		१.१.६	उद्धार संयन्त्र निर्माण			१५०					
		१.१.७	विद्यार्थीसँग प्रहरी विशेष कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.८	सघन बजार र वस्ती क्षेत्रमा CCTV जडान			२००	२००				
		१.१.९	समुदायसँग प्रहरी जनचेतनामूलक कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
	१.२	१.२.१	गुप्तचर सेवा तालिम			७०	८०	९०	१००	१००	
		१.२.२	नगर प्रहरी तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धी

- नगरपालिका बासिन्दाहरू सुरक्षाका हिसाबले ढुक्क छु भन्ने वातावरण श्रृजना भएको हुनेछ ।

६.११ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

हरेक नगरपालिकामा तथा हरेक समुदायको आ-आफ्नो धर्म र संस्कृतिअनुसार शवदाहस्थल र चिहान व्यवस्थापन एक महत्वपूर्ण र संवेदनशील विषय र आवश्यकता पनि हो। भावनात्मक अर्थसमेत बोकेको यो विषयलाई कुनै पनि योजनाले समयमै सम्वोधन गर्नुपर्दछ। परम्परागत रूपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल र चिहानलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनु पर्दछ। यो नगरपालिकामा जातिय तथा धार्मिक विविधता भएसंगै प्राकृतिक श्रोतका कारण शवदहन गर्न प्रत्येक वडामा सम्भव रहेको छ। प्रत्येक वडामा हिन्दु, वौद्ध, मुस्लिम, कृस्चियन तथा अन्य जातिगत संस्कारका लागि शवदाह स्थल तथा चिहान कच्ची रुपमा रहेको अवस्था छ भने नगरपालिकाका प्रमुख शवदाह स्थलहरुमा मजेङ खोलामा गुल्मी जिल्लाकै नमुना शवदाह स्थल, पनाह खोला, छल्दी खोला, रोईदी खोला, मुलाबारि, कात्तीके, बाटुले, चिसाखोला, झिर्मी दोमै, फलामे दोमै, रैया रयखोला, अर्खले दोमै, राङबास फेदि, पाङ खोला, साउबोट, उपल्लो खहरे खोला, भगारि खोला टेकुवाखोला दोबान घाट आदि रहेका छन्। यद्यपि व्यवस्थित शवदहन तथा शव व्यवस्थापनमा भने नगरपालिकाले यथाशीघ्र कार्य प्रारम्भ गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिकामा सबै धर्म तथा समुदायका मानिसका लागि अन्तिम संस्कार गर्नका लागि शवदाहस्थल तथा चिहान रहेको।
▪ नगरपालिकामा रहेका विभिन्न समुदायका आ-आफ्ना धर्मसंस्कृति अनुरूपका शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनप्रति नगरपालिका सवंदेनशील भएको।
▪ नगरपालिकाले एकिकृत रूपमा भएका शवदाहस्थल एवमं चिहानलाई व्यवस्थित गर्ने तथा नभएका स्थानहरूमा उपयुक्त स्थलहरू पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम ल्याउन सक्ने।
▪ शवदाहस्थल, चिहान तथा किरियापुत्री भवनको लागि आवश्यक सडक, विद्युत, सञ्चार लगायतका पूर्वाधारहरूको नगरपालिकाले विकास गर्न सक्ने।

दीर्घकालिन सोच
शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्ने

लक्ष्य
भविष्यमा शवदाह तथा चिहान व्यवस्थापनको समस्यालाई पूर्णत सम्बोधन गर्ने र उचित प्रबन्ध गर्ने

उद्देश्यहरू
✓ शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिकामा व्यवस्थित तवरले शवदाह स्थल तथा चिहानहरूको व्यवस्थापन नभैसकेको ।
▪ अव्यवस्थित दाहसंस्कार गरिनुले नगरपालिकाको पर्यावरणीय, सामाजिक तथा सांस्कृतिक व्यवस्थामा चुनौति थपिएको ।
▪ गाडिएका शवहरूलाई जंगली जनावरहरूले खोस्रेर यत्रतन्त्र छरिदिने अवस्था रहेको ।
▪ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनका लागि सर्वस्वीकृति स्थलहरू किटान गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ अन्तिमसंस्कारका लागि सडक, विद्युत, बाटोघाटो, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास गर्न ठूलो आकारको बजेट चाहिने ।
▪ छरिएर रहेका बस्तीहरूका कारण शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनमा कठिनाइ तथा खर्चिलो हुने ।
▪ भौगोलिक विकटताका कारण लास वोकेर शवदाहस्थल, चिहान तथा कब्रस्थान सम्म पुयाउन कठिनाइ ।

उद्देश्य १. शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सम्पूर्ण वडालाई समेटेर व्यवस्थित शवदाहस्थल र चिहानको पूर्वाधार तयार गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा परम्परागत हिसाबले चलि आएका शवदाहस्थल र चिहानको व्यवस्थित नक्साङ्कन गरिनेछ ।
	१.१.२ जनसंख्याको चापको आधारमा क्रमश शवदाह स्थललाई व्यवस्थित बनाउन डि.पि.आर तयार पारिनेछ ।
	१.१.३ प्रत्येक वडामा किरियापुत्री घर तथा चिहान क्षेत्र तारबार र शवदाहस्थल निर्माणको कार्य क्रमश अगाडि बढाइने छ ।
	१.१.४ अतिविपन्न नागरिकहरूलाई किरिया खर्च प्रदान गरिनेछ ।
	१.१.५ महामारीका बेला हुने मृत्यु र शव व्यवस्थापना योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
	१.१.६ प्रत्येक वडालाई समेट्ने गरी आवश्यकता का आधारमा शव बाहन सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।

शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	शवदाहस्थल तथा चिहानहरूको नक्साङ्कन			७०					
		१.१.२	शवदाहस्थल डि.पि.आर			१०००					
		१.१.३	शवदाहस्थल तथा किरियापुत्रि घर निर्माण र चिहान क्षेत्र तारबार			५०	६०	८०	१००	११०	
		१.१.४	किरिया खर्च व्यवस्थापन (अति विपन्न)			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.५	माहामारी शव व्यवस्थापन योजना निर्माण			१५०		२००		२५०	
		१.१.६	शव वाहन खरिद				१५००				

अपेक्षित उपलब्धी

- नगरपालिकामा शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
१.	**शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि**				
१	असर	प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर	प्रतिशत	९६.९	
२	असर	प्राथमिक तह पुरा गर्ने दर	प्रतिशत	८८.५	
३	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीमध्ये कक्षा ८ सम्म पुग्ने विद्यार्थी	प्रतिशत	८३.७	
४	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा ८ सम्म पुग्ने अनुपात		८०.६	
५	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा १२ सम्म पुग्ने अनुपात		७३.७	
६	असर	माध्यमिक शिक्षाको कूल भर्नादर (९ देखि १२)	प्रतिशत	५०.३	
७	प्रतिफल	पूर्व प्राथमिक शिक्षाको लागि बाल अनुदान पाएको (संख्या)	संख्या	४५	
८	असर	पूर्व वाल्यकाल शिक्षामा उपस्थिति (प्रतिशत) हाजिरी	प्रतिशत	९०	
९	असर	छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी प्रतिशत (कूल विद्यार्थीमा)	प्रतिशत	७५	
१०	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (प्राथामिक)		०.९९	
११	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (माध्यमिक)		१.२०	
१२	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर	प्रतिशत	९६.५	
१३	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको महिला साक्षरता दर	प्रतिशत	९३.५	
१४	प्रतिफल	प्रति विद्यार्थी हुने सार्वजनिक खर्च (हजारमा)	हजारमा	१३९३२/*	
१५	असर	विद्युतमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत	६०	
१६	असर	इन्टरनेटमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत	२०	
१७	असर	WASH सुविधा भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत	२०	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
१८	असर	अपाङ्गमैत्री विद्यालयहरू	प्रतिशत	१०	
१९	असर	न्यूनतम रुपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका आधारभूत शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत	७०	
२०	असर	न्यूनतम रुपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत	८०	
२१		(दिगो विकास लक्ष्य ४ अन्तर्गत) माथिका सबै सूचकहरू			
२२	असर	समग्र साक्षरता प्रतिशत		९५	
२३	असर	साक्षरता प्रतिशत (पुरुष)		९७	
२४	असर	साक्षरता प्रतिशत (महिला)		९१	
२५	प्रतिफल	उच्च शिक्षा अध्यापन हुने कलेज	संख्या	१	
२६	प्रतिफल	प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन हुने विद्यालय	संख्या	३	
२७	असर	आधारभूत शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
२८	असर	माध्यमिक शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
२९	असर	स्नातक तह उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
३०	असर	स्नातकोत्तर उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
३१	प्रतिफल	विद्या वारिधि उतिर्ण जनसंख्या	संख्या		
३२	असर	प्राविधिक वा व्यवसायिक तालिम प्राप्त युवा संख्या	प्रतिशत		
३३	असर	विज्ञान प्रयोगशाला सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत	६	
३४	असर	सुविधा सम्पन्न पुस्तकालय भएका विद्यालय	प्रतिशत	७	
३५	असर	बुक कर्नर सुविभा भएका विद्यालय	प्रतिशत	४०	
३६	असर	सुविधायुक्त खेलमैदान भएका विद्यालय	प्रतिशत	२०	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
३७	असर	छात्राको लागि व्यवस्थित शौचालय भएका विद्यालय	प्रतिशत	४०	
३८	असर	एक स्वास्थ्यकर्मीको सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
३९	प्रतिफल	अनौपचारिक प्रौढ कक्षा संख्या	संख्या		
४०	प्रतिफल	व्यवस्थित रुपमा संचालन भएका बालक्लब	संख्या		
२.	स्वास्थ्य				
१	असर	दक्ष प्रसुतीकर्मीहरूको सहयोगमा भएको जन्मको (अनुपात)	प्रतिशत	९६	
२	असर	पाँच वर्षमूनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)		०	
३	असर	नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)		०	
४	प्रतिफल	कुष्ठरोगी बिरामी वार्षिक	संख्या	०	
५	प्रतिफल	कालाजार बिरामी वार्षिक	संख्या	०	
६	प्रतिफल	हात्तिपाइले बिरामी वार्षिक	संख्या	०	
७	प्रतिफल	डेङ्गु बिरामी वार्षिक	संख्या		
८	प्रतिफल	सक्रिय ट्रकोमा बिरामी वार्षिक	संख्या	०	
९	प्रतिफल	मुटुसम्बन्धी बिरामी वार्षिक	संख्या	७३१	
१०	प्रतिफल	क्यान्सर बिरामी वार्षिक	संख्या	१७	
११	प्रतिफल	मधुमेह बिरामी वार्षिक	संख्या		
१२	प्रतिफल	श्वास प्रश्वास प्रणालीसम्बन्धी दीर्घ रोग दम आदिका बिरामी	संख्या	२४७६	
१३	प्रतिफल	आत्महत्याबाट हुने मृत्युदुर प्रति दस हजार जनसंख्यामा			
१४	प्रतिफल	सडक दुर्घटनाबाट मृत्युदुर प्रति दस हजार जनसंख्यामा			
१५	प्रतिफल	परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोगकर्ता दर	प्रतिशत	१०.४	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
१६	असर	प्रोटोकल अनुसार चार पटक पूर्व प्रसुति सेवा प्राप्त गर्ने महिला वार्षिक	प्रतिशत	६७	
१७	असर	अस्पताल/स्वास्थ्य संस्थामा बच्चा जन्माउने महिला	प्रतिशत	९६	
१८	असर	हेपाटाइटिस बी भ्याक्सिन पुरा (३ डोज) गर्ने शिशु	प्रतिशत	८२.५	
१९	असर	घरबाट स्वास्थ्य संस्थामा ३० मिनेट वा सो भन्दा कम समय लाग्ने परिवार	प्रतिशत		
२०	असर	राष्ट्रिय खोप कार्यक्रममा समावेश भएका सबै खोपद्वारा समेटिएको लक्षित जनसंख्या	प्रतिशत	११२	
२१	असर	स्वास्थ्यकर्मीको घनत्व र वितरण	प्रतिलाख जनसंख्यामा)	१११	
२२	असर	स्वास्थ्य क्षेत्रमा कुल खर्च कुल (बजेटको) दिगो विकास लक्ष्य ३	प्रतिशत		
२३	प्रतिफल	आधारभूत सुविधायुक्त स्वास्थ्य चौकी	संख्या	१	
२४	असर	कुपोषण भएका बालबालिका दर	प्रतिशत	३.५	
२५	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	१२	
२६	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक प्रसुति सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	१	
२७	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा एम्बुलेन्स सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	०	
२८	प्रतिफल	बैकल्पिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र	संख्या		
२९	प्रतिफल	योग केन्द्र	संख्या		
३०	असर	पूर्ण सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत		
३१	प्रतिफल	आधारभूत स्वास्थ्य चेतना प्राप्त गर्ने वैद्य, धामी, झाँक्री	संख्या		
३२	प्रतिफल	परिवार नियोजन सेवा केन्द्र	संख्या	१२	
३३	प्रतिफल	रक्तसंचार सेवा	संख्या	०	
३४	प्रतिफल	अपेक्षित आयू (जन्मदाको बखत)	वर्ष		

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
३५	प्रतिफल	मातृ मृत्युदर (प्रति हजारमा)	प्रति हजारमा	०	
३६	असर	पाठेघरको क्यान्सरका निम्ति स्क्रिनीङ गरिएका ३० देखि ४९ वर्षका महिला	प्रतिशत	०	
३७	प्रतिफल	HIV AIDS Antiviral औषधि प्राप्त गर्ने	संख्या	३२	
३८	प्रतिफल	उच्च रक्तचापको औषधि सेवन गरिरहेका १५ वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत	२८४२	
३९	प्रतिफल	अस्पताल	संख्या	१	
४०	प्रतिफल	घुम्ती स्वास्थ्य शिविर वार्षिक	संख्या	१	
४१	प्रतिफल	स्वास्थ्य प्रयोगशाला	संख्या	१	
३		**संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य**			
१	प्रतिफल	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदामा सूचिकृत सम्पदा	संख्या		
२	प्रतिफल	सांस्कृतिक सम्पदा मध्ये स्थानीय पाठ्यक्रमका समावेश (सम्पदा)	संख्या		
३	प्रतिफल	सांस्कृतिक बृत्त चित्र	संख्या		
४	प्रतिफल	कलाकार विवरणमा समावेश कलाकार	संख्या		
५	प्रतिफल	सांस्कृतिक पात्रोमा समावेश गतिविधि (वार्षिक)	संख्या		
६	प्रतिफल	सांस्कृतिक प्रतियोगिता तथा कार्यक्रम (वार्षिक)	संख्या		
७	प्रतिफल	स्थानीय मातृभाषा पाठ्यक्रम	संख्या		
८	प्रतिफल	साहित्यिक गतिविधि (कार्यक्रम) (वार्षिक)	संख्या		
९	प्रतिफल	झाँकी प्रर्दशनी (वार्षिक)	संख्या		
१०	प्रतिफल	सांस्कृतिक केन्द्र	संख्या		
११	प्रतिफल	सांस्कृतिक समिति	संख्या		

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
१२	प्रतिफल	सांस्कृतिक उत्सव (Art and Literature Festival)	संख्या		
१३	प्रतिफल	कला संग्रहालय	संख्या		
४		**लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता सामाजिक समावेशीकरण**			
१	प्रतिफल	नगरपालिकामा महिला उद्यमीहरूको	संख्या	१०५	
२	प्रतिफल	पूर्णरूपमा आत्मनिर्भर एकल महिलाको संख्या (प्रतिशतमा बढाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
३	प्रतिफल	बालश्रमिकहरू (घटाउँदै लैजाने)	संख्या		
४	प्रतिफल	अन्तरजातीय विवाह (बढाउँदै लैजाने)	संख्या		
५	प्रतिफल	दुर्व्यसन सुधार गृह	संख्या		
६	प्रतिफल	बाल सुरक्षा/संरक्षण गृह	संख्या		
७	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक सत्सङ्ग केन्द्र	संख्या	२	
८	असर	सामाजिक सुरक्षा योजनामा समावेश भएका नागरिक	प्रतिशत	३५२८	
९	असर	विगत १२ महिनामा शारीरिक, मनोवैज्ञानिक लैङ्गिक तथा यौनजन्य हिंसामा परेका जनसंख्या (संख्यामा) घटनाको आधारमा (प.दि.वि.ल. १६.१.१)	संख्या	२३	
१०	असर	उमेरअनुसार १८ वर्षको उमेरभन्दा अगाडि पहिलोपल्ट विवाह गर्ने २० वर्ष देखि २९ वर्ष समूहका महिला (प.दि.वि.ल. १६.२.२)	प्रतिशत		
११	असर	निर्णय-निर्माण समावेशी र जवाफदेही भएको विश्वास गर्ने जनसंख्याको अनुपात (लिङ्ग, उमेर, अपाङ्गता र जनसाङ्ख्यिक समूहअनुसार) (प.दि.वि.ल. १६.७.३)	प्रतिशत		
१२	असर	सार्वजनिक निकायहरूको नीतिनिर्माण पदहरूमा रहेका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.७.२.१)	प्रतिशत	३९.७२	
१३	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका जनजातिको प्रतिशत	प्रतिशत	९	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
१४	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका आदिवासीको प्रतिशत	प्रतिशत	१७	
१५	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मधेशीको प्रतिशत	प्रतिशत		
१६	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मुस्लिमको प्रतिशत	प्रतिशत		
१७	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका पिछडा वर्गको प्रतिशत	प्रतिशत	१	
१८	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका अल्पसंख्यकको प्रतिशत	प्रतिशत		
१९	असर	शारीरिक/यौनहिंसा अनुभग गरेका १५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिलाहरूको (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.२.३)	प्रतिशत		
२०	प्रतिफल	महिला, किशोरी तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन (सकङ्ख्या) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.२)	संख्या		
२१	असर	विवाहित वा वैवाहिक मिलनमा रहेका १५ देखि १९ वर्ष उमेरका महिलाहरू (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.३.१)	प्रतिशत		
२२	असर	श्रमशक्तिमा महिला र पुरुषको सहभागिताको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.४.१.१)	प्रतिशत		
२३	असर	महिलाले घरायसी काममा खर्चेको औसत समय/घण्टामा (प.दि.वि.ल. ५.४.१.२)	घण्टामा	१२	
२४	असर	नगरपालिकाबाट राष्ट्रिय संसद्मा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.१)	प्रतिशत		
२५	असर	नगरपालिका प्रादेशिक संसदमा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.२)	प्रतिशत	१	
२६	असर	स्थानीय सरकारका तहहरूमा प्रतिनिधित्व (Bodies) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.३)	प्रतिशत	२९	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
२७	असर	निजी क्षेत्रको निर्णायक तहमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.१)	प्रतिशत		
२८	असर	सहकारी क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.२)	प्रतिशत	१०	
२९	असर	सार्वजनिक सेवाका नीतिनिर्माणका पदहरूमा रहेका महिला (कुल कर्मचारीहरूमध्ये महिलाको प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.३)	प्रतिशत	३५	
३०	असर	व्यवसायिक र प्राविधिक कामदारहरूमा महिला-पुरुषको अनुपात (Ratio of women to men) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.४)	प्रतिशत		
३१	असर	यौन सम्बन्ध, परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग र प्रजनन स्वास्थ्य हेरचाह सम्बन्धमा सुसूचित भएर आफैले निर्णय गर्ने १५ देखि ४९ वर्ष उमेरका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.६.१)	प्रतिशत		
३२	प्रतिफल	महिलाहरूको स्वामित्व भएका उद्यमहरूको सङ्ख्या (प.दि.वि.ल. ५.क.१)	संख्या	१०५	
३३	प्रतिफल	महिलाहरूको सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व (जमिन र घर) (प.दि.वि.ल. ५.क.२)	संख्या		
३४	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका इन्टरनेट प्रयोग गर्ने महिलाको प्रतिशत (प.दि.वि.ल. ५.ख.१)	प्रतिशत	९५	
५.		**बालबालिका तथा किशोरकिशोरी**			
१	प्रतिफल	बाल श्रमिकको (संख्या)	संख्या		
२	प्रतिफल	असहाय बालबालिका (संख्या)	संख्या	३	
३	प्रतिफल	पुर्नस्थापित बालबालिका संख्या	संख्या		
४	प्रतिफल	विद्यालय जान नपाएका बालबालिकाको संख्या	संख्या		
५	प्रतिफल	बालगृह संख्या	संख्या		
६	प्रतिफल	बाल विवाह संख्या	संख्या		
७	प्रतिफल	बाल उद्यान संख्या	संख्या	१	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
८	प्रतिफल	पोषण सुनिश्चित गरिएका असहाय अति विपन्न बालबालिका	संख्या		
९	प्रतिफल	बालबालिका केन्द्रित वार्षिक बाल कार्यक्रम	संख्या	५	
६.	**यूवा श्रम तथा रोजगार**				
१	असर	बेरोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
२	असर	पुरुष बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
३	असर	महिला बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
४	असर	रोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
५	असर	पुरुष रोजगार युवा	प्रतिशत		
६	असर	महिला रोजगार युवा	प्रतिशत		
७	असर	न्यूनतम रोजगारीका लागि विदेशिने युवाहरू	प्रतिशत		
८	प्रतिफल	आफ्नै स्वामित्वमा उद्योग भएका युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
९	प्रतिफल	महिला युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
१०	प्रतिफल	स्नातक तह उर्तीण गर्न नसकि अध्ययन छाडेका यूवाको	संख्या		
११	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट बञ्चीत यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
१२	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट सन्तुष्ट यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
१३	असर	दुर्व्यसनमा फसेका यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
१४	प्रतिफल	जटिल प्रकारका रोगबाट ग्रसित युवाको संख्या			
१५	प्रतिफल	अपराधिक कार्यमा संलग्न युवाको संख्या			
१६	प्रतिफल	राष्ट्रिय रूपमा ख्याती प्राप्त युवाको संख्या (कलाकारिता, नेतृत्व, उद्यमी, खेलकुद, अध्ययन अनुसन्धान, आदि)			

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
बैदेशिक रोजगार					
१	असर	सीपमूलक तालिम लिएर वैदेशिक रोजगारीमा जाने	प्रतिशत	२८ प्रतिशत	५० प्रतिशत
२	प्रतिफल	सुरक्षित वैदेशिक रोजगारका लागि सूचना प्रवाह	संख्या		५००० जना
३	असर	विप्रेषणलाई उद्यम विकास रआयमूलक क्षेत्रमा परिचालन	प्रतिशत	७ प्रतिशत	३० प्रतिशत
४	प्रतिफल	विप्रेषणलाई उद्यम विकास र आयमूलक क्षेत्रमा परिचालनका लागि वित्तीय साक्षरता	परिवार		५०० परिवार
५	प्रतिफल	वैदेशिक रोजगारी संलग्न घरपरिवारहरुलाई उद्यम विकास सहयोग	संख्या		५०० जना
६	प्रतिफल	वैदेशिक रोजगारका कारण उत्पन्न मानसिक समस्याहरुमा मनोसमाजिक परामर्श सेवा प्रदान (व्यक्तिगत र सामुहिक परामर्श)	संख्या		५०० जना
७	प्रतिफल	विप्रेषण	रुपैंया	३६.७४ करोड	४० करोड
७.		**खेलकुद तथा मनोरञ्जन**			
१	प्रतिफल	व्यायामशालाको संख्या	संख्या		
२	प्रतिफल	सुविधा सम्पन्न खेलकुद रंगशालाको संख्या	संख्या		
३	प्रतिफल	खेल मैदानको संख्या	संख्या	६	
४	प्रतिफल	थिएटर वा सिनेमा घरको संख्या	संख्या		
५	प्रतिफल	बाल उद्यानको संख्या	संख्या		
६	प्रतिफल	पार्क तथा हरित उद्यानको संख्या	संख्या		
७	प्रतिफल	व्यावस्थित पिकनिक स्थलको संख्या	संख्या		
८	प्रतिफल	व्यावस्थित पौडी पोखरीको संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष
९	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक मिलन केन्द्रको संख्या	संख्या		
१०	प्रतिफल	साँस्कृतिक तथा कला केन्द्रको संख्या	संख्या		
८.		**शान्ति सुरक्षा**			
१	प्रतिफल	प्रहरी बिटको संख्या	संख्या	१	
२	असर	प्रति वर्ष हुने अपराधिक क्रियाकलापका घटनाहरू	संख्या		
३	असर	प्रति सुरक्षाकर्मी जनसंख्या अनुपात	अनुपात	१.१५०	
४	प्रतिफल	नेपाल प्रहरी	संख्या	११५	
५	प्रतिफल	नेपाली सेना	संख्या	१९०	
६	प्रतिफल	शसस्त्र प्रहरी	संख्या	७०	
७	प्रतिफल	नगर प्रहरी	संख्या	६	
८	असर	आफू बसेको क्षेत्र वरिपरि एक्लै हिंडडुल गर्ने आफूलाई सुरक्षित ठान्ने जनसंख्या प्रतिशत (प.दि.वि.ल. १६.१.४)	प्रतिशत	१००	
९	प्रतिफल	सिसिटिभी जडान	संख्या	२०	
९.		**शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन**			
१	प्रतिफल	व्यवस्थित शवदाह स्थल/चिहानको संख्या		१०	
२	प्रतिफल	शववाहनको संख्या		०	

परिच्छेद ७ : पूर्वाधार विकास

७.१ खानेपानी तथा सरसफाई

पिउने पानी तथा सरसफाईको वर्तमान अवस्था

सफा, सुन्दर र स्वच्छ गाउँ/शहर सभ्यताको प्रमुख परिचायक हो । त्यसैगरी स्वस्थ जीवन जिउन हाम्रो वरपरको जनजीवन र सेरोफेरो सफा हुनु जरुरी छ । शहरीकरणको सघनतामा वृद्धि नभएको र हालसम्म पूर्णत ग्रामीण परिवेशमा रहेकाले यो नगरपालिकामा अन्य सघन शहरी क्षेत्रमा जस्तो फोहोरमैला उत्सर्जन हुँदैन र फोहोर व्यवस्थापन मुख्य चुनौतीका रुपमा रहेको छैन । नेपालको संविधानले पनि खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधालाई नागरिकको मौलिक हकको रुपमा व्याख्या गरेको हुनाले स्वस्थ नागरिक उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउन गुणस्तरीय खानेपानी र सरसफाईको क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी थप खानेपानी आयोजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने साथै वैज्ञानिक विधिहरूको प्रयोग गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । नगरपालिका का करीब सबै वडामा 'एक घर एक धारा' कार्यक्रम लागु गरिएको छ । वडा नं १ मा हाल करीब ४५० घरले तम्घास वृहत खानेपानी आयोजना, ४५ घरले पंधेराथरी र ७५ घरले रेसुङ्गा खानेपानि योजनावाट पिउने पानी उपभोग गरिरहेका छन् । वडा नं २ पधेरा थरी, छापटोला खानेपानी आयोजना वाट उपभोग रहेको छ । वडा नं ३ मा संचालित खरियापानीखानेपानी योजनावाट १००, रातडाँडा, काठेका उकालो, खोलखोला तल्लो टोल खानेपानी वाट ९३, गाँउका धारा, पँधेराथरि वाँझ पोखरी खानेपानी योजनावाट १२५, चौर, चाङखोला, भुत्तेचौर, ठाडोखोला खानेपानी योजनावाट ९२ र खरियापानी, परियारटोल, ठाडोखोला, उपल्लो तथा उपल्लो खोरियापानी खानेपानी योजनावाट ५० घरधुरीहरुले पानीको उपयोग गरिरहेको छ । वडा नं ४ सिस्नेहार सेउघा खा. पा., पाण्डे भन्डारिटोल लिफ्टिङ खा. पा., ढाकेखोला रैदि खानेपानी आयोजना रहेको छ । वडा नं. ५ मा टुनीयाँ पोखरी तल्लाखर्क, बानेपाटा भुवनपानी, काफलका रुख भुवनपानी, ठुलोखोला भुवनपानी लामडाँडा र भुवनपानी वृहत लिफ्ट खानेपानी आयोजना रहेका छन् । वडा नं ६ मा बालकोट उनायाचौर चेक्मी थाम, तुसारे, लासी, निनि चौर र कमेरे बाल्काटे खानेपानी आयोजना रहेका छन् । वडा नं. ७ मा ह्वाक्नेछहरा, बगालेखोला, सेता, कुडापानी, सिस्न्यार र नेटाकुटी खानेपानी आयोजना रहेका छन् । वडा नं. ८ मा बुढीचौर, छहराखोला दोविन्दा खोला, खानीगाँउ (डिपवोरीङ), कपासे र छहरा डिपवोरीङ खानेपानी आयोजना संचालनमा रहेका छन् । वडा न ९ मा उपल्लो तम्घास, बुडिचौर र सोता खानेपानी आयोजना संचालनमा छन् । वडा नं १० जोरपानी लिफ्ट, चमेरी लिफ्ट, लिसारुख खानेपानी आयोजना र राले खानेपानी आयोजना रहेका छन् । वडा नं. ११ मा राङवास अधेरीखोला, मैयान तोलङ्गा भाल्दी लिफ्ट, धरापानी ठुलापोखरा, जुकेखोला वाइकाथान र चिउरेरी भाल्दी राङवास खानेपानी आयोजना रहेका छन् ।वडा नं १२ मा पल्लाखोला देवीथान, ठुलोढुङ्गा मुनी बुढीझिर्मी, ह्वाक्नेछहरा, कालालोटे सानोखोला उर्लेनी र गुटुङखोला पिहालडाँडा बुढिझिर्मी खानेपानी आयोजना रहेका छन् । वडा नं १३ को राजुघारि, कुलाहा बाँध, खहरेखोला थाप्ले, खहरेखोला तल्लो भँगारि, खोल्टेपानि खानेपानि आयोजना संचालनमा रहेको छ । वडा नं १४ ठुलो खोला खानेपानी आयोजना, धारापानी खानेपानी आयोजना, मनमने खानेपानी आयोजना, खहरे खानेपानी आयोजना बाट गरि ७५१ घरले पिउने पानी उपभोग गरिरहेका छन् । यद्यपि यी आयोजनाहरूले सबै नगरपालिका बासीलाई यथेष्ट खानेपानीको आपूर्ति गर्न सकिरहेका छैनन् । नगरपालिका मा अझै पनि स्वच्छ पिउने पानीको पहुँच कमजोर

रहनुले पानीजन्य रोगहरू जस्तै टाइफाइड, भाडापखाला, आउँ जस्ता रोगहरूको संक्रमण हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ। साना मुहान र गुणस्तरीय संरक्षण ट्याङकी नभएकोले विभिन्न वडा क्षेत्रहरूमा अझैपनि खानेपानिको समस्या रहेको पाईन्छ। सबै घरधुरीले स्वच्छ पिउनेपानीको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सिर्जना गर्न नगरपालिका ले विशेष कार्यक्रमहरू योजनावद्ध रुपमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
● मझेङ खानेपानि आयोजना मार्फत १४ वटै वडामा प्रशस्त शुद्ध पानी उपलब्ध गराउन लागिएको।
● रेसुङ्गा पहाड जलस्रोतको भन्डारका रुपमा उपलब्ध हुनु।
● प्रदेश सरकारले खानेपानी आयोजनाको लागि बजेट छुट्याएको।
● "एक घर एक धारा" कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गरिएको
● नगरपालिका मा पानी संरक्षण गरी दीगो रुपमा पानीको सदुपयोग गर्ने योजना कार्यान्वयन गर्न सकिने
● घरघरमा पानी संकलन ट्यांकी राख्न प्रोत्साहन गरेमा दीर्घकालीन हिसाबले पिउने पानीको समस्या समाधान गर्न सकिने।
● "सफा घर, टोल र सहर रेसुङ्गावासीको एउटै रहर" अभियान मार्फत नगरपालिका ले फोहोरमैलाको अल्पकालीन व्यवस्थापनको सुरुवात गर्दै जाने नीति लिएको।
● फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि कुहिने र नकुहिने फोहोरको वर्गीकरण गरी फोहोरमैला संकलन गर्न सकिने।
● बजार क्षेत्रमा फोहोर व्यवस्थापन गर्न केही ठाउँमा डस्टबिनहरूको व्यवस्था गर्न सकिने।
● पानी शुद्धीकरण प्रक्रियाको चेतनामूलक कार्यक्रम र तालिम संचालन गर्न सकिने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
● प्रचुर मात्रामा जल स्रोतको उपलब्धता भएता पनि पिउने पानी शुद्धीकरण गरी पिउने उचित प्रबन्ध नभएको।
● सम्पूर्ण घरपरिवारलाई सुरक्षित र स्वच्छ पिउने पानी वितरण प्रणालीमा जोड्न नसकिएको।
● पानीका उपलब्ध प्रमुख स्रोतहरूको वैज्ञानिक हिसाबले संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न नसकिएको।
● फोहोरमैला संकलन केन्द्र तथा ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भइनसकेको।
● नगरपालिका को अधिकांश सार्वजनिक स्थलमा शौचालयको व्यवस्था नभएको।
● विशेष गरी सघन बस्तीमा रहेका बजार केन्द्रहरूमा सडकहरूमा नाला व्यवस्थापन हुन नसकेको।
● वैज्ञानिकरुपमा फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन नसकेको।
● कच्ची सडकका कारण धुलोले गर्दा वायु प्रदूषण हुने गरेको।
● फोहोर व्यवस्थापनको ठोस योजना नबन्दा विशेषगरी बजार क्षेत्रमा दीर्घकालीन हिसाबले जटिलता सिर्जना हुन सक्ने।
● पिउने पानी तथा सरसफाइको उचित व्यवस्थापन नहुँदा विभिन्न सरुवा रोगको संक्रमण हुन सक्ने।

दीर्घकालिन सोच
स्वच्छ, स्वस्थ र सुन्दर नगरपालिका निर्माणका लागि गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ
लक्ष्य
नगरपालिका का सम्पूर्ण बस्तीहरूमा स्वच्छ खानेपानी पुऱ्याउने तथा सरसफाइको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ नगरपालिका बासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु ✓ नगरपालिका का सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु

उद्देश्य १ नगरपालिका बासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. आधारभूत खानेपानी सुविधा नपुगेका घरपरिवारमा खानेपानी सुविधा विस्तारका लागि प्राथमिकता दिने ।	१.१.१. "एक घर एक धारा" को अवधारणा अनुसार खानेपानी सुविधा नपुगेका घरहरूमा समुदायको सहभागितामा आधारभूत खानेपानी व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.१.२ संम्भाव्य खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.३. खानेपानी आयोजनाहरूसमयमै निर्माण सम्पन्न गरी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालनमा ल्याइनेछ । नेपालमा असल अभ्यासका हिसावले अत्यन्त सफल खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूका अनुभवहरू अनुसरण गर्न अध्ययन भ्रमण गरिनेछ । (उदाहरणका लागि इटहरी उप महानगरपालिकाको खानेपानी उपभोक्ता समिति अत्यन्तै सफल मानिन्छ ।)
१.२. मूहान संरक्षण तथा खानेपानी सेवाको स्तर वृद्धि गर्ने ।	१.२.१. खानेपानीका मुहानहरू सार्वजनिक सम्पती भएकोले सम्पूर्ण मुहानहरूको नक्साङ्कन पश्चात वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.२.२. खानेपानीका संरचनाहरूको स्तरोन्नति तथा मुहान सुधार गरी पानी प्रशोधन गरेर मात्र वितरण गरिनेछ ।
	१.२.३. हरेक घरपरिवारमा पाइपमार्फत खानेपानी आपूर्ति प्रणाली निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.४. खानेपानीको उपभोगको मात्रा अनुसार महशुल उठाई निर्माण, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था गरिनेछ .
उद्देश्य २ नगरपालिका का सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	२.१.१. प्रत्येक घरमा अनिवार्य शौचालयको प्रावधान लागू गरी शौचालय नभएका विपन्न घरपरिवारमा शौचालय निर्माणका लागि

२.१. हरेक घरपरिवारमा आधारभूत शौचालय तथा सरसफाइ सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।	प्रोत्साहन गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	२.१.२. घर घरबाट निस्कने फोहरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने फोहोरलाई कम्पोष्ट मलमा परिणत गर्न समुदायलाई विषेश तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
२.२. सार्वजनिक स्थल तथा बजार क्षेत्रमा सरसफाइ सेवाको व्यवस्थापन गर्ने ।	२.२.१. प्रत्येक सार्वजनिक स्थल, विद्यालय, सामुदायिक भवन, अस्पताल, बजार केन्द्र, बसपार्क जस्ता क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गरी समुदायलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइनेछ ।
	२.२.२. उल्लेखित स्थानहरूमा फोहोरलाई वर्गीकरण गरी फ्याक्नका लागि बास्केट तथा कण्टेनरको व्यवस्था गरिने छ ।
	२.२.३. फोहोर व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त स्थान पहिचान गरी ल्याण्डफिल साईट निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.४. फोहोर पानीको उत्सर्जन कम गर्ने र उत्पादित फोहोर पानीको व्यवस्थापन गरी वातावरण स्वच्छ राखिनेछ ।
	२.२.५. मुख्य बजार क्षेत्रका चोक र सडक वरपर नियमित सफाई गरिनेछ ।
	२.२.६. बजार केन्द्रहरूमा घरबाट निस्कने फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्रसँग सहकार्य गरिनेछ ।
	२.२.७. पानीको मुहान वरपर फोहोर गर्नेलाई जरिवाना गरिनेछ साथै नदीनाला, जलाशय तथा तालतलैयाको पर्यावरणीय स्वच्छता कायम गरिनेछ ।
२.३.सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.३.१. घरघरमा निस्कने फोहोरलाई कम गर्न, फोहोरलाई वर्गिकरण गर्न, कम्पोस्ट मल बनाउन र पुर्नप्रयोग गर्न प्रेरित गर्नका लागि जनस्तरमा नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.३.२. घर, आँगन र टोल सफा राख्न प्रत्येक वडामा सरकारी, निजी गैसस तथा सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी स्थानीय बासीको संलग्नतामा नियमित रुपमा सरसफाई अभियान सञ्चालन गरी जनचेतना फैलाईनेछ ।
	२.३.३. स्थानीय सञ्चारमाध्यमको सहयोगमा सरसफाई सम्बन्धी नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

खानेपानी तथा सरसफाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	एक घर एक धारा कार्यक्रम			५००	६००	७००	८००	९००	
		१.१.२	खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन				४५०				
		१.१.३	खानेपानी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालन तथा अध्ययन भ्रमणको लागि कार्ययोजना तयार			२५०					
	१.२	१.२.१	खानेपानी मुहान क्षेत्र पहिचान तथा विवरण संकलन			१५०					
		१.२.२	वडागत खोपानी योजनाहरु:								
			मझेङ्ग खानेपानी योजना (गौरवका योजना)				३०००				
			वडा नं. १, रेसुङ्गा खानेपानी योजना				१०००				
			वडा नं. १, गौमुखेधारा पानी टंकी पुन निर्माण				८००				
			वडा नं. १, तम्घास बजारमा व्यवस्थित स्नान घर निर्माण			१०००					
			वडा नं. १, मुलावारी लामडाँडा खानेपानी योजना				१०००				
			वडा नं. १, घाटखोला लाम्चेढुंगा लिफ्टिङ खानेपानी योजना				८००				
			वडा नं. १, खिरारुख मुलपानी खानेपानी योजना					८००			
			वडा नं. १, भुवनपानी खानेपानी योजना					९००			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
			वडा नं. १, खोदेगैरा गोवाने लिफ्टिङ खानेपानी योजना				१०००				
			वडा नं. १, चिदीगैरा वर्दावास गोमाने भुवनपानी खानेपानी योजना					१०००			
			वडा नं. १, छिविकाथान खानेपानी योजना						१२००		
			वडा नं. १, खोरियाटोल खानेपानी योजना						१२००		
			वडा नं. १, प्यूरेकागाँज वालुवाटोल खानेपानी योजना					१०००			
			वडा नं. २, भाडगाँउ वेहोरे लिफ्टिङ खानेपानी योजना					८००			
			वडा नं. २, लव्दी वेहोरे लिफ्टिङ खानेपानी योजना					९००			
			वडा नं. २, तातोपानी लिफ्टिङ खानेपानी योजना					१०००			
			वडा नं ५ को भुवनपानी बृहत लिफ्टिङ खानेपानी योजना					१०००			
			वडा नं. ६ को हरा गाँजा गुरुङ गाँउ खानेपानी योजना					१०००			
			वडा नं. ६ लाकुरुख वालकोट खानेपानी योजना					१०००			
			वडा नं. ६ मुलावारी, वालकाटे उनायचौर खानेपानी योजना					१०००			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
			वडा नं ७ को खोलापाटा कँडापानी लिफ्टिङ खानेपानी योजना					१२००			
			वडा नं. ९ चारीखोला रेसुङ्गा खानेपानी योजना					१२००			
			वडा नं. ९ ह्वाक्ने छहरा खानेपानी योजना					१२००			
			वडा नं. ९ बुढीचौर खानेपानी योजना					१२००			
			वडा नं. १२ धारापानी वेलपाटा लिफ्टिङ खानेपानी योजना					१२००			
			वडा नं. १३ को सिस्नेयार उपल्लो भंगारी लिफ्टिङ खानेपानी योजना					१०००			
			वडा नं १४ को घट्टेखोला लिफ्टिङ खानेपानी योजना					१०००			
		१.२.३	खानेपानी आपूर्ति पाइप लाईन विस्तार			५००	६००	५००	४००	३००	
		१.२.४	खानेपानी आपूर्ति व्यवस्थापन कोष तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण			२५०					
२	२.१.	२.१.१.	शौचालय निर्माण गर्न अनुदान			३००	३००	३००	३००	३००	
		२.१.२.	वडास्तरीय कम्पोस्ट मल उत्पादन तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२.	२.२.१.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी शौचालय निर्माण				१५००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.२.२.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी फोहर फ्याक्ने कन्टेनरको व्यवस्था				५००				
		२.२.३.	नगरपालिका द्वारा सम्भाव्य स्थानमा ल्यान्डफिल साइटको निर्माण						२०००		
		२.२.४.	सघन वस्ती क्षेत्रमा ढल निर्माण				१०००				
		२.२.५.	सरसफाइ कर्मचारीको व्यवस्था			२००	२००	२००	२००	२००	
		२.२.६.	फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्र संग सहकार्यका लागी कार्ययोजना निर्माण			२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	
		२.२.७.	पानीको मुहान संरक्षण तथा संरचना मर्मत			३००	३५०	२५०	२००	२००	
	२.३.	२.३.१.	फोहोर पुनर्प्रयोग गर्न तालिम			५०	५५	६०	६५	७०	
		२.३.२.	विभिन्न संघ संस्थासंग समन्वय गरी सामुदायिक स्तरमा प्रत्येक हप्ताको शनिबार सरसफाई कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.३.३.	स्थानीय सञ्चारमाध्यममा सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम प्रसारण ।			२५	३०	३५	४०	४५	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ नगरपालिकाका सम्पूर्ण घरधुरीमा आधारभूत खानेपानी सुविधा भएको हुने
- ✓ सम्पूर्ण घरधुरीमा शौचालयको व्यवस्था भएको हुने
- ✓ सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था भएको हुने
- ✓ सरसफाईको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार भएको हुने ।

७.२ सिंचाई

पृष्ठभूमि

खाद्यान्न बाली, नगदेबाली तथा जडिवुटि उत्पादनमा राम्रो सम्भावना रहेको यस नगरपालिकाको वडा नं. ३ मजेङ रातामाटा सिँचाइ, वडा न.४ सेउघामा जनमुखी सिँचाइ आयोजना, भुल्केडाँडा सिँचाइ आयोजना, गुल्मेलि बगर सिँचाइ आयोजना, वडा न. ७ मा रैदीखोला सिँचाइ आयोजना वडा नं. १४ मा टेकुवा, ठुलोखर्क, दमार, मर्दि, खोवा, बलाल सिँचाई, वडा न. १० मा खोरेतिखोला सिँचाइ आयोजना, ठुलाखोला सिँचाई आयोजना, वडा नं. ११ मा गडकुलो, थिपटारि, जामुनेटारि सिँचाइ आयोजना, वडा न. १२ मा ह्वक्ने छहरा-सानोखोला दमैसिँचाइ आयोजना हाल सञ्चालनमा रहेका छन भने प्रस्तावित सिँचाइ आयोजनाहरूमा वडा न ४ का लागि जोगिथुम लिफ्टिङ सिंचाइ आयोजना, ५ का लागि साउने खोला भुवनपानि लामडाँडा सिँचाइ आयोजना, ६ का लागी चेक्मि खोला जलुके सिमाहा घाघ सिँचाइ आयोजना, वडा नं. ७ का लागि सिस्नेखोला, तम्घास खोला सिँचाइ आयोजना, वडा नं. ९ का लागी डिप बोरिङ सिँचाइ आयोजना, वडा नं. ११ का लागि पाखाबारि लिफ्टिङ सिँचाइ आयोजना, वडा नं. १२ का लागि राना बगर उपल्लो दोमै सिँचाइ आयोजना, दोमै बाँजा खर्क सिँचाइ आयोजना, वडा नं. १३ मा चाउरेघाट साठिमुरी सिँचाइ आयोजना, वडा न: १४ मा खहरे सिँचाइ आयोजना र घार्दी खोला सिँचाइ आयोजनाको माग गरीएको छ । कृषिको मुख्य पूर्वाधार मानिने सिँचाइलाई यस नगरपालिका ले मुख्य प्राथमिकतामा राखी प्रस्तावित योजनाहरूमात्र पनि सफल वनाउन सके कृषि क्षेत्रमा नगरपालिका ले उपलव्धी हाँसिल गर्न सक्ने देखिन्छ । झनै विशाल बडिगाड नदिको जलभण्डारलाई सदुपयोग गर्न सके त कृषि क्षेत्रमा कायपलटनै हुन सक्नेछ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ पर्याप्त खोला तथा छल्दि खोला, पनाहा खोला र बडिगाड जलश्रोतको भण्डार रहेकोले लिफ्ट सिँचाइ आयोजना तथा कुलो मार्फत नगरपालिका का लगभग सबै वडाहरूलाई सिंचित गर्न सकिने ।
▪ नगरपालिका मा रहेका खोला नालाहरू, झरना, पोखरीहरू, सिमसार क्षेत्रहरू लगायतका पानीका मुहानहरूलाई संरक्षण गरी उक्त क्षेत्रहरूको सम्भाव्यता अध्ययन तथा सिंचाई योजना निर्माण वाट कृषि उत्पादनमा व्यापक वृद्धि गर्न सकिने ।
▪ प्रत्येक वडामा रहेका परम्परागत सिंचाई कुलाहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नति गरी सुविधायुक्त बनाउन सकिने ।
▪ वैकल्पिक सिँचाइ थोपा सिँचाइ, फोहोरा सिँचाइ तथा प्लास्टिक पोखरी आदिवाट सिँचाइ सुविधा पुयाउन सकिने ।
▪ कृषि विद्युतीकरण मार्फत सिंचाई सहजीकरण गर्न सकिने ।
▪ लिफ्ट सिचाँइ मार्फत नदिको जलश्रोतको उपयोग गर्न सकिने ।
▪ एकीकृत सिंचाई कार्यक्रमको सम्भाव्यता अध्ययन गरी स्रोतको बहु उपयोग गर्न सकिने ।
▪ कृत्रिम जलाशयहरू निर्माण गरेर समेत खेतीयोग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुर्याउन सकिने साथै जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास र जलपर्यटन समेत विकास गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू
▪ उपलब्ध जलस्रोतको पूर्णरूपमा सदुपयोग हुन नसकेको ।
▪ परम्परागत प्रविधिमा आधारित कुला तथा नहरहरूको मर्मत संभार नियमित हुन नसकेको ।
▪ आधुनिक सिंचाई परियोजनाहरू खर्चिलो भएका कारण ठुलो आकारको बजेट आवश्यकता पर्ने ।
▪ लिफ्ट सिचाँइ प्रणाली खर्चिलो हुने गरेको ।

दीर्घकालिन सोच
बाह्रै महिना पूर्ण सिंचाइयुक्त नगरपालिका

लक्ष्य
सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा दिगो सिंचाईको व्यबस्थापन गरी उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनमा योगदान पुर्याउने

उद्देश्यहरू
✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु
✓ सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. परम्परागत तथा वैकल्पिक प्रविधिको प्रयोग गरी खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाई सुविधा पुर्याउने	१.१.१. नगरपालिका भएर बग्ने नदी, खोला नाला, ताल पोखरीहरू, सिमसार क्षेत्रहरूलगायत पानीका मुख्य श्रोतहरूर तिनका जलाधार क्षेत्रको नक्सांकन गरी विस्तृत विवरण (inventory profile) तयार गरिनेछ ।
	१.१.२. परम्परागत सिंचाई कुला र नहरहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नति गरी सुविधायुक्त बनाइनेछ ।
	१.१.३. सम्भाव्यता अध्ययन गरी सिंचाई संरचनाहरू क्रमश: निर्माण गर्दै सिंचाई सुविधा बढाउँदै लगिनेछ ।
	१.१.४. सतह सिंचाईको सम्भावना नभएका स्थानमा वैकल्पिक तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई जस्तै थोपा सिंचाई, फोहरा सिंचाई, वर्षातको पानी संकलन, प्लास्टिक पोखरीको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त स्थान र वडाहरूमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
	१.१.५ जलपर्यावरण र जलश्रोत संरक्षणका हिसावले अत्यन्त उपयुक्त पोखरीहरूको निर्माण र व्यवस्थापन अभियानका रुपमा सञ्चालन गरी प्रत्येक वडामा वहुउदेश्यीय नमुना पोखरी निर्माण गरिनेछ । यस अभियान अर्न्तगत पोखरीहरूको पुर्नउत्थानलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

उद्देश्य २. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनको सम्भावना बोकेका क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखेर सिंचाई प्रणालीको विकास गर्ने ।	२.१.१. चक्लाबन्दी भएका क्षेत्र, कृषि पकेट क्षेत्र तथा निजी ठूला कृषि फर्ममा आवश्यकताको आधारमा सिंचाईको व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.२. कृषि विद्युतीकरण मार्फत Lift सिंचाई प्रणाली सुदृढिकरण गरिनेछ ।
२.२. कृतिम जलाशयहरूनिर्माण गरी वैकल्पिक सिंचाई प्रवर्द्धन गर्ने	२.२.१. प्रत्येक वडामा कृतिम जलाशयहरू निर्माण गरी माछापालन, सिंचाई तथा पर्यटकलाई आकर्षित गर्नका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
२.३.संस्थागत संरचना सुदृढीकरण गर्ने ।	२.३.१. मर्मत संभार कोष स्थापना गरी नियमित मर्मत संभार गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.३.२. पोखरी खोला तथा मुहान संरक्षणका लागि स्थानीयवासीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ साथै सिंचाइ उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास गरिनेछ ।
	२.३.३. मुहानहरू संरक्षण कार्य योजना जस्तै बायो इन्जिनियरिङ्ग, पोखरी तथा हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम प्रत्येक वडामा सम्भाव्य क्षेत्रमा संचालन गरिनेछ ।
	२.३.४. मानवीय हस्तक्षेप तथा जलवायु परिवर्तनका कारण जलस्रोत क्षेत्रमा परेको असर न्यूनीकरण गर्ने कार्ययोजना निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	२.३.५. सिंचाई आयोजना सञ्चालन र व्यवस्थापन प्रणालीलाई स्वचालित र आत्मनिर्भर बनाउनका लागि न्यूनतम उपभोगको मात्रा अनुसार सेवा शुल्क निर्धारण गरी संकलन गरिनेछ ।
	२.३.६. मुहान तथा जलाधार संरक्षणका लागि प्रत्येक घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न "हामी जोगाउँछौ हाम्रो मुहान" कार्यक्रमलाई अभियानका रुपमा वडास्तरमा व्यापक जागरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

सिंचाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलाधार क्षेत्रको विवरण संकलन तथा नक्सांकन			९०					
		१.१.२.	वडा नं. १ मा मौसमी तथा वेमौसमी तरकारी खेतीको लागि थोपा सिंचाई तथा पोलिथिन पाइप विस्तार			२००					
			वडा नं. २ मा मौसमी तथा वेमौसमी तरकारी खेतीको लागि थोपा सिंचाई				५००				
			वडा नं. ३ को लब्दी लाहाय कुलो मर्मत तथा निर्माण				२५०				
			वडा नं. ३ को भालु खोला, रिट्ठावोट, गुठी लावाखेत कुलो निर्माण तथा मर्मत				२५०				
			वडा नं. ३ को हाल संचालनमा रहेका कुलोहरु वर्षातको कारण क्षती पुऱ्याएका कुलोहरुको पुनः निर्माण तथा मर्मत				२५०				
			वडा नं. ४ को रैदीखेत सिंचाई कुलो निर्माण				५००				
			वडा नं ४ को ओखेनी भण्डारीटोल सिंचाईकुलो निर्माण				५००				
			वडा नं. ५ को साउनेखोला भुवनपानी लिफ्टिङ सिंचाई योजना				५००				
			वडा नं. ५, पनाहा खोला भुवनपानी लाम डाँडा लिफ्टिङ सिंचाई योजना				५००				
			वडा नं. ५, विभिन्न टोलहरुमा ७ ओटा आकाशेपानी संकलन पोखरी निर्माण				४५०				
			वडा नं ६, चेक्मीखाल सिंचाई योजना				५००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
			वडा नं ६, सौररुखा वालकाटे सुंचाई योजना					६००			
			वडा नं ६, सोता सिमा सिंचाई योजना					६००			
			वडा नं ६, चिसाखोला सिंचाई योजना					६००			
			वडा नं ६, जलुके सिमाघाट सिंचाई योजना					६००			
			वडा नं ७, सिस्नेखोला रैदी सिंचाई कुलो निर्माण					६००			
			वडा नं ७, तम्घास खोला रैदी सिंचाई कुलो निर्माण					६००			
			वडा नं ९, बोरिङ्ग प्रविधि मार्फत सिंचाई योजना विस्तार					६००			
			वडा नं. १० मा हाल संचालित कुलोहरु वर्षातको कारणले क्षती पुऱ्याएको हुनाले आवश्यकता अनुसार ती कुलोहरुको निर्माण तथा मर्मत					६५०			
			वडा नं. ११, रानावगर देखि उपल्लो दोमै सम्म सिंचाई कुलो निर्माण					६००			
			वडा नं. ११, दोमै बाँकाखर्क सिंचाई कुलो निर्माण						६००		
			वडा नं. ११, घाटारह देखि खरिरुख सम्म सिंचाई कुलो निर्माण						६००		
			वडा नं. १२, जावुने सात मुरे देखि कुनैय सिंचाई कुलो निर्माण						३००		
			वडा नं. १२ मा संचालित कुलोहरुको मर्मत तथा पुनः निर्माण						४५०		

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
			वडा नं. १२ मा मौसमी तथा वेमौसमी तरकारी खेतीको लागि सिंचाईको व्यवस्था			४५०					
			वडा नं १३, भाउरेघाट देखि साठीमुरी सिंचाई योजना			४५०					
			वडा नं १३ मौसमी तथा वेमौसमी तरकारी खेतीको लागि थोपा सिंचाई योजना			४५०					
			वडा नं. १४, उपल्लो कुलो, टेकुवा कुलो, ठूलो खर्क, दमार कुलो, मर्दी कुलो, खौवा खोला कुलो, बलाल कुलो निर्माण			४५०					
			वडा नं १४, खहरे खोला सिंचाई योजना (पराल्मी, रातामाटा)			४५०					
			वडा नं १४ धार्दी खोला सिंचाई योजना (पराल्मी, छाप)			४५०					
		१.१.३.	भूमिगत तथा सतह सिंचाई सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण			७००					
		१.१.४.	वैकल्पिक सिंचाईको व्यवस्था				५००				
		१.१.५	प्रत्येक वडामा वहुउद्देश्यिय नमुना पोखरी निर्माण					५००			
२	२.१.	२.१.१.	ठूला कृषि उत्पादन क्षेत्रमा सिंचाइको विशेष व्यवस्था					५००			
		२.१.२.	विद्युतका पोल तथा लाईनको व्यवस्था			४५०					
	२.२.	२.२.१.	कृतिम जलाशय निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन				३५०				
	२.३.	२.३.१.	मर्मत संभार कोष स्थापना			५००					
		२.३.२.	सिंचाई उपभोक्ता समितिलाई मूहान संरक्षण तथा दिगो सिंचाई सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था			५०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.३.३.	हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		२.३.४.	Climate adaptation and mitigation कार्यक्रम संचालन			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		२.३.५.	सिंचाइ सेवा शुल्क निर्धारण तथा संकलन			१००					
		२.३.६.	मुहान तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम संचालन			२००	२००	२००	२००	२००	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको हुनेछ
- ✓ उच्च प्रतिफलयुक्त कृषि उत्पादन भएको हुनेछ ।

७.३ ऊर्जा

पृष्ठभूमि

नेपाल अपार जलस्रोतको सम्पदा भएर पनि त्यसको सदुपयोग हुन नसकिरहेको कारण शहर र ग्रामीण ईलाकामा उर्जा संकट व्याप्त छ । नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिले पनि ठुलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रुपमा काठदाउराको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापकरुपमा भइरहेको छ । नगरपालिका को कुल घरपरिवारहरू मध्ये घरायसी प्रयोजनको लागि वडा नं १ मा ९८ प्रतिशतले एलपी ग्यास, २ प्रतिशतल काठदाउरा वडा नं २ मा ७० एलपी ग्यास, ३० प्रतिशत काठदाउरा, वडा नं १० मा २० प्रतिसत एलपी ग्यास, ८० प्रतिशत काठदाउरा वडा नं ८, ५ र १३ मा ५० प्रतिशत काठदाउरा, ५० प्रतिशतले एलपी ग्यास, वडा नं ७ र ९ मा ७५ प्रतिशतले एलपी ग्यास र २५ प्रतिशत काठदाउरा, वडा नं ३ र ४ मा एलपी ग्यास ४० प्रतिशतले र ६० प्रतिशतले काठदाउरा वडा नं ६ र १४ मा १०० प्रतिशत काठदाउरा वडा नं ११ र १२ मा ८० प्रतिशत काठदाउरा र २० प्रतिशत एलपी ग्यास प्रयोग गर्छन् । सबै वडामा काठदाउराको श्रोत सामुदायिक वन तथा निजी वन रहेका छन् । काठ दाउराको प्रयोगका थुप्रै नकारात्मक पक्षहरूमध्ये स्वास्थ्यमा पर्ने असर र वनजङ्गलको विनाश प्रमुख हुन् । त्यसैगरी कुनै पनि नगरपालिका वा स्थानमा बसोबास गर्ने नागरिकको जीवनलाई सरल र सहज बनाउन साथै आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न विद्युत् तथा ऊर्जाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । सबै वडा मा राष्ट्रिय प्रशारण लाईन चालु रहेको छ । रेसुङ्गानगरपालिका मा विद्युतीकरणको अवस्था सन्तोषजनक नै रहेको भए पनि सामान्य हावाहुरी तथा वर्षात हुने संकेत हुनासाथ विद्युत सेवा अवरुद्ध हुन्छ । यसकारण व्यवसाय संचालन तथा औद्योगिकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईन जडान हुनसकेको छैन । तसर्थ रेसुङ्गानगरपालिका मा विद्युत् प्रसारण लाईनमा सुधार गर्नुपर्ने साथै low voltage हुने स्थानहरूमा ट्रान्सफर्मरको स्तरोन्नति तथा नयाँ ट्रान्सफर्मर जडान गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्युत ऊर्जा साथसाथै सौर्य उर्जा जस्ता अन्य वैकल्पिक ऊर्जाबाट विभिन्न उद्योग तथा व्यवसाय, सिँचाई आयोजना, खानेपानी आयोजना समेत सञ्चालन गर्न सकिन्छ अतः यस नगरपालिका मा अल्पकालिन रुपमा सौर्य उर्जा र वायो ग्याँसलाई तथा दीर्घकालीन रूपमा जलविद्युत ऊर्जालाई जोड दिनु आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका का प्रायजसो स्थानहरूमा राष्ट्रियस्तरबाट उत्पादित विद्युत प्रशारण सेवा पुगेको
▪ नवीकरणीय उर्जा तथा वैकल्पिक उर्जालाई उचित व्यवस्थापन गरी सदुपयोग गर्न सकिने
▪ नगरपालिकाबासीलाई विद्युतीय उपकरणको, सौर्य उर्जा उपयोगमा प्रोत्साहन गरी काठ दाउरा र ग्याँसको खपत न्यूनीकरण गर्न सकिने
▪ व्यवसाय संचालन तथा औद्योगिकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईन निष्कासन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ मुख्य प्रसारण लाईन बाहेक नगरपालिका मा विद्युतीकरणका लागि प्रयोग भएका काठका पोलहरूजीर्ण तथा असुरक्षित रहेका
▪ विभिन्न स्थानमा ट्रान्सफर्मरहरूको अभाव
▪ सार्वजनिक सडक बत्तिहरूको पर्याप्त प्रबन्ध नभएको
▪ गुणस्तरीय विद्युत आपुर्तिको व्यवस्था नभएको ।

दीर्घकालिन सोच
ऊर्जामा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त नगरपालिका
लक्ष्य
नगरपालिका वासीहरूमा दिगो, वातावरण मैत्री उर्जामा पूर्ण पहुँच स्थापित गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ ऊर्जामा सबै नगरपालिका बासीको पहुँच पुऱ्याउनु ✓ ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

उद्देश्य १. ऊर्जामा सबै नगरपालिकाबासीको पहुँच पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. विद्युतीकरण नभएका स्थानहरूमा विद्युत् सेवा विस्तार गर्ने ।	१.१.१. विद्युत् सेवा नपुगेका बस्तीहरूमा विद्युतीकरणका लागि थप कार्य अगाडि बढाइनेछ ।
	१.१.२. तत्काल विद्युतीकरण उपलब्ध हुन नसक्ने घरधुरी र काठ दाउराको प्रयोगलाई पूर्णरुपले विस्थापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै सौर्य ऊर्जा तथा बायोग्यास प्रयोग गर्न प्रोत्साहन स्वरुप अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य २. ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
२.१. विद्युत क्षमता वृद्धि गर्ने ।	२.१.१. नगरपालिका मा मुख्य प्रसारण लाईनमार्फत पूर्ण विद्युतीकरण गरी वितरण प्रणाली सुदृढ गरिनेछ .
	२.१.२. मागअनुसार आवश्यक voltage परिपूर्ति गर्न ट्रान्सफर्मर जडान तथा क्षमता वृद्धि गरिनेछ ।
	२.१.३. विद्युत प्रसारण लाईन सुधार गर्न तथा काठका पोलहरू विस्थापन गर्न विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरिनेछ ।
२.२. विद्युत् उपयोग बढाउने ।	२.२.१. घरायसी खाना पकाउन विद्युतीय उपकरणको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
	२.२.२. विद्युतिय सवारी साधनको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ .
२.३. वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन गर्ने ।	२.३.१ नगरपालिका मा वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनको सम्भाव्यता हेरी निजीक्षेत्रलाई आकर्षण गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।
	२.३.२. बजार क्षेत्रहरूमा फोहोरको सदुपयोग गरी ऊर्जामा परिणत गर्ने प्रविधीको प्रयोग गरिनेछ ।
	२.३.३. उज्यालो नगरपालिका अभियान अन्तर्गत नगरपालिका का बजार क्षेत्रहरूमा तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा सौर्यबत्ती जडान गरिनेछ ।
२.४.जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.४.१. दाउरा र गुइँठाको प्रयोगलाई पूर्णरूपमा वैकल्पिक उर्जा तथा विद्युतीय ऊर्जाको प्रयोगले विस्थापित गर्न दाउरा र गुइँठाको प्रयोगका नकारात्मक असरबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

उर्जाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	विद्युतका प्रशारण लाईन विस्तार			१०००	८००	५००	५००	५००	
		१.१.२.	वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्न अनुदान			५००	५००	५००	५००	५००	
२	२.१.	२.१.१.	सदरमुकाम तथा बजार क्षेत्रमा भएका अव्यवस्थित विद्युत तथा टेलीफोन लाईनलाई भूमिगत (Under ground) गरी व्यवस्थित गर्ने					१०००			
		२.१.२.	आवश्यकताका आधारमा ट्रान्सफर्मर जडान				१०००		१०००		
		२.१.३.	विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरी विद्युत प्रसारणलाईन सुधार गर्ने			४००	५००	४५०	३००	५००	
	२.२.	२.२.१.	विद्युतीय उपकरण खरिदमा निश्चित मापदण्डका आधारमा छुटको व्यवस्था			३००	३५०	४००	४५०	५००	
		२.२.२.	विद्युतीय सवारी साधन सञ्चालनमा सवारी छुटको व्यवस्था			५००	५००	५००	५००	५००	
	२.३.	२.३.१.	सोलार मिनि ग्रिड आयोजनाको निर्माण				१०००				
		२.३.२.	वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्न अन्तरकृया			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.३.३.	सघन वस्ती क्षेत्रमा प्रविधिको प्रयोग गरी फोहोरबाट उर्जा उत्पादन सम्भाव्यता अध्ययन			४५०					
		२.३.४.	सडक तथा सार्वजनिक स्थानमा सौर्य बत्ती जडान			१०००					
	२.४.	२.४.१.	विद्युत ऊर्जा तथा वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्नका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	

अपेक्षित उपलब्धीहरु

- ✓ उर्जाका आधारभुत पूर्वाधारहरुको विकास भइ हरेक घरधुरीमा न्युनतम उर्जाको सुनिश्चितता भएको हुनेछ ।
- ✓ उर्जाको मुल प्रवाहमा नसमेटिएका घरधुरीहरुमा वैकल्पिक उर्जाको प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

७.४ सडक तथा यातायात

पृष्ठभूमि

सडक तथा यातायातलाई पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्ण सूचक मानिन्छ । रेसुङ्गा नगरपालिका चार मुख्य सडक संजालबाट जोडिएको छ । जसमा (१) बुटवल- तानसेन - तम्घास बजार जोड्ने सडक, (२) गोरुसंगे सन्धिखर्क हुँदै तम्घास बजार जोड्ने सडक, (३) बुर्तिबाङ - आँपटारि हुँदै तम्घास बजार जोड्ने सडक र (४) सालझन्डि- राँडबास - सिमीचौर हुँदै तम्घास बजारजोड्ने सडक पर्छन् । नगरपालिका भित्रका रणनीतिक हिसाबले महत्वपूर्ण थप सडकहरूमा वडा नं १ बाट वडा नं. ७, वडा नं. ५ हुदै वडा नं. ६जोड्ने सडक, वडा नं ८ तम्घास बजार बाट वडा नं. १४ पराल्मि जोड्नेसडक, वडा नं ८ बाट रेसुङ्गा पर्यटकिय क्षत्र जोड्ने कच्ची सडकरहेका छन् । त्यसै गरी नगरपालिका का विभिन्न स्थानमा पुल तथा झोलुङ्गे पुल पनि रहेका छन् । विषेश गरी वडा नं ४ को पनाहा घाट पक्की पुलले रेसुङ्गा नगरपालिका र ईस्मा गाउँपालिका लाई जोडेको छ भने छल्दी खोला पक्की पुलले रेसुङ्गा- १४ र मुसिकोट नगरपालिका लाई जोडेको छ । नगरपालिका का धेरै स्थानहरूमा पुलहरू निर्माण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । अर्को तर्फ नगरपालिका भित्रका मुख्य सडक बाहेकका सम्पूर्ण सडकहरू कच्ची अवस्थामा रहेका हुनाले बर्षात्मा हिलो र खाल्डाखुल्डि बढ्ने साथै हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमा नै अवरुद्ध हुने समस्याहरू रहेका छन् । यद्यपि हाल नगरपालिका भित्रका केही सडकहरू बिस्तार तथा स्तरोन्नति भइरहेका छन् । यातायातका साधनहरूको अपर्याप्तता तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था कमजोर रहेको पाइन्छ । सडक तथा यातायातको विकासले उत्पादकत्व वृद्धिगर्ने, स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवामा पहुँच पुऱ्याउने, रोजगारी श्रृजना गर्ने, गरिबी न्यूनीकरण गर्ने र आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने हुदाँ यस नगरपालिका मा सडक तथा यातायात गुरुयोजना तय गरी सोही अनुरुप योजनाबद्ध एवं व्यवस्थित तवरले सडक सञ्जालको बिस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका बुटवल, तान्सेन तम्घास जोड्ने सडक संजालबाट जोडिएको ।
▪ नगरपालिका का सडकहरूलाई मापदण्ड बनाई सो अनुसारको स्तरोन्नति कार्यलाई तीव्रता दिन सकिने ।
▪ नगरपालिका मा भित्री सडक निर्माण गरी कृषि, पर्यटन तथा उद्योगको विकासको राम्रो सम्भावना रहेको ।
▪ नगरपालिका केन्द्र बाट वडम केन्द्र जोड्ने सडक कच्ची अवस्थामै रहे पनि प्रत्येक वडालाई सडक सञ्जालले जोडेको ।
▪ झोलुङे पुल र पुलले आवात जावत सहज पारेको

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ योजनाबद्ध तथा दिगो विकास लक्ष्यका मापदण्ड मुताविक सडक सञ्जाल विस्तार नभएको ।
▪ कच्ची सडकमा वर्षातको समय पटकपटक पहिरो जाने, हिलाम्मे हुने, खाल्टाखुल्टी बढ्ने र हिउँदमा धुलाम्मे हुने हुँदा आवागमन जोखिमपूर्ण र कष्टप्रद हुने गरेको ।
▪ नगरपालिका भित्र दैनिक आवतजावतका लागि आवश्यक भरपर्दो यातायातको असुविधा भएकाले विभिन्न रूटहरूको निर्धारण गरी सार्वजनिक यातायात सेवा संचालन गर्नुपर्ने ।
▪ सडक वरपर प्रदूषण भई वातावरण र जनस्वास्थ्यमा पर्न गएको नकारात्मक असर कम गर्न पहल गर्नुपर्ने ।
▪ सडकको स्थिति कमजोर हुँदा उद्योगधन्दा, कलकारखाना, व्यापार व्यवसाय, कृषि, पर्यटन जस्ता क्षेत्रहरू चलायमान हुन नसकेको ।
▪ सडकको स्तरउन्नती गर्न ठूलो आकारको बजेट आवश्यक पर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
सहज, सुरक्षित र भरपर्दो सडक तथा यातायात सेवाको सुनिश्चितता
लक्ष्य
नगरपालिका भित्रको सडक सञ्जाल स्तरोन्नति गरी यातायातलाई सुरक्षित, सहज र भरपर्दो बनाउने
उद्देश्यहरू
✓ नगरपालिका वासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ✓ नगरपालिका मा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. नगरपालिका बासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१. नगरपालिका केन्द्रबाट सबै वडाकेन्द्र र बजार केन्द्रमा सडक सञ्जाल बिस्तार गर्ने ।	१.१.१. सम्पूर्ण वडा केन्द्रलाई नगरपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य-मुख्य सडकहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी शीघ्र स्तरोन्नति तथा कालोपत्रे गरिनेछ ।
	१.१.२. निर्माण योजनामा रहेका सडकको यथाशीघ्र निर्माण सम्पन्न गरी सञ्चालनमा ल्याइने छ ।
	१.१.३ सडक बिस्तार सँग-सँगै बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माण गरिनेछ ।
१.२. विद्यमान सडकको स्तरोन्नति तथा विस्तार गर्ने ।	१.२.१ पहिचान भएका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति र विस्तार गरी नगरपालिका सडक सञ्जालसँग आवद्ध कृषि सडक सञ्जाल निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रस्तावित औद्योगिक तथा व्यवसायिक क्षेत्रहरूको यकिन गरी ती स्थानहरूलाई जोड्ने सडक क्रमिक रुपमा निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.३. सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य सडकहरूमा आवश्यकता अनुसारको रोड फर्निचर (Road Furniture) को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.४. नगरपालिका भर अति आवश्यक स्थानहरूमा पुल निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.५. उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरूको डिपिआर सम्पन्न गरिनेछ ।

	१.२.६. उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरू निर्माण गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।
१.३. सार्वजनिक यातायात प्रणालीको विकास गर्ने ।	१.३.१. यातायात व्यवसायी तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गरी सार्वजनिक सवारी साधन चल्ने रूटहरू तय गरिनेछ ।
	१.३.२. रूटमा चल्ने सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार (जस्तै बस, मिनिबस, माइक्रोबस आदि) आवश्यकता अनुसार तय गरिनेछ ।
	१.३.३. रूटको बीच-बीचमा बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय, प्रतीक्षालयहरू स्थानीय आवश्यकता अनुसार निर्धारण गरी निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४. नगरपालिका का सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य रूटहरूमा आवश्यकताको आधारमा ट्राफिक युनिट स्थापना गरिनेछ.।
	१.३.५ विशेष गरी वर्षातको समयमा आवागमन अवरुद्ध हुनसक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गरी तत्काल आवागमन खुलाउन (Rapid Response Mechanism) तयार गरी तयारी अवस्थामा राखिनेछ ।
१.४. हेलिप्याड निर्माण गर्ने ।	१.४.१. नगरपालिका का प्रत्येक वडामा कम्तिमा एउटा हेलिप्याड निर्माण सम्भब्यता अध्यायन गरिनेछ ।

उद्देश्य २. नगरपालिका मा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१.सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१. गुरु योजनामा आधारित सडक सञ्जालको विकास तथा यातायात रुटहरूको तय गरिने छ ।
	२.१.२. रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (डिपिआर) तयार गरी प्राथमिकताका आधारमा निर्माण गरिनेछ ।
२.२. सडकको न्यूनतम मापदण्ड कार्यान्वयनमा ल्याइने ।	२.२.१. सडकको न्यूनतम मापदण्डलाई कार्यान्वयनमा ल्याइने छ तथा सडक अतिक्रमण गर्ने कार्यलाई पूर्ण रुपमा निरुत्साहित गरिने छ ।
२.३. दिगो तथा वातावरण मैत्री प्रविधिमा जोड दिने ।	२.३.१. सडकको नियमित मर्मत सम्भारका लागि आधुनिक प्रविधिको उपयोग तथा यान्त्रीकरणमा जोड दिइने छ ।
	२.३.२. प्राकृतिक प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनले सडक तथा यातायातमा हुन सक्ने असर तथा नोक्सानीलाई न्युनीकरण गरिने छ ।
	२.३.३. विद्युतीय सवारी साधन संचालन गर्नका लागि संघीय तथा प्रादेशिक सरकारसँग समन्वय गरी प्रोत्साहन गर्न निजी क्षेत्रलाई आर्थिक सहुलियत दिने र चार्जिङ स्टेशन को सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.३.४ नगरपालिकामा निर्माण हुने सडकहरूमध्ये २० प्रतिशत सडकहरूमा बायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ ।

सडक तथा यातायातको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	वडाकेन्द्रलाई नगरपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य सडकको स्तरोन्नति तथा कालोपत्रे			१०००	८००	७००	५००	५००	
		१.१.२.	नगरपालिका क्षेत्रभित्र निर्माण भएका सडकहरुको स्तरोन्नती तथा कालोपत्रे			१०००	८००	७००	५००	५००	
		१.१.३.	बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माणः				१५००				
		१.२.१.	कृषि सडकहरूको विस्तार तथा स्तरोन्नति			१२००	११००	१०००	९००	८००	
	१.२	१.२.२.	औद्योगिक, व्यवसायिक तथा कृषि क्षेत्र जोड्ने सडक निर्माण			१५००	१२००	१०००	१०००	९००	
		१.२.३.	मुख्य सडकहरूमा रोड फर्निचर तथा प्रतिक्षलयको व्यवस्था			१२००	१२००	१०००	८००	८००	
		१.२.४.	अति आवश्यक पक्की पुल तथा झोलुङ्गे पुलहरूको संभाव्यता अध्ययन				५००				
		१.२.५.	प्राथमिकता प्राप्त पुलहरूको डिपिआर निर्माण				१५००				
		१.२.६.	अति आवश्यक स्थानहरुमा पक्की पुल तथा झोलुङ्गे पुलहरुको निर्माण					२०००			
	१.३.	१.३.१.	सार्वजनिक सवारीसाधन चल्ने रुटहरू तय			५००	५००	५००	५००	५००	
		१.३.२.	रुट अनुसार सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार निर्धारण			५००	३००	३००	२००	१००	
		१.३.३.	सार्वजनिक स्थलहरुमा सरसफाई तथा स्वस्थ वातावरण सृजना गर्नका लागि अपाङ्गमैत्री सौचालयहरुको निर्माण				१०००		१०००		
		१.३.४.	ट्राफिक युनिट स्थापना			९००			१०००		

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.५	सडक मर्मत संम्हार Rapid Response Mechanism तयार गर्ने			५००					
	१.४.	१.४.१.	यातायातको पहुँच नपुगेको स्थानहरुमा आकस्मीक उद्धारको लागि हेलिप्याड निर्माण				९००		१०००		
२	२.१.	२.१.१.	सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण			१२००					
		२.१.२.	रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन निर्माण			५००					
	२.२.	२.२.१.	अनुगमनको व्यवस्था			२००	२००	२००	२००	२००	
	२.३.	२.३.१.	आधुनिक उपकरण खरिद				१०००		९००		
		२.३.२.	Bio-engineering प्रविधि अवलम्बन गर्ने			२००	२५०	३००	३५०	४००	
		२.३.३.	विद्युतीय सवारी साधन खरिदमा सहुलियत			५००	५००	५००	५००	५००	

अपेक्षित उपलब्धीहरु

- ✓ सडक यातायातको सहज पँहुच स्थापित भएको हुनेछ ।
- ✓ नगरपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने मुख्य सडकहरु कालो पत्रे भएका हुनेछन ।
- ✓ नगरपालिका केन्द्रलाइ प्रत्येक वडाकेन्द्र जोड्ने सडकहरु स्तरोन्नति भएका हुनेछन ।
- ✓ सार्वजनिक यातायातका वैज्ञानिक रुटहरु तय भइ सार्वजनिक परिवहन सहज भएको हुनेछ ।
- ✓ सडक जोखिम तथा दुर्घटना न्युनीकरण हुनेछन ।

७.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास

पृष्ठभूमि

मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकताहरूमध्ये आवास पनि एक हो र नेपालको संविधानले पनि सुरक्षित तथा वातावारण मैत्री आवासको हकलाई प्रत्याभूति गरेको छ । बिभिन्न तथ्यांकअनुसार यस नगरपालिका का अधिकांश घरहरू कच्ची अवस्थामा रहेको देखाउँछ । यसले नगरपालिका का घरहरू भूकम्पीय तथा अन्य प्रकोप सुरक्षाको दृष्टिकोणले अत्यन्त असुरक्षित तथा जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ । वि. सं. २०७२ को भूकम्पले पनि धेरै घरहरुमा क्ष्यति पुगेको थियो । वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले नगरपालिका को वडा नं. ४ को संगम टोल, गहते, मसिना पोखरि चिसाखोला, वडा न. १३ को काफल गैरा, वडा नं. ११ को तल्लो बिहिचौर, तोलङ्गा, वडा नं.१० को काभ्रे, टिमुर गैरा वस्ती आदि क्षेत्रमा पहिरो जाने गरेकोले विद्यालय र केहि घरहरू तथा बस्ति जोखिममा पर्नुका साथै विस्थापित भएको छ । व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत यस नगरपालिका को दीर्घकालिन समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ स्थानीय स्तरमा आवास निर्माण सामग्रीहरूको उपलब्धता भएको हुँदा स्थानीय स्रोतसाधनको प्रयोग गरी निर्माण कार्य गर्न सकिने
▪ व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सकिने
▪ नगरपालिका द्वारा भवन निर्माण मापदण्डको सफल कार्यान्वयनका लागि तालिमप्राप्त व्यवसायीलाई मात्र निर्माण अनुमति दिने नीति लिइएको
▪ भूकम्प प्रतिरोधी वातावरण मैत्री सुविधासम्पन्न तथा सुरक्षित भवन निर्माणमा जनचासो बढ्दै गएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ अधिकांश घरहरू अर्धपक्कि, कच्ची रुपमा रहेकाले सुरक्षित नभएका
▪ छरिएर रहेका बस्तीहरूलाई एकीकृत गर्न तथा आवास क्षेत्रमा वृद्धाश्रम, धर्मशाला, सामुदायिक भवन आदि निर्माण गर्न प्रशस्त मात्रामा बजेटको आवश्यकता पर्ने
▪ मौलिक संस्कृति र वास्तुकलाको लोप हुँदै जाने अवस्था रहेको
▪ भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा आउन नसकेको
▪ सुकुम्बासी, विपन्न, लोपोन्मुख जाति तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका निम्ति आवास निर्माणसम्बन्धी ठोस नीति आवश्यक रहेको

दीर्घकालिन सोच
सबैलाई पूर्ण सुरक्षित तथा आधारभूत सुविधासम्पन्न आवासको प्रत्याभूति
लक्ष्य
सुरक्षित र न्यूनतम सुविधायुक्त आवास तथा बस्ती विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्नु ✓ सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्ने

उद्देश्य १. न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. छरिएर रहेका तथा विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूलाई एकीकृत बस्तीको निर्माण गरी स्थानान्तरण गर्दै लैजाने ।	१.१.१. बस्ती विकास योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२. विपतको जोखिममा परेका बस्तीहरू पहिचान तथा नक्साङ्कन गरिनेछ ।
	१.१.३. एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा उपयुक्त स्थानहरू पहिचान गरी आवास क्षेत्र विकास गरिनेछ ।
	१.१.४. छरिएर रहेका तथा विपतको जोखिममा परेका घरपरिवारका लागि सुरक्षित, व्यवस्थित, आधारभुत सुविधायुक्त तथा वातावरण मैत्री एकीकृत बस्ती निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५. सुकुम्बासी, विपन्न, लोपोन्मुख जाति तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका लागि आवास निर्माण सम्बन्धि ठोस नीति बनाइने छ ।
	१.१.६. विपद्को उच्च जोखिममा रहेका स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिने छ ।
१.२. घना बस्ती रहेको स्थानमा बस्ती व्यवस्थित गर्ने ।	१.२.१. नगरपालिका को भू-उपयोग नीति अनुरुप वस्ती विकास तथा योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२. हाल घनावस्ती रहेका स्थानमा भौतिक पूर्वाधार विकास गरी बस्ती वरपर थप आवास विस्तार कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.२.३. अनधिकृत रुपले बसोबास गरिरहेका घरपरिवार पहिचान गरी सो स्थानबाट हटाउने कार्यलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.४. भवन निर्माण आचार संहिता तर्जुमा गरी अनिवार्य लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य २. सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. एकीकृत सेवा प्रदायक बहुउपयोगी तथा बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गर्ने ।	२.१.१. सरकारी भवनहरूनिर्माण गर्दा सकेसम्म एकै स्थानमा र एकरुपता ल्याउन एकै किसिमका भवनहरूको डिजाइन र निर्माण गरी एकीकृत जनसेवा प्रदान गरिनेछ ।
२.२ आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग गर्ने ।	२.२.१. सरकारी तथा सार्वजनिक भवनहरू अपाङ्ग मैत्री बनाइने छ ।
	२.२.२. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्तरमा उपलब्धता भएका निर्माण सामग्रीको उच्चतम प्रयोग गरिनेछ ।
	२.२.३. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग हुने प्रविधि विकास गर्ने तथा सुरक्षित संरचना निर्माण गर्न विज्ञहरूको सहयोग लिई निर्माण मजदुरहरूका लागि नियमित तालिम संचालन गरिनेछ ।
	२.२.४ स्थानीय मौलिकताको जर्गेना गर्ने, वास्तुकला तथा सौन्दर्य कायम हुने संरचना निर्माण गर्दा नगरपालिका ले प्रोत्साहन गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

आवास, भवन तथा वस्ती विकासको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	बस्ती विकास गुरुयोजना तयार गर्ने			८००					
		१.१.२.	विपद्को जोखिममा परेका बस्तीहरूको पहिचान गरी नक्सांकन गर्ने			१००					
		१.१.३.	एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा सम्भावित स्थान पहिचान गर्ने			१००					
		१.१.४.	स्थानीय तह, तथा लक्षित वर्गको सहकार्यमा एकीकृत बस्ती निर्माण				१५००				
		१.१.५.	आर्थिक रूपले पिछडिएका वर्गको लागि आवास निर्माण गर्न उपयुक्त संयन्त्र निर्माण				२५०				
		१.१.६.	भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन गर्न जोखिम क्षेत्र पहिचान					१५०			
	१.२.	१.२.१.	बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.२.	अनुगमन संयन्त्र निर्माण/मापदण्ड निर्माण			१५०					
		१.२.३.	भवन आचार संहिता तर्जुमा तथा लागू				२००				
	२.१.	२.१.१.	सामूहिक सार्वजनिक तथा सरकारी भवन निर्माण			१०००	१२००	१५००	१०००	१०००	
		२.१.२.	अपाङ्ग मैत्री भवन निर्माण			१०००	१२००	१२००	१०००	८००	
	२.२.	२.२ .२	भवन निर्माणमा स्थानीय निर्माण सामग्रीको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन			१००	१००	१००	१००	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.२.३.	सुरक्षित आवास निर्माणका लागि क्षमता अभिवृद्धि (डकर्मी तालिम)			५०	५५	६०	६५	८०	
		२.२.४	स्थानीय मौलिक वास्तुकला झल्कने घर तथा संरचना निर्माण गर्दा विशेष सहुलियत			२००	२००	२००	२००	२००	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ न्यूनतम सुविधायुक्त एकीकृत बस्तीहरूको विकास भएको हुने
- ✓ भवन आचार संहिता निर्माण भई कार्यान्वयन भएको हुने
- ✓ विपन्न वर्गको लागि आवास योजना कार्यान्वयनमा आएको हुने
- ✓ नगरपालिका का भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त सम्पूर्ण घर तथा सार्वजनिक भवनहरूको पुनर्निर्माण भएको हुने ।

७.६ सूचना तथा सञ्चार

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरेको छ। यस नगरपालिका मा सूचना तथा संचारको अवस्था राम्रो रहेको छ। यस नगरपालिका का प्राय सबै वडामा राष्ट्रिय संचार माध्यम जी.एस.एम (एन.टी.सी, एन.सेल) को टावर चालु अवस्थामा रहेकाले नेटवर्क कभरेज राम्रो रहेको छ। नगरपालिकाका केही क्षेत्रमा टावर निर्माणाधीन अवस्थामा पनि रहेका छन्। यद्यपि सामान्य हुरी बतास र वर्षा हुँदाको समयमा network coverage भने कमजोर रहेको छ। साथै इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधार गर्नु जरुरी छ। नगरपालिका मा रेडियो नेपाल र विभिन्न स्थानीय एफएमहरू रेडियो रेसुङ्गा, सामुदायिक रेडियो स्काई तथा बि. टि. भी. (Bee TV Gulmi) प्रसारण सुनिन्छ। तम्घास बजारमा कान्तिपुर, अन्नपूर्ण, नयाँपत्रिका, गोरखापत्र जस्ता दैनिकहरू ढिलो गरेर पुग्दछन्। टेलिभिजन प्रसारणको माध्यम डीसहोम, केवल टि.भी. तथा नेट टि.भी रहेका छन्। आर्थिक विकासका लागि सूचना तथा संचारको विकास अत्यावश्यक भएका कारण यस नगरपालिका मा सूचना तथा सञ्चारको विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका प्राय सबै वडामा राष्ट्रिय संचार माध्यम जी.एस.एम (एन.टी.सी, एन.सेल) को टावर चालु अवस्थामा रहेका।
▪ नगरपालिका मा रेडियो नेपाल र विभिन्न स्थानीय एफएमहरू रेडियो रेसुङ्गा, सामुदाईक रेडियो स्काई तथा बि टि भी (Bee TV Gulmi)सुन्न तथा डिजिटल प्रविधि डीसहोम केवल टि.भी. तथा नेट टि.भी बाट टेलिभिजन हेर्न सकिने।
▪ उपभोक्ताको माग राम्रो भएको खण्डमा निजी सञ्चार सेवा प्रदायक मोबाइल तथा इन्टरनेट कम्पनीहरूलाई सेवा विस्तारमा आकर्षण गर्न सकिने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ ल्याण्डलाईन टेलिफोन तथा अप्टिकल फाइबरबाट इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता।
▪ पर्याप्त मात्रामा टेलिफोन तथा मोबाइल टावरहरू नभएकाले Network coverage प्रभावकारितामा ल्याउन टावरहरू विस्तार गर्नुपर्ने।
▪ विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा इन्टरनेट सुविधा विस्तार गरी नि:शुल्क वाईफाईको व्यवस्था गर्नुपर्ने।
▪ सञ्चार क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने।
▪ नगरपालिका वासीमा सञ्चारका सबै प्रविधि सँगको पहुँच स्थापना गरी साइबर सुरक्षा सम्वन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने।

दीर्घकालिन सोच
सूचना तथा सञ्चारमा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त नगरपालिका
लक्ष्य
नगरपालिका वासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ नगरपालिका वासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

उद्देश्य १. नगरपालिका वासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।	१.१.१. मोबाइल नेटवर्क कभरेज प्रभावकारितामा ल्याउन मोबाइल टावरहरूको थप र विस्तार गर्न नेपाल टेलिकम र एनसेल सँग पहल गरिनेछ ।
	१.१.२. इन्टरनेट प्रदायक निजी कम्पनीहरूलाई आकर्षण गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.३. स्थानीय एफएम रेडियो सञ्चालन गर्न र स्थानीय पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्न निजि क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
	१.१.४. मोबाइल टावरहरूमा विद्युतको नियमित रुपमा आपूर्ति गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईनेछ ।
१.२. नगरपालिका वासीमा आमसञ्चारको पहुँच विस्तार गर्ने ।	१.२.१. नगरपालिका को वेबसाइटमार्फत सूचना सम्प्रेषण गरिनेछ ।
	१.२.२. नगरपालिका केन्द्र, वडा कार्यालय , सार्वजनिक स्थल तथा प्रत्येक सघन वस्तीहरूमा टेलीफोन, मोवाइल तथा इन्टरनेटको पहुँच पुचाइनेछ ।
	१.२.३. वडा कार्यालयहरू सूचना प्रविधि मैत्री बनाइने ।
	१.२.४. नगरपालिका स्तरीय सूचना केन्द्रको साथै e-library को स्थापना गरिनेछ ।
	१.२.५. एफएम रेडियोसँग सहकार्य गरी स्थानीय भाषामा सूचना तथा समाचार उत्पादन गरेर बजाइने छ ।
	१.२.६. नगरपालिका भित्रका स्थानीय खबर तथा देश र विदेशका खबरबाट सुसूचित गर्नका लागि अनि विपन्न वर्गलाई मापदण्डका आधारमा मोबाइल वितरण गरिनेछ ।
१.३. क्षमता अभिवृद्धि मुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	१.३.१. सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित प्राविधिक जनशक्तिलाई विभिन्न किसिमका तालिम मार्फत उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
	१.३.२. नगरपालिकावासीमा साइबर सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।

सूचना तथा संचारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	नेपाल टेलिकम र एनसेलको सँग समन्वय गरी आवश्यक स्थानमा टावरहरू निर्माण			८००	१०००	१२००	१२००	१२००	
		१.१.२.	निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा आम सञ्चार पूर्वाधार निर्माण गर्ने			१०००	१०००	५००	५००	५००	
		१.१.३.	सामुदायिक एफएम र स्थानीय पत्रिका प्रकाशनमा सहजीकरण			१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.४.	विद्युत प्राधिकरणसँग सहकार्य			५०	६०	७०	८०	९०	
	१.२.	१.२.१.	नगरपालिकाको वेबसाइट अपडेट गर्ने			५००	३००	२००	१००	१००	
		१.२.२.	सञ्चार सेवा नपुगेका वस्ती तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा प्राथमिकताका साथ सञ्चार सेवा विस्तार गर्ने			८००	५००	५००	५००	३००	
		१.२.३.	विद्युतीय सूचना पूर्वाधार निर्माण			१०००	५००	५००	४००	२००	
		१.२.४.	e-library स्थापना गर्ने				८००				
		१.२.५.	स्थानीय स्तरमा सूचना तथा समाचार उत्पादन तथा प्रसारण			५००	४००	४००	३००	२००	
		१.२.६.	अति विपन्न परिवारलाई मोबाइल वितरण कार्यक्रम			५००	५००	५००	५००	५००	
	१.३.	१.३.१.	सूचना प्रविधि तालिम संचालन			५०	५०	५०	५०	५०	
	१.३.	१.३.२.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ नगरपालिका तथा वडाहरूमा सूचना प्रबिधिका पूर्वाधारहरू निर्माण भएको हुनेछ
- ✓ नगरपालिकावासीमा आमसञ्चारको गुणस्तरीय सेवामा पहुँच पुगेको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
१.	**खानेपानी तथा सरसफाई**				
१.	असर	पाइपबाट वितरण गरिएको पानीमा पहुँच भएका परिवार (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ६.१.१.१)	प्रतिशत		
२.	असर	आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच पुगेका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ६.१.१.२)	प्रतिशत		
३.	असर	प्रशोधित/सुरक्षित खानेपानीमा पहुँच पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
४.	असर	उन्नत सुधारिएका सरसफाइसम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने परिवार जसले यस्ता सुविधाहरू अरुसँग साझेदारी गर्नुपर्दैन (प.दि.वि.ल. ६.२.१.१)	प्रतिशत		
५.	असर	आधारभूत शौचालय प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात (प.दि.वि.ल. ६.२.१.२)	प्रतिशत		
६.	असर	ढल प्रणालीहरू/उपयुक्त (Faecal Sludge Management) मा चर्पी जोडिएका परिवार (प.दि.वि.ल. ६.२.१.३)	प्रतिशत		
७.	प्रतिफल	उपभोक्ता समितिमार्फत सञ्चालन गरिएका खानेपानी आयोजना	संख्या	५	
८.	प्रतिफल	संरक्षणमा समेटिएका खानेपानी मुहान	संख्या		
९.	असर	आधुनिक र सुविधासम्पन्न शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
१०.	प्रतिफल	डस्टबिन प्रयोग गर्ने र फोहरलाई वर्गीकरण गर्ने घरपरिवार	संख्या		
११.	प्रतिफल	सामुदायिक हिसाबले संगठित रूपमा नियमित नगरघर तथा टोल सरसफाई कार्यक्रम संख्या (वार्षिक)	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
२.	**सिंचाई**				
१.	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत		
२.	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये १२ महिना सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत		
३.	प्रतिफल	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	हेक्टर		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
३.	**उर्जा**				
१.	असर	विद्युतमा पहुँच भएका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ७.१.१)	प्रतिशत		
२.	असर	वैकल्पिक तथा नविकरणीय उर्जा जस्तै सोलार प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
३.	असर	खाना पकाउनका निम्ति ऊर्जाको प्राथमिक स्रोतको रूपमा कोइला, दाउरा, गुइँठा लगायतका ठोस इन्धन प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.१)	प्रतिशत		
४.	असर	खाना पकाउन एलपी ग्याँस प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.२)	प्रतिशत		
५.	असर	खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
६.		खाना पकाउन बैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
७.	असर	विद्युतीय सामग्रीमा हिटर, पंखा, एयर कन्डिसनर, वासिङ मेसिन प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
४.	**सडक तथा यातायात**				
१.	असर	बाह्रै महिना सवारीसाधन सञ्चालनयोग्य सडकको २ कि.मि. दूरीभित्र बसोबास गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
२.	असर	घरबाट ३० मिनेटको पैदलयात्रामा सडकमा पहुँच भएका जनसंख्या	प्रतिशत		
३.	असर	सडक घनत्व (प्रति हजार जनसंख्यामा लम्बाई)	कि.मि.		
४.	प्रतिफल	नगरपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्र जोड्ने कालोपत्रे सडकको लम्बाई	कि.मि	१५.५	
५.	प्रतिफल	नगरपालिकाको सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि	११००	
६.	प्रतिफल	नगरपालिकाको कालोपत्रे सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि	१५.५	
७.	प्रतिफल	कृषि सडकको लम्बाई	कि.मि	४७५	
८.	प्रतिफल	सडकहरूमा निर्माण भएको व्यवस्थित नालाको लम्बाई	कि.मि	४९.१	
९.	प्रतिफल	पुल तथा कल्भर्टको	संख्या	९	
१०.	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये साइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
११.	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये मोटरसाइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
१२.	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये कार/जिप/भ्यान भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
५.	**भवन, आवास तथा वस्ती विकास**				
१.	असर	झुपडीमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
२.	असर	खर/पराल/पातले छाएको घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
३.	असर	बाढी, डुबान तथा भूकम्पबाट सुरक्षित र सुविधायुक्त घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
४.	असर	भूमिहीन तथा सुकुम्बासी	प्रतिशत		
५.	असर	एकीकृत आवासमा छुट्टाछुट्टै घरमा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत		
६.	असर	बहुतले आवास (अपार्टमेन्ट) मा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
६.	**सूचना तथा सञ्चार**				
१.	असर	टेलिफोन तथा मोबाइल सेवामा पहुँच पुगेको घरपरिवार संख्या	प्रतिशत	९०	
२.	असर	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता घरपरिवार	प्रतिशत	६२	
३.	असर	रेडियोको पहुँच पुगेका घरपरिवार	प्रतिशत	१००	
४.	असर	टेलिभिजनको पहुँच पुगेका घरपरिवार	प्रतिशत	८५	

परिच्छेद ८: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन

८.१ वन तथा भू-संरक्षण

पृष्ठभूमि

रेसुङ्गा नगरपालिका को कूल ८३.७७ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल मध्ये वन जङगलले उल्लेख्य भाग अर्थात् ६२.१ प्रतिशत जमिन ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता धेरै रहेको छ, भने ३४ प्रतिशत जमिनमा हाल खेती भैरहेको छ । यस नगरपालिका मा यथेष्ट मात्रामा राष्ट्रिय र सामुदायिक वनहरू र सिमित मात्रामा नीजि वन तथा बगैंचाहरु रहेका छन् । यस नगरपालिकामा दिगो वन व्यवस्थापन प्रणाली लागू हुन सकेको छैन । दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. १५ मा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिकरण विरुद्ध लड्ने, भूक्षयीकरण रोकेर त्यस्तो प्रक्रियालाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ पर्यावरणीय प्रणाली सन्तुलन, वायुमण्डलको स्वच्छता तथा जीवजन्तुको वासस्थान कायम राख्न वनजंगलको संरक्षण प्राथमिकतामा राख्नु जरुरी छ । अर्कोतर्फ यस नगरपालिका मा वन क्षेत्रबाहेक झाडी बुट्यान क्षेत्र र खेर गइरहेका जमिन पनि केहि मात्रामा रहेकोले उक्त जमिनमा ब्यापक जनपरिचालन गरी बृक्षारोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसले गर्दा नगरपालिकालाई एक प्रकारको हरित बगैंचाको रुपमा विकास गरी वनलाई आयआर्जन सँग जोड्न सकिन्छ । केहि स्थानमा पहिरो जाने, बाढी आउने गरेको छ । अधिकांस भाग वन जङगल भएकोले विभिन्न जनावर भालु, स्याल, चितुवा, खरायो, बँदेल, बाँदर, मृग साथै चराचुरुङगी कालिज, तित्रा, डाँफे, मुनाल, सुँगा, चिल आदि पाइन्छ । वनस्पतिमा गुराँस, साल, सल्ला तथा गैर काष्ठजन्य सुनगाभा, सिरु, डाले घाँस, बाँस आदि पाइन्छ । जलचर प्राणी माछा, गगंटा, मनपाह, भ्यागुता आदि रहेका छन् । भू-संरक्षणको प्रभावकारी उपाय वृक्षारोपण भएकोले सो कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु अति आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका को कुल भू-भाग मध्ये वनजंगलले करिब ६२.१ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको
▪ नगरपालिका मा “रेसुङ्गा हरियाली” कार्यक्रम संचालन गरी सोहि अन्तर्गत एक घर दुई फलफुल बिरुवा रोपण कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय समुदायको सहयोगमा सामुदायिक वन संरक्षण गर्न सकिने
▪ खुला क्षेत्र तथा पार्कहरूको विकासलाई प्राथमिकता दिई पर्यटक आकर्षण गर्न सकिने ।
▪ खेर गएका तथा खालीरहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रुपमा विस्तार गरी आयआर्जनका विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरी गरिबी निवारणमा जोड्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वन जंगल क्षेत्रमा आगलागीको समस्या हुने गरेको
▪ वन क्षेत्रमा रहेका मिचाहा प्रजातिका वनस्पति नियमित रुपमा गोडमेल गरी नियन्त्रण गर्नुपर्ने
▪ वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन तथा भू-संरक्षणका लागि प्राबिधिक जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने
▪ वडाका सबै क्षेत्रमा बढि इन्धनको श्रोत काठ दाउरा हुनाले वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा व्यापकता ल्याई वनमाथिको निर्भरता घटाउनुपर्ने
▪ सामुदायिक वनको आयस्रोत एवं क्रियाकलापलाई पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनुपर्ने
▪ लोपोन्मुख वनस्पति र वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि विशेष कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच

जल, जमीन, जंगल र जडिबुटीको दिगो संरक्षण तथा सदुपयोग मार्फत दिगो समृद्धि हासिल गर्ने

लक्ष्य

नगरपालिका लाई वातावरण सन्तुलित हरित क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गरी नगरपालिका को आर्थिक श्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु ।
- ✓ वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु ।
- ✓ पहिरो ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १: वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गरी नगरपालिका को आर्थिक श्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. वनक्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गर्ने ।	१.१.१. वन क्षेत्रको विकासलाई वैज्ञानिकीकरण गर्न विज्ञ समूहको सहयोगमा दीगो वन व्यवस्थापन बारे सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२. वनलाई आर्थिक श्रोतको प्रमुख आधार बनाउने ।	१.२.१. खाली रहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रुपमा विस्तार गरी आय आर्जनको विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरिनेछ ।
	१.२.२. निजी तथा सामुदायिक स्तरमा निजी जमिन तथा वन जंगलमा फलफूलको व्यवसायिक उत्पादन सुरु गरिनेछ ।
	१.२.३.कुरीलो, हर्रो, वर्रो, अमला, गुर्जो, चुत्रो, टिमुर, बोझो, चिराइतो, जटामसी, सिल्टीमुर, सिस्नु र सजिवन जस्ता जडिवुटीहरूको वनक्षेत्रमा व्यावसायिक खेती तथा सामुहिक खेती गर्न नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.४. Agro forestry को नीति अवलम्बन गरी वन क्षेत्रलाई पूर्ण प्रतिफलमुखी बनाइनेछ ।

उद्देश्य २ : वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१.खेर गैरहेको झाडी वुट्यान क्षेत्रलाई सदुपयोग गरी वनको क्षेत्रफल बढाइने ।	२.१.१. नगरपालिका मा खेर गइरहेका स्थानहरूको पहिचान गरी वृक्षारोपण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	२.१.२ प्रत्येक वनजंगल क्षेत्रलाई लक्षित गरी कम्तीमा "एक वन एक नर्सरी" को स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
२.२. वन संरक्षण कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।	२.२.१. स्थानीय "वन ऐन" जारी गरी वनको प्रभावकारी संरक्षण गरिनेछ ।
	२.२.२. सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाई प्रतिफलमुखी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	२.२.३. हरेक वडामा उपयुक्त सार्वजनिक तथा ऐलानी जग्गा रहेका स्थानहरूको पहिचान गरी निश्चित क्षेत्रलाई हरित क्षेत्रको रुपमा घोषणा गरी हरित क्षेत्र कायम गर्न वृक्षारोपण, पार्क निर्माण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.४. पानीको मुल सुकाउने प्रजातिका बिरुवाहरूको पहिचान गरी तिनीहरूलाई उत्पादनशील फलफुल तथा पानीका मुहान संरक्षणमा सहायक बोटबिरुवाले प्रतिस्थापन गर्दै लगिनेछ ।
	२.२.५. वन तथा भू-संरक्षण हरेक कार्यक्रमहरूमा जन सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।
	२.२.६. वन डढेंलो र वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको चोरीनिकासी प्रभावकारी रुपमा नियन्त्रण गरिनेछ ।
	२.२.७. विकास निर्माण कार्य गर्दा वन तथा जलाधार क्षेत्रको सकेसम्म कम क्षति हुने गरी गरिनेछ ।
	२.२.८. सर्वोत्कृष्ठ वन उपभोक्ता समूहलाई मापदण्डका आधारमा वार्षिक रुपमा पुरस्कृत गरिनेछ ।
	२.२.९. निजी तथा सामुदायिक वनमा सरोकारवालाहरूलाई एकीकृत वन व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन गरिनेछ ।
२.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.३.१. वन तथा भू-संरक्षण सचेतना कार्यक्रमहरू अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य ३. पहिरो ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ सम्पूर्ण पहिरो ग्रस्त क्षेत्रको अभिलेख संकलन गर्ने	३.१.१ नगरपालिका का सम्पूर्ण वडामा पहिरो, सुख्खा पहिरो ग्रस्त क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	३.१.२ वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले नगरपालिका को वडा नं. ४ को संगम टोल, गहते, मसिना पोखरि चिसाखोला, वडा न. १३ को काफल गैरा, वडा नं. ११ को तल्लो बिहिचौर, तोलङ्गा, वडा नं.१० को काभ्रे, टिमुर गैरा वस्तीहरुलाई अति संवेदनशिल क्षेत्र घोषणा गरिने छ
३.२ पहिरो नियन्त्रणका सफल अभ्यासहरूको अनुसरण गर्ने	३.२.१ पहिरो क्षेत्रमा हरित क्षेत्र प्रर्वद्धन कार्यक्रम अभियानका रुपमा संञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.२ पहिरो ग्रस्त क्षेत्रमा वायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी नियन्त्रण गर्न विज्ञ संग परार्मश गर्नुका साथै पहिरो नियन्त्रण क्षेत्रको अध्ययन भ्रमण गरिनेछ ।
	३.२.३ नगरपालिका मा पहिरो नियन्त्रण तथा भु संरक्षण क्षेत्रको घोषणा गर्न कार्यक्रम संञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.४ पहिरो नियन्त्रणका लागी आवश्यक आधारभुत पूर्वाधार जस्तै तार जालीको उत्पादन नगरपालिका मै गर्न नीजि क्षेत्रसंग अर्न्तकृया सञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.५ पहिरो नियन्त्रण तथा भू संरक्षण प्रविधि सम्वन्धी तालिम प्राप्त जनशक्तीको प्रबन्ध गरिनेछ ।

वन तथा भू-संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने			५०					
	१.२.	१.२.१.	सार्वजनिक जग्गामा वृक्षारोपण गर्ने			२५०					
		१.२.२.	वडा स्तरीय नर्सरी स्थापना गरि फलफुलका बिरुवाहरू उत्पादन तथा वितरण				३००				
		१.२.३.	सामुहिक जडिबुटी खेती अर्न्तकृया			८०					
		१.२.४.	Agro forestry को नीति अवलम्बन			५०					
२	२.१.	२.१.१.	खेर गईरहेको स्थान पहिचान गरी वृक्षारोपण				५००				
		२.१.२	एक वन एक नर्सरी कार्यक्रम				९००				
	२.२.	२.२.१.	स्थानीय वन ऐन निर्माण			१००					
		२.२.२.	वन उपभोक्ता समितिलाई तालिम			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.३.	हरित क्षेत्र तथा पार्क निर्माण			१०००					
		२.२.४.	पानीको मुहान संरक्षण गर्न सहयोगी विरुवा रोपण			१००					
		२.२.५.	वन तथा भू-संरक्षण कार्यक्रममा जनसहभागिता			५०	६०	७०	८०	९०	
		२.२.६.	वन डडेलो नियन्त्रण कार्ययोजना निर्माण			१००	१००	१००	१००	१००	
			चोरी निकासी नियन्त्रयण वन रक्षक तालिम तथा अभिमुखिकरण			८०					
		२.२.७.	विकास निर्माणका कार्य गर्दा जलाधार क्षेत्रको क्षति न्युनीकरण गर्ने				१००				
		२.२.८.	उत्कृष्ट वन उपभोक्ता समूहलाई पुरस्कारको व्यवस्था				५०	५०	५०	५०	
		२.२.९.	वन व्यवस्थापन र संरक्षण क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन			५०	६०	७०	८०	९०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
	२.३.	२.३.१.	सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	
३	३.१	३.१.१	नगरपालिकाको पहिरो ग्रस्त क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा विवरण संकलन			५०					
		३.१.२	वातावरणिय हिसावले जोखिम युक्त र अति संवेदनशिल क्षेत्रहरुमा पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम			४०	५०	६०	७०	८०	
	३.२	३.२.१	पहिरो ग्रस्तक्षेत्र विशेष हरित क्षेत्र प्रर्वद्धन कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		३.२.२	पहिरो नियन्त्रण वायोइन्जिनियरिङ प्रविधि परार्मश सेवा			५००	५००	५००	५००	५००	
		३.२.३	नमुना पहिरो नियन्त्रण क्षेत्र अध्ययन भ्रमण				५००				
		३.२.४	नगरपालिका स्तरीय एक नमुना पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम				४५०				
		३.२.५	तार जाली उत्पादनका लागी निजी क्षेत्र अर्न्तकृया			१००					
		३.२.६	पहिरो नियन्त्रण प्राविधिक जनशक्ति तालिम			५०	५५	६०	६५	७०	
		३.२.७	वतावरण मैत्री नगरको घोषणा				३०				

अपेक्षित उपलब्धीहरु

- ✓ दिगो वन व्यवस्थापन सुनिश्चित हनेछ ।
- ✓ जैविक विविधताको संरक्षण भएको हुनेछ ।
- ✓ भू संरक्षणका नमुना क्षेत्रहरुको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि हुनेछ ।
- ✓ वातावरण मैत्री नगरपालीका हुनेछ ।

८.२ जलाधार व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

नेपाल जलस्रोतको धनी राष्ट्रका रुपमा संसारमा परिचित छ । यस रेसुङ्गा नगरपालिकामा पनि जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रमा को अवस्था राम्रो रहेकोछ । नगरपालिका मा हिमालबाट उत्पत्ति भई बग्दै आएको बढिगाड नदी रेसुङ्गा पहाड बाट उत्पत्ति भई बग्दै आएका केहि खोलाहरु जस्तैः तम्घास खोला, सेति खोला, र मुल फुटेर बनेका खोलाहरूजस्तैः पनाहा खोला, रैदि खोला, सिस्नेहार खोला, बगाले खोला, मजेङ खोला, छल्दि खोला, भिर्मी खोला, ह्वाक्ने छहरा, बज्याना खोला, खोरेदि खोला, बढाहार खोला, अँधेरि खोला, दमाई खोला टेकुव खोला आदिका अलावा बिभीन्न ताल पोखरि तथा झरना महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रका रुपमा रहेका छन् । तथापि यस्ता जलाधार क्षेत्रहरूको ठोस योजना नहुँदा यसको पूर्ण सदुपयोग नभई जलस्रोत खेर गइरहेको अवस्था छ । समृद्धिका आधारहरूमध्ये जलस्रोत पनि एक हो । तसर्थ यस नगरपालिका का महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण तथा सम्बर्धन गरी पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न र नगरपालिका लाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजान जरुरी छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ जलाधार क्षेत्रमा मनपाह, सर्प, भ्यागुता, माछा, गंगटा जस्ता जलचरहरू पाइने ।
▪ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको उच्चतम प्रयोग गरी कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिको विकास गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
▪ प्रशस्त पानीको श्रोत बडिगाड, मुल फुटेर बग्ने खोला तथा खोल्साहरू रहेका ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वन, जलाधार र भू-संरक्षणका लागि दिगो रुपमा दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
▪ जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व आममानिसमा बुझाउन नसकिएको ।
▪ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गर्न नसके भविष्यमा पानीको मुहानहरू सुक्न गई पिउने पानी तथा सिँचाइको चरम अभाव हुनसक्ने ।
▪ वैज्ञानिक जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने ।
▪ प्राकृतिक प्रकोप : बाढी, पहिरो, अनावृष्टि, भुक्षय, डढेलो, सुख्खा खडेरी लाग्ने ।

दीर्घकालिन सोच

नगरपालिका को जल सम्पदालाई उच्चतम सदुपयोग गरी दिगो विकास हासिल गर्ने

लक्ष्य

नगरपालिका को जलाधार क्षेत्रको दिगो संरक्षण गरी जल सम्पदामा आत्मनिर्भर बन्ने

उद्देश्यहरू

✓ जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

उद्देश्य १. जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्र पहिचान गरी संरक्षण गर्ने ।	१.१.१. नगरपालिका मा भएका पानीका मुहानहरू, जलाधार क्षेत्र तथा सिमसार क्षेत्रको पहिचान गरी नक्साङ्कन गरी विस्तृत विवरण तयार गरिनेछ ।
	१.१.२. जलाधार क्षेत्रहरूको विनासमा सहयोग पुर्याउने क्रियाकलापहरूगर्न तत्काल रोक लगाई जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गरिनेछ ।
१.२. जलाधार क्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्ने ।	१.२.१. नगरपालिका का प्रमुख जलाधार क्षेत्रहरूलाई “विशेष जलाधार क्षेत्र” घोषणा गरी ती क्षेत्रहरूमा संरक्षणका कार्यक्रमहरू लागू गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रत्येक वडाका उपयुक्त स्थानहरूमा जल पर्यावरणीय प्रणाली अन्तर्गत जलचर, वनस्पति र भौतिक अवयवहरूको प्रवर्धन गर्नका लागि नमूना पोखरीहरू निर्माण गरिनेछ । उक्त पोखरीहरूमा वर्षातको पानी संकलन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.३. जलाधार संरक्षणमा सहायक प्रजातिका बिरुवाहरूको वृक्षारोपण गरिनेछ ।
	१.२.४. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको प्रयोग गरी कृषि, उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरिनेछ ।
१.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.३.१. जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व बुझाउनका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

जलाधार व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको विस्तृत विवरण तयार			१००					
		१.१.२.	स्थानीय जलाधार क्षेत्र संरक्षण नियमावली तयार गर्ने			५०					
	१.२.	१.२.१.	विशेष जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम			५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.२.	पोखरीहरू निर्माण			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.३.	वृक्षारोपण			१००	२००	३००	२५०	२५०	
		१.२.४.	निजी क्षेत्रको संलग्नतामा जलाधार क्षेत्र उपयोग गरी दिगो पर्यटन, कृषि र उद्योग क्षेत्रका कार्यक्रम संचालन गर्न अर्न्तकृया			५०	६०				
	१.३.	१.३.१.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने			५०	५०	५०	५०	५०	

८.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन

पृष्ठभूमि

औद्योगिक राष्ट्रहरूले गरेको व्यापक कार्बन उत्सर्जन, सवारी साधनबाट निस्कने धुवाँ, शहरीकरण, जनसंख्या वृद्धि, वनजंगल विनाश, रेफ्रिजेरेशन प्रविधिमा प्रयोग हुने क्लोरोफ्लोरो कार्वन (CFCs) जस्ता कारणले हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) बढ्न गई त्यसले भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धि गर्दै लगेको वैज्ञानिक तथ्य हामीसामु छ । यसरी भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्षरुपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हरेक राष्ट्रले विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा यस तथ्यलाई मनन गरी तयार पार्नुपर्ने हुन्छ किनकि जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारक तत्वहरूनै विकास सम्बन्धी मानवीय गतिविधिहरू हुन् । विकास सम्बन्धी क्रियाकलापहरूसञ्चालन गर्दा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाउने र जलवायु परिवर्तन विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरी कम भन्दा कम कार्वन उत्सर्जन गर्ने र बढी भन्दा बढी कार्वन उपभोग हुने वातावरण सिर्जना गरेर जलवायु समायोजन र सन्तुलन कायम हुने वैज्ञानिक विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्न श्रेयस्कर हुन्छ ।

भौगोलिक जटिलताका कारण नेपाल प्राकृतिक प्रकोपको उच्च जोखिम क्षेत्रमा रहेको छ । नेपालमा बर्सेनि प्राकृतिक प्रकोपका कारण ठूलो मात्रामा जनधनको क्षति हुने गरेको छ । नेपालमा वि. सं. २०७२ सालको महाभूकम्पको पीडा अझै ताजा नै छ । रेसुङ्गानगरपालिका पनि प्राकृतिक प्रकोपको दृष्टिकोणले संवेदनशील अवस्थामा रहेको छ । यस नगरपालिका मा विशेषगरी पहिरो, हावाहुरी, असिना, चट्याङ, अनावृष्टि, सुख्खा खडेरी, डढैंलो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरू देखापर्दै आइरहेका छन् । यस्ता प्रकोपहरू सामान्यतया पूर्ण नियन्त्रण गर्न नसकेपनि प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरी जनधनको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । वि. सं. २०७२ सालको भूकम्पले क्षति पुऱ्याएको जिल्लामध्ये गुल्मी पनि एक हो । हाल कोभिड-१९ ले जीवन थप जटिल बनाएको छ । यसका लागि नगरपालिका ले विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार पारी लागू गर्ने योजना रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका मा “विपत न्यूनीकरणको लागि पूर्वतयारीमा जुटौं” भन्ने नाराकासाथ प्रभावकारी विपद व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको ।
▪ भुकम्प, कोभिड-१९, वाढी पहिरो जस्ता प्रकोप नियन्त्रणका लागि नगरपालिका मा आपतकालीन विपत व्यवस्थापन कोष स्थापना भएको ।
▪ प्रकोप पीडितलाई रेडक्रस तथा अन्य सहयोगी संस्थाबाट सहयोग प्राप्त भएको ।
▪ विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य समिति गठन भएको ।
▪ विपद्का बेला जम्मा हुने स्थान, सूचना दिने संयन्त्र, आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा, उद्धार कोषको व्यवस्था रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ बर्सेनि वर्षातको समयमा भू-क्षय समस्या हुनेगरेको
▪ नगरपालिका का बिभिन्न स्थानमा पहिरोको समस्या हुनेगरेको
▪ जलवायु परिवर्तनले भएको अतिवृष्टि, अनावृष्टि, तापक्रम वृद्धि आदिका कारण वार्षिक खेतीपाती क्यालेन्डर परिवर्तन हुन थालेका, बालीनालीमा रोग, किराको समस्या देखिनुका साथै उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव देखिन थालेको
▪ प्राविधिक अध्ययन विना जथाभावी विकास संरचना निर्माणले विपद् जोखिम बढ्दै गएको
▪ जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर तथा विपद् न्यूनीकरण का लागि ठोस योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
विपद व्यवस्थापनको प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गरी जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने
लक्ष्य
विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य योजना लागू गरी पूर्णत कार्यान्वयन गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने ✓ विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने ✓ पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १. प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. विपद् जोखिम क्षेत्र नक्सांकन गर्ने ।	१.१.१. नगरपालिका का उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी खतरा संकेतहरू राखिनेछ ।
	१.१.२. नगरपालिका का अति जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गरिनेछ ।
१.२. विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणाली प्रभावकारी बनाउने ।	१.२.१. बाढी, मौसम लगायतको पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास तथा संचालन गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रकोप सम्भाव्य स्थलहरूमा विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरणहरू जडान गरिनेछ ।
	१.२.३. नियमित रुपमा भैरहने प्राकृतिक प्रकोपको अध्ययन गरी प्रकोप पात्रो तयार गरिनेछ ।
	१.२.४. विपद् सम्बन्धि पूर्वसूचना स्थानीय रेडियो, एफएम तथा अन्य सञ्चार माध्यम मार्फत सम्प्रेषण गरिनेछ ।
१.३. बीमा योजना लागू गर्ने ।	१.३.१. विपद् सम्भावित क्षेत्रका प्रत्येक नागरिकको अनिवार्य बीमा योजना लागु गरिनेछ र अति विपन्न परिवारको बिमा नगरपालिका ले गरिदिनेछ ।

उद्देश्य २. विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. विपत व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१. नगरपालिका मा आइपर्ने प्रमुख प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्हरूको पहिचान गरी एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गरी लागु गरिनेछ ।
२.२. विपत व्यवस्थापनमा सक्षम संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।	२.२.१. विपतको बेला पिउने पानी, खाद्यान्न, औषधी उपचार आदिको पूर्वतयारी गर्न वडा स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.२. विपतका बेला भेला हुने खुल्ला स्थानहरू तय गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.३. स्वास्थ्यकर्मीहरू सम्मिलित नगरपालिका स्तरीय संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन गरिनेछ ।
	२.२.४. बेलाबेलामा उद्धार तथा विपद्बाट बच्ने उपायबारे पूर्वाभ्यासहरू संचालन गरिनेछ ।
	२.२.५. वडास्तरमा युवाहरू सम्मिलित विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूह निर्माण गरी नियमित तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	२.२.६. विपद व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
	२.२.७ विपतका वेला आवश्यक पर्ने उपकरण, उद्धार सामाग्री, एम्वुलेन्स, स्काभेटर, डोरी, पाल लगायतका समाग्रीहरूको जोहो गरिनेछ ।
२.३. विपद् व्यवस्थापन कोष प्रभावकारी बनाउने ।	२.३.१. नगरपालिका मा कोभिड १९ को रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न, भूकम्प, असीना, आगलागी, बाढी, सर्पको टोकाइ, चट्याङ जस्ता महामारीबाट प्रकोप, दुर्घटना आदिको व्यवस्थापन गर्न स्थापित "विपद व्यवस्थापन कोष" व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
२.४. स्थानीय संरचना निर्माण मापदण्ड प्रभावकारी बनाउने ।	२.४.१. घर तथा बस्ती निर्माण गर्नुभन्दा पहिले अनिवार्य रूपमा नक्सापास, माटो परिक्षण तथा फिल्ड चेकजाँच गरेर विपद् जोखिम अध्ययन पश्चात मात्र विपद प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण गरिनेछ ।
२.५. जलवायु अनुकुलन तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि क्षमता विकास गर्ने ।	२.५.१. जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूको अध्ययन गरी सुझाव दिन विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।
	२.५.२. जलवायु परिवर्तनले निम्त्याएका समस्याहरू सामना गर्न स्थानीय स्तरमा तालिम तथा सचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ ।
	२.५.३. स्थानीयस्तरमा तथा बिद्यालयहरूमा जलवायु परिवर्तनका बारेमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
२.६. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.६.१. विपद्बाट बच्ने उपायका बारेमा सचेतना कार्यक्रमलाई समुदायमा अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन			१५०					
		१.१.२.	उच्च जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गर्ने				७००	५००	६००	५००	
	१.२.	१.२.१.	विपद् पूर्वानुमान तथा चेतावनी सूचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन				५००				
		१.२.२.	विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरण जडान			७००					
		१.२.३.	प्रकोप पात्रो तयार			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.४.	विपद् सम्बन्धी पूर्व सूचना सम्प्रेषण			६०	६०	६०	६०	६०	
	१.३.	१.३.१.	बिमा योजनामा अनुदान			५००	५००	५००	५००	५००	
२	२.१.	२.१.१.	एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण			१५०					
	२.२.	२.२.१.	वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन संयन्त्र निर्माण			२५०					
		२.२.२.	खुल्ला स्थान तय गरी पूर्वाधार निर्माण				१०००	१२००	८००	९००	
		२.२.३.	संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन माहामारीका लागी आइसोलेसन केन्द्र निर्माण				१५००				
		२.२.४.	उद्धार सम्बन्धित पूर्वाभ्यास सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.५.	विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूहलाई तालिम			५०	५५	६०	६५	७०	
		२.२.६.	विभिन्न संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य			१००	८०	८५	७०	६०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.२.७	विपद् उद्धार सामाग्री खरिद			५००	६००	७००	८००	९००	
	२.३.	२.३.१.	विपद् व्यवस्थापन कोष निर्माण तथा रकम थप			५००	५००	५००	५००	५००	
	२.४.	२.४.१.	विपद् प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण मापदण्ड लागू				१५०				
	२.५.	२.५.१.	विज्ञसँग परामर्श सेवा लिने			८००	८००	५००	५५०	६००	
		२.५.२.	तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.५.३.	अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन			६०	७०	८०	९०	१००	
	२.६.	२.६.१.	सचेतना अभियान सञ्चालन			६०	६५	७०	७५	८०	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ विपद् जोखिम नक्साङ्कन भएको
- ✓ भौतिक संरचनाहरू मापदण्ड बमोजिम विपद् प्रतिरोधी भएको हुने,
- ✓ विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणाली प्रभावकारी भएको हुने,
- ✓ विपद् सम्बन्धी नीति तथा योजना बनेको हुने र विपदबाट हुने क्षतिमा न्युनिकरण भएको हुने
- ✓ जलवायु परिवर्तनका असरहरूको अनुकुलन तथा न्यूनीकरण भएको हुने ।

८.४ वातावरण संरक्षण

हाम्रो वरपर रहेका प्राकृतिक अवयवहरू जस्तै वायुमण्डल, भूमि, जल, वनजंगल, वनस्पति, जीवजन्तु र प्राकृतिक जीवनचक्र, जलवायु तथा मौसम आदिको समग्रताले सृजना गरेका भौतिक अवस्थालाई वातावरण भनिन्छ । वातावरण संरक्षण भनेको सम्पूर्ण वातावरणीय अवयवहरूको एकीकृत संरक्षणको पाटो हो । यसमा समग्रमा जल, जमिन, जंगल, वायुमण्डल र हाम्रो वरपरको सेरोफेरोलाई स्वच्छ, सफा र सन्तुलित राख्ने विषय आउँछ । वातावरण प्रदूषणले मानिसमा विभिन्न किसिमका रोगहरू निम्त्याउँछ । नेपालको संविधानमा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ यस नगरपालिका मा समग्र वातावरण संरक्षण गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ पार्क तथा हरित क्षेत्र विस्तार गर्न नगरपालिका ले योजनाबद्ध रुपमा काम गरिरहेको
▪ नगरपालिका का सार्वजनिक स्थल, नदी खोला किनार तथा अनुकूल स्थानमा वृक्षारोपण गरिएको
▪ बोटबिरुवा काटेर चोरी निकासी तथा गैरकानूनी ओसारपसार रोक्न अनुगमन प्रणालीको विकास गर्ने नगरपालिका को नीति रहेको
▪ यातायातका साधन र कलकारखानाहरू न्युन रहेका तथा हरियाली पर्याप्त भएका कारण तुलनात्मक रुपमा सहरी क्षेत्रभन्दा स्वच्छ वातावरण रहेको
▪ नगरपालिका का विभिन्न ठाउँमा व्यापक वृक्षारोपण गर्नुका साथै बगैंचा, पार्कहरू निर्माण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ प्राकृतिक सम्पदाहरूको पूर्ण संरक्षण र सदुपयोग हुन नसकेको
▪ काठ दाउरालाई घरायसी इन्धनको रुपमा अत्यधिक प्रयोग गर्नाले घरायसी प्रदूषण बढेको
▪ समयमै स्तरउन्नती नहुँदा तथा अनावश्यक मानवीय गतिविधि कारण ताल, झरना सुक्ने खतरा रहेको
▪ वन क्षेत्रमा डढेलोको जोखिम रहेको ।
▪ वातावरण संरक्षण र पूर्वाधार विकास बीच सामन्जस्यता स्थापित हुन नसकेको
▪ आम नागरिकमा वातावरण सचेतनाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ह'न नसकेको
▪ पर्यावरणीय असन्तुलन तथा प्रदूषणको नकारात्मक असरका कारण जीवन कष्टकर हुन सक्ने ।

दीर्घकालिन सोच
स्वच्छ, सफा, हराभरा हाम्रो रेसुङ्गा
लक्ष्य
नगरपालिकालाई वातावरण मैत्री हरित क्षेत्रका रुपमा विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने ✓ सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने ।

उद्देश्य १. जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. प्रदूषण नियन्त्रणका लागि मापदण्ड बनाई लागू गर्ने ।	१.१.१. प्रदूषण नियन्त्रण गर्न क्रमशः सबै सडकहरूकालोपत्र गर्दै लगिनेछ ।
	१.१.२. प्लाष्टिक तथा टायर ट्युब जगाउने परिपाटीलाई पूर्णतः बन्देज गरिनेछ ।
	१.१.३. पानीका मुहानहरू सफा राख्न त्यस्ता स्थानहरूमा मानवीय गतिविधि र छाडा पशुहरू नियन्त्रण गरिनेछ ।
	१.१.४. मरेका पशु चौपायहरूको व्यवस्थापन गर्न वडास्तरमा स्थानहरू तोकिनेछ ।
	१.१.५. प्रत्येक घरमा खाना पकाउन प्रयोग हुने मुख्य ईन्धन काठ दाउरालाई विस्तापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै गोवरग्याँस, बायोग्याँस सौर्य तथा वायु उर्जा, सुधारिएको चुलो आदिको व्यवस्था गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	१.१.६. ठूला उद्योग, क्रशर, इट्टा भट्टा जस्ता प्रदूषण बढाउने उद्योगलाई घना मानव बस्ती भएको इलाकामा स्थापना गर्न निषेध गरिनेछ । यस्ता उद्योगलाई वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणमा जिम्मेवार बनाई वातावरण संरक्षणका क्षेत्रमा सामाजिक उतरदायित्व अन्तरगत शोधभर्ना स्वरुप लगानी गर्नुपर्ने प्रावधान बनाइनेछ ।
	१.१.७. नगरपालिका भएर बग्ने खोला नालाको किनार लगायत भू-क्षय संवेदनशील क्षेत्रमा भू-क्षय, नदी कटान तथा पहिरो नियन्त्रण गर्ने योजना कार्यान्वयन गरिने छ। यसो गर्दा जैविक इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
	१.१.८. अन्तरपालीका तथा प्रदेश र संघको सहकार्यमा फोहर मैला व्यवस्थापन केन्द्र सन्चालन गरिनेछ ।
१.२. समुदाय वा टोल स्तरमा नियमित सरसफाई तथा शौचालय निर्माण अभियान सञ्चालन गर्ने ।	१.२.१. घरआँगन, टोल र सडक सफा राख्ने र सामुदायिक वा टोलस्तरमा नियमित सरसफाई अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रत्येक वडाका मानवीय गतिविधिहरू बढी भैरहने क्षेत्रमा अनिवार्य सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गरिन छ ।

उद्देश्य २. सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. विकास निर्माणको काम विकास निर्माणका कार्यक्रम गर्दा IEE कार्यन्वयन गर्ने ।	२.१.१. विकास निर्माणका ठूला कार्यक्रमहरू, खानी उत्खनन्, ढुंगा, गिटी, वालुवा तथा माटो उत्खनन् आदि कार्य गर्न प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरी सोको अक्षरशः पालना गरिनेछ ।
२.२. ऐतिहासिक तथा सार्वजनिक स्थलहरूको दिगो विकास र संरक्षण गर्ने ।	२.२.१. ऐतिहासिक, धार्मिक र पुरातात्विक महत्वका स्थानहरूको एकीकृत संरक्षण योजना तयार गरी यस्ता क्षेत्रलाई सम्पदा क्षेत्र घोषणा गरी वातावरण अनुकूल दिगो विकास र संरक्षण गरिनेछ ।
	२.२.२. प्रत्येक वडामा एक एकओटा वडागत नमुना पार्कहरूको निर्माण गरिनेछ ।

वातावरण संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	प्राथमिकताका आधारमा सडकहरू कालोपत्र गर्ने			१०००	१२००	१५००	१८००	२०००	
		१.१.२.	प्लाष्टिक तथा टायर, ट्यूब जलाउन निषेध			३०	३५	४०	४५	५०	
		१.१.३.	ब्रिक वोतल कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.४.	अनुगमनको व्यवस्था			१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.५.	मरेका चौपायाहरू व्यवस्थापन गर्ने स्थान निर्माण			५००	१०००	८००	९००	५००	
		१.१.६.	बैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन गर्न अनुदान			३००	३००	३००	३००	३००	
		१.१.७.	ठूला उद्योग सञ्चालन मापदण्ड तयार				१००				
		१.१.८.	भूसंरक्षण योजना कार्यान्वयन			१००	१००	१००	१००	१००	
	१.२.	१.२.१.	सरसफाई अभियान सञ्चालन			५०	५५	६५	६०	७०	
		१.२.२.	सार्वजनिक शौचालय निर्माण				१०००		१५००		
२	२.१.	२.१.१.	अनुगमन			५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२.	२.२.१.	एकीकृत संरक्षण योजना निर्माण				२५०		३००		
		२.२.२.	एक वडा एक हरित पार्कहरूको निर्माण नगरपालिका भर हाल सुकेका परम्परागत पोखरीको पुनरुत्थान कार्यक्रम			१००	१५०	२००	२५०	३००	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ महत्वपुर्ण सार्वजनिक स्थानहरुमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण भएका हुने
- ✓ एकीकृत वातावरण संरक्षण योजना तयार भएको हुने
- ✓ वातावरण संरक्षण सम्बन्धि कार्यक्रमहरुको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन कार्यले निरन्तरता पाएको हुने

नतिजा सूचकहरू

क.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
१.	**वन तथा भू-संरक्षण**				
१.	असर	वनले ओगटेको कुल क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१)	प्रतिशत		
२.	असर	सामुदायिक वनले ओगटेको क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१.१)	प्रतिशत		
३.	प्रतिफल	वृक्षारोपण गरिएको क्षेत्र (प.दि.वि.ल. १५.२.१.२)			
४.	प्रतिफल	वनस्पति उद्यान	संख्या		
५.	असर	दिगो वन व्यवस्थापन प्रणाली लागु वनको क्षेत्र	प्रतिशत		
६.	असर	जडीबुटी तथा फलफूल खेतीले ओगटेको सामुदायिक वनको क्षेत्र	प्रतिशत		
७.	असर	मिचाहा प्रजातिका बिरुवाहरूले ओगटेको वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
८.	असर	संकटापन्न अवस्थामा रहेका औषधिको रूपमा प्रयोग हुने वनस्पतिहरू	प्रतिशत		
९.	असर	अनुत्पादक झाडी, बुट्यान क्षेत्र मध्ये उत्पादनशील वनमा परिणत भएको क्षेत्र			
१०.	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वनस्पतिको संख्या	प्रतिशत		
११.	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वन्यजन्तुको संख्या	प्रतिशत		
१२.	प्रतिफल	सामुदायिक वनभित्र निर्मित पोखरी संख्या	संख्या	५	१०
१३.	असर	बायो इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिको प्रयोग गरी भू-संरक्षण गरिएका स्थानहरूको संख्या	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
२.	**जलाधार व्यवस्थापन**				
१.	असर	ताल, सिमसार र तलाउ/पोखरीहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १५.१.२.२)	प्रतिशत		
२.	असर	संकटासन्न तालहरू/पोखरीहरू (प.दि.वि.ल. १५.४.१.१)	प्रतिशत		
३.	प्रतिफल	संरक्षित सिमसार क्षेत्र	संख्या		
४.	प्रतिफल	वर्षातको पानी संकलन गर्न निर्माण गरिएका नमुना पोखरी संख्या	संख्या		
५.	प्रतिफल	परम्परागत जैविक विधि अपनाई संरक्षण गरिएका पानीको मुहानहरूको संख्या	संख्या		
६.	प्रतिफल	संकटमा परी पुनरुत्थान गरिएका पानीका मुहानको संख्या	संख्या		
७.	प्रतिफल	वनजंगल भित्र रहेका पोखरीहरूको संख्या	संख्या		
८.	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका नदीहरूको संख्या	संख्या		
९.	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका पानीका मुहानहरूको संख्या	संख्या		
१०.	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका सिमसार क्षेत्रको संख्या	संख्या		
११.	असर	नयाँ निर्माण गरिएका पोखरी, ताल वा अन्य जलक्षेत्रले ओगटेको क्षेत्र	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
३.	**विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन**				
१.	प्रतिफल	विपद्को कारण ज्यान गुमाउनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.१)	संख्या		
२.	प्रतिफल	विपद्को कारण घाइते हुनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.२)	संख्या		
३.	असर	विपद्बाट प्रभावित घरपरिवार	प्रतिशत		
४.	प्रतिफल	विपद्को बेला भेला हुने स्थानको	संख्या	३४	४०
५.	प्रतिफल	दमकल संख्या	संख्या	१	२
६.	प्रतिफल	एक्सकाभेटर संख्या	संख्या	१	२
७.	प्रतिफल	विपद् पूर्वसंकेत दिन जडित उपकरणहरूको संख्या	संख्या		
८.	असर	भूकम्प प्रतिरोधी घरको प्रतिशत		१५	२०
९.	प्रतिफल	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना अन्तर्गत समुदायस्तरमा कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.२.१)	संख्या		
१०.	प्रतिफल	जलवायु अनुकूलनका वनस्पति तथा बालीनालीको संख्या	संख्या		
११.	असर	जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी शिक्षा समावेश गरेका विद्यालयहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.३.१.१)	प्रतिशत		
१२.	प्रतिफल	जलवायुका असरलाई कम गर्ने कार्यमा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
४.	**वातावरण संरक्षण**				
१.	प्रतिफल	नव हरित क्षेत्रको संख्या	संख्या		
२.	प्रतिफल	वातावरणीय संवेदनशील क्षेत्रहरूको संख्या	संख्या		
३.	प्रतिफल	सडक सौन्दर्यीकरण	कि.मि.		

परिच्छेद ९: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन

९.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह

पृष्ठभूमि

वास्तविक रूपमा असल शासनको स्थापना गर्न सकेमात्र जनस्तरमा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता रहन्छ. राज्यले लिएको नीतिअनुरूप असल शासनका प्रमुख आयामहरूमा सार्वजनिक प्रशासनमा पारदर्शिता, निष्पक्षता, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी शासन, शुलभता र सहजता महत्वपूर्ण आयामहरू हुन्। यी आयामहरूको स्वस्थ विकास र सुनिश्चितता गर्न सकेको खण्डमा संघीय संविधानको मर्मअनुरूप जनताको घरदैलोमा राज्यद्वारा प्रदान गरिने सेवा र सुविधा पुऱ्याउन सकिन्छ।

नगरपालिकाले कार्यालयहरूमा नागरिक वडापत्रको व्यवस्था, इन्टरनेट नेटवर्किङ मार्फत वडालाई नगरपालिका केन्द्रसँग जोड्ने कार्य, कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरूको क्षमता अभिवृद्धि तालिम, नागरिक भेला, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण, अनुगमन तथा नियन्त्रण कार्यप्रणालीलाई अझ चुस्त, व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउनु आवश्यक छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ नगरपालिका को सेवा प्रवाहलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन स्थानीय सरकारमा सम्पूर्ण अधिकार प्राप्त भएको
▪ सेवामा नियमितता, पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम गरी नागरिकमैत्री सेवा प्रवाह गर्न कार्यालयहरूमा सि. सि. क्यामरा जडान गरिएको।
▪ जनादेश प्राप्त निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले उत्साहका साथ काम गरिरहेको।
▪ सेवा प्रवाहलाई चुस्त, द्रुत तथा सरल बनाउन सबै वडा कार्यलयहरूलाई नगरपालिका सँग Broad Band अर्थात High Speed Internet बाट नेटवर्किङ कार्य भएको।
▪ न्यायिक समितिको व्यवस्था भएको।
▪ विपन्न, न्यून आय भएका नागरिक, फरक क्षमता भएका नागरिक, बालश्रमिक, सडक बालबालिका, हिंसा पीडित महिला अल्पसंख्यक जाति र द्वन्द पीडितको अभिलेख तयार गर्ने पहल भएको।
▪ लेखा र प्रशासन सञ्चालनार्थ विभिन्न सफ्टवेयरहरूको विकास भएको।
▪ स्थानीय सरकारले भ्रष्टाचारशून्य प्रशासनको नीति लिएको।
▪ कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिमको व्यवस्था भएको।
▪ नगरपालिकाको आफनै भवन भएको तथा वडा कार्यालय भवन भएको तथा बाँकि रहेका वडामा निर्माण योजना बनेको।
▪ स्थानीय जनशक्तिको परिचालन गरी योजना-आयोजनाहरूलाई कम खर्चिलो बनाउने नीति लिइएको।
▪ व्यक्तिगत घटना दर्तालाई विद्युतीय सूचना प्रणालीमा लैजाने योजना भएको।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ गुनासो तथा सुझाव सङ्कलनको व्यवस्था भएको ।
▪ कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी बनाउने योजना भएको ।
▪ सबै वडाहरूमा सूचना प्रविधिको समुचित व्यवस्था गर्ने योजना बनेको ।
▪ युवा स्वरोजगारलाई प्राथमिकतामा राखिएको ।
▪ सामाजिक सुरक्षालाई प्राथमिकतामा राखिएको ।
▪ ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्ग, दीर्घरोगी, सीमान्तकृत र विपन्न वर्गका बासिन्दाका लागि विशेष सहयोगको व्यवस्था भएको ।
▪ सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख तयार गरी संरक्षण र सदुपयोग गर्ने योजना रहेको ।
▪ नगरपालिका तथा मातहतका कार्यालयहरूमा क्षतिपुर्ति सहितको नागरिक बडापत्रको व्यवस्था गर्न सकिने ।
▪ कार्यपालिकाको निर्णय ४८ घण्टाभित्र सार्वजनिक गरी जनताप्रति उत्तरदायी हुने संस्कार विकास गर्न सकिने ।
▪ नगरपालिका कार्यालय तथा वडा कार्यालयका कर्मचारीहरूको आचार संहिता बनाएर लागू गर्न सकिने ।
▪ E-governance को सुरुवात गर्न सकिने ।
▪ न्यायिक समितिलाई पूर्णता दिई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय सरकार स्वायत्त भएका कारण नगरपालिकाको वस्तुगत अवस्था हेरी आवश्यकताअनुसार असल शासन अभिवृद्धि, मानव संसाधन विकास, योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहलाई जनमुखी र प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
▪ विद्यमान सूचना प्रविधिको सदुपयोग गरी अन्य स्थानीय सरकारले गरेका उत्कृष्ट अभ्यासहरूको अनुशरण गर्न सकिने ।
▪ जनगुनासोलाई तत्काल सम्बोधन गरी जनताको मन जित्न सकिने ।
▪ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण गरी लागू गर्न सकिने ।
▪ आवश्यकताअनुसार प्रहरी तथा सुरक्षा निकायको व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
▪ सञ्चार माध्यम मार्फत् नगरपालिका का काम र विकास निर्माणका योजना सुसूचित गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ लामो राजनैतिक संक्रमणबाट हालसालै स्थापित नयाँ संघीय प्रणालीको स्थानीय सरकार भएका कारण सर्वाङ्गीण संस्थागत विकास भइनसकेको ।
▪ संघीयताको अभ्यास तथा अनुभव नभएको ।
▪ स्थानीयवासीको राजनैतिक चेतनाको स्तर माथि उठी नसकेको ।
▪ संस्थागत तथा क्षमता अभिवृद्धिका नियमित कार्यक्रमहरूको व्यवस्था नभएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ नगरपालिका केन्द्र/वडाकेन्द्रमा पर्याप्त भौतिक सामग्री (फर्निचर, कन्प्युटर, ल्यापटप आदि) उपलब्ध नभएको ।
▪ जनचासो र जनगुनासोको समयमै सम्बोधन नहुँदा जनतामा निराशा उत्पन्न भई संघीय व्यवस्थामा नै प्रश्न खडा हुन सक्ने ।
▪ भ्रष्टाचार वृद्धि हुन सक्ने ।
▪ पूर्वाग्रहरहित न्याय प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।
▪ राजश्व अपचलन हुन सक्ने ।
▪ जनप्रतिनिधि र कर्मचारीतन्त्रको समन्वयमा कठिनाइ हुन सक्ने ।
▪ जनउत्तरदायी शासन प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने ।
▪ सबै कार्यालयलाई कर सूचनामैत्री तथा प्रविधियुक्त बनाउन ठूलो बजेटको आवश्यकता पर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
नगरपालिका को सरोकार जनमुखी सरकार
लक्ष्य
सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो, सुलभ जनउत्तरदायी र प्रभावकारी बनाई जनचासोमा केन्द्रित हुने
उद्देश्यहरू
✓ भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु

उद्देश्य १: भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महशुस हुने सेवा प्रणाली प्रर्वद्धन गर्ने	१.१.१ नियमित रुपमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरी राज्यद्वारा प्रवाह हुने सेवामा रहेका जन गुनासो र चासोको अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.२ राज्यको कानूनको परिधिमा रहि सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त बनाउन नागरिक सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ वडास्तरमा आवश्यकता अनुसार “घुम्ती स्थानीय सरकार” कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.४ सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त राख्न विद्युतिय सूचना प्रणालीमा रुपान्तरण गर्न आवश्यक Software हरूको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.१.५ कर्मचारीहरू लाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन आवश्यक तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.६ जनगुनासो व्यवस्थापन प्रणाली र कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.७ सूचना प्रविधिमा वडाका कृयाकलापलाई समेट्न आवश्यक पूर्वाधार खरिद गरिनेछ ।
	१.१.८ इन्टरनेट सुविधाको स्तर वृद्धि गरी प्रत्येक वडामा सुनिश्चित गरिनेछ ।

	१.१.९ भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत वडा तथा नगरपालिका भवन निर्माणका लागि डि.पि.आर तयार पारिनेछ ।
	१.१.१० सार्वजनिक अभिलेख प्रणाली र पञ्जिकरणलाई प्रविधि मैत्री र पूर्ण अध्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.११ स्थानीय न्यायिक समितिलाई श्रोत साधन यूक्त बनाइनेछ ।
	१.१.१२ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी लागू गरिनेछ ।
	१.१.१३ स्थानीय सञ्चार माध्याम मार्फत स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.१४ उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कारको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.१५ सार्वजनिक सूचना प्रणालीमा जनताको सहज पहुँच हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१६ विकासमा निजि क्षेत्रको सहयोग लिन नियमित अन्तरकृया आयोजना गरिनेछ ।
	१.१.१७ संगठन व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी दरवन्दी व्यवस्थापन गरिनेछ ।
	१.१.१८ जनप्रतिनिधि र कर्मचारी केन्द्रित क्षमता विकास सुशासन र सदाचार सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.१.१९ पूँजीगत खर्चको पात्रो तयार गरी सार्वजनिक खर्च अर्न्तगत पूँजीगत खर्च क्षमता विकास गरिनेछ
	१.१.२० विकास निर्माणमा प्रगति विवरणलाई जनतासामू नियमित सार्वजनिक गर्न सूचना प्रविधिको विकास गरी सहज र पहुँच योग्य बनाइने छ ।
	१.१.२१ आयोजना तथा निर्माणस्थलमा आयोजनाको विस्तृत विवरण सम्बन्धी बोर्ड अनिवार्य राखिनेछ ।
	१.१.२२ क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्रलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक सुधार गरिनेछ
	१.१.२३ सार्वजनिक सुनुवाइका कार्यक्रम नियमित गरिनेछ

सुशासन तथा सेवा प्रवाहको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	नियमित नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.२	सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधी अभिमुखिकरण			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.३	घुम्ती स्थानीय सरकार कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.४	Governance Software खरिद			६००					
		१.१.५	IT तालिम (कर्मचारी)			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.६	गुनासो सम्बोधन पूर्वाधार खरिद				५००				
		१.१.७	सूचना प्रविधि पूर्वाधार खरिद				१०००				
		१.१.८	इन्टरनेट स्तरबृद्धि र सेवा विस्तार			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.१.९	वडा तथा नगरपालिका भवन डिपिआर तयारी				१२००				
		१.१.१०	सार्वजनिक अभिलेख र पञ्जिकरण डिजिटलाइजेसन			१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.११	न्यायिक समिति क्षमता विकास			१००	१५०	२००	२५०	२५०	
		१.१.१२	आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण				२००				
		१.१.१३	स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.१४	उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कार			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.१५	सार्वजनिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण			१००	१००	१००	१००	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.१.१६	नीजि क्षेत्र अन्तरक्रिया			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.१७	O and M Survey				५००				
		१.१.१८	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी क्षमता विकास तालिम			३०	३५	४०	५०	६०	
		१.१.१९	पूँजीगत खर्च पात्रो निर्माण				२५				
		१.१.२०	विकास निर्माण प्रगति विवरण Display Board निर्माण			१००			२००		
		१.१.२१	आयोजना स्थल विवरण प्रकाशन			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.२२	नागरिक वडापत्र कार्यान्वयन सुधार योजना निर्माण				१००				
		१.१.२३	सार्वजनिक सुनुवाइ संचालन			४०	४०	५०	५५	५५	

अपेक्षित उपलब्धी

- ✓ जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महसुस हुने सेवा प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

९.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय

पृष्ठभूमि

मानवियता, मानवहित र सामाजिक न्यायका नीम्ति आम नागरिकलाई मानव अधिकारको महत्व र आवश्यकता बारे ज्ञान हुनुपर्दछ । आधारभूत तहमा मौलिक हकको रुपमा नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेका मानवअधिकार उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने राज्य र राज्यद्वारा परिचालित राज्यका यन्त्रहरूजस्तै प्रशासन, प्रहरी र राज्यका संबैधानिक अंगहरूजस्तै न्यायालय मानव अधिकार आयोग स्थानीय न्यायिक समिति आदि हुन् । स्थानीय सरकारको प्रमुख दायित्व अन्तर्गत मानव अधिकार प्रत्याभूत गर्नु र सामाजिक न्याय कायम गर्नु पर्ने भएकोले स्थानीय विकास योजनाका यि विषयको सम्बोधन गरिएको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावनार अवसरहरू
▪ मानव अधिकारको विश्वव्यापि घोषणापत्रका प्रमुख मूल्य र मान्यतालाई नेपालको संविधानले आत्मसाथ गरी मौलिक हकमा व्यवस्था गरेको ।
▪ स्थानीय सरकारलाई मानवअधिकार रक्षा गर्ने अधिकार प्राप्त हुनु ।
▪ स्थानीय न्यायिक समितिको प्रबन्ध हुनु ।
▪ स्वतन्त्र न्यापालिकाको परिकल्पना गरी न्याय सम्पादन संयन्त्र निर्माण हुनु ।
▪ स्थानीयस्तरमा मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका पक्षमा जनचेतना वृद्धि हुँदै जानु

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ समाजमा सामाजिक जागरणको अवस्था कमजोर हुनु ।
▪ परम्परागत रुपमा रहेका अन्धविश्वास, कुरिति, कुसंस्कार र भेदभावपूर्ण सामाजिक प्रणालीमा कारण सामाजिक न्याय संकटमा पर्नु ।
▪ अशिक्षा, अज्ञानता र पछौटेपन कायमै रहनु ।
▪ गरिबी र विपन्नता कायमै रहनु ।
▪ मानव अधिकारयुक्त पूर्ण सामाजिक न्याय स्थापित गर्ने चुनौती हुनु ।

दीर्घकालिन सोच
सामाजिक न्यायपूर्ण समाजको निर्माण
लक्ष्य
मानव अधिकार उल्लङघनका घटनाहरूमा उल्लेख्य कमी ल्याई मौलिक हक प्रत्याभूत गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु

उद्देश्य १: मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ मानव बेचविखन तथा शोषणका दृष्टिकोणले सम्वेदनशील व्यक्ति तथा समूह पहिचान गरी व्यापक जनचेतना अभिवृद्धि र शशक्तिकरण गर्ने	१.१.१ मानव बेचविखन र ओसार पसारका दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिममा रहेका वर्ग क्षेत्र र समुदायको शुक्ष्म ढंगले अध्ययन गरी स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.२ मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा मानवबेचविखन र ओसारप्रसार विरुद्ध व्यापक रुपमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय सञ्चार माध्याम, सामाजिक सञ्जाल र पत्रकारहरूको सहयोग लिइनेछ ।
	१.१.३ यौन हिंसा, यौन शोषण र बलात्कार जस्ता जघन्य अपराध न्युनिकरण गर्न कानूनी उपचार खोज्न र दोषीलाई कानूनको दायरामा ल्याउन प्रत्येक वडामा महिला अधिकारकमीहरू, समाजसेवीहरू, राजनैतिक नेतृहरू तथा आमा समुहहरूको अगुवाइमा एक शसक्त मानव अधिकार सेलको गठन गरिनेछ ।
	१.१.४ वेपत्ता पारिएका, द्वन्द पिडित, बेचबिखनमा परेका, शहिद परिवार, लक्षित परिवारको लगत संकलन गरी उनीहरूको शसक्तिकरणका तथा सामाजिक पुन स्थापनाका लागि विशेष प्याकेज निर्माण गरी आयआर्जन र सामाजिक एकिकरणलाई सहज बनाइने छ ।
	१.१.५ मानव अधिकार उल्लङघनका घटनाहरू न्यायिक समितिमा दर्ता गर्न वडास्तरीय महिला सेललाई सकृय तुल्याउन सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.६ माध्यमिक तहमा अध्ययनरत छात्र छात्रा केन्द्रित यौन हिंसा, यौन शोषण, बलात्कार दाइजो र बाल अधिकारका विषयमा हरेक महिनामा एक पटक हुनेगरी घुम्ती कक्षा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाईने छ ।
	१.१.७ न्यायमा पहुँच नभएका विपन्न वर्गहरूलाई निशुल्क कानूनी परामर्श सेवा दिन संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.१.८ संविधान प्रदप्त सबै मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन गराउन आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्न एक अध्ययन गरी आवश्यक स्थानीय कानून र राज्यका यन्त्रको प्रबन्ध गरिनेछ ।

मानव अधिकार तथा सामाजिक न्यायको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	जोखिम समूह र व्यक्तिको पहिचान गर्ने			५०					
		१.१.२	सामाजिक सञ्जाल तथा स्थानीय संचार माध्याम मार्फत जनचेतनामूलक कार्यक्रम			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.३	वडास्तरीय मानव अधिकार सेल गठन				१००				
		१.१.४	आर्थिक तथा सामाजिक शसक्तिकरणका लागि लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम			१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.५	न्यायिक समितिमा मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटना दर्ता गर्न महिला सेल अभिमुखिकरण			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.६	मानवअधिकार विद्यालय घुम्ती कक्षा संचालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.७	निशुल्क कानुनी परामर्श सेवा सञ्चालन			५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.८	मौलिक हक कार्यान्वयन स्थिति बारे अध्ययन				१००		१००		

अपेक्षित उपलब्धी

✓ मानवअधिकार उल्लङ्घन, मानव बेचविखन, यौन हिंसा र शोषण लगायतका सामाजिक अपराधका घटनाहरुमा महशुस हुनेगरी कमी आएका हुनेछन ।

९.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

कुनै पनि विकास योजनालाई सफल रुपमा कार्यन्वयन गर्न वस्तुनिष्ठ सुचनाको अनिवार्यता हुन्छ। नगरपालिका मा गरिने हरेक किसिमका कृयाकलापहरूर समग्र बस्तुस्थितिलाई कतिपय अवस्थामा परिमाणमा प्रतिवन्धित गर्न मिल्दछ। तसर्थ हरेक कृयाकलापलाई परिमाणमा देखाउँदा विकास र सम्वृद्धिको मापन गर्न सहज हुनुका साथै यथार्थमा नगरपालिका को स्थितिवारे थाहा पाउन सकिन्छ। यसका लागि हरेक सुचनालाई अध्यावधिक गर्ने, सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको आवश्यकता रहन्छ। अर्को तर्फ राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापन नियमित र वैज्ञानिक नहुदा राज्यको श्रोत र साधनको व्यापक दुरुपयोग हुन सक्ने जोखिम रहन्छ। यि पक्षहरूलाई ध्यानमा राखी तथ्याङ्क व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन। वित्तिय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापनलाई सुद्बढ तुल्याउन योजनाले सम्वोधन गर्नुपर्ने भएकोले यो खण्ड तयार पारिएको छ।

दीर्घकालिन सोच

चुस्त तथ्याङ्क तथा वित्तिय व्यवस्थापन

लक्ष्य

सूचना प्रविधिको महत्तम प्रयोग मार्फत तथ्याङ्क र वित्तिय व्यवस्थापनलाई चुस्त र दुरुस्त राख्ने

उद्देश्यहरू

✓ स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तिय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

उद्देश्य १ : स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सुदृढ अभिलेख प्रणालीको विकास गर्ने	१.१.१.सूचना प्रविधिको प्रयोगगरी स्थानीय सरकारसँग सम्बद्ध सबै सूचना र तथ्याङ्कको व्यवस्थापन गर्न एक साधन सम्पन्न तथ्याङ्क तथा सूचना इकाई निर्माण गरिनेछ।
	१.१.२ सबै प्रकारका सूचनाहरू अध्यावधिक हुने स्वचालित अभिलेखाङ्कन प्रणाली तयार पार्न अध्ययन गरी software हरू खरिद गरिनेछ।
	१.१.३ अभिलेख इकाइमा आवश्यक दरबन्दीको प्रबन्ध गरिनेछ।
१.२ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी	१.२.१ सार्वजनिक खर्चका मापदण्ड र मितव्ययिता कायम हुने नीति निर्माण गरी लागू गरिनेछ।

संस्थागत संयन्त्र निर्माण गरी वित्तिय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याउने	१.२.२ अनुगमन प्रणालीलाई दुरुस्त बनाउन वार्षिक कार्य योजना तयार पारिनेछ ।
	१.२.३ राजश्व संकलनलाई करदाता मैत्री बनाउन आवश्यक अध्ययन गरी सोहि अनुसारको प्रणाली विकास गरिनेछ ।
	१.२.४ सम्पूर्ण व्यवसायलाई दर्ता गरी करको दायरामा ल्याउन घुम्ती व्यवसाय दर्ता अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ राज्यलाई तिरेको कर कसरी जनताका लागि खर्च हुन्द भन्ने स्थापित गर्न कर शिक्षा कार्यक्रम नियमित सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.६ राजश्वका श्रोतहरूको पहिचान गर्न राजश्व सुधार कार्य योजना तयार गरी लागू गरिनेछ ।
	१.२.७ नगरपालिका का ठूला करदातालाई सार्वजनिक सम्मान गरिनेछ ।
	१.२.८ सिमान्तकृत वर्ग र महिला उद्यमीलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न मापदण्डका आधारमा विशेष सहुलियतको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.९ नगरपालिका को आयव्ययको विवरण नियमित रुपमा प्रकाशन गर्ने प्रबन्ध मिलाईने छ ।

तथ्याङ्क व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	तथ्याङ्क तथा सूचना इकाइ गठन			२००					
		१.१.२	सूचना अभिलेखाङ्कन Software खरिद			५००					
		१.१.३	अभिलेख इकाइमा दरवन्दी व्यवस्थापन			२५०					
	१.२	१.२.१	सार्वजनिक खर्चको मापदण्ड निर्माण			१५०					
		१.२.२	अनुगमन संयन्त्र क्षमता विकास				५००				
		१.२.३	अनुगमन वार्षिक कार्ययोजना तयारी			१००					
		१.२.४	करदातामैत्री राजश्व संकलन प्रणाली निर्माण अध्ययन				३००				
		१.२.५	करदाता शिक्षा कार्यक्रम			५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.६	राजश्व सुधार कार्ययोजना निर्माण			५००					
		१.२.७	ठूला करदाता सम्मान			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.८	व्यवसाय दर्ता छुट (लक्षित समुदाय) तथा अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.९	नगरपालिकाको आयव्यय नियमित प्रकाशन प्रणाली निर्माण			१५०					

अपेक्षित उपलब्धी

- ✓ लक्षित समुदायलाइ व्यवसाय दर्तामा छुट तथा अनुदान दिइएको हुने
- ✓ नगरपालिका को आय व्यय नियमित प्रकाशन गर्ने प्रणालीको विकास भएको हुने ।

नतिजा सूचकहरु

क.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
१.	**सुशासन तथा सेवा प्रवाह**				
१.	प्रतिफल	सेवा प्रवाह सन्तुष्टि सर्वेक्षण	संख्या	३५	४५
२.	प्रतिफल	सार्वजनिक सुनुवाई	संख्या	३	६
३.	प्रतिफल	अनुगमन	संख्या	२५०	३००
४.	असर	पूँजीगत बजेट खर्च	प्रतिशत	७६.५६	८०
५.	असर	लक्षित आयोजना सम्पन्न	प्रतिशत	९५	९५
६.	प्रतिफल	न्यायिक समितिबाट फछ्र्यौट मुद्दा संख्या (वार्षिक)	संख्या		
७.	प्रतिफल	जनगुनासो संख्या	संख्या	२	१
८.	प्रतिफल	गुनासो सम्बोधन प्रणालीबाट सम्बोधन भएका गुनासा	संख्या	२	०
९.	प्रतिफल	कर्मचारी जनप्रतिनिधि तालिम अभिमुखीकरण	संख्या	४	६
१०.	प्रतिफल	सूचना प्रविधिमा आवद्ध सूचना संख्या	संख्या	२५	३०
११.	प्रतिफल	स्थानीय रेडियो कार्यक्रम प्रसारण	संख्या	५२	६०
१२.	प्रतिफल	निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
२.	**मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय**				
१३.	प्रतिफल	जोखिममा परेका व्यक्तिको संख्या		३४	१५
१४.	प्रतिफल	मानव अधिकार सेल संख्या			
१५.	प्रतिफल	लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम संख्या			
१६.	प्रतिफल	न्यायिक समितिमा दर्ता भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनका संख्या			
१७.	प्रतिफल	मानव अधिकार घुम्ती कक्षा संख्या		१	६
१८.	प्रतिफल	निःशुल्क कानुनी परामर्शबाट दर्ता भएका मुद्दा संख्या			
१९.	प्रतिफल	यौन हिंसाका घटना (दर्ता संख्या)			
२०.	प्रतिफल	मानव बेचविखनमा परेका संख्या			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७७/७८	अन्तिम वर्ष २०८१/८२
३.	**तथ्याङ्क व्यवस्थापन राजश्व परिचालन**				
२१.	प्रतिफल	तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीमा आवद्ध सूचना प्रणाली संख्या			
२२.	प्रतिफल	करदाता शिक्षा कार्यक्रम संख्या			
२३.	असर	कूल बजेटमा आन्तरिक राजश्व वा करको हिस्सा (प्रतिशत)		३.९३	५
२४.	असर	कूल स्वीकृत बजेटको खर्च प्रतिशत (वार्षिक)		८३.२	८५
२५.	प्रतिफल	दर्ता भएका व्यवसाय संख्या		१५००	१८००
२६.	प्रतिफल	राजश्व संकलन हुने शिर्षक संख्या		९	१२

परिच्छेद १०: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

१०.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन

विकास योजना प्राथमिकीकरण गर्दा अवलम्बन गर्नु पर्ने आधारहरू

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगले तोकेको ढाँचा बमोजिम कुनै पनि नगरपालिका वा स्थानीय सरकारले विकासका कार्यक्रमहरू तय गर्दा विशेषत स्थानीय वस्तुगत अवस्थाको आधारमा स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकताहरू जस्तै भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक वृद्धि, सामाजिक विकास, वातावरणीय सन्तुलन तथा संस्थागत सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुऱ्याई समग्र विकासलाई सन्तुलित र नतिजामुखी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न प्रभावकारी सिद्ध हुनेगरी निम्नानुसार गर्नुपर्दछ ।

सामान्यतया कुनैपनि कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको आधारमा चार तहमा राखेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

१. "अति उत्तम"- ३ अंक

"अति उत्तम" तह अन्तर्गत कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा आवागमनमा निकै कठिनता छ र सडकको स्तरोन्नति गर्ने कार्यक्रमले आवागमनलाई प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय प्रभाव पार्दछ भने सो कार्यक्रम कार्यान्वयनका हिसाबले पहिलो प्राथमिकता तथा अति उत्तम वर्गमा पर्दछ । यस प्रकारका कार्यक्रममा सो शिर्षक अन्तर्गत विनियोजित बजेटको ५० प्रतिशत भन्दा बढी रकम पर्न आउँछ ।

२. "उत्तम"- २ अंक

"उत्तम" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **अप्रत्यक्ष तर उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा धार्मिक तथा अन्धविश्वासले सामाजिक कुरीति र जटिलता सिर्जना गरेको छ भने विद्यालय खोली शिक्षाको विकास गर्दा सामाजिक जटिलता न्युन गर्न अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँछ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको हिसाबले दोस्रो प्राथमिकतामा पर्दछ भने यसलाई उत्तम मानी २ अंक प्रदान गर्नुपर्दछ । यस प्रकारको कार्यक्रममा समेत सम्बन्धित शिर्षक मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा बढी बजेट विनियोजन हुन्छ ।

३. "सामान्य"- १ अंक

"सामान्य" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **सामान्य वा कम** मात्र योगदान दिन्छ भने सो कार्यक्रममा विनियोजित रकम मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा कम रकम मात्र छुट्याइन्छ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको आधारमा तेस्रो तहमा पर्दछ भने त्यसलाई १ अंक दिनुपर्दछ ।

४. "न्यून"- ० अंक

"न्यून" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **न्यून वा योगदान नै नपुऱ्याउने** हुन्छ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकतामा पर्दैन तसर्थ यसलाई शुन्य अंक प्रदान गरिन्छ ।

यसरी कार्यक्रम प्राथमिकिकरण गर्दा विषय क्षेत्रगत विकास कार्यक्रम तथा उपक्षेत्रहरूका प्रत्येक कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन गरी चार तहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । अर्थात् उदाहरणको लागि भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत कुनै निश्चित स्थानदेखि अर्को स्थान जोड्न सडकको स्तरोन्नति गर्दा सो सडकले स्थानीयबासीको तत्कालीन वा दीर्घकालीन प्रमुख समस्या वा मागलाई कुन तहबाट सम्बोधन गर्न सक्छ भनी मुल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । त्यसोगर्दा सो कार्यक्रम

अति उत्तम भए → पहिलो प्राथमिकता

उत्तम भए → दोस्रो प्राथमिकता

सामान्य भए → तेस्रो प्राथमिकता

न्यून भए → प्राथमिकतामा नपर्ने हुन्छ ।

एवम रीतले प्रत्येक विषयगत क्षेत्र र सो क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्रका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूलाई तोकिएको लक्ष्य हासिल गर्न कस्तो प्रकारको योगदान पुऱ्याउँछ भनी मूल्याङ्कन गर्दा माथि उल्लेखित तहहरूमा विभाजन गरेर प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसकासाथै अन्य आधारमा :

(१) चालु वार्षिक योजनाको फराकिलो आधारको समावेशी आर्थिक उद्देश्य वृद्धिको लक्ष्य प्राप्तिमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(२) दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(३) जनसहभागिता सुनिश्चित गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(४) समावेशीकरणमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(५) यदि सञ्चालित आयोजनाहरू छन् भने पूर्व कार्य प्रगति, सम्पन्न हुन लाग्ने समय वा कार्यान्वयन तयारीको अवस्था हेरी कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

यसरी यी प्रश्नहरूले गर्दा कस्तो उत्तर आउँछ सोको आधारमा कार्यक्रमलाई माथि उल्लेखित

"अति उत्तम"

"उत्तम"

"सामान्य" र

"न्यून" तहमा विभाजन गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्न सकिन्छ साथै स्थानीय विकास गुरुयोजनाको मूल लक्ष्य स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकता सम्बोधन गरी क्रमशः उच्च विकासतर्फ लम्कनु पर्ने भएकाले कार्यक्रम तय गर्दा वडास्तरमा निम्न बमोजिम गर्नुपर्दछ ।

वडा तहका योजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण

बस्ती तथा टोल स्तरमा कार्यक्रम बारे छलफल गर्दा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तगर्न मद्दत गर्ने कार्यक्रमबारे छलफल गर्नु पर्दछ । वडा तहअन्तर्गतका बस्ती र टोल स्तरको आयोजनाहरू छनौट गर्दा निम्नलिखित प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(क) वडा समितिले आफ्नो वडामा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरूलाई विभिन्न बस्ती/टोलको योजना तर्जुमा गर्न सहजीकरण गर्नेगरी जिम्मेवारी प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।
(ख) प्रत्येक वडाले वडा भित्रका बस्ती र टोलहरूमा योजना तर्जुमाको लागि बैठक हुने दिन, मिति र समय कम्तिमा तीन दिन अगावै सार्वजनिक सूचनामार्फत् जानकारी गराउनु पर्नेछ ।

(ग) नगरपालिका/नगरपालिका अन्तर्गतका वडाअन्तर्गत रहेका बस्ती/टोलको भेलामार्फत् बस्ती/टोलस्तरका आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्ने बस्ती तथा टोलस्तरमा आयोजना छनौट गर्दा समुदायको आवश्यकता पहिचान गरी आयोजना/कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्ने हुन्छ।

(घ) बस्ती/टोल स्तरका योजना छनौट गर्दा सो बस्ती भित्रका सबै बर्ग र समुदाय, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, युवा, वालवालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, पिछडिएको वर्ग आदि लगायत सबै समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ।

(ङ) बस्ती/टोल भित्रका क्रियाशील सामुदायिक सस्थाहरू (टोल विकास सस्था, महिला/आमा समुह, वाल क्लव र सञ्जाल, युवा क्लव, स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू, नागरिक सचेतना केन्द्र, विभिन्न सरकारी कार्यालयबाट गठन भएका समूहजस्ता समूहहरूलाई पनि सहभागी गराउनु पर्ने हुन्छ ।

माथि उल्लेख भए बमोजिमका सरोकारवालाहरूको अधिकतम् सहभागिता हुने गरी वडा अध्यक्ष र सदस्यको संयोजनमा निर्धारित समय, मिति र स्थानमा उपस्थित भै आयोजना छनौटको सम्बन्धमा अन्तरक्रिया, छलफल, विमर्श गरी आयोजनाहरूको छनौट गर्नुपर्नेछ । यसरी बस्तीस्तरमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमहरूको सूची संयोजकले लिखित रूपमा तयार गरि वडा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वडा समितिहरूले टोल/बस्तीस्तरबाट प्राप्त आयोजना र कार्यक्रमहरूलाई विषयक्षेत्रअनुसार समूहकृत गरिन्छ । स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिवाट प्राप्त बजेट सीमा र मार्गदर्शनको आधारमा सम्बन्धित वडाहरूले बस्ती टोलबाट प्राप्त योजनाहरूमध्येबाट वडाको लागि प्राप्त बजेट सीमाको अधीनमा रही योजनाहरूको छनौट र प्राथमिकता निर्धारण समेत गरी अनुसूची ४ बमोजिमको ढाँचामा बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वस्ती टोलबाट योजना माग गर्दा वडास्तरका महत्वपूर्ण योजनाहरू छुट भएको अवस्थामा वडा समितिले त्यस्ता योजनाहरू वडा समितिको बजेट सीमा भित्र रही औचित्यको आधारमा समावेश गर्न सक्नेछ । वडाको बजेट सीमाभित्र कार्यान्वयन हुन नसक्ने गाउँस्तरीय महत्वपूर्ण आयोजनाहरू भएमा वडा समितिले नगरपालिका मा छुट्टै सूची पठाउन सक्नेछ ।

वडा समितिले आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्दा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले तोकेको आधारहरू र दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्ने कार्यक्रमलाइ बिशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। यसरी छनौट भएका योजनाहरूको प्राथमिकीकरणका साथ नगरपालिका मा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।

१०.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

क) अनुगमन

विकास योजनाको कार्यान्वयन समयमै सम्पन्न गर्न र आयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्न विकास आयोजनाको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक पर्दछ ।

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा लगानी तथा साधनको प्रवाह समुचित ढंगले भएको छ, छैन र कार्यतालिकाअनुसार क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्त हुने स्थिति छ, छैन भनी विभिन्न तहमा व्यवस्थापन वा व्यवस्थापनले तोकेको व्यक्ति तथा निकायबाट निरन्तर र आवधिक रूपमा निगरानी राख्ने कार्य अनुगमन हो । कुनैपनि कार्यक्रम आयोजनाको पहिचानको चरणदेखि कार्यान्वयन सम्पन्न भई सञ्चालन अवधिमा समेत अनुगमन गरिरहनु पर्छ । यसरी विभिन्न चरणमा गरिने अनुगमनबाट प्राप्त भएका नतिजा, सुझाव तथा सल्लाहलाई पृष्ठपोषणको रूपमा लिई आवश्यकताअनुरूप सुधार गर्दै जानुपर्ने हुन्छ ।

यसो भएमा मात्र विकास आयोजनाले गति लिई समयमै सम्पन्न गर्न मद्दत पुग्न जानेछ र विकासको लक्ष्य हासिल गर्न सकिने छ ।

अनुगमन २ प्रकारले गर्न सकिने छ :

१. आयोजना स्थलमै गएर योजनाको क्रियाकलाप बारेमा जानकारी लिने गरी गरिने अनुगमन ।

२. आयोजनाको क्रियाकलापको प्रगति विवरण माग्ने र प्राप्त गरी गरिने अनुगमन ।

तर दुवै प्रकारका अनुगमनमा देखिएका समस्याको समाधान गर्न तत्कालै आवश्यक कदम चल्नु पर्दछ नत्र अनुगमनको कुनै औचित्य रहदैन ।

अनुगमनका क्रममा योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा निम्न कुराहरूको विश्लेषण गरिन्छ ।

- स्रोतसाधनको प्राप्ति र प्रयोग स्वीकृत बजेट र समय तालिकाअनुसार भए नभएको
- अपेक्षित प्रतिफलहरूसमयमै र लागत प्रभावकारी रूपमा हाँसिल भए नभएको
- कार्यान्वयन क्षमता के कस्ता छन् ?
- के कस्ता समस्या र बाधा व्यवधानहरू देखिएका छन् र तिनको समाधानका निम्ति के-कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ ?

अनुगमनका क्रममा उपर्युक्त पक्षहरूको बारेमा नियमित, व्यवस्थित र समयबद्ध रूपमा तथ्याङ्क विवरणहरूसङ्कलन, प्रशोधन र प्रतिवेदन गर्ने कार्य गरिन्छ । यसबाट समयमै समस्या पहिचान गरी समाधान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ । अनुगमनका लागि कार्यान्वयन योजना, आयोजना विवरण तालिका, जिम्मेवारी तालिका आदि दस्तावेजको उपयोग गरिन्छ ।

अनुगमन प्रणालीको छनौट तथा निर्धारण

अनुगमन प्रणाली प्रचलित सोच तालिका (Log Frame) का आधारमा स्थापित गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहले आफ्नो विशिष्टता र प्राविधिक क्षमताका आधारमा यस्तो विधि अपनाउन सक्छन् । यस्तो विस्तृत विधि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रबर्द्धित **राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा** हेर्न सकिन्छ ।

स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता र उपलब्ध वस्तुगत तथ्याङ्कको आधारमा मौलिक रूपमा अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गर्न सक्दछन् । साथै स्थानीय तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र प्रयोगका लागि राष्ट्रिय प्रणालीसँग आबद्ध हुने खालको अनुगमन सूचना प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन योजना बनाउँदा राष्ट्रिय सरोकारका विषय, मानव विकास सूचकाङ्क, दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूलाई स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा योगदान गर्ने सूचकहरूस्थापित गरी अनुगमन गर्ने र सोको प्रतिवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

स्थानीय तहको आफ्नो क्षेत्रभित्र क्रियाशील गैरसरकारी संघसंस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायतका सामाजिक तथा सामुदायिक संघ संस्थाले स्थानीय तहसँगको समन्वयमा रही कार्य गर्नुपर्ने र स्थानीय तहको अनुगमन प्रणालीमा त्यस्ता कार्यहरूको पनि अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन तह

आवधिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम तहमा गरिने अनुगमन पद्धति तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कुन तहमा अनुगमन गर्ने	के अनुगमन गर्ने	कहिले र कस्ले अनुगमन गर्ने	कुन तहको सूचक राख्ने	मापन गर्ने आधार
लक्ष्य	परेको प्रभाव	• कार्यपालिकाद्वारा नियुक्त स्वतन्त्र संस्था वा विज्ञले आवद्यिक योजनाको अन्त्यमा • कार्यपालिकाद्वारा आवद्यिक योजनाको मध्यकालमा	• प्रभाव तहको • असर तहको • जनभावनामा परिवर्तन	• संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरू • स्थलगत अनुगमन • वार्षिक कार्ययोजनाहरूको प्रगति
परिणाम	देखिने असर • उत्पादकत्वमा परिवर्तन • सडक पहुँच आदि	• कार्यपालिका र गाउँ/नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति • वार्षिक	• परिणाम तहको • प्रतिशत वृद्धि	• सहभागितामूलक • नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • नमूना सर्वेक्षण गर्ने
योजना	निर्मित परिणामहरू • कक्षा सञ्चालन • उत्पादन परिमाण • सडक विस्तार • स्वास्थ्य केन्द्र भवन निर्माण	• गाउँ र नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति, शाखा कार्यालयहरूर प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत। • चौमासिक/वार्षिक	• परिणाम तहको • सङ्ख्यात्मक वृद्धि	• नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • स्थलगत अनुगमन • सार्वजनिक परिक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ

लक्ष्य तह

लक्ष्य	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
“शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको समुचित विकास गरी समुदायको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने ।” “उद्योग र व्यापार फस्टाउन आवश्यक पूर्वाधारका लागि भूउपयोग योजना गर्दै समुदायको सहभागितामा गाउँ सूरक्षा व्यवस्था सुदृढ बनाउने । ”	• स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा प्राथमिक स्वास्थ्यजन्य रोगीको सङ्ख्यामा कमी • भूउपयोग योजना तयारी एवम् कार्यान्वयन आरम्भ • लगानीका योजना संख्यामा आएको सकारात्मक परिवर्तन		

योजना तह

परिणाम तह	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
सहरी शैक्षिक सुधार योजना	• प्राथमिक तहमा भर्ना दरमा वृद्धि • फोहरमैला वर्गीकरण लागु • निर्वाचनमा बदर मतको सङ्ख्यामा कमी		
मासुजन्य पदार्थ उपभोग वृद्धि योजना	• तरकार, अन्डा र मासुको स्थानीय बजारमा बिक्री वृद्धि • कुखुरा व्यवसाय सङ्ख्या वृद्धि • मासुजन्य जीव आयात वृद्धि		

ख) मूल्याङ्कन

योजनाको कार्यान्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त भयो भएन र योजनाको कार्यान्वयनबाट योजनाबाट फाइदा पाउने अपेक्षित जनताले उपर्युक्त रूपमा फाइदा पायो पाएन भनेर गरिने अध्ययन विश्लेषणलाई योजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ। आवधिक योजना विभिन्न आयोजनाहरूको समष्टि पनि हो त्यसैले यो आफैंमा एक बृहद् कार्यक्रम समेत हो। यस मध्यमकालीन योजनाको मध्यावधि र पूर्ण अवधिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ। यसको लागि स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ९४ अनुसार नगरपालिका तथा नगरपालिकाले योजनाको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरेको छ।

योजनाको मध्यमकालीन अवधिमा मूल्याङ्कन गर्दा निम्न कुरालाई ध्यानमा राखी मूल्याङ्कन विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छः

- लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उन्मुख रहे/नरहेको
- लगानी योजनाअनुरूप वार्षिक लगानीहरूनिर्देशित रहे/नरहेको
- उपलब्धिका लागि लक्ष्य लगायत कार्यक्रमहरूको परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहे, नरहेको आदि।

योजना अवधिको अन्त्यमा निर्धारित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य प्राप्तिको मूल्याङ्कन अन्तिमा रूपमा तेश्रो पक्षबाट गर्नु/गराउनु पर्ने हुन्छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र तर्कपूर्ण खाकासम्बन्धी विस्तृत व्यवस्थापनका लागि मार्गदर्शन राष्ट्रिय योजना आयोगबाट जारी गरिएको **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन**लाई पनि उपयोग गर्न सकिने छ।

अनुसूचिहरु

अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरुको तुलनात्मक अध्ययन

विश्वका विभिन्न राष्ट्रहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र धेरै देशले एउटै पुस्तामा नाटकीय आर्थिक उपलब्धि हासिल गरेको पाइन्छ। माइकल स्पेंस नामका नोबेल पुरस्कार विजेताको अध्यक्षतामा गठित एउटा चर्चित (Growth Commission Report) ग्रोथ कमिसन रिपोर्टमा १३ देशलाई उच्च सफलताको कोटीमा राखिएको छ। ती देशहरू – जापान, कोरिया, थाइल्यान्ड, मलेसिया, इन्डोनेसिया, सिंगापुर, ताइवान, चीन, हंगकंग, ब्राजिल, ओमान, माल्टा र बोस्टसवाना हुन्। यी मध्ये ९ देश एसियामै छन्। ती मुलुकले २५ वर्षसम्म ७ प्रतिशत भन्दा माथिको आर्थिक वृद्धि दर हासिल गरे। दिगो र उच्च आर्थिक वृद्धिदरले यी राष्ट्रहरूलाई आर्थिक रूपले निकै माथि उठायो। यी राष्ट्रहरूको अनुभवले के देखाउँछ भने, विकासको उच्च स्तर प्राप्तिका लागि ७ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले करिब १० वर्षसम्म निरन्तरता पाउने हो भने जीडीपी दुई गुना हुन्छ र यो २५ वर्ष सम्म निरन्तर गर्यो भने एक पुस्तामै आर्थिक कायापलट हुन जान्छ। सफल यी १३ देशका पछाडि ५ साझा कुरा छन् र त्यहाँको नेतृत्व र प्रशासन विकासप्रति प्रतिबद्ध थियो, निजी क्षेत्रलाई विश्व आर्थिक मञ्चमै व्यापार गर्न उतारियो, समस्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गरियो, उत्पादनशील साधन र स्रोतको बाँडफाँडको जिम्मा बजार अर्थतन्त्रलाई दिइयो र आन्तरिक लगानीका लागी नागरिक तहमा ठूलो बचत गराइयो (वाग्ले, २०१५)। संघीय शासन प्रणालीको शुरुआत पछि नेपालले द्रुततर आर्थिक विकासमा जोड दिएको छ। नेपालको नव निर्माण र द्रुततर विकासका लागि यी राष्ट्रहरूको अनुभव उपयोगि हुने भएकोले छोटो अवधिमा उच्चतम विकास हासिल गरेका केहि राष्ट्रको विकासको अनुभवलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ।

(क) एसियन टाइगर्स (Asian Tigers)

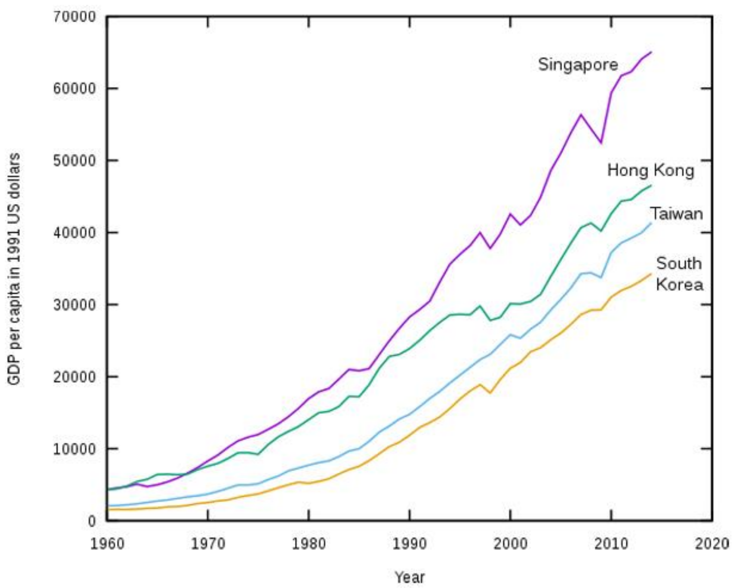

सन् १९६० को दशकको सुरुसम्म दक्षिण कोरिया, सिङ्गापुर, ताइवान र हङ्कङ अविकसित क्षेत्रको रूपमा थिए। यी मध्ये दक्षिण कोरिया र सिङ्गापुर सार्वभौम राष्ट्र हुन्। हङ्कङ पहिले बेलायतको र हाल चीनको शासन अन्तर्गत रहेको छ तर यस भूभागलाई केही हदसम्म राजनीतिक स्वायत्तता प्राप्त छ। ताइवान भने चीनमा सन् १९४९ मा सकिएको कम्युनिस्ट र कोमिन्ताङ पार्टीबीचको गृहयुद्धमा पराजित भएर भागेको पक्षले शासन गर्न थालेपछि तत्कालीन चीनको नियन्त्रणबाट अलग भएको भूभाग हो। बेइजिङ र ताइवानमा रहेका सरकार दुवैले आफूमा १९४९ अघिको चीनको स्वामित्व रहेको दाबी गर्छन्। तर यी चार देशहरूले लगभग पचास वर्ष भित्र इतिहासमा कमै देखिने एकै पुस्तामा तेस्रो विश्वबाट पहिलो विश्वमा आर्थिक विकासको लामो फड्को मारेको इतिहास छ।

यी चार एसियाली टाइगर्सको विकासलाई बुझाउन माथिको चित्र उपयोगि हुन सक्छ जस्ले यो क्षेत्रको आर्थिक विकासको चरित्रलाई बुझ्न र यिनीहरूले अवलम्वन गरेको विकास मोडेलको सामान्य जानकारी लिन केही हदसम्म सघाउ पुयाउँदछ। भनिन्छ, आर्थिक विकासको मोडेलका प्रकारहरू विकास अर्थशास्त्रीहरूको सङ्ख्या जति नै छन् तर पनि यसलाई मूलतः रूपमा निम्न तीन समुहमा वर्गीकरण गरि विभाजन गर्न सकिन्छ रु बजार निदर्नेशित, हस्तक्षेपकारी र राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल। विभिन्न राष्ट्रहरूले यी तिन मोडल वा आफ्नो देशको विशिष्ट परिस्थिति अनुकूल फरक प्रकारको विकास मोडेलको निर्माण गरि अघि वढिरहेका छन्।

(ख) दक्षिण कोरिया

दोस्रो विश्व युद्ध पछि सन् १९४५ मा दक्षिण कोरिया जापानको शासनबाट स्वतन्त्र भयो। तर केही समयपछि नै ऊ अमेरिकाको नियन्त्रणमा आयो। त्यही समयमा भएको कोरियाली गृहयुद्धले यसको अवस्था अत्यन्त दयनीय अवस्थामा पुऱ्यायो। तीन वर्ष सम्म चलेको उक्त गृहयुद्धले दक्षिण कोरियाको तत्कालीन उत्पादन क्षेत्रको दुई तिहाइ हिस्सा नष्ट गराएको थियो। त्यो अवस्थादेखि हालको जी २० सम्मको दक्षिण कोरियाको उदय र विकासलाई मुख्यतः चार चरणमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ।

दक्षिण कोरियाको विकासको सुरुवात त्यहाको प्रथम राष्ट्रपतिको कार्यकालबाट सुरु भएर पार्कको शासनको प्रारम्भसम्म भएको मान्न सकिन्छ। विकासको पहिलो चरणमा युद्धको विनासबाट उठ्नका लागि केहि विशेष कार्यक्रमहरूको छनौट गरिएको थियो। त्यो समयमा यहाको कुल राष्ट्रिय उत्पादनको १५.९५ प्रतिशत हिस्सा अमेरिकी सहायताले ओगट्ने गर्दथ्यो। यो हिस्सा सबैभन्दा उच्च सन् १९५७ मा २२.९५ प्रतिशत सम्म पुगेको थियो। यो समयमा कोरियाको विकास एकदमै धेरै मात्रामा अमेरिकी सहायतामा निर्भर थियो। यो अवधिमा सरकारले मजदुर सङ्गठनमाथि निषेध गर्नुका साथै उग्र कम्युनिस्ट विरोधी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै मजदुरहरूको ज्यालादर सस्तो बनाउने नीति अख्तियार गर्यो जसले औद्योगिक लगानीकर्तालाई प्रोत्साहित गऱ्यो र तिव्रतर आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्यायो।

पार्क चुङ्ग हीले सन् १९६१ मा कू गरे पछिको अवधिलाई दोस्रो चरणको सीमा मान्न सकिन्छ। यो चरण सामान्य खालको उद्योगको विस्तार र निर्यात केन्द्रित उद्योगको विकासमा केन्द्रित थियो। युद्धबाट तङ्ग्रिएको र अमेरिकी सहायता माथिको निर्भरता निक्कै कम भइसकेको यस अवस्थामा कोरियाली अर्थतन्त्रले आफ्नो सस्तो श्रमको उपभोग गरेर हल्का औद्योगिक सामग्री उत्पादन गर्न थाल्यो। यही अवधिमा दक्षिण कोरियाले बजार निर्देशित र अझ हस्तक्षेपकारी आर्थिक मोडेल छाडेर राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल प्रयोग गर्न थालेको थियो। सन् १९६२ मा कोरिया सरकारले पहिलो पञ्च वर्षिय आर्थिक विकास योजना अगाडि सार्‍यो जसले लगानी बढाउने, औद्योगिक संरचना निर्माण गर्ने र व्यापार सन्तुलन कायम गर्ने जस्ता स्पष्ट रूपमा बृहत अर्थशास्त्रीय विकास लक्ष्यहरू अगाडि सारियो जसले त्यहाँको अर्थतन्त्रमा आमुल सुधार ल्याउनुका साथै विकास प्रक्रियामा तिव्रता लियो।

राष्ट्रपती पार्कका विभिन्न आर्थिक रणनीतिहरू मध्ये 'सेमाउल उन्दोङ' एक अत्यन्त सफल कार्यक्रम हो। गाउँको विकास भए मात्र देशको विकास हुन्छ भन्ने मान्यता राख्ने यो अभियानको मुख्य लक्ष्य गरीब जनतालाई धनी बनाउनु र गाउँको समग्र विकास गर्नु थियो। कोरियन भाषामा 'से' 'नयाँ', 'माउल' 'गाउँ' र 'उन्दोङ' भन्नाले 'अभियान' भन्ने बुझिन्छ। अथवा 'सेमाउल उन्दोङ भन्नाले नयाँ सामुदायिक अभियान भन्ने बुझिन्छ। यो अभियानको प्रर्वतक समाज सुधारक किम योङ की हुन्। उनले सन् १९६२ देखि यो अभियान संचालन गर्दै आएका थिए। किमले **'काम नगर्ने भए खाना नै नखाउ'** भन्ने नाराका साथ यो अभियान सञ्चालन गरेका थिए। सेमाउल उन्दोङ सुख एवम् सम्वृद्धिका लागि सञ्चालन गरिएको एक अभियान हो जस्ले गरिबी निवारण गर्ने, सबैले राम्रो शिक्षा, खाना र लुगा लगाउन पाउने र सुरक्षित तथा सुविधाजनक घरमा बस्न पाउन भन्ने उद्देश्य राखेको थियो।

किमको यो अभियानले 'ग्रामीण जनतालाई आत्मनिर्भर बनाउने र देशको बिकासमा टेवा पुर्याउँछ' भन्ने बुझेका दूरदर्शी सैनिक शासक पार्कजुङ हीले सबै जनतालाई यो अभियानमा सामेल हुन अव्हान गरे । उनले सन् १९७० अप्रिल २२ मा यो अभियानलाई सरकारी रणनीतिको रूपमा मान्यता दिए । सरकारी कार्यक्रमको मान्यता पाए पछि यो कार्यक्रमले नयाँ सामुदायिक अभियान सहित सहयोग र आत्मनिर्भरताको भावनाका साथ हाम्रो गाउँको सुधार र आधुनिकीकरण हामी आफैं गर्न सक्छौ भन्ने भावनालाई आत्मसात गर्दछ । कोरियालि सरकारले अभियानलाई कार्यान्वयनमा ल्याउदैं उन्नत गाउँ निर्माणको निम्ति 'दश परियोजना'को कार्यसम्पादन निर्देशिका जारी गरेर ३३ हजार २ सय ६७ गाउँमा लागु गर्दै सामुदायिक विकासका लागि जिन्सी सहायता दिन शुरु गरेको थियो । जसअन्तर्गत, सरकारले हरेक गाउँमा ३ सय ५५ बोरा सिमेन्ट र ५ सय केजी रड बाँड्न शुरु गर्‍यो । अर्कोतिर सरकारी कर्मचारी, विचारक, सामुदायिक अभियानका र निजी क्षेत्रका अगुवालाई तालिमको व्यवस्था गर्‍यो । कर्मचारीलाई भ्रष्टाचारी भावनाबाट टाढा रहन **'सुनलाई ढुंगा जस्तै देख'** लेखिएको 'हरियो टाई' वितरण गरिएको थियो । यो अभियानले नागरिकलाई समाजप्रति समर्पित हुने अगुवा नेतृत्व तयार पार्‍यो । यसैको शिक्षाले सदस्यहरूलाई स्वतःस्फूर्त जग्गादान, श्रमदान, सामग्री दान गर्ने उत्प्रेरणा प्रदान गर्‍यो । नयाँ सामुदायिक अभियान लागु भएका गाउँले जनताको आय विस्तारै बढ्न थाल्यो । यो क्रम ४ वर्ष पुग्दा ग्रामीण जनताको आय बढेर शहरी परिवारको आयभन्दा बढी हुन पुग्यो । यो कार्यक्रमले गाउको विकास र स्वाधिन अर्थतन्त्रको निर्माणमा कोशे ढुगा सावित भयो (सम्बाहाम्फे, २०७४) ।

सन् १९७४ मा आइ पुग्दा शहरी भन्दा ग्रामीण जनाताको आय बढ्यो जस्को कारण के थियो भने सेमाउल उन्दोङ लागु भएको हरेक गाउँ वा इकाईमा कृषिमा आधारित एक सेमाउल उद्योग अनिवार्य खोल्नुपर्ने शर्त थियो । यस्ता उद्योगले गाउँको आय बढाउने काम गर्यो भने रोजगारीको अवसरहरूपनि प्रशस्तै सिर्जना गर्यो । उक्त अभियान शहरमा पनि लागु गरि औद्योगिक क्षेत्रहरूको विकास तीब्ररूपमा हुन गयो । शहर केन्द्रित उद्योगहरूको विकास हुँदा पनि सरकारले उद्योगको (Semi-product) सेमी प्रोडक्ट सम्बन्धी कम्पनीहरूबढी गाउँमै स्थापना गर्ने नीति लियो । यो नीतिले गाउँ र शहरलाई जोड्ने र गाउँको विकास र रोजगारीमा टेवा पुर्याउने काम गर्यो । सन् १९७० मा ८३ करोड डलर निर्यात गरेको कोरियाले यो अभियानको सफलताकै कारण सन् १९८० सम्म आइ पुग्दा कोरिया एक औद्योगिक राष्ट्रका रूपमा दर्ज हुन पुग्यो । त्यस्तै गरि १९८० मा १७ अर्ब डलरको उत्पादन निर्यात गर्यो । यो अभियान शतप्रतिशत सफल हुनको कारण, यसमा गाउँलाई ४० र ५० घरको सानो भन्दा सानो इकाइमा विभाजन गरियो र प्रत्येक निर्णायक कार्यक्रममा सबै घरका प्रतिनिधिलाई राय व्यक्त गर्ने सुविधा दिइयो । यो इकाइले जे चाहन्छ, त्यसैमा परियोजना सञ्चालन गर्ने गरियो । यस्तो इकाईले एकातिर समुदायमा भावनात्मक एकताको बिकास गर्यो भने अर्कोतिर निर्णय गरिएका योजनाहरूमा असन्तुष्टि र असहमति भन्ने प्रश्न नै उठ्न पाएन । यो अभियान सफल हुँदै गएपछि गाउँ ईकाईहरूले तर्जुमा गरेका परियोजनामा सरकारले ५० प्रतिशत ऋण, ३० प्रतिशत अनुदान र २० प्रतिशत समुदायको लगानी हुने व्यवस्था गर्यो । यो मोडेललाई केही वर्षमै राष्ट्रव्यापी गरियो । त्यस्तै अर्को महत्वपूर्ण कुरा, सरकारले समय सापेक्ष कृषीमा आधुनिकिकरण गर्यो । यसका लागि कृषी विज्ञलाई देशभर परिचालन गरेर कृषी तालिम प्रदान गरियो । यसले कृषिमा व्यापक आधुनिकीकरण गर्‍यो जसको कारण अहिले कोरिया २ देखि ३ प्रतिशत कृषककै उत्पादनले खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर बनेको छ । यो अभियान कुनै समय भोक, रोग र बेरोजगारीले तड्पिएका कोरियाली किसानका लागि सफलताको मन्त्र बन्यो (सम्बाहाम्फे, २०७४) । यो अभियानवाट नेपालले प्रशस्त शिक्षा लिन जरुरी देखिन्छ ।

त्यस्तै गरि उनले निर्यातबाट कमाइ भएको लगानी उच्च प्रविधिहरू र मेसिनहरूमा लगानी गरे । यी सामग्री अर्को चरणको विकासका लागि आवश्यक हुन्थ्यो । त्यस अतिरिक्त त्यो समयमा पार्कको सरकारले विदेशी

सामग्रीहरूमा भन्सार कर बढाएर स्वदेशी उद्योगहरूलाई अनुदान दिएर ठूला उद्योग विकास गर्न सहयोग गरेको थियो । यसले दक्षिण कोरियालाई तेस्रो चरणमा ल्याइपुऱ्यायो । पार्कको दोस्रो पञ्च वर्षीय योजनामा यसको प्रत्यक्ष्य प्रभाव देख्न सकिन्छ । उनले ठूला र रासायनिक उद्योग खोल्नेलाई सहयोग गर्ने नीति लिए । यो चरण कोरियाको विकास चरणको सबैभन्दा लामो अवधि रह्यो । यो चरणमा वैदेशिक पूँजीमा नियन्त्रण भए पनि सरकारको निगरानीमा यसलाई भित्र्याइयो । यो अवधिमा निर्यात वार्षिक रूपमा ३५.२५ दरले वृद्धि भयो । सन् १९९० को दशकमा दक्षिण कोरियाली अर्थतन्त्रमा उलेख्य परिवर्तनहरू देखिए । यही समयमा देशले विकासको चौथो चरणमा आइपुग्यो । यो अवधि उच्च प्रविधिको उद्योगको रह्यो । सन् १९८८ मा द. कोरियाले गर्ने निर्यातमा १५.५ प्रतिशत हिस्सा मात्र उच्च प्रविधिको सामग्री हुन्थ्यो । त्यसपछिको हरेक वर्ष यसमा लगभग शत प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । कोरियाली सामग्रीको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बढेको माग र घरेलु उपभोगमा भएको उच्च वृद्धिका कारणले कोरियाले परिपक्व र सम्पन्न राज्यका रूपमा स्थिरता प्राप्त गऱ्यो । यसले कोरियाली समाजको हरेक तप्काको जीवन स्तर बढायो । कोरियाली इतिहासमा दोस्रोदेखि चौथो चरणसम्म स्थिर रूपमा उच्च आर्थिक वृद्धि देखियो । सन् १९६२ देखि १९९५ सम्म दक्षिण कोरियाले औषतमा वार्षिक १०५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि दर हासिल गऱ्यो (उप्रेती, २०७५) । यसर्थ , कोरियाली विकास मोडल विश्वकै उत्कृष्ट आर्थिक विकास मोडलको रूपमा स्थापित हुन पुग्यो ।

(ग) सिङ्गापुर

विश्वको प्रमुख औद्योगिक देश सिङ्गापुर, चार एसियाली टाइगर्समा सबैभन्दा प्रजातान्त्रिक मुलुक हो । एक बेलायतीको कूटनीतिज्ञको शब्दमा ली क्वान युको अद्‌भूद नेतृत्वमा यो राज्यमा 'राजनीति हराएर' पूरै राज्य नै एक 'प्रशासनिक एकाई'मा बदलिएको थियो । सन् १९६५ मा मलेसियाबाट मन नलागी नलागी स्वतन्त्रता स्वीकारेपछि लीले सन् २०११ मा सन्यास नलिएसम्म सिङ्गापुरको राजनीतिलाई 'नरम निरंकुशता' सहित नियन्त्रणमा राखे । यो अवधिमा सिङ्गापुरले अभूतपूर्व आर्थिक विकास गर्नुको साथै विश्व रंगमन्चमा आफुलाई एक सम्वृद्धशाली राष्ट्रको रूपमा स्थापित गराउन सफलता हासिल गऱ्यो । सिङ्गापुरको विकासले दक्षिण कोरिया र ताइवानको भन्दा फरक बाटो लिएको छ । उसलाई युद्धबाट राज्यलाई पुनःनिर्माण गर्ने चुनौती थिएन तर यो सहरी राज्यले आफूसँग आफ्ना नागरिकलाई खुवाउन पुऱ्याउन सक्ने जमिनसमेत थिएन । राज्यका लागि आवश्यक खाद्दान्न र पानी समेत छिमेकी मुलुकवाट आयात गरेर आपुर्ती गर्ने सिङ्गापुरले यो अवस्थामा सुधार ल्याउनका लागि राज्यलाई निर्यात मुखी सामानय उद्योगहरूको विकासलाई जोड दिने नीति अख्तियार गऱ्यो । सिङ्गापुरले आफ्नो स्थानीय तहमा रहेको प्राविधिक र व्यवस्थापकीय ज्ञानको अभावलाई अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई आकर्षित गरेर सरकारी अनुगमन सहित पूरा गयो । सन् १९७० को दशकसम्म सिङ्गापुरको अर्थतन्त्रको संरचनामा उलेख्य परिवर्तन आयो जस्ले निर्माण उद्योग र ठूला उद्योगहरूको स्थापनामा विशेष जोड दिएको थियो । कतिपय विद्वानहरूले यो परिवर्तनलाई चीनमा देङको सुधारपछि आएको परिवर्तनको विरुद्‌मा चिनलाई चुनौती दिन थालिएको कदमको रूपमा उल्लेख गर्दछन ।

सन् २००० मा लि क्वान युको किताब 'फ्रम थर्ड वर्ल्ड टु फष्ट स द सिंगापुर स्टोरी १९६५(२००० (From third world to first: The Singapoore Story) प्रकाशित भयो । विश्व पुस्तक बजारमा 'वेष्टसेलर' रहँदै आएको यो किताबको प्रारम्भ गर्दै लि क्वान यु लेख्छन 'घर कसरी बनाउने, इन्जिन कसरी मर्मत गर्ने, किताब कसरी लेख्ने भनेर तपाई सिकाउने पुस्तकहरूपाइन्छन् । तर चाइना, व्रिटिस इन्डिया र डच इस्ट इन्डिजबाट बाहिर छरिएर संकलित भएका आप्रवासीहरूले राष्ट्र कसरी निर्माण गर्ने, क्षेत्रीय व्यापारिक केन्द्रको पुरानो

आर्थिक भूमिका गुमाएर मृतप्रायः बनिरहेका जनतालाई कसरी जिवन्त बनाउने भनेर सिकाउने पुस्तक मैले कतै देखिनँ ।' त्सैले यो कितावको लेख्ने आवश्यकता रहेको हो ।

यो किताबले मुलत निम्न २ ओटा तथ्यहरूमा जोड दिएको छ ।

१. कुनै पनि राष्ट्र निर्माणको बनिबनाउ मोडेल हुँदैन । त्यो अरु कसैले सिकाउन सक्दैन । स्वयं त्यो देशका जनता वा नीति निर्माताले आफै पत्ता लगाउन सक्नु पर्दछ ।

२. राष्ट्र निर्माणको मोडेल तयार गर्दा मुख्य ३ ओटा तत्वहरूलाइ हेर्नु पर्दछ ऱ जनसंख्या संरचनाको ऐतिहासिकता, भूराजनीति र आर्थिक सम्भावना।

पुस्तकको यो प्रारम्भीक वाक्यलाई उपसंहार खण्डको अर्को एक वाक्यसंग जोड्नु उचित हुन्छ । उनी लेख्छन 'हामी कामबाट सिक्थ्यौं, छिटट्रै सिक्थ्यौं । हाम्रो सफलताको एउटा मात्रै सुत्र थियो, कसरी चिजहरूलाई बढी कामकाजी बनाउने भनेर, तिनीहरूलाई अझ राम्रो कसरी बनाउने भनेर निरन्तर अध्ययन गर्थ्यौ । म कहिल्यै कुनै सिद्धान्तको बन्दी बनिनँ । मलाई कारण र यथार्थहरूले मात्र मार्गदर्शन गर्न सके, सिद्धान्तले हैन । कुनै पनि सिद्धान्त, योजना वा सोचले राम्रो काम गर्छ, गर्दैन भन्ने 'एसिड टेष्ट' (द्रुत जाँच) गर्थें । यदि कुनै चिजले राम्रो काम गर्दैनथ्यो वा कमजोर परिणाम दिन्थ्यो भने त्यस्तो चिजमा म थप समय र स्रोत खर्चिन्नथें ।' (खतिवडा, २०७६)

सिङ्गापुरको आर्थिक सम्वृद्धिमा निम्न सिद्दान्तहरूको महत्वपुर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ ।

क. खुला बजार सिद्दान्त (Free Market Principles) : सिङ्गापुरले पूँजिवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई आफ्नो विकासको मुख्य सिद्धान्तको रूपमा अवलन्वन गरिरहेको छ । जस अर्न्तगत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- श्रम बजार को व्यवस्थापन (Labor Market)
- उत्तरदायी कर्मचारीतन्त्र (Accountable Bureancracy)
- न्युन कर दर (Low Tax Rates)
- न्युन सरकारी खर्च (Government Expenditure)

ख. समाजवादी सिद्दान्त (Socialistic Principles) : सिङ्गापुरले समाजवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई पनि त्यत्तिकै जोड दिएको छ जस अर्न्तगत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- सार्वजनिक घरहरूको निर्माण (Public Housing)
- सार्वजनिक स्वास्थ्य सुविधा (Public Healthcare)

यी दुई सिद्धान्तहरूलाई अवलम्वन गर्दै सिङ्गापुरले विकासमा उच्च सफलता प्राप्त गरेको थियो । विकासको अन्तिम चरण उच्च प्रविधिको उद्योगको स्थापना सँगै अन्त्य भएको थिएन । बरु सिङ्गापुरलाई दक्षिणपूर्वी एसियाको आर्थिक र वित्तीय केन्द्रका रूपमा विकास गरेर अगाडि वढेको थियो । उच्च प्रविधिको उद्योगमा झैं व्यापार, आयात सुधार र वित्त सबैमा सीपयुक्त श्रमिकको आवश्यकता पर्छ । सिङ्गापुरको अवस्थिति र पछिल्लो समयको आर्थिक उदारीकरणले यी उच्च स्तरका उद्योगलाई निकै सहयोग गर्‍यो । यसले सिङ्गापुरलाई अन्ततः ताइवान र दक्षिण कोरियाजस्ता उच्च प्राविधिक राष्ट्रको समकक्षमा राखिदियो । राज्यको केन्द्रीय

कोषले ठूलो उद्योगका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणमा गरेको सहयोग र ली क्वान युको आर्थिक र राजनीतिक दुवै क्षेत्रमा प्रभुत्वले गर्दा सिङ्गापुरको विकासमा सरकारको भूमिका सबै भन्दा महत्वपूर्ण देखिन्छ जसलाई नेपाल लगायत अन्य राष्ट्रहरूले पनि प्रेरक उदाहरणको रूपमा लिन सक्दछन् ।

(घ) ताइवान र हङ्कङ्

हाल चिनको स्वशासित क्षेत्रको रूपमा रहेको ताइवानको कथा पनि कोरियाको जस्तै छ । ताइवानको प्रारम्भ दक्षिण कोरियाको अवस्थाभन्दा दयनीय थियो । ताइवानको कथा पनि युद्धको समाप्तीबाटै सुरु हुन्छ । तर ताइवान आफै भने सो युद्धबाट त्यति प्रभावित भएको थिएन । चिनियाँ गृहयुद्ध मुख्य त मूलभूमि चीनमा लडिएको थियो । तथापि दोस्रो विश्वयुद्धसम्म यो पनि जापानको अधीनमा थियो । त्यो अवधिमा त्यहाँ कृषिमा केही सुधारका काम भएका थिए । त्यतिवेला सम्म यो टापु विशेष धान, उखु र भुइँकटर र केही कपडा उद्योगको अवस्थामा मात्र सिमित थियो । यसको साथै कृषि र माछापालनले यो भूगोलको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको एक तिहाइ भाग ओगटने गर्दथ्यो ।

प्रारम्भमा च्याङ काइ सेकको सरकारले राज्यलाई अनुदानमा चलाउने खालको नीति लिएपछि सन् १९५० को दशकमा अमेरिकाले ताइवानलाई दिइरहेको अनुदान रोक्ने चेतावनी दियो । त्यसपछि राष्ट्रपति चियाङ र उनको कोमिन्ताङ पार्टीले कोरियाले लिएको जस्तो औद्योगिकीकरणको योजनाहरू अघि सारे । औद्योगिकीकरणले कृषिको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा रहेको योगदानलाई ७५ प्रतिशतमा मा झऱ्यो । कोरियामा जस्तै ताइवानले पनि प्रारम्भमा सामान्य खालको उद्योगमा विकास गऱ्यो । तर यहाँ भने कोरियामा भन्दा अलि लामो सयम सन् १९८० को दशकसम्म यी सामान्य खाले उद्योगहरूको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका रह्यो । त्यसपछि यहाँ ठूला उद्योगहरूको स्थापनाको सुरवात भयो । सुरुमा विशेषत स्टिल, विद्युतीय र पेट्रोलियम उत्पादनसम्बन्धी उद्योग खोलिए । ताइवानले वैदेशिक लगानी आकर्षणका लागि केही सरकारी उद्योगहरू निजीकरण गरेको भए पनि अधिकांश ठूला उद्योगहरू सरकारको नियन्त्रणमै राख्यो । च्याङले यिनै उद्योगहरूको बलमा चिनियाँ मूलभूमि पुनः कब्जा गर्ने सोचेका थिए ।

राज्यले अर्थतन्त्रमाथिको नियन्त्रण बलियो वनाउने नीति लिएको थियो । वैदेशिक विनिमयमा नियन्त्रण, आयातमुखी उद्यमलाई सरकारी प्रोत्साहन गर्ने नीति, राज्य नियन्त्रित संस्थामार्फत नै कच्चा पदार्थको माग पुऱ्याउने जस्ता कदममार्फत सरकारले अर्थतन्त्रमा नियन्त्रण कायम गरिरहेको थियो । ताइवानले आफ्नो अर्थतन्त्रको परिपक्वता कोरियालेझैँ उच्च प्राविधिक विकासमा पुगेर सम्पन्न गऱ्यो । सन् १९७० को दशकमा उच्च शिक्षित जनशक्तिको विकासको कारणले ताइवानको श्रमिकको ज्याला बढेको थियो । त्यसै अवधिमा चीनमा भएको आर्थिक विकास र त्यहाँको सस्तो श्रमको कारणले भएको उत्पादन सँग ताइवानले प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्थाको सिर्जना भयो । त्यसपछि ताइवानले उच्च मूल्यका वस्तुको उत्पादन र सेवामा ध्यान स्थानान्तरण गऱ्यो । सरकारले मुख्यतः निर्यातमुखी आर्थिक संरचना, उच्च प्रविधि र उच्च सीपका उद्योगमा स्तरोन्नति गर्ने निर्णय गऱ्यो । त्यसपछि ताइवानको पहिचान बनेको सूचना प्रविधि र सेमी कन्डक्टर जस्ता अन्य महत्वपूर्ण प्राविधिक उद्योगको विकासमा राज्यको भूमिका महत्वपूर्ण रह्यो । ताइवानले दुई विषय बाहेक लगभग कोरियाको विकास परिपथ नै पछ्याएको देखिन्छ । दक्षिण कोरियासँगको उसको पहिलो फरक सन् १९८० को दशकसम्म ताइवानको अर्थतन्त्रमा कपडा उद्योगजस्तो हलुका उद्योगको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ जुन कोरियाली अर्थतन्त्रमा छोटो समय मात्र रहेको थियो । त्यस्तै ताइवानको सन्दर्भमा अनुदान रोक्ने धम्की

नआएसम्म नेतृत्व पहिलो चरणमा रमाइरहेको थियो जबकी द. कोरियामा नेतृत्व आफैले आत्मनिर्भर हुने रणनीति लिएको थियो । (उप्रेती, २०७५)

हङ्कङको विकास धेरै अर्थमा ताइवानको जस्तै रह्यो । बेलायतको अधिनमा रहेको हङ्कङ चीनको मातहतमा गएपनि हङ्कङको अर्थतन्त्र पुँजिवादी चरित्रको नै रहेको छ । त्यसो हुनुको पछाडि हङ्कङ अगाडि देखि नै औद्योगिकीकरणको चरणमा गएको थियो । अन्य तीन राष्ट्रहरूले सन् ६० को दशकमा विकास सुरु गरेका हुन् भने हङ्कङमा सन् १९५० को दशकमै विकास प्रारम्भ भइसकेको थियो । सिङ्गापुरसँगको अन्य समानतामा हङ्कङले पनि जग्गा अभावका कारण अन्न आयात गर्नुपर्थ्यो । उसलाई यसबाट भएको व्यापार असन्तुलनलाई सन्तुलनमा ल्याउनु थियो । त्यसका साथै अन्य राष्ट्रहरू जस्तै हङ्कङ पनि औद्योगिकीकरणको चरणपछि उच्च प्राविधिक विकास भन्दा व्यवसायिक केन्द्रका रूपमा विकास भयो (उप्रेती, २०७५) । हाल सम्म पनि हङ्कङ चिनको मातहतमा रहेको एक विश्व प्रसिद्ध औद्योगिक क्षेत्र र अर्न्तराष्ट्रिय बजार को रूपमा विश्व प्रसिद्ध रहेको छ ।

(ङ) मलेसिया

उपनिवेश हुँदै स्वतन्त्रताको लडाई जितेर विकासको पथमा लम्किएको मलेसिया आजसम्म आइपुग्दा विश्वको ध्यान आकर्षित गर्ने देश बन्न सफल भएको छ । विदेशी लगानी भित्र्याएर बनेको मलेसियाले हालका दिनमा लाखौ विदेशी कामदारलाई रोजगारी दिएको छ र आर्थिक विकासमा थप शसक्त ढंगले लागिपरेको छ । व्यवस्थित सहरीकरण र सडक सञ्जाल, गगनचुम्बी भवन, स्वस्थ्य र हराभरा वातावरणका साथै राज्य सञ्चालनमा अपनाइएको ‘सिस्टम’ले विश्वको ध्यान मलेसियातर्फ तानिएको छ। ४० वर्षको मेहनत र योजनाबद्ध सक्रियतामा तत्कालीन मलेसियन प्रधानमन्त्री महाथीर महम्मदले जसरी मलेसिया बनाउने काम गरे नेपालजस्ता विकासशि ल मुलुकमा पनि राजनीतिक इच्छाशक्ति हुने हो भने विकास गर्न कुनै कठीन हुने रहेनछ भन्ने बुझ्न सकिन्छ। आपनै विकासको मोडल, सभ्यता, इतिहास, संस्कृति, सहनसहन बोकेको मलेसियामा पर्याप्त पर्यटकीय स्थल रहेकै कारणले गर्दा बर्सेनी २५ मिलियनबढी पर्यटक मलेसिया पुग्ने गर्छन् । पर्यटकहरूको ओइरो लाग्ने मलेसियाको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको महत्वपूर्ण हिस्सा पर्यटन क्षेत्रले ओगटेको छ । मलेसियाको विकास, तिव्रतम प्रगति र पर्यटन लोभ्याउने गन्तब्यले होटल व्यवसाय, स्थानीय उत्पादन र स्थानीय बजार निकै फस्टाएका छन् । (सिग्देल,२०१९)

नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घको आयोजना तथा नेपाल सरकारको सहआयोजनामा भर्खरै नेपाल बिजनेस कन्क्लेभ (Business conclave) सम्पन्न भएको छ। यस कनक्लेभको विशेषता भूतपूर्व मलेसियाली प्रधानमन्त्री महाथिरको सहभागिता एवं सम्मेलनमा उहाँले प्रस्तुत गर्नुभएको विकासको मोडेल नै रह्यो । आफ्नो प्रस्तुतिमा उहाँले दोस्रो विश्वयुद्धपछि उहाँको सरकारले सर्वप्रथम गरीब र धनीबीचको खाडल घटाउने योजना बनाएर भूमिहीनहरूको लागि भूमि वितरण कार्यक्रम अगाडि सारेको बताउँदै खेतीयोग्य जग्गाको कमीले यो कार्यक्रमले पूर्ण लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकेकोले पुन सरकारले औद्योगीकरणको नीति अख्तियार गरेको खुलासा गर्नुभएको थियो। त्यस बेला मलेसियासँग औद्योगीकरणको लागि अनुभव नभएकोले विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने खालको उद्योगहरूमा लगानी गर्न निम्त्याएको स्मरण गर्दै यसबाट रोजगारीमा आमजनताको पहुँच बढ्नुको साथै शिक्षित श्रमिक उत्पादन गर्न शिक्षामा लगानी बढाउनुपरेको थियो, जसबाट शिक्षित बेरोजगारीको समस्या समेत हल हुन पुगेको थियो। उहाँले आफ्नो सरकारले

राजस्वभन्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्रमुख लक्ष्य बनाई हिंडेकोले आज मलेसिया औद्योगिक मुलुकको पङ्तिमा उभिएको मन्तव्य व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

तानाशाहको नाम दिइएका उनले मलेसियामा १९८१ देखि २००३ सम्म अर्थात् २२ वर्ष शासन गरे र यस अवधिमा मलेसियाको आर्थिक वृद्धिदर औसत १० प्रतिशत रह्यो भने जीवनस्तरमा २० गुणाले सुधार भयो । यस्तो कसरी भयो भन्नेबारे आफ्नो अनुभव सुनाउँदै उहाँले भन्नुभयो- मलेसियामा पनि १४ ओटा पार्टी थिए । तर विकासको लागि राजनैतिक स्थिरता र व्यापार अनुकूल नीति नियमको आवश्यकता पर्दछ । हामीले यसलाई पूरा गर्दै गयौं र अन्तत देशको राजस्व बढ्न थाल्यो जसबाट हामीले आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्दै सबै जनताको जीवनस्तर उकास्न सक्यौं । मलेसियाका डा. महाथिर मोहम्मदको योगदानलाई उच्च मुल्याङ्कन गर्दै मलेसियाली जनताले हालै ९५ वर्षको उमेरमा विश्वकै सबैभन्दा जेष्ठ प्रधानमन्त्रीमा निर्वाचित गराएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा थुप्रै युग नायक छन जसले विकास, समृद्धि र सुशासनमा कोसेढुंगाका रूपमा आफूलाई स्थापित गराएर जनताको मानसपटलमा चिरस्थायी बास बस्न सफल भए । महाथिर मोहम्मदको लोकप्रियता कुनै वाद र सिद्धान्तको उपज होइन, गरिबी कायापलट गरेर विकसित मलेसिया बनाउन उनले खेलेको योगदानको परिणाम हो (गुप्ता, २०१४) ।

मलेसियाको हाल सन्चालित ११ औ पन्चवर्षिय योजनाले (२०१६-२०२०) समावेशिकरण, जनजिवनमा व्यापक सुधारको कार्यक्रम, आय र भौतिक पूर्वाधार मा जोड दिने र धनी गरिव विचको भिन्नता कमगर्ने नीति अगडि सारेको छ । मलेशियाले वैदेशिक लगानी भित्र्याउने नीति, प्रविधि र सूचना प्रसार गर्ने र मानविय पुँजिको अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरूमार्फत द्रुततर विकास गर्ने लक्ष्यलाई प्राथमिकता साथ अघि सारेको छ । नेपालको लागि पनि यो मोडेल अत्यन्त उपयोगी हुन सक्ने सन्देश दिंदै नेपालले विकासको लक्ष्य निर्धारण गर्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्राथमिकता दिएर उपयुक्त र स्थायी वातावरण दिन सकेमा नेपालले पनि विकास गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको धारणा राख्नुभएको थियो । मलेसियाको यो उदाहरणवाट एक व्यक्तिको दुरदर्शि नीतिले राष्ट्रको मुहार फेरिन सक्छ भन्ने शिक्षा लिन सकिन्छ ।

(च) स्विजरल्याण्ड

जनसंख्या र क्षेत्रफलको आधारमा स्विजरल्याण्ड नेपाल भन्दा साँढे तिन गुणाले सानो देश हो । जन घनत्वको हिसाबले नेपाल र स्विजरल्याण्ड उस्तै देश हुन् । दुवै देशमा १ बर्ग किलोमिटरमा १९८ जना बसोबास गर्दछन । स्विजरल्याण्डमा ८४० मिटर देखि ४६३४ मिटर मात्र अग्ला ४५१ साना हिमालहरूछन् । प्रत्येक साना हिमालको पनि नामकरण गरिएको छ । यी सबै हिमालमा पर्यटकलाई खुल्ला गरिएको छ । हिमालमा धुवाँ रहित रेल र केबलकार संजालले सबै प्रकारका मानिसलाई भ्रमण गर्न सम्भब बनाएको छ । स्विजरल्याण्डमा बार्षिक पर्यटकको संख्या २ करोड छ र पर्यटनबाट मात्र रु ४० खर्ब भन्दा बढी आम्दानी हुने गरेको छ । नेपालमा पनि सबै चुचुरालाई नामाकरण गर्नु, पर्यटनका लागि खुला गर्नु , हिमालका निश्चीत उचाइ सम्म पर्यटन पूर्वाधार को विकास गर्न जरुरि छ, सयौं हिमाल हामी सँग छन् तर हालसम्म सम्पूर्ण हिम चुचुराहरूको नामाकरण गरिएको छैन र पर्यटनका लागि खुल्ला समेत गरिएको छैन ।

स्विजरल्याण्डको संघीय प्रणालीमा १३ ओटा क्यान्टोन वा प्रदेशहरूछन् । असंलग्न पररास्ट्र नीति , कडा कानुन, द्रुत विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र चाही स्विसहरूको राजनीतिक प्राथमिकतामा पर्दछन । स्विजरल्यान्डको सफल संघीय प्रयोगले के देखाउँछ भने राज्य बलियो हुनको निम्ति त्यस राज्यका जनता बलियो हुनुपर्ने रहेछ । जनता बलियो हुन तीनओटा कुरामा राज्यले जनतालाई हेरेको हुनुपर्छ : **जनताको स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा र शिक्षा** । स्विजरल्याण्डले यी तिनै कुराहरूमा जोड दिने गरेको छ र यी तिनै

कुरामा जनतालाई सुविधा दिने राष्ट्रहरूको अग्र पङ्तीमा पर्दछ । स्विसहरू आफुले गरेको काममा कर तिर्छन । आफुले बनाएको नियमलाई कडाइका साथ पालन गर्छन ।

स्विजरल्याण्ड नेपाल जस्तै भू(परिवेष्ठित मुलुक हो । मुख्य आयश्रोत पर्यटन र कृषि नै हो । उन्नत कृषिबाट उत्पादित वस्तु र गाईको दुध यहाँको आम्दानीको मुख्य मेरुदण्ड हो । हुनत यहाँको बैकिङ्ग कारोबार अर्थतन्त्रको अर्को महत्वपूर्ण पाटो हो तर सन १८४८मा संघीय संबिधान बनेदेखिको इतिहासको अध्ययनबाट के देखिन्छ भने संघीयताको सफल प्रयोगले स्विजरल्याण्ड यत्तिको बलियो भएको हो । स्विजरल्याण्डको शासन प्रणाली विश्वमा अनौठो मानिन्छ जहा ७ ओटा संघका प्रमुखहरूले आलोपालो सरकार चलाउँछन । विभिन्न देशहरूको औपचारिक प्रतिनिधित्वमा भने उनीहरू राज्यको प्रतिनिधिको रूपमा गएका हुन्छन । कुनै पनि निर्णय लिँदा जनताको मतको कदर हुन्छ । ५० हजार हस्ताक्षर लिएर कुनै नागरिकले संविधानमा भएका कुरा फेर्न चाह्यो भने चुनाब गरिन्छ । हरेक संघको आफ्नै संसद, न्यायपालिका र प्रणाली छ । सम्प्रभुत्ता सबैको सहमतिको बिन्दु हो । जर्मन, इटालीयन , फ्रेन्च र अल्पसंख्यक रोमन भाषा भाषीलाई राज्यले मान्यता दिएको छ । संघीय प्रदेशहरूमा आफ्नै भाषा चल्छन । यसर्थ, स्विजरल्याण्डलाइ सबै हिसावले अनुकरणिय राष्ट मानिन्छ । (इनेप्लिज,२०७३)

स्विजरल्याण्डलाइ विश्वको नमुना राष्ट्र बन्न सघाउ पुऱ्याउने केहि मुख्य कारकतत्वहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

१. क्षेत्रफलमा सानो आकार (Small Size)
२. वास्तविक प्रजातन्त्र (Genuine Democracy)
३. विकेन्द्रीकरणको राम्रो अभ्यास (Decentralization)
४. प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विशेष सहुलियत दिने नीतिहरू(Subsidiary Principle)
५. गैर व्यावसायिक नेताहरू(Non-Professional Politicians)
६. पुँजि र वौद्धिक क्षेत्रका लागि सुरक्षित स्थान (Safe Haven for Capital and Brainpower)
७. मध्यम वर्गिय मानसिकता (Middle-Class Mentality)
८. शिक्षामा विशेष जोड (Educational Priority)

यी विभिन्न कारकतत्वहरूले स्विजरल्याण्डको विकास प्रक्रियामा निकै सघाउ पुयाएका छन जुन नेपाल जस्तो भर्खर विकास पथमा अघि बढिरहेको राष्ट्रका लागि अनुकरणिय हुन सक्दछ ।

(छ) चीनको विकास मोडेल

सन् १९७८ मा देङ सियाओपिङ नेतृत्वमा आएपछिका चार दशकयता चीनले आफूलाई विश्व आर्थिक शक्ती (Power house) को रूपमा विकसित गरेको छ। साथै यसले विश्वव्यापी अर्थतन्त्र र भूराजनीतिमा समेत महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याएको छ। चीनमा आर्थिक सुधार गर्ने कामको सुरुआत कृषि क्षेत्रबाट गरियो। राज्यको नियन्त्रण केही खुकुलो बनाइयो र दोहोरो ट्र्याक मूल्य संयन्त्रको माध्यमबाट किसानहरूलाई बजार सहुलियत प्रदान गरियो। किसानहरूले आफ्नो प्रभावकारिता र उत्पादकत्व बढाएर यस सुधारप्रति सकारात्मक प्रतिक्रिया दिए। त्यसपछि अन्य क्षेत्रमा पनि थप सुधारका कार्य विस्तार हुँदै गयो। (Township and Village Enterprises) टाउनसिप एन्ड भिलेज इन्टरप्राइजेज (टिभइएस) भनिने हाइब्रिड खालको स्वामित्वको माध्यमबाट गैरकृषि क्षेत्रमा सहुलियत प्रदान गरियो। सहरतिर सुधार फैलिएसँगै राज्यका उद्योगहरूले थप

एकाधिकार प्राप्त गरे र यसले उनीहरूलाई उद्यमी बन्न थप प्रेरित बनायो। लगानी गर्न र आर्थिक वृद्धि बढाउन प्रान्त तथा स्थानीय निकायहरूका लागि विभिन्न सहुलियतहरूको व्यवस्था गरिएको थियो। सन् १९९० को दशकताका स्पेसल आर्थिक जोन (एसइजेडएस) को वृद्धिले चीनलाई विश्व अर्थतन्त्रमा समायोजन हुन निर्णायक भूमिका निर्वाह गऱ्यो। (रोड्रिक, २०७५)

देङ सिआओपिङले चीनमा आर्थिक क्रान्ति शुरू गरेको सन् २०१८ मा ४० वर्ष पूरा भएको छ । त्यसलाई उनले चीनको दोस्रो क्रान्ति भन्ने गर्दथे उक्त आर्थिक सुधारपछि चीन विश्व अर्थतन्त्रमा दह्रो रूपमा प्रवेश गर्यो । आजको मितिमा चीन विश्वको त्यस्तो देश भएको छ जोसँग सबैभन्दा बढी विदेशी मुद्रा सञ्चिति अर्थात् ३.१२ खर्ब डलर छ । चिनको हालको आर्थिक विकासको गतिलाई निम्न तथ्यहरूले पुष्टि गर्दछ ।

- कुल गार्हस्थ उत्पादन (११ खर्ब डलर) को मामिलामा चीन विश्वको दोस्रो ठूलो देश हो ।
- प्रत्यक्ष विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने चीन विश्वको तेस्रो ठूलो देश हो ।
- देङ सिआओपिङले सन् १९७८ मा आर्थिक सुधारका कदम चाल्दा विश्व अर्थतन्त्रमा चीनको हिस्सा जम्मा १.८ प्रतिशत थियो जुन सन् २०१७ मा आएर त्यो हिस्सा १८.२ प्रतिशत पुगेको छ ।
- चीन अब केवल एउटा उदीयमान अर्थतन्त्र मात्रै रहेन, बरू १५ औँ र १६ औँ शताब्दीताका विश्व अर्थतन्त्रमा करिब ३० प्रतिशत आफ्नो हिस्सा भएको अवस्थातर्फ उन्मुख भइरहेको राष्ट्र हो ।

चीनलाई शक्तिशाली बनाउने नेताहरूमा माओत्से तुङ, देङ सिआओपिङ र वर्तमान राष्ट्रपति सी जिनपिङको नाम आउँछ । देङ सिआओपिङ नेतृत्वमा भएको आर्थिक क्रान्तिको ४० वर्षपछि चीन एक पटक फेरि एउटा दह्रो नेतृत्व पाएर अघि बढिरहेको छ । सी जिनपिङ देशको अर्थतन्त्रलाई अझ प्रभावशाली बनाउन उत्पादनको क्षेत्रमा चीनलाई 'महाशक्ति' बनाउन चाहन्छन् । सी जिनपिङले देङ सिआओपिङका उदारीकरणका नीतिहरूलाई अगाडि बढाइरहेका छन जसमा आर्थिक सुधार लगायतका कदम समेटिएका छन् । चिनियाँ सफलताको कथा दोस्रो विश्व युद्धपछिको एउटा देशको विकासको कथामा मात्रै सीमित छैन। बरू त्यो एउटा नियन्त्रित अर्थतन्त्रबाट मुक्त र उदारीकरणमा आएको परिवर्तनको पनि कथा हो। विश्वका कैयौँ देशले पनि चीनले अवलम्बन गरेको परिवर्तनलाई अपनाए । तर लोभलाग्दो सफलता चीनले मात्रै हासिल गऱ्यो । चीनले घरेलु अर्थतन्त्रमा क्रमिक सुधारको प्रक्रिया थाल्यो न कि बजारलाई आफ्नो अर्थतन्त्र सुम्पिदियो। सुधार ल्याउने क्रममा उसले कहाँ विदेशी लगानी गर्ने र कहाँ नगर्ने कुराको निर्क्योल गऱ्यो जसका लागि उसले विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको निर्माण गऱ्यो र त्यसका लागि उसले दक्षिणी तटीय प्रान्तहरूलाई रोज्यो । देङ सिआओपिङले कम्युनिष्ट समाजवादी राजनीतिक माहोलमा ठोस परिवर्तनको जग बसाले जसले विश्वमा समाजवादी अर्थतन्त्रको साख जोगाउन सघाउ पुयायो ।

चिनियाँ लेखक युकोन ख्वाङ आफ्नो पुस्तक 'क्र्याकिङ द चाइना कनन्ड्रमः ह्वाइ कन्भेन्सनल इकोनोमिक विज्डम इज रंग' मा लेखेका छन् (देङ सिआओपिङ एक महान् सुधारक मात्रै थिएनन धैर्य नभएका व्यक्ति पनि थिए। देङ सिआओपिङले शुरू गरेको सामाजिक आर्थिक सुधारको दृष्टान्त मानव इतिहासमा अन्यत्र भेटिँदैन। यसले चिनको आर्थिक जिवनमा निम्न परिवर्तन ल्यायो ।

- सन् १९७८ देखि २०१६ को बीचमा चीनको जीडीपीमा ३,२३० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
- यसबीचमा ७० करोड मानिसहरू गरिबीको रेखाबाट माथि उठे भने ३८.५ करोड मानिसहरू मध्यवर्गका रूपमा उकासिए ।

- चीनको वैदेशिक व्यापार साढे १७ हजार प्रतिशतले बढ्यो भने सन् २०१५ सम्म चीन विदेशी व्यापारमा अगुवाको रूपमा उदायो ।
- सन् १९७८ मा चीनले वर्षभरि गर्ने व्यापार अहिले दुई दिनमै गर्छ ।
- देङ सिआओपिङले चिनियाँ कम्युनिष्ट पार्टीलाई सामूहिक नेतृत्वमा लगेर चीनमा सामाजिक (आर्थिक परिवर्तनको प्रक्रियामा तीव्रता दिए । (बि.बि.सी. २०१८)

अर्थतन्त्रको बजार नेतृत्व स्थापित गराउनु र बाहिरी स्वतन्त्रता बढाउनु नै चीनको यस्ता सुधार पछाडिका प्रमुख कारणहरूहुन। तर, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र निजी लगानीमा चीनको हिस्सा बढे पनि यसमा राज्य क्षेत्रको हिस्सा भने तुलनात्मक रूपले खुम्चियो। यसका लागि आर्थिक विविधीकरण र पुनर्गठन शृंखलाबद्ध औद्योगिक नीतिका माध्यमबाट प्रवर्द्धन गरियो। विदेशी लगानीकर्तालाई घरेलु कम्पनीसँग संयुक्त उद्यममा आबद्ध हुन लगाइयो र स्थानीय योगदान (Input) को प्रयोग बढाउन लगाइयो। यसबाट विनिमय दर र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रवाह केही हदसम्म नियन्त्रित रह्यो। (रोड्रिक, २०७५)

यी सबैको माध्यमबाट चिनियाँ नेतृत्वले कुनै पनि सिद्धान्तको पालना गरेन र आफ्नै विशिष्टताबाट चलाइरह्यो। चिनियाँ आर्थिक सुधार न कम्युनिस्ट शिक्षा न त कुनै स्वतन्त्र बजार विश्वासबाट निर्देशित थियो। यदि नीतिनिर्माताहरूले कुनै एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त अपनाउँछन् भने त्यसलाई पक्कै पनि 'व्यावहारिक प्रयोगात्मकता' भन्न सकिन्छ। यो देङ.को लोकप्रिय भनाइ हो। उनले भनेका छन् **'बिरालोको रङ्ले कुनै पनि फरक पार्दैन, फरक उसले मुसो समात्न सक्यो कि सकेन भन्ने कुराले पार्छ।'** चिनियाँ अनुभवको विलक्षणतालाई हेर्ने हो भने यस्ले विकसित र विकासोन्मुख दुबै राष्ट्रहरूलाई आर्थिक विकासका लागि महत्वपुर्ण शिक्षा प्रदान गर्दछ । अधिकांश पश्चिमा राष्ट्रमा बजारमाथिको निर्भरता र आर्थिक उदारीकरणका फाइदाहरू प्रस्तुत गर्न चीन सफल बनेको छ। सैद्धान्तिक रूपले चीनले राज्य नेतृत्ववाला आर्थिक मोडलको अर्न्तनिहित श्रेष्ठतालाई पुष्टि मात्र होइन स्थापित समेत गरेको छ र बजार केन्द्रित पश्चिमा सिद्धान्तको रडाको लाइ चुनौती दिइरहेको छ । नेपाल जस्तो समाजवाद उन्मुख राष्ट्रका लागि चिनको आर्थिक विकास अनुकरणिय मात्र होइन चिनको आर्थिक र प्राविधिक विकासको प्रभाववाट पनि नेपालले प्रसस्त फाइदा लिन सक्नु पर्दछ जुन अहिले नेपालमा चलेको वहस पनि हो ।

(ज) विकासको भारतिय मोडेल (केरला र गुजरात)

कुनै पनि राष्ट्रलाई समृद्ध बनाउन राज्यले आर्थिक वृद्धि (Economic growth) र कल्याणकारी राज्यका अवधारणालाई आत्मसात गर्नुपर्दछ । यी दुवै मोडललाई एकीकृत र सन्तुलित ढंगले प्रयोग गरेमा सफलता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने दृष्टान्त भारतका केरला र गुजरात विकास मोडलबाट स्पष्ट हुन्छ । सन् १९७० को दशकमा केरला राज्यमा अभ्यास भएको विकास मोडेललाई केरला विकास मोडेल भनिन्छ । यो मोडेलले अराजक आर्थिक वृद्धि विकास मोडल विपरीत आम जनताको शिक्षा, जनस्वास्थ्य र सेवाका न्यायोचित वितरणमा जोड दिन्छ । यही विकास मोडेलको कारण केरलामा छोटो अवधिमै तीव्र रूपमा सामाजिक विकास भयो। त्यसबाट त्यहाँका अधिक निम्न र मध्यम वर्गीय जनता लाभान्वित भएको तर्क दिगो विकासका अध्येताहरूदावी गर्छन् ।

हाल प्रधानमन्त्रीका रूपमा भारतलाई नेतृत्व दिइरहेका मोदीले गुजरातमा लागु गरेको विकासको मोडेलका आधारमा ‘मोदिनोमिक्स’ शब्द नै निर्माण भएको छ। भारतीय जनता पार्टीको वेवसाइटमै लेखिएको छ - ‘गुजरात मोडलको भिजन भनेको पूर्ण रोजगारी, कम महंगाई, ज्यादा कमाइ, तीब्र गतिको आर्थिक विकास, गुणस्तरीय शिक्षा, सुरक्षा र उत्कृष्ट जीवनस्तर हो।’ प्रधानमन्त्री मोदी सन् २००१ देखि २०१४ सम्म गुजरातका मुख्यमन्त्री थिए। मोदीले गुजरातमा सडक, उर्जा र पानी आपूर्ति जस्ता आधारभूत सुविधाहरूमा धेरै नै लगानी गरे। भारतको ग्रामीण विकास मन्त्रालयकाअनुसार सन् २००० देखि २०१२ सम्ममा गुजरातमा झण्डै तीन हजार ग्रामीण सडक परियोजनाहरूपूरा भएको थियो।

यसबाहेक सन् २००४ र २००५ तथा सन् २०१३ र २०१४ को बीचको अवधिमा प्रतिब्यक्ति उपलब्ध बिजुलीमा ४१ प्रतिशतले बृद्धि भएको छ। गुजरातले सन् २०१२ देखि अतिरिक्त बिजुली उत्पादन गरिरहेको छ । १८ हजार गाउँहरूग्रिडसँग जोडिएका छन्। यस बखत गुजरातको औसत जिडिपी (सन् २००० देखि २०१०सम्म) ९.८ प्रतिशत रह्यो जसबेला पूरै भारतको औसत विकास दर ७.७ प्रतिशत मात्र थियो। गुजरातमा मोदीले इ (गवर्नेन्सलाई प्रभावकारी बनाए जसबाट प्रदेशमा भ्रष्टाचारमा कमी आयो। गुजरात मोडलले सुशासनका पक्षमा रहेको एक ‘तटस्थ विचार’ का रूपमा ख्याती कमाएको छ। गुजरात सरकारले सुशासन कायम गरेकोमा धेरै पटक अवार्ड समेत जितिसकेको छ । अक्सफोर्डबाट प्रकाशित किताब ‘ग्रोथ अर डेवलपमेन्ट ह्विच वे इज गुजरात गोइङ’मा उल्लेख भएअनुसार गुजरातले आर्थिक विकासका लागि यस्तो नीति बनाएको छ कि अब जुनसुकै सरकार आए पनि गुजरातको सम्बृद्धिमा असर पर्दैन।

लगानीका लागि गुजरातमा परमिट लाइसेन्स तथा पर्यावरणसँग जोडिएका औपचारिकताहरूपूरा गर्न कानुनी अड्चनहरूराखिँदैन। लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्ने र मनोबल बढाउने कुरामा मोदीले कुनै कसर बाँकी राखेनन्। पश्चिम बंगालमा लामो समयदेखि बिबादका बीच संचालनमा रहेको टाटा मोटर्सको नानो कार प्लान्ट सन् २००८ मा पश्चिम बंगालबाट गुजरातको साणन्दमा सारियो । पश्चिम बंगालको सरकारले जग्गाको मामिला सुल्झाउन नसक्दा जनताको बिरोध थेग्न नसकेर प्लान्ट नै बन्द गर्नुपर्यो तर गुजरातमा अहिले फोर्डले पनि प्लान्ट सुरु गरिसकेको छ । मोदीले फोर्ड, सुजुकी तथा टाटा जस्ता ठूला कम्पनीहरूलाई गुजरातमा प्लान्ट लगाउने अनुमति दिएर अटो म्यानुफ्याक्चरिङ इन्डस्ट्रीमार्फत गुजरातमा पर्याप्त अवसर भित्र्याएका छन् ।

हालसम्म पनि गुजरात भारतको सबैभन्दा औद्योगिकृत राज्य हो । पश्चिमी तटमा रहेको फाइदा पनि यसले उठाइरहेको छ । भारतको जनसंख्याको ५ प्रतिशत आवादी रहेको गुजरातमा देशको कुल क्षेत्रफलको ६ प्रतिशत जमीन छ । पानी नपर्ने समस्या भोग्ने गुजरातमा खेती गर्न त्यति सहज छैन तर पनि भारतको कुल निर्यातको २२ प्रतिशत गुजरातबाटै हुन्छ। हाल गुजरातको जिडिपी ७.६ प्रतिशत छ। लामो तटक्षेत्रका कारण अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार धेरै नै सुगम छ। भारतको एक तिहाइ समुद्री जहाज गुजरातकै तट भएर जाने गर्छ। सन् २०१० देखि नै गुजरातले ४३ हजार ८४८ मिलियन युनिट बिजुली उत्पादन गर्न थालेको हो। गुजरातमा ४० हजार ७९३ मिलियन युनिट माग रहेकोमा बाँकी रहेको बिजुली उसले अन्य १२ राज्यहरूलाई बेच्न थालेको छ। त्यस्तै भारतमा कुल ३.८ प्रतिशत बेरोजगारी दर रहेकोमा गुजरात राज्यमा सबैभन्दा न्यून १ प्रतिशत मात्र बेरोजगारी दर रहेको श्रम ब्यूरोको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ (Bizmandu, 2018) । भारतको

गुजरात र केरला मोडलले पुँजिवादी र समाजवादी चरित्रलाई अवलम्वन गरेको छ जुन नेपाल लगायत अरु देश र राज्यका लागि पनि अनुकरणीय रहेको छ ।

(झ) रुवान्डाली मोडेल

हरियो जंगल र पहाडले घेरिएको पूर्वी मध्यअफ्रिकी मुलुक रुवान्डा सन् १९९० तिर तत्कालीन सरकारद्वारा 'प्रायोजित' जनसंहारका कारण जातीय द्वन्द्वबाट ग्रस्थ थियो जुन विस्तारै पुनर्स्थापनातर्फ अघि बढिरहेको छ । सन् १९९० देखि उसले आर्थिक विकासमा ठुलो फड्को मारेको छ । त्यहाँ जातीय टुत्सीहरू र हुटुहरूबीच दंगा हुँदा सय दिनमै आठ लाखभन्दा बढीको हुटु समुदायको वर्चस्व रहेको सुरक्षा निकायद्वारा हत्या गरिएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । जातीय द्वन्द्व र तनावको प्रमुख कारण अल्पसंख्यक टुत्सी र बहुसंख्यक हुटुबीच जारी परम्परागत असमानतालाई मानिएको छ । आज त्यहाँ सबैखाले द्वन्द्वको समाधान भई विकास निर्माण र आर्थिक क्षेत्रमा ऐतिहासिक प्रगति भइरहेका छन् । त्यसैले द्वन्द्वमा फसेका र द्वन्द्वपछिका राज्य र सरकारले गर्नुपर्ने कामका लागि रुवान्डालाई उदाहरणका रूपमा लिने गरिएको छ । रुवान्डाले वर्षौंदेखिको द्वन्द्वमा मलहम लगाउन आफ्नै स्रोत र साधनको पहिचान मात्रै गरेन, त्यसको उपयोग गरी मुलुकलाई समृद्ध बनाउने उत्कट चाहनाका साथ अघि बढिरहेको छ । त्यसै क्रममा उसले कफी र चिया उत्पादन गरी आफ्नो अर्थव्यवस्थाको पुनर्निर्माणमा जुटेको छ । यी दुई उत्पादनहरू त्यहाँका प्रमुख निर्यात वस्तुमा दरिएका छन् । रुवान्डाको ऐतिहासिक विकास को सफलता यसले अख्तियार गरेको विकास र सकारात्मक आर्थिक नीति नै हो जसले त्यहाँ गरिबी र असमानता घटाउन सहयोग पुगेको छ ।

२३ वर्षअघि त्यहाँको अर्थव्यवस्था तहसनहस थियो । खासगरी, सन् १९९४ मा टुत्सीविरुद्ध मच्चाइएको नरसंहारपछि अधिकांश सेवा र सुविधाहरू ठप्प थिए । करिब १० लाख मानिसको ज्यान र हजारौंलाई विस्थापित हुने गरी भएको जनसंहार अघि र पछि रुवान्डाको वृद्धिदर ऋणात्मक अवस्थामा पुगेको थियो । तर, आज विश्वका तीव्र गतिमा बढ्दो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा रुवान्डाले आफूलाई उभ्याउन सफल भएको छ । सन् १९९४ मा मुलुकको वृद्धिदर ऋणात्मक (-११ दशमलव ४ प्रतिशत) रहेकोमा सन् २०१४ मा ७ प्रतिशत र सन् २०१५ मा ६ दशमलव ९ प्रतिशतमा पुगेको थियो । यो वृद्धिदर र आर्थिक छलाङको कारण पुनर्निर्माण, निर्यात प्रवर्द्धन, ऊर्जा विकास र समावेशी वित्त हुन् । यिनै विषयलाई आफ्नो विकासको मोडल बनाएर रुवान्डा छोटो समयमै अन्य मुलुकका लागि नमुना बनेको हो । खासगरी नरसंहारको समाप्तिसँगै मुलुकले सुरु गरेको पुनर्जागरण र रूपान्तरणको अभियानले उसलाई ऐतिहासिक सफलताको शिखरमा पुर्यायो । यसले सन् २०१२ को अन्त्यसम्मको एक दशकमा आफ्नो वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर ८ प्रतिशतमा पुर्यायो । यो दर विश्वव्यापी र अफ्रिका महादेशभरिकै सबैभन्दा उच्च रह्यो । यसमा उसको बलियो आर्थिक आधार, नीति तथा कार्यक्रमहरूको कारणले नै हो । विशेषगरी 'ग्रासरुट' स्तरमा सवावेशी विकासको नीतिले रवान्डालाइ आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न सफल बनायो । मुलुकले आर्थिक विकास र गरिबी निवारण रणनीतिका साथ अघि बढ्दै सन् २०१८ सम्ममा वार्षिक रूपमा कृषि क्षेत्रमा दुई लाख रोजगारी सिर्जना गर्ने जनाएको छ । अनाज उत्पादनमा वृद्धि गर्नेलगायतका पहल उसले धेरै पहिले सुरु गरिसकेको थियो । फलस्वरूप दुई दशकमै विकासलाई उत्कर्षमा पुर्याउन ऊ सफल भयो । सन् २०१३ मा प्रतिव्यक्ति आय ६४४ अमेरिकी डलर रहेकोमा सन् २०१८ सम्ममा १२ सय अमेरिकी डलर पुर्याउने लक्ष्यरहेको छ । यसैगरी, निजी क्षेत्रको लगानी जीडीपीको १५.४ पुर्याउने लक्ष्य पनि उसले लिएको छ । उसले वार्षिक वृद्धिदर ११.५ हासिल गरेको

छ । सेवा क्षेत्र, उद्योग र कृषिलगायत अन्य क्षेत्रमा पनि राम्रो प्रगति गरेको छ । यसैगरी रुवान्डाले आफ्नो निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै सन् २०१८ सम्ममा २८ प्रतिशत निर्यात बढाउने र थप ५६३ मेगावाट विद्युत् उत्पादन गरी ७० प्रतिशत घरधुरीलाई विद्युत् सेवा दिने अठोटका साथ अघि बढेको छ । वित्त विकास र वित्तीय सेवामा सुधारले वित्तीय क्षेत्रमा द्रुतगतिमा वृद्धि भइरहेको छ । फलस्वरूप जनसंख्या वृद्धिका बाबजुद मुलुकमा गरिबी न्यूनीकरण भैरहेको अवस्थामा छ । बैंकिङ क्षेत्र स्थिर र राम्ररी पूँजीकृत भएको स्थितिमा छ (यादव,२०७३) । रुवान्डाको यो तरक्कीले नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ जसलाई नेपालले शिक्षाको रूपमा लिनु पर्दछ ।

(ञ) इथियोपियाली मोडेल

विश्वकै सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको भूपरिवेष्टित मुलुक इथियोपिया अफ्रिका महादेशमा नाइजेरिया पछिको दोस्रो ठुलो जनसंख्या भएको देश हो । ८० भन्दा बढी भाषा बोलिने र संस्कृतिको धनी इथियोपियाको अवस्था रुवान्डाबाट अलि फरक भए पनि विभिन्न संकटका बाबजुद विकासमा यसले फड्को मारेको छ । पूँजीगत परियोजनामा पनि खासगरी आधारभूत संरचनामा रकम खर्चिरहेको रुवान्डाले निकै छोटो अवधिमा ‘डाइभर अफ बुम’ को अवस्थामा ऊ पुगेको छ । यसको मुख्य कारण त्यहाँको सरकार आफैं होइन, सरकारद्वारा सञ्चालित कम्पनी मार्फत विकास, निर्माण र संरचनामा खर्च गरिएकोले हो । सरकारले औद्योगिक पार्कदेखि चिनी कारखाना र पावर लाइन तिनै संस्थामार्फत बनाउने गरेको छ । खासगरी कमर्सियल बैंक अफ इथियोपिया, इथियो टेलिकम र इथियोपिया इलेक्ट्रिक पावरले त्यहाँको पूँजीगत लगानीमा ७० प्रतिशत योगदान पुयाएका छन । विश्व बैंकद्दारा सन् २०१६ मा प्रकासित ‘इथियोपियाज ग्रेट रन र दि ग्रेट एसिलेरेसन एन्ड हाउ टु पेस इट’ (Ethiopia’s great runthe growth acceleration and how to pace it) ले उल्लेख गरेअनुसार, इथियोपिया सन् २००० यता विश्वको सातौं तीव्र आर्थिक वृद्धिदर भएको मुलुक हो । सन् १९८१ देखि १९९२ सम्म उसको जीडीपी जम्मा ०.५ प्रतिशत रहेकोमा सन् १९९३-२००४ सम्मको अवधिमा यो ११ प्रतिशतमा पुग्यो, जुन चीन अथवा भारतभन्दा धेरै राम्रो हो । सन् २००० मा इथियोपिया विश्वकै सबैभन्दा दोस्रो गरिब राष्ट्र थियो तर आज उसलाई विश्वकै दोस्रो अर्थतन्त्र भएको मुलुक चीनसँग तुलना गर्न थालिएको छ । यसप्रकारको उपलब्धि प्राप्त गर्नुमा आधारभूत संरचनामा उसको ठूलो लगानी प्रमुख कारण हो ।

इथियोपियाको विद्युत् विकास, रेल कनेक्टिभिटी र अन्तरप्रदेशीय राजमार्ग संघीय सरकारले बनाइरहेको छ जसले कृषि र अन्य विकास निर्माणका साथै हलुका वस्तु उत्पादनतिर पनि त्यतिकै जोड दिएको छ । चीन या पूर्वी एसियाली मोडेलविपरीत इथियोपिया आफ्नो अत्यन्तै बलियो पूँजी नियन्त्रणमार्फत ‘ओभरभ्यालु’ मुद्रा कायम राख्न सफल छ । यसका लागि उसले प्रिमियम डलरमा ग्रहण गर्छ । जसले गर्दा कम्पनीहरूलाई स्थानीय इथियोपियाली मूल्य कम भए पनि सामान निर्यात गर्न सजिलो छ । आयातकर्ता जोसुकै भए पनि उनीहरूका लागि सजिलो वातावरण छ, त्यहाँ । उदाहरणका लागि फूल निर्यातकर्ताले पनि उपभोग्य वस्तु आयात गर्न डलरसम्म आफ्नो पहुँचको उपयोग गर्न पाउँछन् । यो उसको प्रबन्धकीय या प्रविधि क्षेत्रको पहिलो विशेषज्ञता हुन सक्छ । त्यहाँका बैंकहरूलाई मुद्रास्फीतिको दरभन्दा तल झर्दा पनि ऋण निकासा गर्न त्यहाँ निर्देशन दिने गरिन्छ । आश्चर्यको कुरा त के छ भने धनको भुक्तानी गर्न त्यहाँ ऋणको माग बढ्दो छ । पोर्टफोलियो लगानीकर्ता (पूँजी बजारमा गर्ने लगानीकर्ता) हरू र विदेशी बैंकहरूप्रति त्यहाँको सरकारको एक खालको वैचारिक भिन्नता छ । विदेशी ‘पोर्टफोलियो लगानी’ भन्दा आन्तरिक स्रोत र साधनको प्रयोग

रकम जुटाउनका लागि उसले गर्ने गरेको छ । त्यसैले त उसले केन्याको 'आईपीओ टेलिकम' को लगानी मुलुकमा भित्र्याउनुको साटो सरकारी स्वामित्वमा रहेको दूरसञ्चारको एकाधिकारबाटै लाभ लिन उद्यत देखिन्छ ।

राज्यको स्पस्ट दिशा, एकाधिकार, विनिमय र मूल्य नियन्त्रणमा केन्द्रित इथियोपियाले जमिन, श्रम, लजिस्टिक, ऋण र विद्युतमाथि केन्द्रित भएर अघि बढ्न पाँच वर्षे योजना निमार्ण गरि विकास प्रक्रियालाई निरन्तरता दिइरहेको छ । इथियोपिया विश्व व्यापार संगठन (डब्लूटीओ) मा छैन र आईएमएफको सहयोग पनि उसले लिएको छैन । अफ्रिकाको सिंह (दी हर्न अफ अफ्रिका) भनेर समेत चिनिने इथियोपिया ५० वर्षयताकै सबैभन्दा ठूलो खडेरीको चपेटामा पर्यो तर त्यसलाइ कुशलता पुर्वक समाधान गर्न खाद्यान्न जम्मा गर्ने राष्ट्रिय नीति अघि सारियो । एक अर्ब अमेरिकी डलर सहयोगमा ७ सय ३५ मिलियन अमेरिकी डलर उसले आफ्नै लगानी गर्यो, जुन रकम उसको कुल जीडीपीको ६१.६४ अर्ब अमेरिकी डरलको १० प्रतिशत हो । इथियोपियाले गरेको यो प्रगती लाइ आत्मसात गरेको भए भूकम्प पीडितहरूको पुनस्थापना गर्न र द्रुततर आर्थिक विकास गर्न नेपाललाइ सजिलो हुने देखिन्छ (यादव,२०७३) ।

माथि उल्लेखित विश्वका केहि देशहरूको विकास मोडलहरूको अलावा चिली, क्युवा, दक्षिण अफ्रीका, भुटान लगायतका अन्य देशहरूको मोडल पनि अनुकरणिय रहेका छन । यी विभिन्न विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययनले के देखाउछ भने विश्वका विभिन्न राष्ट्रका आफ्नै मौलिक विकासका ढाँचाहरू रहेका छन जसलाई ति राष्ट्रहरूले आप्नो विशिष्ट परिवेशमा निर्माण गरेका थिए । नेपालको सन्दर्भमा विकास मोडलको निर्माण गर्दा भारत र चिनको सन्निकटता, भुपरिवेष्ठित परिवेश, प्राकृतिक साधनको दोहन नीति, भौतिक पूर्वाधार को आवश्यकता, जलस्रोतको पर्याप्तता, पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विकास आदिमा ध्यान दिन जरुरि देखिन्छ । विकासको मार्गमा अग्रसर हुदै गरेको वर्तमान अवस्थामा नेपालले यी राष्ट्रहरूबाट शिक्षा लिन जरुरि रहेको छ । केन्द्र देखि स्थानीय तह सम्मका निकायहरूले यी मोडलहरूको अध्ययन गरि आपनो लागि उपयुक्त मोडल कुन हो पहिचान गरि भावी नीति र कार्यक्रम निर्माण गर्ने र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अनुसूचि २- नमूना नगरपालिका प्रस्तावित मानकहरु

भू-उपयोग

- वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण भई पूर्णता कार्यान्वयन भएको

आवास

- सम्पूर्ण नागरिकलाई सुरक्षित आवासको प्रत्याभूती भएको

सडक

- प्रत्येक वडा केन्द्रबाट नगरपालिका केन्द्र जोड्ने साथै नगरपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली, जिल्ला सदरमुकाम र अन्य प्रमुख शहर, बजार केन्द्रसँग जोड्ने राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारका सडकहरू भएका

यातायात

- आवश्यक रुटहरूसहित सुरक्षित, सुलभ र सहज सार्वजनिक यातायातको व्यवस्था भएको

खानेपानी

- सम्पूर्ण नागरिकलाई स्वच्छ र सुरक्षित पिउने पानीको प्रबन्ध भएको

सिँचाई

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको

ऊर्जा

- प्रत्येक घरपरिवारमा विद्युत्, सोलार वा अन्य वैकल्पिक ऊर्जाको प्रबन्ध भएको

सञ्चार

- प्रत्येक घरपरिवारमा फोन तथा इन्टरनेटको पहुँच भएको

कृषि

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको
- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्णत कृषिमा सदुपयोग भएको
- स्थानीय कृषि उपजमा आत्मनिर्भर भएको
- रैथाने प्रजातिका बालीनालीमा नमूना क्षेत्रको रुपमा विकास भएको
- वैज्ञानिक भण्डारण प्रणालीको व्यवस्था भएको
- कृषि विमाको सुविधा भएको
- वैज्ञानिक कृषि प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको
- कृषि सामग्री र औजारहरुको सुलभ उपलब्धता भएको

पर्यटन

- सम्पूर्ण पर्यटकिय क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएको
- पर्यटकिय पूर्वाधार अन्तर्गत यातायात, होटल, लज, सुरक्षा, स्वास्थ्य, संचार, आतिथ्य, परिकार मेनुहरु र विशेष पर्यटकिय क्रियाकलापहरुको प्रबन्ध भएको
- नगरपालिका को वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा पर्यटन क्षेत्रले कम्तिमा १० प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

उद्योग

- प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित मझौला उद्योगको स्थापना भएको
- नगरपालिका मा कम्तिमा एक ठूलो स्तरको उद्योगको स्थापना भएको
- स्थानीय उद्योगहरुले नगरपालिका को कम्तिमा १५ प्रतिशत रोजगारीको हिस्सा ओगटेको
- नगरपालिका को वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा उद्योग क्षेत्रले कम्तिमा १५ प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

व्यापार तथा वाणिज्य

- नगरपालिका को आयातभन्दा निर्यातको आकार ठूलो रहेको
- प्रत्येक वडामा आम नागरिकलाई आवश्यक आधारभूत किनमेल गर्न पर्याप्त स्थानीय बजारहरुको विकास भएको
- नगरपालिका को वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा व्यापार तथा वाणिज्य क्षेत्रले कम्तिमा २० प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको
- नगरपालिका स्थित मुख्य बजारकेन्द्रहरुबाट निकटका ठूला बजारहरुसम्म राष्ट्रिय मापदण्डअनुरुपका पक्की सडकहरुको पहुँच भएको

बैङ्क वित्तीय संस्था तथा सहकारी

- प्रत्येक घरपरिवारको बढीमा एक घण्टाको पैदलयात्रामा बैंकसम्म पहुँच रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको घरमुली वा सदस्यको बैंक खाता रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको एक वा अर्को प्रकारको सहकारीमा पहुँच रहेको

शिक्षा

- शतप्रतिशत साक्षरता रहेको
- शतप्रतिशत बालबालिका विद्यालय भर्ना भएका
- विद्यालय छाड्ने दर शून्यमा झरेको
- बालअधिकार र मानव अधिकार प्रत्याभूत भएको

स्वास्थ्य

- आधारभूत स्वास्थ्य सुविधासहितको अस्पतालमा सम्पूर्ण नागरिकको पहुँच भएको
- शतप्रतिशत गर्भवती महिलाहरूलाई सुरक्षित मातृत्व प्रत्याभूत गरिएको
- पूर्णखोपयुक्त नगरपालिका भएको
- बालपोषण सुनिश्चित भएको
- सम्पूर्ण नागरिकको अनिवार्य स्वास्थ्य बिमा गरिएको

संस्कृति

- वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो निर्माण गरी त्यसको पूर्णत : कार्यान्वयन भएको
- मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रबन्ध भएको

सामाजिक सुरक्षा

- सम्पूर्ण नागरिकको सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गरिएको
- सबै प्रकारका सामाजिक विभेदको अन्त्य भएको
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एक ज्येष्ठ नागरिक सत्सङ् केन्द्र रहेको

- नगरपालिका मा कम्तीमा एक बालगृह रहेको
- नगरपालिका मा कम्तीमा एक महिला सुरक्षा गृह रहेको

शान्ति सुरक्षा

- शान्ति सुरक्षा तथा अमनचयनको पूर्ण प्रत्याभूती भएको
- के तपाई आफू बसेको स्थान वरपर पूर्णत सुरक्षित महशुस गर्नुहुन्छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा कम्तीमा ९० प्रतिशत सकारात्मक जवाफ आउने गरेको

खेलकुद

- प्रत्येक वडामा आधारभूत पूर्वाधारयुक्त एक खेलकुद मैदान तथा व्यायामशाला रहेको

मनोरञ्जन

- एक वडा एक पार्क, बालउद्यान (Fun Park) र समग्र नगरपालिका मा एक सांस्कृतिक केन्द्र, सिनेमा घर, नाट्यशाला, संगीत विद्यालय तथा नाचघर भएको

शवदाह स्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

- प्रत्येक वडामा स्थानीय समुदायहरुको संस्कार अनुरुपका शवदाह स्थल तथा चिहान क्षेत्र (मरनघाट वा मरनडाँडा) को उचित प्रबन्ध भएको

वन

- कम्तीमा ४० प्रतिशत भू-भाग वन जङ्गल तथा हरित क्षेत्रले ओगटेको

जलाधार

- सम्पूर्ण पानीका मुहानहरूको संरक्षण भएको

वातावरण

- सम्पूर्ण विकासका क्रियाकलापहरू दिगो विकासका अवधारणा अनुरुप सञ्चालन भएका

जलवायू

- जल तथा वायूको न्यूनतम गुणस्तर कायम राख्न स्थानीय तहबाट लागू गर्न सकिने वायू तथा जल संरक्षणमैत्री कार्यक्रमहरु लागू भएको

सरसफाई तथा फोहर मैला व्यवस्थापन

- प्रत्येक घरधुरीमा उत्र्सजित फोहोर व्यवस्थापन गर्न एक वा अर्को प्रकारले वैज्ञानिक फोहर व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयन भएको

विपद् व्यवस्थापन

- विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण भई पूर्णत: कार्यान्वयनमा आएको

सुशासन तथा संस्थागत विकास

- भ्रष्ट्राचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूती भएको
- क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्र पूर्ण कार्यान्वयनमा आएको
- प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एक पटक कर्मचारीहरुको प्रत्यक्ष वृत्ति विकास सम्बन्धी तालिमहरु संचालन हुने गरेको
- प्रत्येक वर्षमा कम्तीमा एक पटक सरकारी सेवा प्रवाहमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण हुने गरेको
- e-Governance लागु भएको

राजश्व

- नागरिक स्तरमा हुने प्रत्येक व्यक्तिगत तथा संस्थागत आर्थिक क्रियाकलापहरुलाई करको दायरामा ल्याई त्यसको पूर्ण अभिलेखिकरण गरिएको

अनुसूची ३- वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरुको विवरण

(क) भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरू

नगरपालिकाका वडास्तरका निम्न सडकहरुको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१	बाखेछेडा देखि मिलनचोक हुँदै उदिनढुंगा सडक	१	
२	क्याम्पस गेट देखि अतिथी आवास हुँदै कोलेनिका सडक	१	
३	अतिथि निवास रेसुङ्गा मा वि	१	
४	क्यामस गेट देखि ने.का. पाटि कार्यालय हुदै कारागार , अस्पताललाइन	१	
५	ि‍टमहल देखि मिलनचोक	१	
६	अतिथि निवास २ नं वडा सिमा मिलनचोक अर्जुनबोडिङ्ग साहुटोल	१	
७	मिलनचोक सिचाइ	१	
८	मिलनचोक उदिनढुङ्गा हुदै जीपपार्क	१	
९	आदर्श बोडिङ्ग देखि मिलनचोक	१	
१०	पुतमचोक पुतलि बजार हुदै अ खा जाने जिपपार्क	१	
११	साहुटोलबाट अ खा जिपपार्क	१	
१२	बखेछेडा आर्दश निकेतन आशा अपाङ्ग भवन हुदै वागमारे जाने बाटो	१	
१३	जिर्ण बाटो रिपिच गर्नुपर्ने	१	
१४	मिलनचोक उदिनढुङ्गा तल्लो बाटो	१	
१५	विराट अपसेट रेसुङ्गा मा.वि	१	
१६	उदिन ढुङ्गा बाट तीनधारा झर्ने बाटो	१	
१७	साहुटोल आदर्शचोक जाने ठाडो बाटो	१	
१८	क्यामस गेट आर्दश निकेतन जोड्ने बाटो नाली	१	
१९	तमधास सिमलटार सडक	४	
२०	विन्ध्यवासिनी मार्ग	४	
२१	खेरपाटा भालुखोला	४	
२२	वडाभवन हुदै कोल्यार जाने वाटो	४	
२३	ढाँड सिस्नेहार सडक	४	
२४	रौगे ढुँगा खाम्सेपानी	४	
२५	भिरकुना गहते	४	
२६	घैयार लावागरा	४	
२७	बाझबारी भुवनपानी	४	
२८	सेउघा सिमाघाट	४	
२९	भर्लासख समिखारुख	४	
३०	घाट ठाडीचौर चौडीला	४	
३१	जलुके ठुलाखेत कल्लेरी मोटरवाटो	४	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
३२	बाँझवारी गहते सिध्दथान हुँदै भुवनपानी	४	
३३	मसिनापोखरी साराखेत एक्लेखेत हुँदै झोलुंगा	४	
३४	सालघारी डाडाखर्क	४	
३५	मसिनापोखरि सुनारटोल भिरकुना बुढासाल हुँदै सालघारी	४	
३६	मसिनापोखरी चिसाखोला टाकुरा	४	
३७	फुल्देल टोल गहते मी	४	
३८	तम्घास खाम्सेपानी नयाँगाउ हुदै पुर्कोड	५	
३९	खाम्सेपानी भुवनपानी रातडाँडा	५	
४०	कुमारीपोखरी वर्दवारा भुवनपानी लामडांडा सिमाहाघाट	५	
४१	भ्वनपानी गहते सेउघा रांगेढुङ्गा	५	
४२	खेलकिका पधेरा लामडांडा	५	
४३	सुकाखोला वाँजापोखरी	५	
४४	बर्दवास खाम्सेपानी	५	
४५	पिरिन्चौर सेउघा	५	
४६	राधाकृष्ण मन्दिर बाल्कोट	५	
४७	जोतजोते वाल्कोट	५	
४८	तल्लाखर्क रानीगाडे	५	
४९	वडा कार्यलय खरियाटो	५	
५०	मुख्य टोल वर्दवास	५	
५१	पोखेलडांडा वुदार टोल	५	
५२	शिव मन्दिर इद्र टोल	५	
५३	सुन्दरटोल धेरेनी	५	
५४	बर्दवास गोवाने	५	
५५	नेत्र कुमारीपोखरी वर्दवास गोवाने भुवनपानी लामडाँडा सिमाघाट	५	माग
५६	खाम्सेपानी भुवनपानी रातडांडा मो वा	५	
५७	लमडाडा कोलाकेका वधेरा बाजापोखरा सुकाखोला	५	
५८	बर्दवास खाम्सेपानी तपेरीचैर भण्डारी टोल	५	
५९	भुवनपानी पन्थिटोल सेउघा राङ्गेढुङ्ग	५	
६०	शिवचोक इद्रटोल	५	
६१	अडविसे अत्रकाँडा बालकाटे,खोतखोते हुदै जनसहयोग मा.वि. मोटरबाटो स्तरोन्नती	६	
६२	साउनेथुम, हर्राचौर,खन्नीचौर, धरमवेशी, निन्नीचौर मोटरबाटो स्तरोन्नती	६	
६३	लरिस निम्भी चौर खन्नी चौर हराचौर गुरुङ्गउि चालमरे	६	
६४	खलाचौर गौडाधारा खानिचौर हर्राचौर गुरुङ्गगाउ मोटरवाटो नयाँ खन्ने	६	माग
६५	माटाखानी गौडाधारा मुलाबारी बालकोट बालकाटे	६	

क.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
	डीकानेटाको लागी नयाँ वाटो खन्ने		
६७	अडविसे उत्तरकाँडा वालकोट खानदुला खोतखोते भुवनपानी जोडीएको बाटोलाइ नाला सहित पक्की वनाउने स्तर उन्नती गरी ।	६	
	लप्सी देविस्थान मन्दिर पदमार्ग निर्माण	६	
६८	भगवती मन्दिर देखि वषपार्क हुदै पुरानोबजार	८	
६९	पुरानोबजार जिल्ला प्रशासन कार्यलय हुदै भगवती मन्दिर	८	
७०	चिदीचौर अस्पताल लाइन हुदै चैपटा चोक सहक	८	
७१	जिल्ला प्रहरि कार्यलय देखि पाँचदोवाटो सडक	८	
७२	छापटोला चोकदेखि मारेकास्थान मन्दिर सडक	८	
७३	छापटोला चोकदेखि टुनिजोलासडक चन्द्रकोसेटोल	८	
७४	चुच्चेगैरा देखि मटिखन्न हुदै वुढिचौर सडक	८	
७५	सम्पूर्ण सडक स्तरउन्नती गरी कालोपत्रे गर्नुपर्ने	८	माग
७६	पाँचदोवाटो थुम्का सानोचाम्का हुँदै टुनिवोला सडक	८	
७७	देउराली देखि भगवती मन्दिर सम्म	९	
७८	रेसुङ्ग हस्पिटलदेखी बिध्युत अफिस उपल्लो तम्घास	९	
७९	पुतलिबजार देखी बगलेखोला देउराली	९	
८०	उपल्लो तम्घास प्रतिक्षालयदेखि खालाचौर	९	
८१	भुल्के खालाचौर फेरा नापी कार्यालय	९	
८२	खलाचौर तम्घास स्थान पाण्डे गौडा खोल्सा	९	
८३	उ त मा वि मोडदेखि बालउधान हुँदै बुढीचौर	९	
८४	सुन्दरटोल बगाले खोला	९	
८५	एकनालेचोक डाडाटोल फेरा मोटर बाटो	९	
८६	सुन्दरटोल जाने मोटर बाटो	९	
८७	मलपोत थाम्का रिङ रोड	९	
८८	उ त बजारदेखी बनकार्यलय जाने बाटो	९	
८९	चैाडाल बुढीचौर मोटर बाटो	९	
९०	भगवती मन्दिर चौडिला रिङरोड	९	
९१	रेसुङ्गा हस्पिटल उपल्लो तम्घास जाने	९	
९२	चरीखोला गैरा उपल्लो तम्घास	९	
९३	पुरानोबजार यन्द्रेणी पौवा हाटबजार	९	
९४	चारीखोला पधेरादेखी नगरपालीका भवन	९	
९५	चरीखोला नगरपालीका भवन ठाडो	९	
९६	थम्मन टोल जाने ठाडो वाटो	९	
९७	चरीखोला जडिबुटी मार्ग	९	
९८	बज्यान रिङरोड र विधुत पछाडी	९	
९९	सुर्केपाटा फेरा खालाचौर भुल्के देउराली सोता कमेरे पानी जोड्ने	९	माग

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१००	बगाले तम्घास स्यान खालाचौर भुल्के ठाडो	९	
१०१	चारीखोलाबाट उपल्लो तम्घास आउने ठाडोबाटो ढलाइ	९	
१०२	काने देउराली भबराला ट्याङ्गीमाथि लाकुरे गैरा चारीखोला हादै जीपपार्क	९	
१०३	खलाचौर देउराली ठुलाचौरमाथी हुँदै चौडिला जाने पुरानो वाटो	९	
१०४	उ त कानेदेउराली ठुलाचौरमाथी हुँदै चौदिला जाने पुरानो बाटो	९	
१०५	बुढाधारादेखी काने देउराली तल मोटर बाटो	९	
१०६	तम्घासस्थान बुढाधारा कानेदेउराली चिल्ड्रेन पार्क	९	
१०७	उपल्लो तम्घास बजार हुँदै विधुत चोक जोड्ने	९	
१०८	शिवालय बुढीचौर जाने ठाडो बाटो रेलिङ सहित पैदल मार्ग	९	
१०९	देउराली एमरपोट विहीचोटे राङवास फेदी मोटरबाटो	१०	
११०	माथिउल्लेखीत सडकहरु स्तर उन्नती गर्ने	१०	माग
१११	देउराली एयरपोर्ट राङवास फेदी मोटरवाटो कालो पत्रे	१०	
११२	दह रैमा मोटर बाटो	१०	
११३	झाडीसल्ला आमडाँडा आ खा	१०	
११४	झाँकी सल्ला दमेरीदुला मोटर बाटो	१०	
११५	सिम्ला रुख सिवङ्ग ढाव काउले	१०	
११६	उर्लेनी हक्नेछहरा बुढीझीर्म मोटर बाटो	१२	
११७	उर्लेली सेहटाकुरा वसारी तल्लो दमै मोटरबाटो	१२	
११८	उर्लेली घोर्ले थापाटोल तल्लो दमै मोटरबाटो	१२	
११९	देउराली उमेरपानी कच्ची मोटरवाटो	७	
१२०	साखीनो खोलपाटा जुरेढुङ्ग	७	
१२१	सिस्न्यार नेटा सिस्न्यार जन्टेढुङ्गा	७	
१२२	जीप पार्ड खाम्सेपानी मोटर बाटो	७	
१२३	तम्घास नेटा सडक	७	
१२४	उमेरपानी कुडापानी मान्द्रेढुन्डा जुरेढुङ्गा	७	
१२५	ढुङढुङ्गे वन्चरे कुडापानी	७	
१२६	मैटीका डाँडा अर्जुन डाँडा	७	
१२७	सोता वगाले फिलीमहल	७	
१२८	वगाले भुजेलखर्क पन्थीटोल थुम्का	७	
१२९	सोखीन बेदुखर्क भुजेलखर्क माइकास्थान	७	
१३०	सिस्न्यार आपठुटा वुट्ाकुरी छेडा	७	
१३१	नेटा एकराते सिस्न्यार	७	
१३२	नेटा अडविसे अनाएचौर छेडा	७	
१३३	कुडापानी दोछान देखी जुरेढुङ्ग जोड्ने वाटो	७	
१३४	सिस्न्यार आपठुटा वर्दवास	७	

क.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१३५	कुडापानी सिद्धाथान देखी गाइगेट	७	
१३६	साखिने डाँडा वेदुखर्क गैरा भीमसेन थान	७	
१३७	माथी ङ अ मा उल्लेखित वाटाहरुमा सडकहरुमा नाली व्यवस्थापन चौडा वाटो ग्रभेल तथा पक्की	७	माग
	जन्तेढुङ्गा छेडाईपोखरी उनायचौर	७	पैदल मार्ग
	नेटा भेडिखोर अर्जुन	७	पैदल मार्ग
	जियपार्क भुजेलखर्क सल्लेरी अर्जुन	७	पैदल मार्ग
१३८	ऋर्जुन भगवती मन्दिर जानको लागी नेटा देखी अर्जुन भगवती मन्दिर सम्म कुडापानी देखि आलम सम्म र अर्खेखोला देखि अर्जुन सम्म जाने पैदलमार्ग	७	
१३९	कुडापानी माटाखानी सिस्न्यार वर्दवास नयाँ मोटरवाटो निर्माण कृषि सडक	७	
१४०	तम्घास वाखेछेडा भाडागाँउ रातडाँडा	३	
१४१	भनभने पदेला पोखरा मोटर वाटो	३	
१४२	चित्रेका मोठ वेहोरे लस्दी	३	
१४३	गर्जुरा गाँउधारा मजेङ रातडाँडा	३	
१४४	खरियापानी भाडगाँउ मा वि	३	
१४५	वाखेछेडा जुरेढुंगा वाभ्रुपोखरी	३	
१४६	माथीका वाटा क्रमस नाली सहित पलास्टर कालोपत्रे पदेला पोखरी	३	
१४७	तम्घास वाखेछेडा वेहोरे भाडगाँउ वाधकाघाट डोरपाटन मोटरवाटो तत्कालै कालोपत्रे नाली सहित	३	
१४८	वतासे पडेलपोखरा ग्रावेल र कालोपत्रे नाली सहित	३	
१४९	गर्नुरा वाधधघाट मोटरवाटो ग्रावेल र कालोपत्रे नाली सहित	३	
१५०	भडगाँउ मभुङ्ग साउने ट्र्याक निर्माण डि पी आर भएकोले योजना माग	३	
१५१	वडा नं ३ भडगाँउ वेहोरे अर्खले ४ नं जोड्ने मोटर वाटो	३	
१५२	तम्घास बाखेछेडा वेहोरे भडगाँउ मभ्कानघाट	३	
१५३	ढोरपाटन मोटर बाटो कालो पत्रे नाली सहित	३	
१५४	सुपादेउराली मन्दिर चित्रेका मोठ रातमाटा	३	
१५५	रातमाटा देखी भादगाँउ जाने ठाडो गोरेटो बाटो	३	
१५६	व्यारियल चोक आसाअपाङ्ग हुदै आदर्शचोक	२	
१५७	जीपपार्क देखि बाखेछेडा	२	
१५७	कालीका फर्निचर देखी क्याम्पस	२	
१५८	बखेदेखी माइका स्थान पाकुरे सम्म	२	
१५९	छापटोला चोक देखी टुनी खोला	२	
१६०	बखेचोक हस्पिटल लाइन माथी जिम हल	२	
१६१	पन्थिटोल हुँदै रेसुङ्गा मा वि	२	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१६२	सेतो गुराँस भण्डारी टोल कोला पोखरा जोड्ने	२	
१६३	उर्लेनी ह्वाक्नेछहरा बुढिझिमी मैदान लामिचौर काफलठुटा कच्चि मोटरवाटो लम्वाई ५ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१६४	उर्लेनी सेलटाकुरा बसारी तल्लो दुमै सिमिचौर एयरपोट जोड्ने कच्ची मोटरवाटो लम्बाई ४ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१६५	उर्लेनी घोर्ले थापाटोल हुदै तल्लो दुमै कच्ची मोटरबाटो लम्बाई ५ कि मी चौडाई ४.५	१२	
१६६	थपाटोल बाहुनटोल हुदै माथिल्लो दुमै जोड्ने कच्ची मोटरबाटो लम्बाई २ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१६७	छाप कुणादी सेलटाकुरा घोर्ले जोड्ने कच्ची मोटरबाटो लम्बाई ४ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१६८	खोप्रे भिर प्यालिडाँडा चिउरेगैडा लामिचौर खेलमैदान हुदै बुढिझिमी जोड्ने मोटरबाटो नयाँ निर्माण ३ कि मी	१२	
१६९	हर्रेपोखरी पहिरे दुबिचौर खोला हुदै दुबिचौर जोड्ने नयाँ मोटरबाटो लम्बाई ३ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१७०	रानीपोखरा बलालटोल धर्तीको चौपारी ढिकिडाँडा जोड्ने मोटरबाटो लम्बाई २ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१७१	बजिपोखरी कार्कीटाल तल्लो वडाखरिया धारापानी हुदै तल्लो सलडाँडा जाने नयाँ मोटरबाटो लम्बाई ३ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१७२	कुणादी न्यापाटा हुँदै झिमी वडा नं १० जोड्ने मोटरवाटो लम्बाई २ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१७३	बुढोगोठ देखि हर्रेपोखरी मोटरबाटो लम्बाई २ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१७४	धरापानी घोर्ले सिमिचौर ढाब कच्ची मोटरबाटो लम्बाई १.५ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१७५	च्यानडाँडा ठुलारेको खरेन, केशव पौडेलको घर हुर्द बसारी मालिका जाने मोटरबाटो लम्बाई १ कि मी चौडाई ४.५ मि	१२	
१७६	घोर्ले हर्रेपोखरी देखि कान्छिपोखरी कोटरबाटो लम्वाई १ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१७७	छाँप मालिका हुँदै भिरबारी जाने गोरेटो बाटो निर्माण २ कि मी	१२	
१७८	बसारी कार्कीटोल सल्लेरी हुँदै सेलटाकुरा जोड्ने गोरेटोबाटो निर्माण	१२	
१७९	बसारी सिद्दको मन्दिर देखि कोइनघाट जाने गोरेटोबाटो लम्बाई १ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८०	शिखधारा कुणदी हुँदै माथिल्लो उर्लेनी जोड्ने गारेटोबाटो लम्बाई ३ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८१	डाँडापोखरी देखी हरिपोखरी गोरेटोबाटो लम्बाई १ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	

क.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१८२	मुल हुँदै भिरकुना सेनाखोला सामुदायिक बन सम्म गोरेटोबाटो लम्बाई १.५ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८३	छाप पोएपाटा हुदै न्यापाटा जाने गोरेटावाटो लम्बाई १.५ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८४	बुढिभिर्मी देउताको भिर हुदै घोर्ले नि मा वि जाने गारेटोबाटो लम्बाई १ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८५	काब्रारुख जुगेढुङ्गा हुदै दुविचौर जाने गोरेटोबाटो लम्बाई २ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८६	डाँडापोखरी काब्रारुख उपल्लार तल्लार निलकण्ठी सल्लेरी हुदै ढाबखोला जाने गोरेटो बाटो लम्बाई ३ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८७	बुढिभिर्मी पल्लो खोला भुबनेपार्क जाने गोरेटो बाटो लम्बाई ३ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८८	भट्टेरी देखि तल्लो बुढोखरीया गोरेटोबाटो लम्बाई १ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१८९	भिरकुना देखि धर्तीटोल गोरेटो बाटो लम्बाई १ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१९०	ठुलापधेरा देखि कोलपाटा गोरेटोबाटो लम्बाई १ कि मी चौडाई १.५ मि	१२	
१९१	उर्लेनी प्यालीडाँडा नाखेधारा ढुङ्गे उचाल्नी लिस्ने हुदै मोठ जाने पर्यटकीय पैदल मार्ग ६ कि मी चौडाई १.५ मी	१२	
१९२	घोर्ले बसारी खहरेखोला गरि ३ ठाँउमा १/१ ओटा संसानघाट टस निर्माण	१२	
१९३	कबर्ड हल निर्माण	१२	
१९४	रानीपोखरी आधारभुत विधालय भवन निर्माण तथा बाउण्ड्री वाल निर्माण	१२	
१९५	वडा कार्यलय भवन निर्माण	१२	
१९६	स्वास्थ्यचौकी भवन निर्माण	१२	
१९७	पाँच ओटा टोलहरुमा मिटिङ हल ट्रस निर्माण	१२	
१९८	बुढिभिर्मी ठुलाटोल छत्रकोथान, मुल मालिका मन्दिर, घोर्ले सिद्धको मन्दिर बसारी बिश्वकर्मा मन्दिर सर्पेदुला मर्मत संहार तथा टस ट्वाईलेट निर्माण	१२	
१९९	घोर्ले वालविकास केन्द्र भवन निर्माण तथा कम्पाउण्ड वाल पानी जडान	१२	
२००	प्यालीडाँडा वाल विकास केन्द्र भवन निर्माण तथा कम्पाउण्ड वाल पानी जडान	१२	
२०१	हरियाली महिला बहुउद्धेशिय सहकारी संस्था प्रा लि भवन निर्माण	१२	
२०२	बुढिभिर्मी उर्लेनी घोर्ले हुदै दरवार गाउपालीका जोड्ने मोटरबाटो	१२	

क.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
२०३	कुवापानी कल्लेरी खोला दुविचौर जोड्ने मोटरबाटो लम्बाई २ कि मी	१२	
२०४	हरिपोखरी पातला पाहेरि गोरेटो बाटो लम्बाई १.५ कि मी	१२	
२०५	बुढिभिर्मी उर्लेनी रानीपोखरी हरेपोखरि थापाटोल उपल्लो दोमैद गाउपालिका जोड्ने मोटर बाटो	१२	
२०६	छाप, कुदारी शेलटाकुरा डाँडापोखरी तल्लो दोमै जोड्ने मोटर बाटो	१२	
२०७	तम्घास पराल्ली इन्द्रेगैडा मोटरवाटो	१४	
२०८	तम्घास गौशाला रातामाटा हुँदै पराल्मी वडा कार्यलय सम्म मोटरवाटो	१४	
२०९	वडा कार्यलय वाट छाप पहिरे मोटरवाट	१४	
२१०	सोमै टोल डाँडा खर्क धर्ती टोल सुमिसीयार मोटर वाटो	१४	
२११	तारनेटा चण्डीस्थान डाँडापोखरी	१४	
२१२	सिंसाली पधेरा ताम मोटर वाटो	१४	
२१३	तम्घास पराल्मी इन्द्रैडा मोटर वाटो		माग
२१४	तम्घास गैाशाला रातामाटा दमार हुँदै वडा कार्यलय जोड्ने मोटर वाटो	१४	
२१५	रातामाटा रेसुङ्ग मोटर बाटो	१४	
२१६	वडा कार्यलयवाट छाप पहिरे हुँदै इन्द्रैगैडा जोड्ने मोटर बाटो	१४	
२१७	तरनेटा चण्डीस्थान डाडापोखरी मोटरवाटो	१४	
२१८	डाडाखर्क धर्ती टोल समिसियर हुँदै लुम्पेक जोड्ने मोटर बाटो	१४	
२१९	सालभण्डी राङ्वास तम्घास	११	
२२०	राङ्वास दारीमपाटा मोटर वाटो	११	
२२१	काभ्रे सल्लेरी घुम्ति तोलडागा भाली जावुने फदी मोटर बाटो	११	
२२२	राङवास जौपारी वाँभापोखर घुम्ती मोटर बाटो	११	
२२३	पिपलनेटा पारम पाँचमुटे मोटर वाटो	११	
२२४	जावुनेटारी कृषि सडक	११	
२२५	ठुलापोखरा जावुने मोटर बाटो	११	
२२६	रोङवास वाइकावाना अर्घरीखोला मोटर वाटो	११	
२२७	राङवास चौराटी ओखरपाटी	११	
२२८	भाल्दी राङवास पुरानो स्कुल ठुलापोखरा जुरे ढुङगा	११	
२२९	राङवास वेलपाटा मोटर बाटो	११	
२३०	सोमपाटा घुम्तीदेखी तोलङ्ग माल्दी मोटर वाटो	११	
२३१	राङवास देखी डाँडाखर्क खिलु हुदै मारेस	११	
२३२	मैदान झुपिखक कुवर टोल मोटर बाटो	११	
२३३	ढावखोला देखि पाँचखोला मोटर वाटो	११	
२३४	ढाकखोला थुम्का मोटर वाटो	११	
२३५	मथि उल्लेखित मोटर बाटो स्तरोन्नति गर्ने काम	११	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
२३६	तेलङ्गा धारादेखी जावुनेपाटा हुदै द गा पा सम्म जोड्ने मोटर वाटो	११	
२३७	सानो भाल्दी देखी द गा पा जोड्ने मोटर बाटो	११	
२३८	जवुने थाम्का देखी आगेटारी हुँदै द गा पा जोड्ने मोटर बाटो	११	
२३९	तोलङ्गा धारा देखी भाल्दी जोड्ने मोटर वाटो	११	
२४०	डाँडाखर्क बचत घर देखी गाहाका चौपारी जोड्ने मोटर बाटो	११	

नगरपालिकाको वडास्तरको निम्न पुल तथा झोलुङ्गे पुलको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	वडा नं १ र ८ जोड्ने पुल	१	
२	वडा नं १, ८ र ९ जोड्ने पुल	१	
३	वडा नं १,७ र ९ जोड्ने पुल	१	
४	वडा नं १,७ र ९ जोड्ने पुल	१	
५	तीनधारा माथी १ र ७ जोड्ने पुल	१	
६	रौगेढुंगा ठाडीचौर	४	
७	मसि नापोखरी खजुरे	४	
८	पसल अर्खले	४	
९	गहते भुवनपानी	४	
१०	साराखेत	४	
११	भर्लाखोला	४	
१२	लावागरा	४	
१३	छल्दी	४	
१४	पनाड	४	
१५	चाउरेघाट रेसुङ्गा नगरपालीका १३ देखी गुल्मी चारपाला दरवार ७ सम्म जोड्ने पुल	१३	
१६	आँपका रुख भगारी दुविचौर	१३	
१७	पेरीयल चोक	२	
१८	टेकुवा झोलुङ्गे	१४	
१९	टेकुवा खोला पक्किपुल	१४	
२०	डाडाखर्क पागरु आकाशे पुल	१४	
२१	खैवा टेकुवा खोला पक्कि पुल	१४	
२२	दिमिङ भङलाङ आकाशे पुल	१४	
२३	बाध गैरा झोलुङगे पुल	१४	
२४	जमुने वठाहाखोला	११	
२५	वठाहाखोला पक्कि पुल	११	
२६	पाङखोला पक्की पुल	११	
२७	बसारि बाँजापाटा वडा नं १२ वडा नं १०	१२	

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
२८	पक्कि पुल बसारिखोला	१२	
२९	तल्लो दुमै	१२	
३०	बउनमेल रेनपा १२	१२	
३१	मजेङ वोक्से जोड्ने पुल	३	
३२	लाहाटा राजचौर झोलेुङ्गे पुल	३	
३३	बाखेगैडा पैटामाथि झोलेङ्गे पुल	३	
३४	वेहोरे सेउघा झोलुङ्गे पुल	३	
३५	जैसीथोक सिमाघाट झो पुल	६	
३६	चिसाखोला धुरकोट झो पु	६	
३७	धरमवेशी लिल छर्ने	६	
३८	गुरुङ गाँउ नयाँगाउ	६	
३९	फलाटे कपासे	६	
४०	आामयाटा स्मा	६	
४१	लामडाँडा देखी पालुखा झोलुङ्गे पुल	५	
४२	अर्खले स्वास्थ्यचौकी देखि साउनेथुम झोलुङ्गे पुल	५	
४३	कावेखेत होस्तेचौर पक्कि पुल	५	
४४	सिमाहाघाट गोपे पक्की पुल	५	
१	लमडाँडा देखी पालुखा खोलङ्गे पुल	५	
२	अर्खले स्वास्थ्यचौकी देखी साउनेथुम झोलुङ्गेपुल	५	
३	क्विखेत हस्तिचौर पक्की पुल पानाहा खोला	५	
४	सिमाहाघाट गोपे पक्की पुल	५	
५	जैसीथोक सिमाहाघाट झोलुङ्गेपुल	६	
६	चिसाखोला धुरकोट झोलुङ्गेपुल	६	
७	धरमवेशी लिल छर्ने	६	
८	गुरुङगाउ नयाँगाउ	६	
९	फलाटे कपासे	६	
१०	आमपाटा स्मा	६	
११	मजेङ वोक्से जोड्ने पक्की पुल	३	
१२	लाहारा रातचौर झोलुङ्गेपुल	३	
१३	बाखगैडा पैटामाथि झोलुङ्गेपुल	३	
१४	बेहोर सेवुवा झोलङ्गेपुल	३	
१५	बगाले खोला झोलुङ्गेपुल	७	
१६	सिस्न्यार आपठुटा झोलुङ्गेपुल	७	
१७	टुनिखोला दुम्कीला देखि ठुलो थणकासम्म झोलुङ्गे पुल	८	
१८	सानोथाम्का देखि वुढीचौर सम्म झोलुङ्गे पुल	८	
१९	बज्यान विधुत देखि भुजेलखर्क जोड्ने	९	

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
२०	विधुत देखि भुजेल खर्क मन्दिर	९	
२१	बुढीचौर टुनीखोला रे न को नाम सहितको	९	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न यातायात रुटहरुको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	तमघास पनाड	४	चालु
२	तमघास सिमाघाट	४	प्रस्तावित
३	तम्घास वाट जिल्लाका सबैस्थान तथा जिल्लाबाहीर	१	
४	तम्घास वाट जिल्लाका सबैस्थान तथा जिल्लाबाहीर	२	
५	बाखेछेडा, भाडगाँउ, बोहोरे हुँदै बाँधकाघाट	३	चालु
६	तम्घास बाट बाखेछेडा, भाडगाँउ, बोहोरे हुँदै बाँधकाघाट	३	
७	तम्घास बाट खाम्सेपानी हुँदै सिमाहाघाट	५	
८	तम्घास गुरुङगाँउ नयाँगाउ	६	चालु
९	सिमलारुख नेटाखर्क	६	
१०	गुरुङगाँउ, बालकाटे, अत्तरकाँडा, नेटा हुँदै तम्घास	६	
११	तम्घास वाट सिमलटारी, सन्धीखर्क,नयाँगाउ, खाम्सेपानी, देउराली, नेटा	७	
१२	तम्घास बजारदेखी उपल्लो तम्घास	९	
१३	चेतेनेटा सिमीचौर राङ्गवास बुटवल	१०	
१४	राङ्गवास तम्घास	१०	
	राङ्गवास फेदी तम्घास	१०	
	अर्घाखाची रैया तम्घास	१०	
	अर्खले तम्घास	१०	
	छापदुमै, चारपाला, खर्ज्याङ्(गुल्मि दरवार)	१२	प्रस्तावित
	भगाँरी तम्घास	१३	
	पराल्मि, तम्घास, वुटवल,	१४	
	रातमाटा तम्घास वुटवल	१४	
	तम्घास देखी इन्द्रेगौडा	१४	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न बसपार्कहरुको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	उदिनढुंगा बस तथा जिप पार्क	२	चालु
२	पधेलपोखरा गाँउका धारा	३	
३	सानाथुम	६	
४	बुढाथोकी बसपार्क तम्घास	८	
५	राङ्वास पिपलनेटा	११	
६	टेकुवाफाँट	१४	
७	दोभान	१४	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न यात्रु प्रतिक्षालयहरुको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	चित्रेका मोठ वाँझपोखरी, गाँउका धारा, पनेला पोखरी, वोहोरे	३	प्रस्तावित
२	रैदि, राँगेढुङ्गा, गैडापोखरा	४	
३	वालकाटे, स्वामिरुख, ढुङ्गेचौर	६	
४	बुढाथोकी बस पार्क	८	
५	उपल्लो तम्घास, देउराली	९	
६	विहीचौर, दह, सिमीचौर, चेतेनेटा, देउराली	१०	
७	राङ्वास मा वि घुम्ति, विहीचौर मैदान, ठूला पोखरा, वेलपाटा, काउलिका थान	११	
८	सितलपाटी,	१२	चलु
९	कुँडादि, सेलटाुरा, घोर्रले, हरिपोखरी र तल्लो दुमै	१२	
१०	दुवीचौर	१३	चालु
११	भगाँरी	१३	माग
१२	सोमैटोल,किम्लेखर्क, प्चयछेडा, देविस्थान	१४	चालु
१३	तारनेटा, डाँडा पोखरी, छाप, चण्डिस्थान, गौसाला दोवाटो, डाँडाखर्क, वररुख, कोटघर, परालमि, रातामाटा	१४	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न सार्वजनिक शौचालयहरुको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	उदिनढुङ्गा बसपार्क	२	
२	पनेला पोखरा	३	
३	सेतीस्वायी	४	प्रस्तावित
४	मसिनापोखरी	४	
५	चौर (सिमाघाट जाने)	४	
६	रौगेढुंगा	४	
७	लमाडाँडा ठुलापोखरा	५	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
८	भुवनपानी पोखेलडाँडा	५	
९	राधाकृष्ण मन्दिर भुवनपानी	५	
१०	गोवाने खत्रीटोल	५	
११	नेटा खर्क	६	
१२	साउनेथुम	६	
१३	वालकोट	६	
१४	जीप पार्क	७	स्तरउन्नती
१५	नेटा	७	प्रस्तावित
१६	तम्घास बस पार्क	८	संचालन
१७	रेसुङ्गा युवाकल्व	८	
१८	लेकवेसी आमासमुह	८	
१९	गुराँस	८	प्रस्तावित
२०	मैरा	८	प्रस्तावित
२१	रेसुङ्गा पोखरी	८	प्रस्तावित
२२	देउराली	९	
२३	अर्गाखाँची जिप पार्क	९	
२४	सीमिचौर गाविस भवन	१०	जीर्ण
२५	दह	१०	
२६	मोहाराइ तम्घास्थाम	१०	
२७	नुन्थला मन्दिर	१०	
२८	पिपलनेटा बस पार्क	११	
२९	बिहिचौर	११	
३०	कालिकास्थान	११	
३१	रानिपोखरी	१२	
३२	भँगारी	१३	
३३	दुविचौर	१३	
३४	राजघारी	१३	
३५	तारनेटा,डाँडापोखरी,छाप, चण्डिस्थान, सोमैटोल, कालिका मन्दिर परिसर	१४	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न ट्राफिक युनिटहरुको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	पनाउ	४	माग
२	सेउघा चौक	४	स्तरोन्ती /माग
३	रैकी	४	माग
४	खाम्सेपानी	४	माग

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न विमानस्थल, हेलिप्याडको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	आर्मीब्यारेक	२	
२	पनेला पोखरी	३	
३	जेगिथुम र खाम्सेपानी	४	
४	थाममा	६	
५	रेसुङ्गा नगरपालीका ७ सिस्न्यार	७	
६	उनाएचौर	७	
७	ठुलापोखरा,ओखरवारी, डाँडाखर्क	११	
८	दुबिचौर स्वास्थ्यचौकी नजिकै	१३	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न पिउने पानी आयोजनाहरु निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	सिस्नेहार सेउघा जोगिथुम खानेपानी आयोजना	४	
२	पाण्डे भण्डारीटोल लिफ्टीङ खानेपानी आयोजना	४	
३	ढाकेखोला रैदी खानेपानी	४	
४	शितले माझगाँउ रैदी खानेपानी	४	
५	भलुपाताल मरासिनीटोल खानेपानी	४	
६	ढाकेखोला सेउघा खानेपानी	४	माग
७	गैरीपधेरा आरनटोल सेउघा	४	
८	गहते ढाटीपोखरा टोल	४	
९	तम्घास वृहत खानेपानी आयोजना	१	
१०	पंधेरा थरी खानेपानी आयोजना	१	
११	रेसुङ्गा खानेपानी आयोजना	१	
१२	मझ्फेङ खानेपानी आयोजना	१	
१३	पधेंराथरी खानेपानी आयोजना	२	
१४	छापतोला खानेपानी आयोजना	२	
१५	खरियापानी, छहराखोला खानेपानी आयोजना	३	
१६	काठेका उकालो, रातडाँडा, रोलखोला तल्लाटोल खानेपानी आयोजना	३	
१७	गाँउका धारा पधेराथरी बाँझापोखरी अर्खलेचौर खानेपानी आयोजना	३	
१८	च्याङखोला भुत्तेचौर ठाडोखोला खानेपानी आयोजना	३	
१९	छल्दी वोहोरे, तातोपानी लिफ्टीङ खानेपानी आयोजना	३	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
२०	टुनीयाँ पोखरी तल्लाखर्क खानेपानी आयोजना	५	
२१	बानेपाटा भुवनपानी खानेपानी आयोजना	५	
२२	काफलका रुख भुवनपानी खानेपानी आयोजना	५	
२३	ठुलोखोला भुवनपानी लामडाँडा खानेपानी आयोजना	५	
२४	भुवनपानी वृहत लिफ्ट खानेपानी आयोजना	५	
२५	बालकोट उनायाचौर चेक मी थाम खानेपानी आयोजना	६	
२६	तुसारे खानेपानी आयोजना	६	
२७	लासी खानेपानी आयोजना	६	
२८	निनि चौर खानेपानी आयोजना	६	
२९	कमेरे बाल्काटे खानेपानी आयोजना	६	
३०	हरागामा गुरुङगाँउ खानेपानी आयोजना	६	प्रस्तावित
३१	लाकुरुख बालकाटे खानेपानी आयोजना	६	प्रस्तावित
३२	मुलावारी बालकाटे उनायाचौर लिफ्ट	६	प्रस्तावित
३३	ह्वाक्नेछहरा खानेपानी आयोजना	७	
३४	बगालेखोला खानेपानी आयोजना	७	
३५	सेता खानेपानी आयोजना	७	
३६	कुडापानी खानेपानी आयोजना	७	
३७	सिस्न्यार खानेपानी आयोजना	७	
३८	नेटाकुटी खानेपानी आयोजना	७	
३९	वाग्लेखोला डिपबोरीङ खानेपानी आयोजना	७	प्रस्तावित
४०	खेलापाटा कुडापानी लिफ्ट खानेपानी आयोजना	७	प्रस्तावित
४१	बुढीचौर खानेपानी आयोजना	८	
४२	छहराखोला दोविन्दा खोला खानेपानी आयोजना	८	
४३	खानीगाँउ खानेपानी आयोजना - (डिपवोरीङ)	८	
४४	कपासे खानेपानी आयोजना	८	
४५	छहरा डिपवोरीङ	८	
४६	उपल्लो तम्घास खानेपानी आयोजना	९	
४७	बुडिचौर खानेपानी आयोजना	९	
४८	सोता खानेपानी आयोजना	९	
४९	जोरपानी लिफ्ट खानेपानी आयोजना	१०	
५०	चमेरी लिफ्ट खानेपानी आयोजना	१०	
५१	लिसारुख खानेपानी आयोजना	१०	
५२	राले खानेपानी आयोजना	१०	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
५३	राङवास अधेरीखोला खानेपानी आयोजना	११	
५४	मैयान तोलङ्गा भाल्दी लिफ्ट खानेपानी आयोजना	११	
५५	धरापानी ठुलापोखरा खानेपानी आयोजना	११	
५६	जुकेखोला वाइकाथान खानेपानी आयोजना	११	
५७	चिउरेरी भाल्दी राङवास खानेपानी आयोजना	११	
५८	धरापानी वेलपाटा लिफ्ट खानेपानी आयोजना	११	प्रस्तावित
५९	पल्लाखोला देवीथान खानेपानी आयोजना	१२	
६०	ठुलोढुङ्गा मुनी बुढीझिर्मी खानेपानी आयोजना	१२	
६१	ह्वाक्नेछहरा खानेपानी आयोजना	१२	
६२	कालालोटे सानोखोला उर्लेनी खानेपानी आयोजना	१२	
६३	गुटुङखोला पिहालडाँडा बुढिझिर्मी खानेपानी आयोजना	१२	
६४	राजुभरी खानेपानी आयोजना	१३	
६५	कुलाहा बाँध खानेपानी आयोजना	१३	
६६	खहरेखोला थाप्ला खानेपानी आयोजना	१३	
६७	खहरखोला तल्लोभँगारी खानेपानी आयोजना	१३	
६८	खोल्टेपानी ढिकी डाँडा खानेपानी आयोजना	१३	
६९	सिस्न्यार उपल्लो भगारी लिफ्ट खानेपानी आयोजना	१३	प्रस्तावित
७०	ठुलोखोला खानेपानी आयोजना	१४	
७१	धारापानी खानेपानी आयोजना	१४	
७२	मनमने खानेपानी आयोजना	१४	
७३	खहरे खानेपानी आयोजना	१४	
७४	ढापखोला खानेपानी आयोजना	१४	
७५	खुट्टेखोला लिफ्ट खानेपानी आयोजना	१४	

नगरपालिकाका वडास्तरको निम्न कुलो, तथा सिंचाई आयोजनाहरु निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	जनमुखी सिचाइ आयोजना	४	
२	चिलिदोमै ढाँड सिचाइ आयोजना	४	
३	भुल्केडाडाखर्क सिचाइ	४	
४	गुल्मेली बगर सिंचाइ	४	
५	जेगीथुम सिंचाइ लिप्टिङ रोल खोला चिसाखोला पनाड	४	माग
६	पण्डे भण्डारी पंथी टोल सिंचाइ आकाशेपानी संकलन वर्षात	४	
७	पलाष्टिक पोखरी	४	
८	रैदी सेउघा चिडियार टुनीपाटा	४	

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
९	भुल्के बुढासाल कुलो निर्माण	४	
१०	रैदी गौराखेत सियाह माग	४	
११	ओखेनी भण्डारीटोल सिंयाह	४	
१२	ह्वाक्लेछहरा सानोखोला दमै	१२	
१३	सिचाँई आयोजना	१२	
१४	राना बगर देखी उपल्लो दोमै	१२	
१५	दोमै वाँजाखर्क सिचाँई	१२	
१६	घाटारहदेखि खरिया रुख	१२	
१७	थेपा सिँचाई आवश्यकता	२	
१८	टेकुवा कुलो उपल्लो कुलो रे न पा	१४	
१९	ठुलोखर्क दमार कुलो १४ पराली	१४	
२०	मर्दी कुलो खौवा कुलो १४ पराली	१४	
२१	बलाल कुलो	१४	
२२	उपल्लो कुलो, टेकुवा कुलो रे न पा	१४	प्रस्तावित
२३	ठुलोखर्क दमार कुलो मर्दी रे न पा	१४	
२४	ठुलो खौवा खोला कुलो १४ पराली	१४	
२५	ब्वाल कुलो	१४	
२६	ख्हरे सिचाइ रे न पा १४ पराली रातामाटा	१४	माग
२७	धार्दी खोला सिचाइ रे न पा १४ पराल्मी छाप	१४	
२८	चउरेघाट साठिमुरि योजना	१३	माग
२९	थोपा सिंचाइ योजना समग्र १३ नं वडा	१३	
३०	गड्कुलो पारम	११	
३१	माझको कुलो - गर्भे डल्लेटारी	११	
३२	चिप्टारी कुलो - आरुघाट फेदी	११	
३३	जावुने टारी	११	
३४	सर्म्पूण कुलो मर्मत कार्यक्रम संचालन	११	माग
३५	पाखा वारी सिंचाई कार्यक्रम लिफ्ट कार्यक्रम	११	
३६	बाँध टट्वन्ध तार जालि बाँध संरक्षण	११	
३७	पानीका मुहानका संरक्षण कार्यक्रम	११	
३८	सातमुरे कुनैटा सिंचाइ जावुने	११	
३९	खोरेती खोला कैनडाँडा रे न पा १०	१०	
४०	खोरेती खोला वेरपाटा रे न पा	१०	
४१	खेरेती खोला रुन्टा रे न पा १०	१०	
४२	ठूला खोला उपल्लोटारी भोहोराई	१०	
४३	परम्परागत रुपमा संचालित कुलाहरुको निर्माण	१०	माग

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
४४	उपयुक्तस्थान छनौट गरी डिप वोरिङद्धारा सिंचाइ व्यवस्था गर्ने ५० प्रतिसत जमिन	९	
४५	अधिकांश सबै खेतियोग्य जमिनमा सिंचाइ सुबिधामा चुनौती	९	
४६	सिंचाई सुविधा विस्तार गरेमा व्यवसायिक कृषि तथा पशुपालन विस्तार गरि रोजगारी अवसर र आर्थिक उन्नति गर्न सकिने ।	९	
४७	उपयुक्तस्थान छनौट गरी डिप वोरिङद्धारा सिंचाइ व्यवस्था गर्ने परम्पराद्धारा सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्ने वृहत योजना सञ्चालन गर्ने	९	माग
४८	साउनेखोला भुवनपानी लामडाँडा	५	
४९	सिंचाई आयोजना लिफ्टिङ	५	
५०	साउनेखोला भुवनपानी लामडाँडा सिंचाई आयोजन	५	माग
५१	आकासेपानी संकलन सिंचाई आयोजना	५	
५२	पनाहाखोला भुवनपानी लामडाँडा सिंचाई आयोजना	५	
५३	रैदी सिंचाई आयोजना	७	
५४	सिलेखोला रैदी कुलो निर्माण	७	
५५	तम्घास खोला रैदी कुलो निर्माण	७	
५६	चेफमी खाल सिंचाई योजना	६	माग
५७	सौरखुवा बालकाटे सिंचाई योजना	६	
५८	सोता सिमा सिंचाई योजना	६	
५९	चिसाखोला सिंचाई योजना	६	
६०	जुलुके सिमाघाट सिंचाई योजना	६	
६१	मजेङ रातामाटा लाटाटा कुलो	३	
६२	लस्दी लाहाटा रातडाँडा कराय	३	
६३	घाट तातोपानी मजेङडाँडा	३	
६४	तातोपानी घडेरी भालुखोला लावाखेत	३	
६७	कुलो पलास्टर माथि रहेका	३	
६८	कच्ची कुलो पलास्टर योजना	३	
६९	खोला रिठाखोर गुठी लावाखेत	३	
७०	मजेङ रातामाटा सिंचाई कुलो मर्मत, भालुखोला रिठाकोट, रेसुङ्गा गुठि लावाखेत मर्मत, तातोपानी घडेरी , तातोपानी मझेङडाँडा ३ का सम्पूर्ण कुलो मर्मत पलास्टर	३	माग

(ख) आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरू

नगरपालिकाका वडास्तरको होमस्टेको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	रेसुङ्गा होमस्टे	१३	
२	छापटोला क्षेत्र (मगर समुदाय)	२	
३	बाँजपोखरी	३	
४	गेगीथुम मगर समुदाय होमस्टे	४	
५	उनयचौर होमस्टे	५	
६	गुरुङगाँउ होमस्टे	६	
७	निनीचौर होमस्टे	६	
८	बुढीचौर होमस्टे	९	
९	एक्लेलाकुरी होमस्टे	१०	
१०	रेसुङ्गा बिमानस्थल नजिकै होमस्टे	१०	
११	बुढीफिर्मी होमस्टे	१२	
१२	टापु टीसिखर्क होमस्टे	१४	

(ग) सामाजिक विकास योजना

सामाजिक विकास योजनाका कार्यक्रमहरु
शिक्षा
▪ नगरपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्ने ।
▪ नगरपालिकाका विद्यालय भवनहरूलाई बालमैत्री तथा सुरक्षित बनाउने ।
▪ निरक्षरता शुन्यमा झार्ने ।
▪ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ नगरपालिकाका विद्यालयहरूलाई इन्टरनेट २१ औं शताब्दि सुहाउँदो प्रविधियुक्त बनाउने ।
▪ विद्यालय र स्थानीय, प्रादेशिकसंघीय र स्थानीय सरकारबीच समन्वय मिलाउने ।
▪ विद्यालय अनुगमन नियमित गर्ने ।
▪ शिक्षकहरूलाई नियमित पुननर्ताजगी तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
▪ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
▪ विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिने ।
स्वास्थ्य
▪ विद्यालयमा स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम संचालन गर्ने
▪ सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम संचालन (PNC जाँच) गर्ने

- नगरपालिकाका महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने
- नगरपालिकाका सबै प्रतिक्षालय तथा बसपार्कहरूमा सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गर्ने
- नगरपालिकाको उपयुक्त स्थानमा landfield site निर्माण गर्ने ।
- नगरपालिकाका व्यस्त स्थलहरूमा dust bin राखी नियमित फोहर संकलन गर्ने।

सँस्कृति

- मगर, क्षेत्री, गुरुङ जातिको को मौलिक सँस्कृति झल्किने पोशाकहरुकोसंरक्षण गर्ने ।
- मगर,क्षेत्री, गुरुङ जातिकोहरु को मौलिक सँस्कृति झल्किने परिकार, भेषभुषाको संरक्षण र प्रचारप्रसार का लागि होमस्टे संचालन गर्ने ।
- स्थानीय लोकभाकाहरू,लोक नृत्य, लोक गाथा आदिको संरक्षण गर्ने ।
- नगरपालिकाको संस्कृति प्रवर्द्धन गर्न अनुसन्धान गर्ने ।
- ढोलक, मादल, सोरठी, झ्याली, ढ्याङ्ग्रो, खैजेडी लगायतका लोकबाजाहरुको संरक्षण गर्ने ।

लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण र मूल प्रवाहिकरण

- नगरपालिकामा गठन गरिएको वडास्तरीय किशोरी समूहका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी बनाउने ।
- नगरपालिकामा वडास्तरीय बालक्लव गठन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम गर्ने ।
- नगरपालिकामा गठन गरिएका किशोर समूहहरूलाईप्रभावकारी बनाउन।

(घ) वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजनाका कार्यक्रमहरु
(क) वन तथा भू-संरक्षण
▪ नगरपालिकाका विभिन्न वडा मा रहेका सामुदायिक वन संरक्षण तथा प्रोत्साहन गर्ने ।
▪ सामुदायिक वनमा पाइने जीवजन्तुहरूतथा औषधिय गुणले भरिपुर्ण जडिवुटी हरुकोसंरक्षण गर्ने
▪ चराचुरूङ्गीहरू मयुर, काग, जुरेली वनकुखुरा, ढुकुर, तित्रा,कालिज, भंगेरा, चिल आदिको संरक्षण गर्ने ।
▪ वनस्पतिहरू उतिस, काफल, गुराँस, सल्ला, धुपी, चिलाउने चाँप, कालीकाठ आदिको विविधता कायमै राख्ने ।
▪ जडिबुटीहरू कुरिलो, तीतेपाती, तुलसी, घ्युकुमारी, टिमुर, चुत्रो, सिलाजित,जटामसी,पाँचऔले लगायतको संरक्षण र प्रशोधन गरी उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।
(ख) फोहर मैला व्यवस्थापन
• नगरपालिकाका बाटाहरूमा उपयुक्त तवरले ढल तथा नालाको प्रवन्ध गर्ने
• निजि क्षेत्रलाई पनि लगानी मैत्री वातावरण बनाईफोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने
(ग) जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र विपद् व्यवस्थापन
• नदी तथा खोला नाला द्वारा हुने बाढी, पहिरो र कटान नियन्त्रण गर्न भइरहेका तटवन्ध निर्माण, वृक्षारोपरण आदि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउने
• विपद्का बेला जम्मा हुने खुला स्थानको रूपमा उपयुक्त ठाउँहरूमा आश्रयस्थल बनाउने

अनुसूची ४- तस्वीरहरु

LEADER

रेसुङ्गा नगरपालिकाको वार्षिक योजनाको
अन्तिम मस्यौदा सम्बन्धी अन्तरक्रिया

अनुसूची ५- माइन्यूट्स

आज मिति २०७९ साल जेठ १८ गते रेसुङ्गा नगरपालिकाका नगर प्रमुख श्री खिलध्वज पन्थीको अध्यक्षतामा बसेको आवधिक नगर विकास योजना तर्जुमा सम्वन्धी गोष्ठीको उपस्थिति ।

उपस्थिति

क.सं.	पद	नाम थर	वडा नं.	सही
१	प्रमुख	श्री खिलध्वज पन्थी		
२	उप प्रमुख	श्री अमृतादेवी कुवर		
३	वडाध्यक्ष	श्री रामप्रसाद पन्थी	१	
४	वडाध्यक्ष	श्री हिराबहादुर थापा	२	
५	वडाध्यक्ष	श्री बाबुराम खत्री	३	
६	वडाध्यक्ष	श्री लिलाधर आचार्य	४	
७	वडाध्यक्ष	श्री दुर्गाप्रसाद खनाल	५	
८	वडाध्यक्ष	श्री गनबहादुर गुरुङ्ग	६	
९	वडाध्यक्ष	श्री रामप्रसाद पन्थी	७	
१०	वडाध्यक्ष	श्री निरन्जन काउछा	८	
११	वडाध्यक्ष	श्री कृष्णप्रसाद पाण्डे	९	
१२	वडाध्यक्ष	श्री रामबहादुर बस्नेत	१०	
१३	वडाध्यक्ष	श्री खुमबहादुर राना	११	
१४	वडाध्यक्ष	श्री चेहरसिंह टण्डन क्षेत्री	१२	
१५	वडाध्यक्ष	श्री हुमबहादुर बस्नेत	१३	
१६	वडाध्यक्ष	श्री धनबहादुर पुन	१४	
१७	खुला सदस्य	श्री केशवराज पाण्डे	१	
१८	खुला सदस्य	श्री मोहन श्रेष्ठ	१	
१९	महिला स.	श्री निर्मला खत्री	१	
२०	दलित म.स.	श्री शोभा नेपाली	१	
२१	खुला सदस्य	श्री मानबहादुर थापा	२	
२२	खुला सदस्य	श्री शेरबहादुर विश्वकर्मा	२	
२३	महिला स.	श्री भगवती कुवर	२	
२४	दलित म.स.	श्री सावित्रा वि.क.	२	
२५	खुला सदस्य	श्री विजय शर्मा	३	

क.सं.	पद	नाम थर	वडा नं.	सही
२६	खुला सदस्य	श्री गणेशबहादुर सुनार	३	
२७	महिला स.	श्री मनिषा खत्री के.सी.	३	
२८	दलित म.स.	श्री छमकला दर्जी	३	
२९	खुला सदस्य	श्री कमलबहादुर राना	४	
३०	खुला सदस्य	श्री भरत पन्थी	४	
३१	महिला स.	श्री सावित्रा श्रेष्ठ थापा	४	
३२	दलित म.स.	श्री पुतली कामी	४	
३३	खुला सदस्य	श्री घनश्याम फुल्देल खनाल	५	
३४	खुला सदस्य	श्री शोभाखर पाण्डे	५	
३५	महिला स.	श्री टोपकला खनाल	५	
३६	दलित म.स.	श्री नुमकला वि.क.	५	
३७	खुला सदस्य	श्री रामप्रसाद मरासिनी	६	
३८	खुला सदस्य	श्री खुमराज पोखरेल	६	
३९	महिला स.	श्री कमला पोखरेल	६	
४०	दलित म.स.	श्री मञ्जु परियार	६	
४१	खुला सदस्य	श्री पुष्पा पन्थी	७	
४२	खुला सदस्य	श्री लालप्रसाद पाण्डे	७	
४३	महिला स.	श्री बसन्ता पन्थी	७	
४४	दलित म.स.	श्री रिता चुदारा	७	
४५	खुला सदस्य	श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी	८	
४६	खुला सदस्य	श्री विष्णुबहादुर श्रीस	८	
४७	महिला स.	श्री मायादेवी श्रीस	८	
४८	दलित म.स.	श्री पुष्पा विश्वकर्मा	८	
४९	खुला सदस्य	श्री दिपक थापा	९	
५०	खुला सदस्य	श्री सागर नेपाली	९	
५१	महिला स.	श्री लक्ष्मी बस्नेत	९	
५२	दलित म.स.	श्री जुना विश्वकर्मा	९	
५३	खुला सदस्य	श्री झविन्द्र घिमिरे	१०	
५४	खुला सदस्य	श्री कृष्णकुमार बस्नेत	१०	

क.सं.	पद	नाम थर	वडा नं.	सही
५५	महिला स.	श्री कमला बस्नेत क्षेत्री	१०	
५६	दलित म.स.	श्री शरिता परियार	१०	कमला
५७	खुला सदस्य	श्री चन्द्रमणी घिमिरे	११	
५८	खुला सदस्य	श्री दानबहादुर राना	११	
५९	महिला स.	श्री यमकला राना	११	यमकला
६०	दलित म.स.	श्री पूर्णिमा पाध्या वि.क.	११	
६१	खुला सदस्य	श्री सुरेश थापा	१२	
६२	खुला सदस्य	श्री लक्ष्मी कार्की क्षेत्री	१२	
६३	महिला स.	श्री गंगा टण्डन	१२	
६४	दलित म.स.	श्री फूलमती वि.क.	१२	
६५	खुला सदस्य	श्री इन्द्रबहादुर थापा	१३	
६६	खुला सदस्य	श्री यज्ञमूर्ति थापा श्रीस	१३	
६७	महिला स.	श्री कमला धुरेल	१३	कमला
६८	दलित म.स.	श्री रिता सुनार	१३	
६९	खुला सदस्य	श्री नेत्रबहादुर पेमी	१४	
७०	खुला सदस्य	श्री खेमराज रजाली	१४	
७१	महिला स.	श्री सरिता पन्थी	१४	
७२	दलित म.स.	श्री लक्ष्मी विश्वकर्मा	१४	लक्ष्मी
७३	प्र.प्र.अधिकृत	श्री भक्तिराम मरासिनी	रे.न.पा.	

आमन्त्रित

क.सं.	पद	नाम थर	संस्था	
७३	अध्यक्ष	श्री हरिप्रसाद पोखरेल	नेकपा एमाले	
७४	”	श्री जयश्वर पन्थी	ने.का.	
७५	”	श्री	नेकपा मा. केन्द्र	
७६	..	श्री अनिलकुमार कक्षपती	रा.प्र.पा.	
७७	”	श्री	रा.ज.मो.	
७८	सचिव	श्री विशाले बराल	ने.क.पा.ए.स.पा.	
७९	.	श्री किशान दर्जी	जनता स.पा.	
८०				